www.seyfocenter.com

Dr. Erdal Aydoğan

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN DOĞU POLİTİKASI

(1908-1918)

ÖTÜKEN

www.seyfocenter.com

YAYIN NU: 600
KÜLTÜR SERİSİ: 275

1. Baskı: 2005

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
1206-34-003178

İSBN 978-975-437-519-0

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu: Yüksel Caddesi: 33/5 Yenişehir - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: grataNONgrata
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - 2007

Bu naçizâne eseri "insanlığın ayrı bir zevki olduğunu" yaşayarak öğreten, bütün ömürlerini evlatlarına adayan Sevgili annem Melahat Aydoğan ile babam Cemal Aydoğan'a ithaf ediyorum...
Bir ömür şükranlarımla...

Selam ve saygıyla
Erdal Aydoğan

www.seyfocenter.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Kısaltmalar 13

I. BÖLÜM: GİRİŞ
VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE VE BÜYÜK DEVLETLERİN BU BÖLGEYE BAKIŞI

A- Vilâyât-ı Şarkiyye'nin Yeri ve Stratejik Önemi 15
1-Vilâyât-ı Şarkiyye'de Nüfus Meselesi 18
a) Erzurum Vilâyeti 21
b) Bitlis Vilâyeti 21
c) Diyarbakır Vilâyeti 22
d) Sivas Vilâyeti 22
e) Mamuretü'l-aziz (Elazığ) Vilâyeti 23
f) Van Vilâyeti 24
B-*Emperyalist Devletlerin Vilâyât-ı Şarkiyye Politikaları* 24
1- İngiltere 25
2- Rusya 27
3- Almanya 32

II. BÖLÜM
VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE'DE İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI'NIN GENEL POLİTİKALARI

A- *İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Azınlık Politikası* 35
1- İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Çalışmaları 43
2- Vilâyât-ı Şarkiyye Politikası'nın Oluşmasında Türkçülük Fikrinin Yeri ve Ziya Gökalp'in Etkisi 49
B-*İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Vilâyât-ı Şarkiyye'de İdareyi Kontrol Etme Çabası* 56
1- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Valilere Geniş Yetkilerin Verilmesi ve Yeni Atamaların Yapılması 59

www.seyfocenter.com

a) Hükûmetin Vilâyât-ı Şarkiyye'de Memur Politikası 64
2- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Yer İsimlerinin Değiştirilmesi 67
C-*İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Basın Faaliyetleri* 69
1- Çıldıran Gazetesi 69
D- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Teşkilât-ı Mahsûsa ve Faaliyetleri 72
Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kurulması 72
a) Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Vilâyât-ı Şârkîyye Misyonu 79
b) Gönüllü Birliklerin Kurulması 82
c) Mahkûm Gönüllülerin Teşkilât-ı Mahsûsa'ya Alınması 87
d) Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Vilâyât-ı Şârkîyye'de Eylemleri 91
E. *Vilâyât-ı Şarkiyye'de Bayındırlık, Sağlık, Ziraat ve Ticaretle İlgili Bazı Çalışmalar* 101
1- Vilâyât-ı Şarkiyye Yollarının Yapılması Meselesi 101
a) Karayollarının Yapılması 102
b) Vilâyât-ı Şarkiyye'de Demiryolları Meselesi 105
c) Diğer Bayındırlık Çalışmaları 113
d) Erzurum'da Bir Hastahane Açılması ve Yapılan Yardımlar 115
2- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ziraat, Ticaret ve Hayvancılık Alanlarında Yapılan Çalışmalar ..119
F- *Vilâyât-ı Şarkiyye'de Eğitimin Genel Durumu ve İttihat ve Terakkî'nin Konuyu Önemsemesi* ...125
a) Vilâyât-ı Şarkiyye'de İttihat ve Terakkî Mekteplerinin Açılması ve Diğer Uygulamalar 133
G- *Vilâyât-ı Şarkiyye'de Askerî Alanda Yapılan Bazı Çalışmalar* 138
1- Hamidiye Alaylarından Aşiret Alaylarına 138
2- Ancak Taburlarının Kurulması 143
3- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Jandarma Teşkilâtının Durumu ve Alınan Bazı Tedbirler 146

III. BÖLÜM

VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE'DE KÜRTLER VE İTTİHÂT TERAKKÎ FIRKÂSI

A- *Vilâyât-ı Şarkiyye'de Aşayiş Meselesi* 150
B- *Vilâyât-ı Şarkiyye'de Kürtler* 153
1- İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Kürt Politikası 158
2- İngiltere'nin Kürt Politikası 163
3- Rusların Vilâyât-ı Şarkiyye Politikaları Çerçevesinde Kürtlerin Yeri 168
a) Vilâyât-ı Şarkiyye'de Rusların Kürtleri Elde Etme Çabaları, Bazı Kürt Gruplarının Ruslarla İşbirliği Yapması ve Hükûmetin Aldığı Bazı Tedbirler 173
b) Bedirhanî Abdürrezzak'ın Ruslarla İşbirliği Yapması ve Hükûmetin Tavrı 179
c) Çelik Hadisesi 189
d) Dersim Hâdiseleri ve Hükûmetin Tavrı 191
C-*Vilâyât-ı Şarkiyye'de Kürtlerin Hayat Şartlarının İyileştirilmesi İçin Yapılan Bazı Çalışmalar* ...199
1- Nasiha Heyetlerinin Gönderilmesi 201
2- Bazı Kürt Aşiretlerinin Mecburî İskâna Tâbi Tutulması 203
3- Erzurum'da Kürtler İçin Bir Medrese Yapılması 208

4- Kürt Aşiretlerine Silah Dağıtılması 209
D- *Bitlis Hâdisesi'nin Ortaya Çıkması* 212
1- Bitlis Hâdisesi'nde Rusya'nın Rolü 212
2-Bitlis Hâdisesi'nin Başlaması ve Hükûmetin Aldığı Tedbirler 214
a) Bitlis Divân-ı Harbi'nin Kurulması ve Sonraki Gelişmeler 220

IV. BÖLÜM

VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE'DE ERMENİLER VE İTTİHAT VE TERAKKÎ FIRKASI

A. Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ermeniler 223
B- Emperyalist Devletlerin Ermeni Meselesine Bakışları 225
1- İngiltere'nin Ermeni Meselesinin Çıkmasındaki Rolü ve Beklentileri 228
2- Fransa'nın Ermeni Meselesinin Çıkmasındaki Rolü ve Beklentileri 231
3-Rusya'nın Ermeni Meselesinin Çıkmasındaki Rolü ve Beklentileri 232
a) Rusya'nın Ermenileri Elde Etme Çabaları 237
b) Rus Generali Mayewski'nin Vilâyât-ı Şarkiyye Raporu 243
C- *Osmanlı Ülkesinde Ermenilerin Örgütlenme Çabaları ve Hükûmetlerin Duruma Bakışları* 247
1- Ermenilerin Örgütlenme Süreci 250
2-Hınçak Cemiyeti'nin Kuruluşu, Amaç ve Programı 252
a) Hınçak Komitesinin Vilâyât-ı Şarkiyye'de Örgütlenme Çabaları 255
3- Taşnak Komitesinin Kuruluşu, Amaç ve Programı 257
a) Taşnak Komitesinin Vilâyât-ı Şarkiyye'de Örgütlenme Çabaları 262
4- Meşrûtiyet ve Hukuk-ı Avam Cemiyeti 265
5. Ermeni Meselesinin Meydana Çıkmasında Mekteb, Kilise ve Gazetelerin Rolü 267
6- Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermenilerin Propaganda Çalışmaları 273
D-*İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Ermeni Komiteleriyle İşbirliği Yapma Çabası* 277
E- *Vilâyât-ı Şarkiyye'de İslahat Meselesi* 286
1- II. Meşrutiyet Döneminde Vilâyât-ı Şarkiyye'de Islahat Meselesinin Gündeme Gelmesi 286
a) Vilâyât-ı Şarkiyye Islahatı Hakkında Osmanlı Devleti'nin Görüşleri 289
b) Vilâyât-ı Şarkiyye Islahatı Hakkında Ermenilerin Faaliyetleri 295
c) Vilâyât-ı Şarkiyye Islahatının Gündeme Gelmesinde Rusya'nın Rolü 300
2- Yeniköy Konferansı ve Osmanlı-Rus Antlaşması'nın İmzalanması 303
3- Kamuoyunun Islahatlara Tepkisi 313
4-Müfettiş-i Umûmîlerin Tespit Edilmesi Türkiye'ye Gelerek Göreve Başlamaları 316
F- *Ermenilerin Kürtlerle İşbirliği Teşebbüsleri* 322
1- Kürt ve Ermeniler Arasında Yaşanan Arazi Meseleleri 327
G- *I. Dünya Savaşı Sürecinde Ermenilerin Osmanlı Devleti Aleyhine Çalışmaları* 332
1- Ermeni ve Rusların Vilâyât-ı Şarkiyye'de Yaptıkları Mezâlim 338
2- Gelişmeler Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler 342
a) Ermeni ve Diğer Azınlık Memurlarına Memuriyetten El Çektirilmesi 342

www.seyfocenter.com

b) Şehirlerde Silah Taşıyanların Tedibi ve Yasaklanması 345
3- İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin Ermenileri Uyarması 348
4- Ermenilerin Güvenli Bölgelere Yerleştirilmesi Kararı ve Sonraki Gelişmeler 351
a) Tehcir Kavramı 351
b) Tehcir Kararının Alınması (Sevk ve İskân Kanunu) 352
c) Tehcir Kanunu'nun Uygulanması ve Sonraki Gelişmeler 356
d) Tehcir Talimatnamesi 360

Sonuç 364

Ek 367

Bibliyografya 374

İndeks 390

Önsöz

XIX. yüzyılın sonlarına doğru temelleri atılmış olan İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Türk tarihindeki yeri ve önemi dikkat çekici boyutlarda olmuştur. Jön Türk geleneğinin son kuşağı olan İttihatçılar, başlangıçta siyasal düzene olan eleştirilerini, fikrî platformlarda yapmışken, zamanla fırkalaşmak suretiyle varlıklarını kökleştirmek istemişlerdir. Devletin en zor günlerinde ülkeyi yönetmeye talip olması, bu genç ve tecrübesiz kuşağı bazı çıkmazlara sürüklemiş, ancak Türk çağdaşlaşma tarihinde görülmemiş adımlar atarak ülke problemlerini çözmeye çalışmışlardır.

Fırkanın görüş ve programları, benzerlerine göre daha kapsamlıydı. Ruhunda gençliğin ateşini barındıran bu fırka sürekli olarak, yenilikçi ve akılcı politikalar üretmekte idi. Fırka, fikrî bağlamda olduğu kadar politik bağlamda da dünya konjonktörünün esaslarına hâkim görülüyordu. Amaç, devleti parçalanmaktan ve yıkılmaktan kurtarmak ve çağdaş bir devlet yaratmaktı.

Osmanlı Devleti, felsefesi ve demografik yapısı itibariyle kozmopolit bir özellik göstermekte idi. Bu etnik çeşitliliği bir arada tutmak, yıkılma sürecinin sonuna gelmiş bir devleti yeniden diriltmek ve bütün ülkede huzûru sağlamak oldukça güç bir işti. İttihat ve Terakkî'nin böyle dağınık bir ülkede, zor şartlarda uygulamaya çalıştığı politikalarının özünde de devletin yapısını ve geleceğini etkileyecek bir derinlik vardı. Ancak çabalar ne kadar büyük olursa olsun sonu belli bir mücadele söz konusuydu. Bütün gayretlere rağmen acı sonu engelleyememiş, ama genç ve dinamik bir devletin kurulmasına zemin hazırlamış oldular.

Bu çalışmada İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi'ne bakışı ve uygulamaya çalıştığı politikalar ele alınmıştır. Ancak, gerek konunun ehemmiyeti gerekse de çalışma imkânlarının sınırlı olması araştırmamızı etkileyebilmiştir. Buna rağmen, mümkün olanın en iyisi yapılmaya çalışılmıştır. Konu kapsamlı bir araştırmayı gerektirdiğinden; arşiv belgeleri, gazeteler, hatıralar, partinin program ve tüzükleri derinlemesine incelenerek, meselelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

www.seyfocenter.com

Çalışmamız, bölgede Ermeniler, Kürtler ve İttihat ve Terakkî'nin bazı uygulamalarını kapsamaktadır. Bu uygulamalarında muhalefet dönemi ve iktidar dönemleri bir bütünlük içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.

İttihat ve Terakkî Fırkası'nın iyi anlaşılması için Türk demokrasi tarihinde denetleme ve tam iktidar sürecinin yanı sıra, devrin siyasi ortamı ve sosyal psikolojisinin de iyi tahlil edilmesi gerekir. Aksi halde bu konulara ilgi duyanların sıkça düştüğü hatalara düşmek kaçınılmaz olacaktır. Konuların daha iyi izah edilebilmesi için, bazen kısa tekrarlar yapılmıştır. Devlette süreklilik esastır ilkesinden hareketle, İttihat ve Terakkî Hükûmeti de önceki hükûmetlerin başlattıkları bazı çalışmaları devam ettirmiştir. Biz de çalışmamızda bu bütünlüğü yakalamaya çalıştık. Osmanlı'dan günümüze gelen sorunlar da göz önünde bulundurulduğunda konunun önemi bir kat daha artmaktadır.

Eser birinci baskısında değerli okuyuculardan, basından olumlu ve yapıcı eleştiriler aldı. Bu eleştiriler gözden kaçan eksiklerimizle, metod açısından yanlışlarımızın da görülmesine büyük katkı sağladı. İlk baskıda niyet ve maksadımızı aşan bazı ifadelerden dolayı bizleri uyaran ve eleştiren dikkatli okuyuculara ne kadar teşkkür etsek azdır. Eser ikinci baskısında bu uyarılar da dikkate alarak hazırlandı.

Çalışmamız mükemmellik iddiasından uzaktır. Ancak imkânlar ölçüsünde en iyisi yapılmaya çalışılmıştır. Hatalar bize aittir. Başarılar ise, ismini zikretmekle bitiremeyeceğim dostlarım ve hocalarıma aittir. Başta, Prof. Dr. Enver Konukçu, Doç. Dr. S. Esin Dayı, Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem Atnur'a ve isimlerini sayamayacağım çok sevdiğim, saydığım dostlara yardımlarından ötürü çok teşekkür ederim.

Çalışmamızın sorumluluğunu üstlenerek bilgi ve deneyimi ile bana rehberlik eden danışman hocam, Doç. Dr. Yavuz Aslan Beyefendi'ye minnettarım. Şunu da itiraf etmeliyim ki, eserin ortaya çıkmasında en büyük pay, eşim Şule Aydoğan ve kızım Ayça İrem Aydoğan'a aittir. Bu aşamada kendilerini çok ihmal ettim, onlara çok şey borçluyum. Bugüne kadar gösterdikleri sabır ve katkılarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eserin yayınlanmasında emeği geçen Ötüken Neşriyat'ın değerli yöneticilerine de teşekkür ediyorum.

Hayırlı olması dileğimle...

Erzurum-2007 Erdal AYDOĞAN

Kısaltmalar

ATASE	:	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
A.T.B.D	:	Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
B	:	Belge No
B.C.A.	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz	:	Bakınız
B.O.A	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	:	Baskı.
c	:	Cilt
C.	:	Cevap
Çev	:	Çeviren
D	:	Dosya
Der.	:	Derleyen
DH- E.U.M	:	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH- H.M.Ş	:	Hukuk Müşavirliği
DH- K.M.S	:	Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH- SYS	:	Dahiliye Siyasi
DH- ŞFR	:	Dahiliye Şifre
DH-MB.HPS.H	:	Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
Dlp.	:	Dolap
DTCF	:	Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Edit	:	Editör
E.U.M-EMN	:	Emniyet Şubesi
F	:	Fihrist

www.seyfocenter.com

G.	:	Gömlek
Haz	:	Hazırlayan
İ.U.M	:	İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti
İrade M.M	:	İrade Meclis-i Mahsus
K	:	Klasör
Kt	:	Kutu
Ks	:	Kısım
M.U.İ	:	Muhâberât-ı Umumiye İdaresi
MV	:	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
OTAM	:	Osmanlı Tarihini Araştırma Merkezi
S	:	Sayı
s.	:	Sayfa
T.İ.T.E	:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
vd.	:	Ve devamı
vs.	:	Vesaire
Y.D.T	:	Yayınlanmamış Doktora Tezi
Y.Y.L.T	:	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

I. BÖLÜM: GİRİŞ

VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE VE BÜYÜK DEVLETLERİN BU BÖLGEYE BAKIŞI

A- Vilâyât-ı Şarkiyye'nin Yeri ve Stratejik Önemi

Bir ülkenin veya bir bölgenin dünya üzerindeki yeri ve konumu jeopolitik ve jeostratejik açıdan dikkate değer bir güç olarak kabul edilmektedir. Şu halde Türkiye'nin dünya üzerinde müstesna bir mevkiinin olduğunu belirtmekle aynı zamanda konumu gereği büyük bir siyasal gücü de elinde bulundurduğu söylenebilir.

Bu tanım gereğince, bir ülkenin konumu; o ülkenin tarihî süreçte hem dış politikasını, hem iç politikasını hem de uygarlığının şekillenmesini etkileyen çok önemli bir unsur olarak kabul edilebilir[1].

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi; iklimi, bitki örtüsü, nüfusu, ziraî şartları, yer altı ve yerüstü zenginlikleri, akarsuları, yolları ve morfolojik yapısı Osmanlı ülkesinin karakteristik özellikleri arasındadır. Buna göre, "Kuzeyde ve Güneyde iki dağlık kıyı şeridi; Batıda Ege'ye doğru açılan geniş bir cephe sahası, dörtgenin merkezî kısmında bir iç bölge ve nihayet Doğuda Torosların ön ülkesinden sarfınazar, çok arızalı bir yüksek ülke"[2] olarak Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi (yani Doğu Anadolu) tanımlanabilir.

---

[1] Kamil Gürel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, İstanbul; 1994, s.127.

[2] Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul, 1953, s.1; Doğu Anadolu'nun coğrafyasının tesbiti ve tanımı için bkz. *Birinci Coğrafya Kongresi (6-21 Haziran 1941), Raporlar, Müzakereler, Kararlar*, Ankara, (Tarihsiz) s.89-90; Süha Göney, *Siyasî Coğrafya*, İstanbul, 1993, s.6.

www.seyfocenter.com

çocukları için bir ortaokul açmışlardır[59]. Ayrıca Alman stratejisinin önemli bir parçası da "Cihad" fikriydi. Çünkü söz konusu bu üçgende şiddetli ayaklanmalarla İslamî unsurları İngiliz ve Ruslara karşı kullanma fikrini çok önemsemiş ve bunu da kendi misyonerlerinin doğu gözlemlerine dayandırmışlardır.

Özetlemek gerekirse Almanlar, söz konusu politik ve ekonomik çıkarların elde edilmesi hususunda Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi'nin stratejik önemini bilerek, buraların elde tutulmasını istemişler ve menfaatleri icabı çok büyük fedakârlıklar göstermişlerdir.

59 Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı* (Edit.) Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, c.II, Ankara, 1999, s.185.

II. Bölüm

Vilâyât-ı Şarkiyye'de İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Genel Politikaları

A- İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Azınlık Politikası

Osmanlı Devlet anlayışında azınlık kavramı; Müslüman olmayan zümreyi ifade ederdi. Aslî unsurun Türk olmasına rağmen Hristiyan Türkler dahi azınlık olarak görülmüş, Türk olmayan Müslümanlar ise aslî unsur olarak tanımlanabilmiştir. Bu ayrıma tâbi tutulanlar daha sonra ya mezheplerine göre ya da millîyetlerine göre ifade edilmişlerdir[1]. İşte Osmanlı Devleti'nin bu kadar çok unsurla asırlarca yaşayabilmesinin sırrı burada aranmalıdır. Buna rağmen Tanzimatla başlayan reform hareketleriyle birlikte gelişen edebî, fikrî, siyasî yaşamın bir sonucu olan vatandaşlık bilincinin özellikle azınlıklar arasında gelişmesi, ülkede büyük gelişmelerin yaşanacağının habercisi olmuştur.

Bu mânâda Osmanlı Devleti'nde ikinci bir dönüm noktası olan I. Meşrutiyet ortamını fırsat telakkî eden Osmanlı azınlıkları, bu süreçte çok değişik arayışlara tevessül etmeye başlayacaklardır. Bu unsurlardan bir kısmı ayrılıkçı ve ulusçu akımlara tevessül ederken, bir kısmı da Osmanlıcılık düşüncesini bir çıkış olarak görmüşlerdir.

Azınlıklar konusuna gelince Osmanlı Kanûn-ı Esasî'sinde; Osmanlı tâbiiyetinde bulunan her fert, hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı olarak tanımlanmış ve bir hukukî mânâ yüklenmiştir[2]. Yukarıda bahsedilen ikinci görüşü yalnızca Jön Türkler değil, aynı zamanda azınlıklardan da savunanların sayısı az değildir. Tanzimatçılarla başlayarak, Yeni Os-

1 Mithat Sertoğlu ,"Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 25 (Ekim 1969), s.44.

2 Suna Kili, *Türk Anayasaları*, İstanbul, 1982, s.10.

www.seyfocenter.com

anlıcı ve İttihatçılarla devam eden fikrî zincirlemenin temelini "İttihad-ı Anâsır" (unsurlar birliği) veya "Anâsır-ı Osmaniye" (Osmanlının unsurları) düşüncesi oluşturmuştur. Bunun etkisiyle İttihat ve Terakkî'nin başlangıçta İttihâd-ı Osmanî adıyla kurulmuş olduğu unutulmamalıdır"[3].

Osmanlıcılık, bu dönemin en kuvvetli fikir akımı olarak ortaya çıkmış ve azınlıkları Osmanlı namı altında bir arada tutmayı amaç edinmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan azınlıkların her birinin muhtelif emelleri olabileceği ve bunların kendi menfaatleri için diğerleri aleyhine çalışabileceği endişesiyle, devlet erkânından da itibar görmüş[4] ve herkese adalet ilkesiyle bu unsurların aynı maksada hizmet eder hale getirilmesini hayatî bir mesele olarak kabul etmişlerdir. Bu göreve talib olan en güçlü teşkilat ise İttihat ve Terakkî Cemiyeti'dir. Cemiyet, "İttihad-ı Umûmî-i Anâsır"[5] projesiyle bu mânâdaki düşüncelerini esaslı ve sağlam temeller üzerine oturtmuştu.

Bu maksatla 28 Mayıs 1908 tarihinde Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti yabancı elçilik ve konsolosluklara verdiği notada düşüncelerini şöyle anlatmıştır:

> "Osmanlı İttihat ve Terakkî Komitesi adı altında birleşmiş olan bu millet, kutsal millî çıkarlarına her türlü yabancı müdahalesini uzaklaştırmakta kararlıdır ve hali hazır rejimin despotluğundan yararlanan birkaç hainin dışında Osmanlı vatanının bütün evlatlarıyla anlaşmış olarak, bireysel ve politik özgürlüğünü yeniden elde etmeye kararlıdır".

Osmanlı olarak telakkî edilen farklı din ve milliyetten insanların medenî, insanî ve siyasî özgürlüklerinin tam olarak verilmediği bir ülkede, despotluğun, acımasızlığın ülkeye ve azınlıklara huzur ve mutluluk getiremeyeceği ısrarla vurgulanmış[6], komitenin asıl hedefi de Osmanlı milliyeti altında yaşayan vatandaşların eşitlik ve özgürlüğü için oluşturulacak hükûmetle mevcut

[3] Orhan Koloğlu, "Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-I", *Toplumsal Tarih*, 55 (Temmuz 1998), s.12.

[4] Hüseyin Cahid, "Anâsır-ı Osmaniye", *Tanin*, 17 Ağustos 1324/ 30 Ağustos 1908, No:30.

[5] Hüseyin Cahid, "Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık", *Tanin*, 16 Eylül 1325/ 29 Eylül 1909, No: 387.

[6] Koloğlu, "Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine ..." s.16-17. "Osmanlı İttihât ve Terâkkî Cemiyeti memlekette bila tefrik-i cins ve mezhep bütün Osmanlıların toplanabilecekleri bir merkez-i istinat teşkil ettiği cihetle vatan-ı müşterekenin hayır ve selametini arzu eden müslim ve gayr-i müslim bilcümle vatandaşların böyle ittihat etmelerini mekasıd-ı mahsusaları ile gayr-i kabil-i telif olan taraflarca hüsn-ü telakkiye uğramayacağı tabiidir". *Tanin*, 7 Şubat 1326/ 20 Şubat 1911, No:886.

rejimi değiştirerek millete, mahrum edildiği insan haklarını kazandırmak olduğu belirtilmiştir[7]. İttihatçı gazeteci Hüseyin Cahit Bey ise İttihat ve Terakkî Fırkası'nın programına dayanarak azınlık anlayışını: "Evvelâ hükûmeti teşkil eden milliyetlerin Osmanlılık yani müşterek gayr-i kabil-i taksim ve kuvvetli bir vatan fikri etrafında iştirakleri, sonra ezmine-i haziranın memleketinin (çağdaş ülkelerin) en ücra köşelerine bile refah ve adalet getirecek maddî ve manevî terakkiyatını temin ve tatbik"[8] diyerek ifade eder ve bu mânâda yapılan çalışmaları da bazı çevrelerin Türkleştirme olarak değerlendirmesinin yanlış olduğunu söyler.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin azınlık politikalarının belirginleşmesi daha cemiyetin adının Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti olarak kabul edilmesi aşamasında gündeme gelmiştir. Cemiyetin adı ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlıların siyasî birliktelik kurarak hürriyete, meşrutiyete... vs[9] doğru ilerlemesi mânâsıyla hayat bulması, bu görüşlerin saflaşmasında, ifade edilmesinde önemli ve anlamlı bir başlangıçtır. Bu çerçevede Osmanlıcılık yada İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin buna yüklediği mânâ, Landau'nun ifadesiyle, iç politikada çok farklı grupların bu mânâ etrafında toplanabilmesini ifade etmekteydi[10].

Cemiyetin bu ideolojik söylemi, Jön Türklerin 1902 yılında topladıkları kongrede tarafların üzerinde anlaşmış oldukları bir mevzu idi. Bu görüşe göre farklı unsurlar, "Padişah iradesi uluslararası antlaşmalarla elde ettikleri hakları kapsar"[11] hükmü çerçevesinde kullanabilecekti.

Bu tarihten II. Meşrutiyetin ilanına kadar İttihat ve Terakkî Cemiyeti, birçok azınlık grubunun Osmanlıcılık fikri etrafında biraraya gelerek, istedikleri reformları gerçekleştirmek için iyi bir fırsat yakalamış olduklarını düşünmekteydi. Bu maksatla azınlıklar İttihatçıların programlarını benimseyerek

[7] Orhan Koloğlu, "Mayıs-Eylül Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-II", *Toplumsal Tarih*, 56 (Ağustos 1998), s.30.

[8] Hüseyin Cahit, "İttihât ve Terâkkî Politikasına Avdet", *Tanin*, 24 Ağustos1328/ 6 Eylül 1912, No: 1434.

[9] Kâzım Nami Duru, *İttihât ve Terâkkî Hatıralarım*, İstanbul, 1957, s.8.

[10] Jacop M. Landau, *Pan-İslam Politikaları, İdeoloji ve Örgütlenme*, (Çev.) Nigar Bulut, Ankara, 2001, s.116.

[11] Bu ortak kararın 2. maddesi şöyle idi. "İmparatorluğun farklı ırkları ve halkları arasında uluslar arası anlaşmalarla verilmiş ve imparatorluğun halkları ile tanınmış haklardan ayırımsız herkesin tam yararlanmasını sağlayacak bir birliği yerleştirmeyi istiyoruz". Faruk Ilıkan "Jön Türklerin 1902 Kongre Öncesinde Ortak Kararları", *Tarih ve Toplum*, 18/106 (Ekim 1992), s.18-19.

www.seyrocenter.com

onlara destek vermekteydiler. Bu yaklaşımın zikredilen dönemde henüz muhalefet partisinin olmamasıyla da bir bağlantısı olmuştur. 1908'den sonra kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası ülkede iki ayrı ideolojik kümelenmeyi doğurmuştu. Bu durumda İttihat ve Terakkî Cemiyeti Osmanlıcılık fikrinin, Ahrar Fırkası da liberalizmin savunulduğu partiler oldu[12].

II. Meşrutiyet döneminde siyasal ortamın bu ideolojik yaklaşımlarla doldurulması aslında Osmanlı Devleti ve toplumunun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasal birçok problemin varlığından kaynaklanmaktaydı. Feroz Ahmad, bu problemlerin çözümünü bir sorun olarak görmekte ve şu analizi yapmaktadır;

> "Bu her iki grubun nüvesini de Türkler teşkil ediyordu. Fakat, Türk olmayan gruplar da aşağı yukarı aynı Türkler gibi içten bölünmüş olduklarından siyasî bağları Türklerinkinden pek farklı değildi. Bununla beraber daha sonraki yıllarda Osmanlı toplumundaki ırk ayrılıklarının, bir azınlık ırk toplumunun içindeki sosyo-ekonomik ayrılıklardan daha kuvvetli olduğu meydana çıktı. Çok geçmeden Türk olmayan mebusların çoğu cemiyeti desteklemekten vazgeçip liberallere katıldılar"[13].

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin farklı azınlıklar tarafından desteklenmesinde cemiyetin programı etkili olmuştur. Yani bu politikaların birer laftan ibaret olmadığı gösterilmiştir. Bu düşünceler cemiyetin kongrelerinde de ifade edilmiş ve programa konulmuştur[14]. Cemiyet, hemen hemen her kongresinde bu hassasiyetini korumuş ve muhtelif unsurların diline ve etnik kökenine hürmetli olacağı, unsurları birbirine bağlayan tarihî bağları güçlendirmeyi ve Osmanlılığı bütün unsurlar için bir gaye kabul ettiğini vurgulamıştır. Bu meselenin Meşrutiyetin ilanıyla zihinlerde çok başka telakki edildiği görülmektedir. Bazıları Osmanlılığı federatif* bir devlet olarak yorumlamış, bazıları da cemiyetlerin Osmanlılık fikrinde eriyip yok olması olarak kabul

[12] Feroz Ahmad-Dankwart A.Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4-5, İstanbul, 1976, s.252.

[13] Feroz Ahmad, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler...", s.252.

[14] Mesela, İttihât ve Terâkkî Cemiyeti 1327 tarihli kongresinde kabul edilen siyasî programın siyasî kısmının 4. maddesinde şöyle denilmektedir:
"Cins ve mezhep tefrik edilmeksizin herkesin müsavat ve hürriyet-i tammeye malik ve aynı mükellefiyete tabidir. Bilcümle Osmanlılar kanunda ve memleketin hukuk ve vezaifinde müsavi olub umum tebaanın ehliyet ve kabiliyetine göre münasip olan memuriyetlere kabulündü itina ettirilecektir". *Tanin*, 10 Teşrin-i Evvel 1327/ 23 Ekim 1911, No:1128; *Tanin*, 28 Ağustos 1327/ 10 Eylül 1911, No:1087.

* Eyalet, kanton ve benzeri devletlerin bir tek devlet halinde birleşerek örgütlenmeleriyle oluşan idarî birim, egemenliklerini merkezî bir hükümetle paylaşmış yönetimlerden oluşmuş siyasal topluluk federasyonu oluşturan devletlerden her birine federe devlet, ortak devlete de federal devlet denmektedir.

etmişlerdir. Oysaki Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti bu iki yorumu da reddetmekteydi. Cemiyet, bu kavramı iki türlü tanımlamaktadır.

> "Birincisi siyasî Osmanlılıktır ki hukuk-ı siyasîyeye mâlik fertlerden mürekkeptir. İkincisi içtimaî Osmanlılıktır ki, hukuk-ı siyasîyeden mahrum fakat içtimaî müesseselere mâlik cemaatlerden mürekkeptir"[15].

Bu düşüncelere rağmen İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yeni yönetiminde Türklerin çoğunlukta olmasına dikkat edildiği görülmektedir. Çünkü her ne kadar Osmanlıcılık fikrine riayet edilse de azınlıklar arasında gittikçe belirginleşen milliyetçi akımların etkinliğini[16] koruması karşısında yönetimin bu gruplara bırakılması, hem devlet düzenine hem de parti disiplinine ters gelebilirdi. Mesela Dr. Nâzım ve Dr. Bahaeddin Şakir imzasıyla Cemiyetin Kızanlık Şubesi'ne gönderilen bir yazıda bu gerçeklik şöyle ifade edilmiştir:

> "*Meşveret* gazetesi değil, cemiyetin hiçbir ehemmiyetli işi Türk düşmanı olan ne bir Ermeni'ye ne de bir başkasına terk edilemez. Bir Ermeni gelir de: Yahu ben Osmanlıyım, Osmanlılığı severim. Sizin programınız dahilinde Osmanlılığa hizmet etmek isterim, derse İslâmiyet'in ve Türklüğün hasâisinden olan misafirperverlik ve alicenaplık iktizasınca o Ermeni'ye vatandaş, hoş geldin! Bizimle beraber Osmanlılığın i'lâsına çalışmak istersen işte tutulacak yol budur, der onu iktizâya çalışırız. Biz gayr-i müslim bir Osmanlıyı cemiyetimize alırsak, ancak bu şartlar dâhilinde alabiliriz. Cemiyetimiz hâlis bir Türk cemiyetidir. İslâmlığa ve Türklüğe düşman olanların hiçbir vakit fikrim tebaiyyet etmeyecektir"[17].

Yine cemiyetin, Bulgar Nikola Manolof Efendi'ye gönderdiği bir tamiminde de şu ifadeyi görmekteyiz:

> "Bu memleket ne Türk'ün ne Bulgarın ne Arab'ındır. Osmanlı namını taşıyan her ferdin malı ve mülküdür. Bu hakikati kabul ve tasdik eden ve bu nedenle her vatandaş cinsi ve mezhebi her ne olursa olsun bir hamiyetperverdir. Bunun

[15] *Tanin*, 30 Eylül 1327/ 13 Ekim 1911, No:1118; *Tanin*, 29 Eylül 1327/ 12 Ekim 1911, No:1117.

[16] Tevfik Çavdar, *Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, 1995, s. 60.

[17] Filiz Cengiz, *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir'in Kaleminden İttihat ve Terakkî Cemiyeti, (1906-1907)*, (Y.Y.L.T.), İstanbul, 1997, s.39-40.

www.seyfocenter.com

aksini düşünen yani memleketi parça parça ve kavim kavim ayırmaya çalışan kimseler Türk dahi olsalar bizim muhalifimiz, düşmanımızdır"[18].

Cemiyetin ortaya koyduğu ve alenen kamuoyu ile paylaştığı bu gibi düşüncelerin azınlıklar nezdinde yeterince anlaşıldığı pek söylenemez. Bunda zamanla ortaya çıkan ideolojik açılımların ve partileşmelerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen bu kesimlerden de taraftar bulabilmiştir.

Gerek hürriyetin ilanı gerekse de meşrutî idareye geçişte maksat bütün anâsırın Osmanlılık fikriyle bütünleşmesiydi. Yani hürriyet ve meşrûtiyet bir maksat olarak değil unsurların mutluluğu için bir vasıta olarak görülmekteydi[19]. Ancak cemiyetin formüle ettiği Osmanlılaştırmak, kimi kesimlerin propagandasıyla Türkleştirmek olarak daha evvel tenkid edilmişti. Oysaki bu kavram lafın gelişi olarak ortaya atılmış, yani ideolojik bir tarafı bulunmamaktaydı.

Osmanlılaştırmak kavramından maksad azınlıkları Türk yapmak mı? Acaba, İttihat ve Terakkî Cemiyeti bunu böyle mi anlamıştır? Bu kavram üzerinde yapılan tartışmalara katılan cemiyetin ideologlarından ve *Tanin Gazetesi* yazarı Babanzâde İsmail Hakkı, bu mânâda en gerçekçi değerlendirmeyi yapanlardan birisidir. Ona göre cemiyet, Osmanlılaştırmayı Türkleştirme olarak görüyorsa bu *"granit taşını iğne ile delmeye çalışmak gibi olur."* Çünkü bu iddia imkânsız olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı zamanlarında bile böyle bir bir şey denenmemiştir. Bunu menfaatine de uygun görmemiştir. Yine ona göre Osmanlılaştırmaktan maksad birçok cemaate verilen imtiyazları ortadan kaldırmak da değildir. Tam tersine Kanun-ı Esasî'de onlara verilen imtiyazlara dokunulmadığı gibi, pek çok kere kanun onların lehine çalıştırılmıştır. Babanzâde'ye göre "Osmanlılaştırmak; Osmanlı Devleti'nin bütün fertlerine bir Osmanlı kalbi vermek, ortak bir vatan üzerinde aynı şekil-

18 Cengiz, *Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir'in Kaleminden İttihat ve Terakkî Cemiyeti....*, s. 248.

19 *Tanin*, 15 Temmuz 326/ 28 Temmuz 1910, No:684. İttihat ve Terakkî Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Meşrutiyetin ilânının ikinci yıldönümünde mühim bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede Osmanlılığın maksadı şöyle izah edilmiştir: "Bir milletin kâffe-i efrâdı vatanın alâmıyla müteellim, ikbaliyle de mütebessim olmadıkça şahrâh-ı terakkîde mevzûn ve seri adımlarla yürümek imkânı bulunmadığını takdir eden Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti hidâyet-i inkılâpta anâsır-ı muhtelife ile husûl-ı ittihad çarelerini aramış bulunduğunu, müessir ve kâfi olduğunu zannettiği birtakım çarelere tevessül ederek ağûşunu hulûs ve safiyat ile dolu olduğu halde bilumum anâsıra açmıştı. Elan hulûs ve safiyetindeki eski kuvvet ile kıyâde bulunan bu agûşa aynı his ile atılanlar maatteessüf pek az oldu. İhtimal ki buna, tesrî-i ittihad için birinci sene-i meşrutiyette cemiyetin izhar ettiği fart-i inhimak sebep olmuştur." *Tanin*, 14 Temmuz 326/ 27 Temmuz 1910, No:683.

de vatana karşı olan borcu gerektiği gibi fedakârlıklarla ödemek ve dış dünyaya karşı bu birlikteliği korumaktır."

Bu görüşlerden hareketle Osmanlılaştırmak fikrini ifade etmek ve ona canlılık, hayat kazandırmak için de ortak bir dile ihtiyaç vardır. Bu dil ne olursa olsun Türkçe olmalıydı. Yani devletin resmî dili Türkçe olmak zorundaydı. Babanzâde bu mecburiyeti şöyle izah etmektedir:

> "Zaten başka türlü olmasına da imkân yoktur. Zira Türkçe'yi kaldırsak hangi unsur vardır ki diğer unsurun lisânını lisan-ı resmî olmak üzere telakki etsin? Müstakil devletler bile tehâlüf-i elsineden (dillerin ayrılığından) bizar olarak Fransızca'yı tamim ya da Vulapan Vasberantu gibi elsine (diller) ihdâs etmek ihtiyacında bulunurlarken Devlet-i Osmaniye'de yanyana yaşayan akvâmın bu ihtiyaçtan müstağni olmaları mutasavver değildir"[20].

Ayrıca Osmanlıcılık fikrî çerçevesinde çok önemsenen bir nokta da okullarda Türkçe'nin mecburî olarak okutulmasıdır. Doğal olarak dilin etki alanı dikkate alınırsa Osmanlı'ya karşı düşman fikirlerin ortaya çıkmasına müsaade edilemeyeceği söylenebilir.

> "Dahası Türkçe'yi bilmeyen bir unsur nasıl olur da Osmanlı'ya ısınabilir, güven verebilir? Bu yüzden de Türkçe'nin mecburî olması kaçınılmazdır"[21]

Ancak şunu hemen belirtelim ki İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin fikrî temellerini yalnız "Anâsır-ı Osmaniye" oluşturmamaktaydı. Yusuf Akçura'nın sistemleştirdiği "Üç Tarz-ı Siyaset"in güçlü temsilcilerinin cemiyet içinde bulunması da dikkate alınacak olursa, cemiyetin fikrî yapısı şu şekilde özetlenebilir: Bir Osmanlı ulusu meydana getirmek, İslâmcılığa dayanan bir devlet yapısı kurmak, Türk siyasal ulusçuluğu meydana getirmekti.[22] Bir ideolog olarak Yusuf Akçura'ya göre Osmanlı Devleti'nin menfaatine olan, bütün Müslüman ve Türklerin de menfaatinedir. Bu üç fikrin de herbirinin nitelik, gelişme ve yararları farklılık arz eder. Bir Osmanlı milleti yaratmanın yararlarına rağmen uzun vadede yaşamasının imkânı yok gibidir. İslâmcılık ve Türkçülük siyasetini de cemiyetin zaman ve şartlara göre geliştirerek benim-

20 "Devlet-i Osmaniye'de Osmanlılaştırmak lisan-ı resmînin memuriyetler için bilinmesi lüzumu manasında tefsir olunacaksa mesleğini bu surette telakki ediyor. Kimseyi behemehal Türkçe öğrensin diye icbar etmiyor. Fakat memur olacak kimseler için bu asgari teminatı taleb etmek mecburiyetinden azade olamıyor...", *Tanin*, 10 Şubat 327/ 23 Şubat 1912, No:1249.

21 *Tanin*, 12 Eylül 1324/ 25 Eylül 1908, No:56.

22 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1991, s.6.

www.seyfocenter.com

sıdığini söyleyebiliriz[23]. Ancak eylem yönünden uzun vadede hangi fikrin esas alındığı, yine cemiyetin gidişatına göre ortaya çıkar.

II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Osmanlı Devleti'ni oluşturan anâsırın hem politik hem de etnik çerçevede birliktelikler kurma süreci yavaş yavaş İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni, düşüncelerinde değişime zorladığı bir gerçekti. I. Dünya Savaşı'na kadar yaşanan ulusal dönüşümler bu dönemde milliyetçiliğin güçlenerek Osmanlı toprakları üzerinde siyasal ve toprak taleplerinin artmasına sebep olmuştur[24]. Bu süreç, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni anâsır politikasını yeniden gözden geçirmeye mecbur etti. 1911 ve 1913 genel kongrelerinde bu değişim programlarına yansıdı. Balkan Savaşları sonunda Rumeli'nin büyük oranda elden çıkmasıyla imparatorluğun görünürde Türk-Arap İmparatorluğu'na kayar olması, İttihat ve Terakkî Partisi'nin düşüncelerinde Araplardaki bu yükselişi engellemek için İslâmcılık düşüncesinin eyleme geçirildiğini görmekteyiz[25]. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda Almanlarla kurulan ittifak, İslâmcılık politikasını öne çıkarmışsa da, yaşanan olaylar cemiyetin İslâmcılığı da bir araç olarak kullandığını ortaya çıkarmıştır[26].

I. Dünya Savaşı sürecinde İmparatorluk içinde yaşanan gelişmelere bakarak, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkçülük politikasına yöneldiğini söylemek doğru bir ifade olur. Ancak Ahmet Yıldız gibi bazı yazarlar, Cemiyetin iktidara gelmesiyle etnik azınlıkları zorla asimile etme politikası takip ettiğini, bunun kökeninin de Ahmet Rıza'nın temsil ettiği pozitivist eğilimlerin sonucu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak Yıldız'ın ileri sürdüğü Türkçülük fikrine katılmak mümkünse de zorla asimile etme politikası takip edildiği söylenemez.[27] Bu konuda takip edilen politik değişim, bir arayış ve bu arayışın doğal bir sonucu olarak görülebilir. Çünkü zorla asimilasyonun Türk tarihinde yaşanmadığı bilinmektedir. Bu iddialar, I. Dünya Savaşı sürecinde

[23] Üç tarz-ı siyaset hakkında ileri sürülen fikir tartışmaları için bkz. *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)*, Ankara, 1987.

[24] Kemal H.Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Baztemur, Ankara, 2001, s.52.

[25] Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul, 2001, s.75. Osmanlıcılar Osmanlı Devleti'nin tebaasını teşkil eden farklı etnik unsurları bir milliyet altında toplamaya teşebbüs etmişlerdi. Arap milliyetçileri ise tek bir milleti, Arapları üstün bir konuma yükseltme derdindeydiler. Ama neticede her ikisinin de amacı Doğu'nun savunuculuğunu yapmak ve Batı karşısında İslâm'ın ihtişamını ve gücünü yeniden tesis etmekti". C.Ernest Dawn, *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*, (Çev.) Bahattin Aydın-Taşkın Temiz, İstanbul, 1998, s.162-163.

[26] Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene...*, s.78.

[27] Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene...*, s.75.

hem İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne muhalif olanlarca, hem de anâsır temsilcileri tarafından dünya kamuoyunu etkilemek maksadıyla kara propaganda olarak sıkça ifade edilmiştir. Bu tartışmalara Hüseyin Cahid'in *Tanin Gazetesi*'nden verdiği cevap son derece dikkat çekicidir. Cahid "Genç Türkler unsurları Türkleştirmek istiyorlar, hatta dinimize saldırıyorlar" gibi iddiaları akıl ve mantık dairesinde görmemektedir. Hatta böyle bir düşüncenin yaşayabilme şansı olmadığı belirterek; anâsırın dilini, milliyetini, dinini unutarak Türk olmasının mümkün olmadığını, kılıç kuvvetiyle yapılmamış bir şeyin şu asırda meşrutiyet idaresi altında olamayacağını vurgulamaktadır[28].

Görüleceği üzere İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin gerek iktidar öncesi, gerekse iktidar dönemindeki görüş ve eylemleri tarihî sürecin doğal bir sonucu gibi görünmektedir ve politikalarında günün ve şartların gereği olarak realist olmaya gayret etmişlerdir.

1- İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Çalışmaları

Osmanlı Devleti için Trablusgarp ve Balkan Savaşları bir dönüm noktası mesabesindedir. Çünkü bu savaşlarla yaşanılan sıkıntılar ve savaşın öğrettikleri bu döneme kadar takip edilen politikalarda bir revizyona gidilmesini mecbur kılıyordu. İttihat ve Terakkî Cemiyeti de bu değişimin içine çekilmişti. Dolayısıyla hem devletin hem de cemiyetin millî hedeflerinin yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmişti.

Fahri Çeliker'e göre bu hedefler genel olarak şunlardı:

"-200 yıldan beri devam eden toprak kaybına artık son vermek ve imparatorluğun eski itibarını iade etmek;
-Doğuda Türk birliğini gerçekleştirmek suretiyle Batı'daki gerilemeyi telâfi etmek;
-İslam birliğini kuvvetlendirmek ve İslâm âleminin liderliğini sürdürmek... hem de ulusçuluk akımının Arap yarımadasında yayılmasına engel olmak,
-Kapitülasyonlardan kurtularak imparatorluğun çok kötü olan ekonomik durumunu düzeltmek ve kalkınma olanakları sağlamak"[29].

Yeni politikaların tespitinde takip edilecek sosyolojik yöntemler çok

[28] Hüseyin Cahid, "İttihad-ı Anasır", *Tanin*, 18 Ağustos 1325/ 31 Ağustos 1909, No:358.

[29] Fahri Çeliker; "Birinci Dünya Harbinde Türk Savaş Politikası", *Askerî Tarih Dergisi*, 2/4 (Eylül 1977), s.31.

www.seyfocenter.com

önemliydi. Hele Ziya Gökalp gibi bir sosyoloğun İttihat ve Terakkî Cemiyeti içinde bulunması bu çalışmaların daha gerçekçi yapılmasını da kolaylaştıracaktı.

Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi'nde yapılacak sosyolojik çalışmalarda öncelikle bölgenin sosyo-kültürel ve etnik dokusu tespit edilerek, ona göre çözüm yolları bulunabilecekti.[30] Bu hassasiyetler *Tanin Gazetesi*'nde şöyle ifade edilmektedir:

> İstanbul'da hepimiz, bir politika illetine uğradık. İşimiz gücümüz, konumuz konuşmamız, hep siyasetle ilgili. Halbuki, biz birtakım iktisadî, malî, toplumsal ve kanımızı ilgilendiren meseleler karşısında bulunuyoruz. Taşralar ne durumdadır? Köylüler ne yapıyor? Ne istiyor? Memleket neye muhtaç?"[31]

İşte İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin fırkalaşma sürecinde yaşanan bu atılımların başında Vilâyât-i Şarkiyye'de öncelikle etnisite çalışmalarının başlatılması gelmekteydi. Bu hususta fırkalaşma süreci kadar, I. Dünya Savaşı sürecine girilmesinin de etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Bu, Türkleşme diyebileceğimiz yeni bir politikaya yönelmekti. Ancak bu yöneliş ırkçılık mâhiyâsına gelmemekte, kültürel, ekonomik ve siyasî alanda Türkiye'nin kalkınma hamlesi olarak ele alınmaktaydı.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bu çerçevede yaptırmak istediği araştırmalar için birtakım güvenilir ve becerikli sayılabilecek kişileri görevlendirmiş olduğunu görmekteyiz[32]. Bu politik dönüşümde Ziya Gökalp'ten aktarılan aşağıdaki anekdot dikkat çekicidir:

> İttihat ve Terakkî Partisi'nin lideri merhum Talât Paşa, sadrazam olduğu ilk günlerde parti umûmî meclisini topluyor. Bu mecliste diyor ki:

30 Orhan Türkdoğan, "Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı", *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadî) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri, 13-15 Mayıs 1985*, Tunceli, 1985, s.50-51.

31 *Tanin*, 28 Haziran 1325/ 11 Temmuz 1909, No:308.

32 "Erzurum'dayım. 10 Temmuz Bayramı. Bir yapıda çalışan usta ile konuşuyorum. Bir münasebet getirerek babacığım, dedim, sen Türk müsün? Zavallı ihtiyar yapılan şakaya canı sıkılmış gibi ricakâr bir tavır ile:

-Çocuğunu seveyim öyle deme. Ben Müslümanım.

-Babacığım, Türkler Müslüman değil mi? Hem şimdiye kadar Müslümanlığı koruyan ve yaşatan Türkler değil mi?

-Efendi, bizler Türk deyince Kızılbaş anlarız, gözünü seveyin öyle deme..." Fuad Sabit, "Anadolu Duygularından", *Türk Yurdu*, 2/28 (29 Teşrin-i Sanî 1328/ 11 Aralık 1912), s.72.

> - Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur. Önce, bunun içini tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum.
>
> Bunun üzerine Merkez-i Umûmî'nin hocası Ziya Gökalp,
>
> - Biz siyasî inkılâp yaptık. Yani meşrutî bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Halbuki en büyük inkılâp içtimaî inkılâptır. İçtimaî bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılâplar en büyüğü ve en verimlisi olacaktır. Bu da ancak Türk cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla olur. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar, sektler ve Türkmen aşiretleri gelir. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim.
>
> demiştir. Bunun üzerine Parti Umûmî Merkezi, Kızılbaş ve Bektaşîleri incelemek üzere Baha Said Bey'i, Ahîleri incelemek üzere Bursalı Mehmet Tahir ve Hasan Hoca'yı, Ermenileri incelemek üzere de Esat Bey'i göndermeye karar vermiştir"[33].

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, bu mânâda yapılacak çalışmalarında üç kaynaktan istifade etmeyi düşünmüştür. Bunlar; devletin kendi kurumları, yabancı kaynaklar ve yukarıda bahsedilen teşkilat mensubu becerikli ve bilgili kişilerinden müteşekkildi[34]. Devletin kendi kurumlarının başında; Sicill-i Nüfus İdaresi ile Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umûmîyesi gelmekteydi. I. Dünya Savaşı arifesinde başlayan nüfus politikalarında ve muhacirlerin iskânı meselelerinde takip edilecek politik yaklaşımların belirlenmesi için devamlı surette mülkî yetkililerden kendi bölgelerinin nüfus dağılımları hakkında raporlar istemekteydi. Fuat Dündar'ın 20 Temmuz 1915 tarihinde Talat Paşa tarafından tüm vilâyetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiğini belirttiği arşiv belgesi bu çalışmalara ışık tutmaktadır. Buna göre *"köylere varıncaya kadar mülkî teşkilatı gösterir bir harita ile köy ve kasabalardaki ahalinin milliyet esasına göre evvelce ve elyevm mevcud olan miktarlarını içeren cetvellerin bir an önce gönderilmesi"* istenmiştir. Bu gibi emirler üzerine bahsedilen kurumların çalışmalara başladığı görülür. Mesela, birinci kaynak olarak Aşâir ve Muhacirîn Mü-

33 Nejat Birdoğan, Bursalı Mehmet Tahir ile Tahirü'l Mevlevî olarak bilinen Mehmet Tahir (Olgun)'un aynı kişiler olduğunu zannetmiş olmalıki İttihat ve Terakkî'nin etnisite araştırmalarında görev verdiği Bursalı Mehmet Tahir'e (Olgun) soyadını vermişti. Oysaki İttihat ve Terakkî üyesi olan Bursalı Mehmet Tahir; 1924 yılında ölmüştü. Kendisi son devrin en tanınmış tercüme ve kitabiyat alimlerindendir. Nejat Birdoğan, *İttihat ve Terakkî'nin Alevî Bektaşîlik Araştırması (Baha Said Bey)*, 2.bs., İstanbul, 1995, s.7-8.

34 Fuat Dündar, "İttihât ve Terâkkî'nin Etnisite Araştırmaları", *Toplumsal Tarih*, 16/91 (Temmuz 2001), s.43.

www.seyfocenter.com

dir. Umûmîyet-i Umûmîyesi kendi bünyesinde daha çok etnik konulardaki araştırmaları planlıyor ve burası bilgi toplama merkezi gibi kabul edilerek belirlenecek politikaların hayata geçirildiği yer olarak işlev görüyordu[35].

Yine bu teşkilat, Türkleştirme politikasının ve uygulamalarının belirlendiği bir merkezdi. Ayrıca Ziya Gökalp başkanlığında bir ilmî heyet de bu mâlûmâta yapılacak çalışmalar için yönlendirici ve planlayıcı görevler üstlenmişti[36].

Diğer taraftan hükûmet, ikinci kaynaktan farklı ülkelerde yapılan sosyo-etnik alanlardaki benzer çalışmaların Türkçe'ye çevrilmesinden istifade etmeyi düşünmüştü. Üçüncü kaynaktan ise saha çalışmaları yapılması tarzında istifade etmeyi düşünmüştür. Bunun için görevli kişiler Anadolu'yu baştan başa dolaşarak hazırlayacakları raporları hükûmete sunacaklardı[37].

Merkez-i Umumînin, ülkeyi daha iyi tanımak adına yaptırdığı çalışmalar son derece dikkat çekici ve sosyolojik gerçekliği ifade ettiği düşünülebilir. Bu çerçevede Kızılbaş ve Bektaşîleri incelemek üzere Baha Said Bey'i görevlendirdi. Baha Said Bey, yaptığı saha çalışmalarının sonucunda çok önemli eserler meydana getirmiştir ki, bazıları şunlardır:

Memleketin İç Yüzü: Anadolu'da Gizli Mabetler
Anadolu'daki İçtimaî Zümreler ve Anadolu İçtimaîyatı
Türkiye'de Alevî Zümreleri/ Tekke Alevîliği-İçtimaî Alevîlik,
Sûfiyân Süreği/ Kızılbaş Meydanı,
Sûfiyân Süreği/ Kızılbaş Meydanında Düşkünlük,
Gizli Mabetlerden: Bektaşîler... vs[38].

35 Dündar, "İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Araştırmaları...", s.44; Ayrıca bkz. *B.O.A, DH-ŞFR*, 5[illegible]/51.

36 "Aşiretlerin iskân biçimiyle temdidi hakkında yapılacakları belirlemek için kurulan Encümeniyet Heyeti mülkî ve askerî bazı üyelerin katılımı ile çalışmalarına başladı, aşiret ve muhacirlerin iskânı ile ilgili kanun ve nizam taslaklarını hazırladı. Bu taslaklardan İskân-ı Aşâir Kanunu'na Aid Talimatname, İskân-ı Aşâir Kanunu ve Aşâir-i Muhacirîn Kanunu sayılabilir". Dündar, "İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Araştırmaları...", s.45.

37 "Aşiretlerin iskânı için Şerefattin ve Haşim Beylere tercüme kitap ücreti örtülü ödemekten karşılandı", Dündar, "İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Araştırmaları...", s.50.

38 "Anadolu'da yaşayan Alevî - Bektaşî cemaati mensuplarıyla sağlıklı bir iletişim kurabilmek için, "Bahaüddin Seyyid ismini kullanmış ve Alevî-Bektaşîler arasında bu isimle tanınmıştır". İsmail Görkem, "Baha Said Bey'in Türkiye'deki Alevî-Bektaşî ve Nusayrî Zümreleri Hakkındaki Araştırmaları", *Türkiye Günlüğü*, 51 (Yaz. 1998), s.121-124; Baha Said Bey'in kişiliği, aile hayatı, eğitimi ve aldığı görevleri ve yaptığı çalışmalara ayrıca daha geniş bilgi için bkz. İsmail Görkem, *Baha Said Bey, Türkiye'de Alevî-Bektaşî , Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, Ankara, 2000; Fethi Tevetoğlu, "Millî Mücadele Kahramanlarından Baha Said Bey (Biga 1882-İstanbul 16 Eylül 1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/16 (Kasım 1989), s.207-221). Baha Said

Aşiretler, tarikatlar ve Alevîleri incelemek üzere görevlendirilenlerden biri de M. Zekeriya Sertel idi. Kendisi de o dönemlerde bir İttihatçı olduğu için bu görevi kabul etmişti. Sertel, hatıralarında bu görevin kendisine verilmesini şöyle anlatır;

> "Muhacirîn Umum Müdürü Şükrü Kaya idi. Paris'teki öğrenimini tamamlamış ve yurda yeni dönmüştü. Zeki ve bilgili bir gençti. İşin başına onu getirmişlerdi. Ben de Aşâîr Şubesi Müdürlüğü'ne atandım. Şükrü Kaya, bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı neydi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Âdetleri, gelenekleri nelerdi? vb. Önce bunları bilmek ve ona göre işe girişmek gerekti.
> "Bu kuruluşta kaldığım iki yıl içinde biri aşiretler biri de tarikatlar konusunda iki etraflı dosya hazırladım. Aşiretlerin çoğu Alevî idi. Bu bakımdan Alevîliği ve tarikatleri öğrenmek gerekti. Böylece iki koldan araştırmalar yaptım. Fakat sonra bu araştırmaların ortaya getirdiği eserler ne oldu bilmiyorum: Oysa yayımlanabilselerdi, ortaya değerli iki eser çıkabilirdi"[39].

Merkez-i Umûmî, Kürtleri ve Türkmenleri incelemek üzere cemiyetin önde gelen teorisyenlerinden[40] Hâbil Âdem'i görevlendirilmişti. Hâbil Âdem, 1913 yılından itibaren Dahiliye Nezareti'ne bağlı Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umûmîyesi'nde Aşiretler masasında Türkmenler bölümünde çalışmıştı. Türk kamuoyu ve ilim âleminde yeterince tanınamayan ancak bu dönemlerde yaptığı çalışmalarla dikkatleri üzerine çekmeyi başaran Habil Âdem (Naci İsmail Pelister) bir kısmı ilmî, bir kısmı propaganda maksatlı bir çok çalışmaya imza atmıştı[41]. Hâbil Âdem'in bu çalışmalarından bazıları şunlardır:

- *Kürtler Tarihi ve İçtimaî Tedkik*, Muharriri: Dr. Frig, İstanbul, 1334[42].
- *Muharebeden Sonra: Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, Muharriri: Prof. Vayt, Mütercimi: Hâbil Âdem, İstanbul, 1331.

Bey'in bu çalışmaları hakkında malumatı olan Hilmi Ziya Ülken ise şunları bildirmekte: "1914-15'de bu meraka kapılanlardan Baha Sait, hükûmet tarafından Bektaşîliği tetkik etmek üzere Anadolu'ya gönderilmişti. Bu tetkiklerin mühim bir kısmını *Türk Yurdu* dergisinde yayınlamıştır (1926). Bir kısmı bizde yayınlanmamış halde durmaktadır." Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 5.bs., İstanbul, 1998, s.257; Birdoğan, *İttihat ve Terakki*, s.8.

39 M.Zekeriye Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, İstanbul, 1968, s.63-64.

40 Dündar, "İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Araştırmaları ...", s.46.

41 Mustafa Şahin-Yaşar Akyol, "Habil Adem Ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında-I", *Toplumsal Tarih, 2/11* (Kasım 1994), s.6-12.

42 Dündar, "İttihat ve Terakkî'nin Etnisite Araştırmaları ...", s.48.

www.seyfocenter.com

-*Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilâyât-i Şarkiyye Meselesi*, Muharriri: Nigerled Krayblis, Mütercimi: Hâbil Âdem, İstanbul, 1332.

-*İskân-ı Muharrirîn (Beynelmilel Usûl-ü Temsil)*, Muharriri: Van P. Goç, Mütercimi: Hâbil Âdem, İstanbul, 1334.

-*Türkiye Ne İçin Harb Ediyor?* Muharriri: Prof Libah, Mütercimi: Hâbil Âdem, İstanbul (t.y).

-*Kürt Aşiretlerinin Usûl-ü İskânları*

-*Ermenistan Tarihi ve Ermeniler*

-Dr. Kraylia ve Mühendis Ravlig: *Türkmen Aşiretleri*, İstanbul, 1334.... vs[43].

Ayrıca Merkez-i Umûmî, Osmanlı Devleti'nin geleceği için son derece önemli olan Ermeniler hakkında da araştırma yaptırmak istemiş ve bu görevi de Esat Uras'a vermiştir. Esat Uras bu çalışmasını büyük bir başarıyla tamamlamış, bu konuda en ciddî çalışmayı meydana getirmişti. Ermeniler hususunda ufuk açan bu çalışmanın ortaya çıkmasında, Gökalp'in yönlendirici yardımlarının da payı büyük olmuştur. Bu konuda Şapolyo şunları söylemektedir:

"Gökalp, Genel Merkeze, Ulusal eğitim için önemli bir rapor verdi, daha sonra azınlıklar sorununu, özellikle Ermeni Sorunu'nu incelettirdi. Bu inceleme sonunda da Ermeniler arasında göçler görüldü"[44].

Merkez-i Umûmî'nin sosyo-etnik çalışmalarının böylesi ehemmiyetli görülmesi yine İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bir yayın organı olan *Türk Yurdu*'nda "Aşiretler Hakkında İlmî Tetkikler" başlığıyla haber yapılmış, çalışmalar şöyle değerlendirilmiştir:

"Bu teşebbüs, bir cihetten hükûmetin icraatından kendisine ilmi rehber yapmak hususundaki azmini göstermek itibariyle, diğer cihetten hususî meraklarla başarılabilmesi pek güç olan böyle geniş sahalardaki ilmî tetebbularda yine çok geniş olan resmî kuvvetin yardımıyla mebzûl neticeler elde edilebilmesi muhtemel olması itibariyle cidden tebrik edilecek bir mahiyettedir. Encümen yalnız

[43] Hâbil Âdem'in yaptığı bu çalışmalar için bkz. Mustafa Şahin-Yaşar Akyol, "Hâbil Âdem Ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister), Hakkında İl", *Toplumsal Tarih*, 2/12 (Aralık 1994), s.17-23.

[44] Enver Behnan Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, 2.bs. İstanbul, 1974, s.149.

resmî memurlardan mürekkeb olmayıp tetkikatın muhtelif şubeleri için memlekette ihtisası tanınmış zevâtı da toplamıştır"[45].

Netice itibariyle İttihat ve Terakkî'nin yaptırmaya çalıştığı bu araştırmalarla, benliğini kaybetme noktasında bulunan Osmanlı Devleti'ni millî bir kimliğe kavuşturmak amaçlanmış olmalıdır.[46] Bu gaye içinde daha önce takip ettikleri Osmanlıcılığın bir sonuç vermeyeceği anlaşılınca, bundan yavaş yavaş uzaklaşılarak, Türkçülük fikrî etrafında toplanma eğilimleri güçlenmeye başlamıştır. Ayrıca oluşan bu havadan özellikle Alevî-Bektaşîliğe yönelik bir eğilimin de olduğu gözlenmektedir.[47] Bu Türkçü eğilim elbetteki yeni bir resmî görüş oluşturmayı da kapsamaktaydı. Kızılbaşlık, Râfizîlik vs. bunların diğer türevlerini Alevîlik ve Bektaşîlik ile bütünleştirerek yeni bir bakışla yani Türk-İslâmcılığı fikrî etrafında[48] Osmanlı Devleti'nin Türkleştirilmesinde bu kesimlere de görev düşmüş ve Alevî, Bektaşî ve Kürtleri de Türklüğün ayrılmaz bir parçası olarak iç ve dış politikalarının oluşturulmasında değerlendirmek istemişlerdir.

2- Vilâyât-ı Şarkiyye Politikası'nın Oluşmasında Türkçülük Fikrinin Yeri ve Ziya Gökalp'in Etkisi

İttihat-Terakki Cemiyeti'nin ideolojik mânâda takip ettiği fikirler 1913 yılına kadar Osmanlıcılık ve İslâmcılık olarak kabul görmüşken, 1913 yılından itibaren Türkçülük fikrî etrafında politikalar ortaya konulmaya başlanmıştır. Özellikle 1913 yılında cemiyet kongresinde fırkalaşma kararının alınmasıyla, cemiyetin artık fikirleri değişmiş, dolayısıyla da ülke meselelerine olan duyarlılıklarda da bir takım köklü değişimler vücud bulmaya başlamıştı. Bu yaklaşımlar 1916 Kongresi'yle de iyice netleştirilmeye çalışılmıştır[49].

[45] "Aşiretler Hakkında İlmi Tetkikler", *Türk Yurdu*, 153 (Şubat 1334/ Şubat 1918), s.87.

[46] Mehmet Şenses, "I. Dünya Savaşı Öncesi ve I. Dünya Savaşı Sırasında İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Kültür Politikası ve Uyguladığı Kültür Programı?, "*5. Askerî Tarih Semineri, Bildiriler*, c.I, Ankara, 1996, s.56.

[47] Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Sorunda Tasavvuf*, İstanbul, 1985, s.155.

[48] Mehmet Bayrak, *Alevîlik ve Kürtler (İnceleme-Araştırma-Belgeler)*, Ankara, 1997, s.103.

[49] Zafer Toprak, "70. Yıldönümünde İttihat ve Terakkî'nin 1916 Kongresi", *Tarih ve Toplum*, 6/33 (Eylül 1986), s. 5.

www.seyfocenter.com

O halde İttihat ve Terakkî Fırkası'nın böyle bir fikrî değişime sürüklenmesinin sebepleri neydi? P. Risal'e* göre bu Türklerin *Rûh-ı Millî* arayışıydı. Risal, bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> "Türkler nihayet millî bir ruh buldular. Onların tetkik ve tecrübelerinin sahası daralışarak gitmiştir. Bidayette, din, ırk ve dil farkı gözetmeksizin bütün unsurları Osmanlılıkla ihata ettikten sonra, İslâm İttihatçılığı ile kuvvetlenen Müslümanlar Osmanlılıkla yalnız Müslüman ahaliyi ihata etmiştir ve nihayet daha ziyade küçülerek, *Türk Yurdu*'nun Türk ittihatçılığına (panturquisme) dayanarak Türkçülükte karar kılmaya mecbur olmuştur."

Bu gelişmeleri yeni hayat olarak değerlendiren Risal, bundan sonra Türkçülük kasırgası, bütün Osmanlı Türklerini sürükleyip götürecektir ve "memleketin Türk olmayan unsurları nasıl düşünürlerse düşünsünler Türkçülük hissi meşrudur"[50] diyerek Türklerin ruh arayışında vardıkları noktayı işaret etmekteydi.

Yine resmî söylemlerde Osmanlıcılığa vurgu yapılması, devlet politikalarındaki esasların buna göre belirlenmesi, doğal olarak devletin gerçek sahipleri Türklerin, azınlıklar önünde boğulmama çabaları Türkçülük fikrine yönelişin bir diğer sebebi olmuştur. Türkçülüğün parti politikası haline gelmesiyle kamuoyunda tartışılması, kabul görmesi, Türkleştirme siyasetinin uygulanmasına yardımcı olmuştur[51]. Bir başka önemli sebep de Türklerin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve ekonomik çıkmazlar karşısında devletin resmî söylemlerine mecburen bir eleştirel boyut getirilmesiydi[52].

---

* P. Risal: Moiz Kohen (Tekinalp)'in takma adıdır. Tekinalp, bu ismi Fransa'da yayınlanan Mercure de France Dergisi'nde yazdığı "Türkler Milli Bir ruh Arayışı İçindeler" adlı makalesinde kullanmıştır. Bu makalenin daha sonra Türk Yurdu Dergisi'nde çevirisi yayınlanacaktı. Jacob M. Landau, Risal takma isminin ortaya çıkışını şöyle izah ediyor; " Risal'in L'asir kelimesinin tersi olduğu görülebilir ki, L'asir, Tekinalp'in çalıştığı gazetenin isminin Fransızca belirtme sıfatıyla yazılışıdır". Jacob M. Landau, Tekinalp Bir Türk Yurtseveri(1883-1961),İstanbul, 1996, s.26.

50 "Atalarımızın zaferli tarihlerinden mülhem olacağız, eski kavmimizin bütün azametini bütün haşmetini ihya edeceğiz. Ve Türk'ün değerinden bir şey zâyi etmediğini hâlâ bir rûhu, millî bir gururu olduğunu âleme ispat edeceğiz. Irkımız; faziletleri ve şerefiyle yaşayacaktır ve eğer biz muvaffak olamazsak, haleflerimiz mefkûremizi vücuda getirebileceklerdir. Biz geçici ve dermansızız. Lakin ırk ebedî ve kadirdir". P. Risal, "Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar", *Türk Yurdu*, 2/28 (29 Teşrin-i Sani 1328/12 Aralık 1912), s.69-70.

51 Rıdvan Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi, 1908-1918*, İstanbul, 2002, s.48-49.

52 Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri...*, s.50.

Bu dönemde ülke gündemine oturan Türkçülük fikri ve ülküsü nedir? Milliyetçilik fikrinin depreştiği ve Türkler arasında büyük oranda taraftar bulduğu bu süreçte "Türkçülüğün yaşamak azmi, ölüme karşı isyan arzusuyla"[53] başlamış olması büyük bir önem arzetmiş ve bu düşüncelerin hayata geçirilmesi noktasında kuvvetli kamuoyu ve hükûmetin desteğine ihtiyaç hasıl olmuştur. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, 1913 yılına kadar Cemiyetin iktidara hazır olma sürecinde, mevcud fikir akımlarının hemen hepsi savunulmuş, denenmiştir. Bu süreç, bir anlamda iktidara hazırlanma, olgunlaşma dönemi olarak kabul edilmelidir. Bu geçiş döneminde üzerinde en çok durulan nokta ülke yönetimine talip İkinci Jön Türk kuşağı'nın hareketine yön veren gerçek düşünce Türkçülük fikriydi. Şu halde Türkçülük,

-Anadolu ve Orta Asya Türklerinin birleşmesi midir?

-Orta Asya, Balkanlar, Ortadoğu Türkleriyle birleşmek midir?

-Millî sınırlar içinde millî şuûrdan yoksun olarak, bu çerçevede Türk birliği fikri vermek midir ?

-Yoksa devletin, millî ve bağımsız dış siyaset takip etmesi midir?[54]

Yaygın kanaate göre Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin adıdır ve Türk milletinin din, dil, ahlak, sanat ve aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep ve bölünmez bütünlüğüne inanma arzu ve ülküsüdür[55].

Ancak bu dönemde bir takım şüpheler ve tartışmalar da vuku bulmuştu. Tartışmaların özü Türklük duygusunun Osmanlılık duygusuna mâni olup olmayacağıydı. İzzet Ulvi'ye göre Türklük, Osmanlıları birbirine bağlayan büyük bir bağdır. Söylenenlerin aksine Türklüğe çalışmak, Osmanlılığın mühim bir uzvunun kuvvetlenmesi, aynı zamanda Osmanlılığa büyük hizmet olacaktır[56]. Yine bu bağlamda en çok tartışılan konularından birisi de şudur: Türklerde milliyet fikrinin, hissinin uyanmasında fayda mı yoksa zarar mı meydana gelecektir? Bu şüpheye rağmen zararını ortaya koyan pek az fikir ortaya atılmıştır[57]. Bu fikirler de İslâmcıların ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin muhaliflerince siyaseten söylenmiş iddialardan öteye geçmemişti.

---

53 Halide Edip, "Harb-i Hazırda Türklük Cereyanı", *Tanin*, 15 Teşrin-i Sani 330/ 28 Kasım 1914, No:2132.

54 Tahsin Ünal, *Fikir Akımları ve Emperyalizm*, Konya, 1976, s.74.

55 Fethi Tevetoğlu, "Türk Milliyetçiliğinin Kurucusu, Ziya Gökalp", *Ziya Gökalp Derneğince Yayımlanır Kültür Dergisi*, 1/3-4 (Ekim 1975-Ocak 1976), s.535.

56 İzzet Ulvi, "Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mani mi?", *Türk Yurdu*, 1/16 (14 Haziran 1328/ 27 Haziran 1912), s.269.

57 *Ziya Gökalp Kimdir? Türkçülük Nedir?* İstanbul, (Tarihsiz), s. 32.

www.seyfocenter.com

Bu düşünceler etrafında şunu belirtmeliyiz ki, Türk milletinin II. Meşrutiyet dönemindeki millî ülküsü ırk esasıyla tanımlanamaz[58]. Çünkü bunun ütopik bir yaklaşım olacağı bilinmektedir. Dolayısıyla Türklerin birliği ülküsü sadece, ortak bir ruh, şuûr ve yeni bir medeniyet ülküsü gibi anlaşılabilir.

Türkçülüğün en büyük ideoloğu olan Ziya Gökalp'e göre ise Türkçülük "Türk milletini yükseltmek demektir"[59]. Ona göre Türkçü, Türk-Müslüman kalmak şartıyla, Batı medeniyetine tam ve kat'î bir surette girmek isteyenlerdir"[60].

Bu görüşlerin uygulama alanında ifadesi olan Türkleştirme ise Abdullah Cevdet'e göre "bizzat Türk'ün yüksek bir kültüre ulaşmasıdır"[61]. Tekin Alp'e göre de "cins, zümre ya da soy bakımından Türk olmayan, ona birer üretim öğesi olmaya yetenekli yurttaşları asalak durumundan çıkararak toplumsal yapımızın bütünleyici birer parçası durumuna getirmekten başka bir şey değildir"[62]. Kanaatimize göre de Osmanlı Devleti'nin aslî unsuru Türkleri devlete, siyasete, kültüre, sanata, terbiyeye hakim kılma, Türkçe'yi mecburî ve resmî dil olarak kabul etme, Türk milletini ve diğer azınlıkları huzûr ve barış içinde çağın gereğine hitap edecek düzeyde tutma ve egemen bir Türk devleti olma yolunda gerekeni yapma mücadelesinden ibarettir.

Bu fikir dönencesi içerisinde 1913'ten itibaren ülke idaresinin başına geçen İttihat ve Terakkî Fırkası ve Ziya Gökalp'in rolü çalışma alanımızın bir diğer yönünü kapsamaktadır.

Rumeli'nin elden çıkmasına kadar İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Osmanlıcılığın kabulü, cemiyetin fırkalaşması, merkezini İstanbul'a taşıması aşamaları artık yeni bir dönemin de başlangıcıydı. Hareketin başlangıç noktasının Türkçülük olması gerçekçi bir adımdı[63]. Ülkenin içinde bulunduğu problemlerin âciliyet arz edenlerinin çoğu siyasal içerikliydi. Can çekişen devletin kurtuluş reçetesi de Türkçülük ideolojisinde aranmaktaydı. İktidara geçen İttihat ve Terakkî Fırkası, sahip olduğu Türkçülük ideolojisi doğrultusunda ha-

58 Jacob M. Landau, *Tekinalp, Bir Türk Yurtseveri*, s.220.

59 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1990, s.16; Fatih Kirişçioğlu, "Türk Milliyetçiliğinin Politik Gelişimine Dair", *Türk Yurdu (XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı)*, 19/132-141 (Mart-Mayıs 1999), s.135.

60 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları...*, s.45.

61 Abdullah Cevdet, "Türkleştirme", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Siyaset ve Değer Tartışmaları*, (Edit.) Ferhat Koca, İstanbul, 2000, s.163.

62 Tekin Alp, *Türkleştirme*, (Haz.) Özer Özenkaya, Ankara, 2001, s.18-19.

63 Tarık Zafer Tunaya, "Bir İdeolojinin Yapılanması Olayı," *Cumhuriyet (Ziya Gökalp'in Ölümünün 50.Yıl Özel Eki)*, (27 Ekim 1974); Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri...*s.75; Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 1949, s.59.

zırladığı programında da yapacağı işleri bu doğrultuda gerçekleştirebileceğini düşünmekteydi[64].

Bu döneme kadar içerde ve dışarda yaşanan büyük tecrübeler Türklerin, devletin önemli bir öğesi olmasını, milliyetçiliğin daha da önemsenmesi mecburiyetini doğurdu. Bu durum iç siyasette 1908, 1912, 1914 meclis aritmetiğinde de kendini göstermekteydi[65].

I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası ülke topraklarının kaybedilmesi bu fikirlerin daha cesurâne savunulması fırsatını verdi. O vakit, İttihat ve Terakkî Fırkası'nın en nüfuzlu ideoloğu Ziya Gökalp Merkez-i Umumî üyesi olmuştu. İttihat Terakki'nin düşüncelerine bilimsel olarak bir yapı kazandıracak[66] olan Gökalp'in gördüğü en önemli ve âcil problem azınlıkların bağımsızlık savaşı içinde olmalarıydı. Kendisinin de Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi'nde yaşaması, en önemli hayatî tecrübelerini âdeta saha üzerinde yaşayarak görmesi ve öğrenmesi, kendisinin de bir Kürt ailesinden gelmesi Gökalp'in çalışmalarına yön veren sâiklerin başında geliyordu[67].

Ekalliyetlerin farklı siyasî görüş ve beklentileri kendi aralarında uzlaştırılamayacak kadar derindi. Türklere karşı ise geleneksel olan düşmanlıklarını yaşatmaktaydılar. Bunların yanında Türkler takip edilen politikalar yüzünden âdeta kenara itilmişti. Türküm deme cesaretini gösterecek kimse yok gibiydi[68]. Hilmi Ziya Ülken gelinen bu durumu şöyle dramatize etmiştir:

> "İstanbullular, kendilerine şehrî namını veriyor, taşralılara ise coğrafî karabete göre, Arnavut, Arap, Kürt, Laz diyorlardı. Rumeli ahalisi, umumiyetle Arnavuttu, Karadeniz sahili yalnız Lazlarla, Şarkî Anadolu yalnız Kürtlerle meskûndu. Böyle bir coğrafî kavmiyet unvanı bulamayanlar da, mefahirini parlak gördüğü kavimlerden birine gönüllü yazılıyordu. Bu suretle aslen Türk olan birçok gençler Arnavutluk'la, yahut Kürtlükle iftihar ediyorlardı. Türklükle mübahat eden tek bir fert yoktu. Türk kelimesini ayıplı gibi kimse üzerine almıyordu.

64 Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit, I, Türkçü Tenkit*, Ankara, 1995, s.69. "Bizim burada Ermeni, Rum, Bulgarlar nezdindeki tahkikatımız neticesi olarak kanaat ettik ki bir cemiyetin maksada vusûli için muhtaç olduğu şeylerin en ehemmiyetlisi para ve fedakârlıktır", Erol Şadi Erdinç-Faruk Ilıkan, "Şurayı Ümmetten Seçmeler", *Tarih ve Toplum*, 21/124 (Nisan 1994), s.46.

65 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakkî, 1908-1914*, 4.bs. İstanbul, 1995, s.187-188.

66 Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.11.

67 Hugh Poulton, *Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal, Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*, (Çev.) Yavuz Alagan, İstanbul, 1998, s.89.

68 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.) Metin Kıratlı, 2.bs. Ankara, 1984, s.1 vd.

www.seyfocenter.com

Türk, Şarkî Anadolu'da 'Kızılbaş' İstanbul'da kaba ve köylü mânâlarında idi"[69].

İttihat ve Terakkî Fırkası, gelinen bu noktada bir takım reformlar yapmayı düşünmekteydi. Meşrutiyetin ilanı sonrası Hristiyan azınlıklar ve bir kısım Müslüman millletler bu özgürlükçü ortamdan elde ettikleri fırsatları iyi değerlendirme çabası içindeydiler. Bunun için şımarık ve aşırı isteklerini durmadan hükümetin gerçekleştirmesini bekliyorlardı[70].

Görüleceği üzere gelinen noktada İttihat ve Terakkî Fırkası'nın işi zor görünüyordu. Anadolu'da ekalliyetlerin âdeta meydan okuması karşısında[71] İttihat ve Terakkî Fırkası'nı, hükûmeti Anadolu'da özellikle de ayrılıkçı hareketlerin ağırlığını hissettirdiği Vilâyât-ı Şarkiyye'de buraların Türk olduğunu ispata yönelik çalışmalarının başlamasına yöneltmişti. Bu çerçevede İttihat ve Terakkî Fırkası'nın etnisite alanında çalışmalar başlatması bu gibi kaygıların sonunda ortaya çıkmıştır.

Gökalp'in tesiri altındaki siyasî Türkçülük programı ve İttihat Terakki Hükûmeti, Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Ermeni, Rum, Nasturî vs. ekalliyetlere belli bir harsî muhtariyet verilmesinden yana olmakla beraber Osmanlı Millet sisteminin devamını imkânsız ve gereksiz görüyorlardı. Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Kürtlere karşı da Gökalp'in tutumu diğerlerinden farklıydı[72]. Gökalp, o günkü siyasî atmosferin etkisiyle (gençlik yıllarında) kimlik bunalımlarına girmişti. Bu endişelerle derinlemesine yaptığı sosyolojik incelemeleri sonucunda Kürtlerin de Turanî oldukları kanaatine varmış ve çalışmalarını bu yöne kaydırmıştı. Bu bağlamdaki çabalarının sonucunda da hem hükümet cephesinde hem de milliyetçi cephede Kürtlere bakışı etkilemişti[73].

Ermeni isyanları, Kürt isyanları, Arap isyanları gibi ayrılıkçı, bölücü terör eylemleri karşısında Gökalp'in ırk ve millî şuûr yönünde yapmış olduğu ça-

69 Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, İstanbul, (Tarihsiz), s.88-89.

70 Enver Behnan Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihadı Terakki...* s.129.

71 David Rushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, (Çev.) Şevket Serdar Türet, Rekin Ertan, Tahri Erdem, İstanbul, 1979, s.82.

72 Uriel Heyd, *Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, (Çev.) Cemil Meriç, İstanbul, 1980, s.97.

73 "Gökalp Diyarbakırlıdır. Kürtçeyi Türkçe gibi biliyordu. Bu sebepledir ki gençliğinde bir ulusculuk bunalımı geçirmiştir. Ben Türk müyüm, Kürt müyüm? Sorusunu kendisine sormuş, bu işin içinden çıkmak için konuştuğu Kürtçe'nin kelimelerine bakmıştır. Bu kelimelerin arasında erkeklik, dişilik ayrılığının olmadığını görünce, kendisinin Kürt olmayıp Türk olduğuna o anda inanmıştır". İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 1996, s.123.

lışmalara hız verdiği görülmektedir[74]. Cemiyet'in, 1911 yılında yaptığı yıllık kongresinde alınan kararların 1913 yılında toplanan kongrede de benimsenmesi özellikle kültürel ve ekonomik Türkleştirme politikalarının belirginleşmesinde önemli rol oynamıştır[75].

İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Vilâyât-ı Şarkiyye politikasını belirlemesinde Gökalp'in siyasal ve kültürel düşünceleri son derece etkili olmuştur.[76] Öyleki bazı yazarlar, 1915 Ermeni Tehcirini, bu yönde atılmış adımların bir sonuçu olduğu şeklinde değerlendirmişlerdir.[77] I. Dünya Savaşı sonunda İttihat ve Terakkî Fırkası mensuplarının Divân-ı Harp'de yargılanmaları aşamasında Vilâyât-ı Şarkiyye'de uygulanan sosyo-kültürel ve politik arayışların tek müsebbibi olarak Ziya Gökalp'i göstermiş olmaları, bu açıdan anlamlıdır. Bu mahkemeler sırasında yaşanan diyalogların birinde şu konuşmalar geçmiştir:

> Divan-ı Harp Reisi Nazım Paşa;
> "-Ermeni katliamına siz fetva vermişsiniz, buna ne diyeceksiniz?" sorusuna ağır, sâkin ve hayatının bütün hesabını bir tek cümlede vermek istiyormuş gibi başını kaldırdı ve;
> -Milliyetinize iftira etmeyiniz, Türkiye'de bir Ermeni katliamı değil bir Türk-Ermeni mukatelesi vardır. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk! diye kükredi"[78].

Vilâyât-ı Şarkiyye'nin içinde bulunduğu problemler karşısında İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin uygulama gereği duyduğu politik çalışmaların Gökalp'in bilimsel verileri ve öğütlerinin ışığı altında şekillendiği ve bugünden düne bakıldığında Türkleştirme çabalarının yerinde ve zamanında olduğu kabul edilmelidir.

74 Ali Kemal Meram, *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul, 1969, s.175.

75 Jacob M.Landau, *Partürkizm*, (Çev.) Mesut Akın, İstanbul, 1999, s.74. "1908 Devrimi'nden sonra Jön Türkler, Osmanlıcılığa olan sözde bağlılıklarına rağmen bir Türkleştirme gündemine sahiptiler". Paulton, *Silindir Şapka Bozkurt...*, s.92.

76 Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri...*, s.76.

77 Paulton, *Silindir Şapka Bozkurt...*, s.93.

78 Cahit Tanyol, "Ziya Gökalp'in Kişiliği; Ülkücülüğü, Bilim Adamlığı", *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar, Söylenenler* (Haz.)Şevket Baysanoğlu, c.III, Ankara, 1978, s.136.

www.seyfocenter.com

B-İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Vilâyât-ı Şarkiyye'de İdareyi Kontrol Etme Çabası

II. Meşrutiyet'in ilanıyla bütün ülkede çok sayıda taraftar bulan İttihat ve Terakki kendisine büyük ümitlerle bağlanan halkın beklentilerine karşılık olarak yapmayı düşündüğü sosyo-ekonomik ve siyasal inkılâbları hem muhalefette hem de iktidar döneminde gerçekleştirme gayreti içinde olmuştur. Bu inkılâblardan birisi de genelde bütün ülkede özelde de Vilâyât-ı Şarkiyye'de merkez ve taşra yönetimlerine el koyulmasıydı.

İttihat ve Terakkî'nin bu gayreti iktidara hazırlanma süreciyle birlikte, I. Dünya Savaşı sürecinde daha da bir anlam kazanmış oluyordu. Partinin ideologları devamlı surette taşranın idaresini, bunun önemini işlemekte ve gelecek adınısından bu yaklaşımların önemi üzerinde vurgu yapmaktaydılar. Mesela Hüseyin Cahid, mevcut yaklaşımları eleştirenlerin başında gelmekteydi. Ona göre; "taşralardan bahsetmemiz için mutlaka ya bir saibe-i hariciye olmalıdır ya bir mesele-i mühimme-i dahiliye. Bunlardan başka taşralarda sanki bizi alakadar edecek hiçbir şey yoktur. Ya umûmî laflar, ya kabine dedikoduları..."[79] yapmaktan başka ciddî bir icraat kazanılmaması gelecek adına endişe verici bir durumdu.

Taşra ahalisi vilâyet memurlarının insafına bırakılmış bir zavallılar topluluğu halindeydi. Bölgelerde zuhûr etmiş bazı aileler, zenginler de halkı ezmekteydi, kendilerine menfaatler elde etmekten geri durmamakta, âdeta derebeylik mantığıyla hareket edilmekteydi. Vilâyât-ı Şarkiyye'de asayişsizlikler devam etmekte, köy halkı efendilerine vergi vermekte, devletin resmî görevlileri ise bu olup bitenlere seyirci kalabilmekteydi.

Vilâyât-ı Şarkiyye'de halk arasında sosyo-ekonomik problemlerden kaynaklanan sıkıntıların yanında en çok şikâyet edilen konuların başında, bölge idarecilerinin problemlere karşı duyarsızlıklarının vurgulanması gelmekteydi. Gerçekten de hükûmete sunulan raporlarda bölgede görevli başta valiler olmak üzere mutasarrıf, kaymakam, muhasebe müdürleri... vs. hakkında söylenenler önemli yer tutmaktaydı. Bu raporlarda altı çizilen konular şöyle ifade edilmişti: Evvelâ, Vilâyât-ı Şarkiyye vilâyetlerinde kötü niyetli olan, bir çok defa yanlış iş yapan memurların vilâyet dahilinde bir kazadan bir kazaya tayiniyle yetinildiği. Mesela Siirt Sancağı'nın Nüfus Başkâtibi, rüşvetçi bir memur olmasına rağmen buradan alınıp Genç Sancağına tâyini yapılır. Bu gibi memurların nüfus idaresine tayin olunması nüfus kayıtlarını bozmaktan

[79] Hüseyin Cahid, "Taşraların Şikayetlerinden", *Tanin*, 7 Eylül 1327/ 20 Eylül 1911, No: 1097.

başka bir işe yaramamaktaydı ki, bu durum Gevaş, Erciş, Adilcevaz, Şirvan, Muş gibi yerlerde de aynıydı.

İdare memurları olan sancak mutasarrıfları, kaza kaymakamları daireleri dolaşarak, meşrûtiyetin önemini ahaliye anlatmak, fakir fukaranın halini öğrenmek ve çözümler sunmak gibi görevleri olduğu halde bunların hiçbirini yapmamakla, memuriyetlerine ne kadar yabancı ve ilgisiz olduklarını göstermekteydi. Bunların bir çoğunun rüşvet aldıkları dahi halkın bildiği gerçekler arasındaydı. Mesela, donanma için toplanan yardımda Şirvan Kaymakamı Mustafa Bey, halktan toplattırdığı paranın dörtte birini göndermiş gerisini beraberindekilerle birlikte paylaşmıştır.

Bölgeye tâyin olunan idarecilerin büyük kısmı da memuriyette olması gereken hiyerarşiyi takip etmekten, bilgiden, görgüden yoksun kişilerden oluşmaktaydı. Ayrıca kimlikleri hakkında yeterince ön soruşturma yapılmadan tayin olunmaları hasebiyle zaman zaman da bölücü, komiteci kimlikleri tesbit edilemeyenler de tayin olunabiliyordu. Mesela Muş Mutasarrıflığına atanan Esad Rauf Bey, bu hiyerarşi ve soruşturmaları yeterince yapılmamış ajan idarecilerdendi. Kendisi Muş gibi ehemmiyet arzeden bir yere tayin olunması yüzünden "idareden gayr-i haber olmasıyla Taşnaksutyun Cemiyeti'nden Karmen Efendi icra-yı hükûmet ediyor. Ashab-ı müracaat Karmen Efendi'yi tanıyor, Mutasarrıf Bey, solda sıfır"[80] kalıyordu.

Bu konuya ehemmiyet gösterilmeyip bölgeye atanacak memurların seçimine eğer dikkat edilmezse Vilâyât-ı Şarkiyye'de gelecek adına çok önemli sıkıntılar olacağı, hatta gelecekte siyasî değişikliklerin olmasının istenebileceği hususunda Bâbıâli'nin devamlı surette dikkatleri çekilmekteydi. Bu yüzden de Van, Bitlis, Erzurum Vilâyetlerine tayin olunacak memurların gayet tecrübeli[81], olgun, bilgili, siyasî kültür sahibi, millî meseleler karşısında du-

[80] *B.O.A, DH-M.U.İ*, 86-1/14, Varak No: 3.

[81] "Ahali o zaman memurlara inanırlar ve en ücra yerlerdeki köylülerin kulaklarına bile sirâyet ettirecek surette gayet mücerreb fikrî memurlar taharri etmelidir. Yoksa şimdiki memurîn idare vazifelerine pek bigâne bulundukları bir misal göstermekle iktifa olunur. Şöyle ki vilâyetin taksimat-ı mülkiyetleri ile taksimat-ı askerîyesi yek diğerine tevkif-i muamelât-ı nas ve umûr-ı askerîyesi teşkil etmek için vilayetlerde teşekkül eden komisyonlardan Bitlis vilayetindeki komisyon heyeti nüfus müdürünün odasında içtima ediyorlar, komisyonu teşkil eden memurlar; mahbushane müdürü, nüfus müdürü, meclis idare azasından bir zat, mekteb-i harbiyeden neşet etmiş iki mülazımdan mürekkebtir. Riyaset orada gaibtir. Bunların yapacakları teşkilatın teb'a-i Osmaniye ne müstefid olabilir. Halbuki maksad-ı yegâne muamelât-ı nassı tahsil etmek istiyor. Komisyon ise fikr-i amalinde âciz olduğu gibi ahval-i araziye, mevakiin yekdiğerine olan münasebetine dair bir günâ malûmatları olmadığı, Vali Vekili Salim Bey ise asla işi mühimsemeyerek vazife-i asliyesini komisyona terk etmesi şâyân-ı istiğrabdır. İşte her işi buna kıyasen yapıp gidiyorlar..." *B.O.A, DH-M.U.İ*, 86-1/14, Varak No: 4.

www.seyfocenter.com

yarlı kişilerden olmasına büyük özen gösterilmesi gerektiği hususlarında Bâbıâli'nin dikkatleri çekilmiştir.

İşte bu durum karşısında İttihat ve Terakkî önceliği Vilâyât-ı Şarkiyye'ye vermiş ve burada yaşananların yerinde teşpit edilerek, ona göre gerçekçi çözümlerin bulunmasını temin için tetkik heyetlerinin gönderilmesiyle işe başlamıştı.[82]

İttihat ve Terakkî'nin yaklaşımlarına göre taşraların beş on sene içinde çehresinin değişmesi için onlara yol göstermek, en akılcı yol olacaktı. İdarenin ıslahata ihtiyacı olduğu kadar, bölge insanının birlik ve beraberliği için bunların organizasyonuna da ihtiyaç vardı. Bunun için bölge halkına ön ayak olmak hayatî mesele idi. Bu yaklaşımlar arasında İttihat ve Terakkî'nin de Vilâyât-ı Şarkiyye'de teşkilatlanmasına hız verdiği görülmektedir. Çünkü onlara göre iktidar ve gelecek, taşralardaki güçlerine yani teşkilatlarına bağlı olacaktı.

Bu düşünceden hareket eden cemiyet, başta Erzurum olmak üzere Vilâyât-ı Şarkiyye'de teşkilatlanma atağı başlatmış ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda çalışmalara yönelmişti. Cemiyetin Erzurum Şubesi, Erzurum'da esnaf arasında bir yardım şirketinin kurulmasını sağlamıştı. Erzurum'da, paraya muhtaç oldukları zaman tefeci, vurguncuların pençesine düşmekten kurtulamayan esnaf arasında vücud bulan şirketleşmeyle para ihtiyacı olanların temin edebileceği güvenilir bir yardımlaşma sandığı bu mânâda önemli bir eksiği tamamlamıştı. Bunun yanında bir de köylüler arasında da yardımlaşma esasına dayalı bir sandık teşekkül ettirilmiş, adına da İhtiyat-ı Zahire Sandığı denilmişti. Her köylü senelik olarak mahsulâtının bir miktarını sandığa bırakıyor, toplanan zahire satılarak, köylere su, mekteb, fukaraya yardım ....vs. olarak kullanılıyordu.[83]

82 "Hükûmetin şu vazife-i mühimmeyi ifa edebilecek surette... bir heyet-i tedkikiye göndermesi fikrine taraftarız. Yine bu mülahazaya mebnidir ki, Dersaadet gazetelerinin de önümüzdeki mevsim-i müsaidde muharrirlerinden mürekkeb bir heyet-i seyyahiye tertib ederek refaketlerine ecnebi muharrirler de alarak bütün o havali-i beide de dolaşmaları pek nafi neticeler vereceğine kaniyiz." Hüseyin Cahid, "Uzak Vilayetler Ahvali", *Tanin*, 7 Şubat 324/ 20 Şubat 1909, No: 200.

83 "Erzurum İli Pasinler havalisinde bir hayli köy var. Şimdiki halde dört koldan sekiz sahib-i hayr kuralarını dolaşıyorlar. Esası kurulan şu teşebbüs-i hayra bütün o köylerin iştirakini temine çalışıyorlar. Her tarafta tesadüf ettikleri eğer hüsn-ü kabule bakılırsa az vakit içinde kuvvetli bir teşkilat vücuda getirecekleri şüphesizdir". Hüseyin Cahid, "Ahalinin İyiliği İçin" *Tanin*, 2 Teşrin-i Evvel 325/ 6 Kasım 1909, No: 423.

Cemiyet, bu gibi çalışmaları yanında senelerce yapılamayan çevre yollarının, köprülerin, ticarî hayatın zenginleştirilmesi adına devamlı surette idarecileri uyarmakta ve taşraya bir kimlik kazandırmaya büyük önem vermekteydi.[84]

Bir taraftan hükûmet, diğer taraftan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Vilâyât-ı Şarkiyye şubeleri II. Meşrûtiyetle hayat bulan sosyal barışı yaşatmaya,[85] bölgenin sosyo-ekonomik mânâda kalkındırılmasını sağlamaya, daha da önemlisi ahalinin her şeyi hükûmetten, devletten bekleme âdetinden kurtarılıp devlet-millet işbirliğini tesis ederek, meseleleri halka mal etmeye büyük önem verilmekteydi. İşte bu çabalar, cemiyetin büyük sempati toplamasına sebep oldu ve bunların cemiyetin iktidara gelmesinde büyük katkıları oldu.

İttihat ve Terakkî'nin Vilâyât-ı Şarkiyye'ye bakışı ve buraları kazanma noktasında gösterdiği çabalar, devlet bürokrasisinde de bir takım reformları gerekli kılmaktaydı. Çünkü yapılacak işlerin olabilirliği buna bağlıydı. Bu çerçevede bölgeye gerçek anlamıyla nüfuz edebilmek ve gelecek adına halkın güvenliği, sosyal barışın tesisi ve oluşan bu ortamların yaşatılmasında, aynı oranda yetenekli, azimli; halkla iç içe olabilecek, millî meselelere karşı duyarlı ve bunlarla donanımlı yöneticilerin seçilmesine özen gösterilmesi de elzemdi.

Netice itibariyle bölgenin her alanda kalkındırılması husûsu vilâyetlerdeki idarecilerin halka inmeleriyle aynı oranda olacağından yöneticilerin değiştirilmesi, gerekirse azledilmesinde yeterince kararlı hükûmetlere ihtiyaç vardı. İşte İttihat ve Terakkî hükümetleri bunları gerçekleştirme iradesini göstermek durumundaydı.

1- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Valilere Geniş Yetkilerin Verilmesi ve Yeni Atamaların Yapılması

II. Meşrûtiyet döneminde öne çıkarak ülke yönetimine hazırlanan İttihat ve Terakkî'nin en dikkat çekici çalışmalarından birisi de büyük sıkıntıların yaşandığı Vilâyât-ı Şarkiyye'de idareye el koymasıydı. Bölgede yaşanan prob-

84 "Erzurum-Tutak", *Tanin*, 16 Eylül 326/ 29 Eylül 1910, No: 747.

85 "Sivas'tan avdet eden Mebus-ı Muhterem Dağavrıyan Efendiye, Müslümanlarla Hristiyanların nasıl geçindiklerine dair irad ettiğimiz suale: -Bunlar ahali değil, kuzudurlar. Birbirleriyle kardeş gibi geçiniyorlar." Hüseyin Cahid, "Ahalinin İyiliği İçin", *Tanin*, 24 Teşrin-i Evvel 325/16 Kasım 1909, No: 423.

www.seyfocenter.com

lemler ortada iken bölgede merkezî otoriteyi, asayişi temin ederek bir takım projeleri hayata geçirmek için kararlılığın icraata dökülmesi noktasında en önemli uygulama, bölgeyi ciddî anlamda yönetebilecek vali, mutasarrıf ve diğer mülkî ve askerî erkânı iş başına getirmekti.

Bu proje iki aşamalıydı. Birisi, valilerin yetkisini artırmak, diğeri de bu önemli görevlere İttihat ve Terakkî'ye yakın tecrübeli, bilgili ve millî meselelere karşı duyarlı olan yöneticileri tayin etmekti.

Ülke yönetimine talib olan İttihat ve Terakkî'nin bir anlamda kadrolaşma çalışması yapması hususunda Dahiliye Nazırı Talat Bey'in dikkatlerini çeken Van Valisi Tahsin Bey'in 19 Mart 1914 tarihli telgrafı bu mânâda önemli ip uçları vermektedir. Telgrafta şöyle denilmekteydi:

> "Mustafa Abdülhalık Bey, istikbalin ümidvar bulunduğu cesur ve genç bir vali olabilir. Buralarda vekâlet geçici mânâsındadır. Zaten bir kaç vali yetiştirmek selâmet-i vatan icabıdır..."[86]

Gerçekten de ülke idaresinde söz sahibi olabilmenin en önemli mesabesi bu çerçevede iyi kadroları ülke idaresine getirmekten geçiyordu.

Vilâyât-ı Şarkiyye'de düşünülen büyük çaplı ıslahat çalışmalarına zaman zaman Ermeni temsilcilerin de müdahalelerde bulunduklarını görmekteyiz.[87] Özellikle Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ermeni mebusların hükûmete muhtıralar verdiği vâkidir. Bu muhtıralarda da valilerin yetki ve tayinleri ile Ermenilerin bazı görevlere hatta vâliliklere tayin olunması gündeme gelmiştir.

Hükûmetin alacağı kararları etkilemek isteyenler bu gibi müdahalelerden geri kalmıyordu. Buna rağmen hükûmet 28 Ocak 1912 tarihinde önemli kararlar almıştır. Bu kararları özetleyecek olursak, görülecektir ki valiler meselesinde ve idare hususundaki görüşler ileriye dönük karakter taşımaktadır. Şöyle:

1-Bitlis ve Mamuretü'l-aziz vilâyetlerine vazifesinde muktedir vâlilerin tayinleri ve mezkûr vilâyetlere valilerin serian tayin ve izamı,

2-Memurların azli...vs. hususlarda Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Erzurum valilerine geniş yetkiler verilmesi, ancak irade-i seniyye ile tayin olunanların

86 *B.O.A, DH-KMS*, 16/30, Varak No: 4.

87 Muhtıralarda imzası olan mebuslardan bazıları şunlardı: İstanbul Mebus-ı Sabıkı Zöhrab, Erzurum Mebus-ı Sabıkı Vartekes, Van Mebus-ı Sabıkı Papazyan, Sivas Mebus-ı Sabıkı Dağavaryan, Erzurum Mebus-ı Sabıkı Pastırmacıyan, Muş Mebus-ı Sabıkı Kiğam... vs. *B.O.A, M.V*, 161/22-1, Varak No: 22/1.

Bâbıâli'ye bildirilmesi. Bunun dışında görülecek lüzum üzerine memurların derhal işten el çektirilmesi ve yerine münasiblerinin tayini.[88]

Bu karardan sonra Bâbıâli bölgede valilerin yetkilerini artıran çalışmalarına hız vermiş[89] ve bunun için irade-i seniyye alınarak vilâyetlere duyurulmuştu.[90] Bu konuda alınan irade-i seniyye ile onanan bu kararlarda valilere şu yetkileri vermekteydi:

> "Erzurum, Van, Bitlis ve Mamüretü'l-aziz vilâyetlerine tebdillere vülâtın daire-i selahiyetleri dahilinde ve ehliyetsizliği ve su'ihali görülecek olan memurînin derhal azilleriyle yerlerine münasiblerinin tayini için vilâyât-ı mezkûre valilerine mezuniyet itası ve irade-i seniyye ile mansub-ı memurinin ve irade-i seniyye ile mansub olmayan memurîn-i adliyenin tebdillerine lüzum göründüğü takdirde işârat-ı vak'a ve dairece nazar-ı itibara alınarak takziyatı serian ifa olunmak üzere keyfiyetin devair-i mütaallikâsına mevzihen bildirilmesi..."[91]

Valilerin idarî yetkilerinin artırılmasının bir çok yararı vardı. Bunların başında merkezî otoritenin tesisinde alınması gereken kararların çabukluğu gelmekteydi. Bunun dışında vilâyette görevli memurların ehil ve işlerine sâdık olmalarının sağlanması yanında, ahaliye de bir güven verilmiş olacaktı.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Vilâyât-ı Şarkiyye'de görevlendirilecek başta valiler olmak üzere diğer memurların tayininde dikkate alınan bir başka husus da I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bölgede bu koordinasyonu sağlayacak iradede, yetenekte ve liyakatte idarecilerin tercih olunmaları-

88 Zöhrab Efendi'nin muhtırasında dermayan olunan valilerle ilgili taleblerine karşılık şu karar alınmıştır. "Vilâyât-ı mezkûreye bir iki Ermeni vali tayini ve diğer memurîn-i mülkiye ve adliyeden bir kısmının da Ermenilerden intihab maddesidir. Kanun-ı Esasî icabınca Osmanlıların kâffesi huzûr-ı kanunda ve ahval-i dinîyye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavi ve ehliyet ve kabiliyete göre münasib olan memuriyetlere bilatefrik-i cins ve mezheb tayinleri tabiidir." *B.O.A, M.V.* 161/22-1, Varak No : 22/2.

89 Meclis-i Vükelâ kararıyla tanzim olunan İrade-i Seniyye layihası imza-yı hümayun-ı cenab-ı padişahî ile tastik buyurulduğundan layiha-i mezkurenin ve bu babdaki Meclis-i Vükelâ mazbatasının musaddak suretleri leffen..." *B.O.A, DH-SYS*, 23/5, Varak No : 4.

90 "Vilâyetçe tebdilleri daire-i selahiyet-i behiyyeleri dahilinde bulunan ve ehliyetsizliği ve suihal görülecek olan memurinin derhal azilleriyle yerlerine münasiblerinin tayini için zât-ı vâlâlarına mezuniyet itası ve irade-i seniyye ile..." *B.O.A, DH-SYS*, 23/5, Varak No : 1/1.

91 *B.O.A, İrade M.M.* (1330, S.2) Hususi: 1, Genel 2834. "Vülâtın haiz oldukları selahiyetin isti'mali Meclis-i Vükelâ kararıyla tensib olunmuştur." *B.O.A, DH-SYS*, 23/5, Varak No : 2; *B.O.A, DH-SYS*, 23/5, Varak No: 3.

www.seyfocenter.com

na özen gösterilmesidir. Ayrıca bu süreçte yapılacak tayinlerde bölgelerin problemi ve stratejik konumları tercihleri etkilemiştir.

Bu bağlamda bölge vilâyetlerine ve kaza merkezlerine bir çok tâyinin yapıldığı görülmektedir. Mesela Van Vilâyeti'ne Tahsin Bey tayin olunmuştu. Kendisi hem İttihat ve Terakkî'nin ideologları arasında hem de uzun yıllar yöneticilik yapmış son derece muktedir bir kişilik sahibiydi. Van Bölgesinde Ermenilerin başlatmış olduğu ayaklanmalara karşı kendisinden büyük faydalar beklenmekteydi.[92] Tahsin Bey hatıralarında atanmasıyla ilgili şu bilgiyi aktarmaktadır:

> "Van'da iki yıl mütemadiyen yine talihim eseri olacak hep çetelerle ve azılı eşkıya ile uğraşmaya ve müsademeler yapmaya mecbur kaldım... Bütün şekavet yuvalarını temizledim. Bu itibarla çalışmalarım boşa gitmedi. Van'da mutlak bir asayiş sağlandı..."[93]

Dahiliye Nazırı Talat Bey'de Tahsin Bey'e olan ihtiyacı şöyle ifade etmiştir:

"... Sevdiğiniz ve hizmet ettiğiniz Van Vilâyeti muhtac-ı hizmet olduğu müddetçe orada kalacaksınız."[94] Ancak bir müddet sonra Erzurum'da işlerin kötü gitmesiyle Tahsin Bey'in oraya tayini uygun görülmüş, yerine de Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet Bey'in atanması kararlaştırılmıştı.[95] Bu valiler aynı zamanda vilâyetlerin koordinasyon valileriydi. Cevdet Bey ve Tahsin Bey'in de benzer görevleri vardı. Ayrıca diğer vilâyetlere tayin yapılana kadar vilâyetlere vekâleten de valilik yapmaktaydılar. Mesela Cevdet Bey, Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'in bir başka yere tayini sonrası Bitlis Vilâyeti'ne de vekâleten de olsa işleri yürütebilmiştir.[96]

---

92 *İçişleri Bakanlığı Arşivi*, Sicil No: 1222.

93 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1979, s.335.

94 *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/10. "C. 10/11 Eylül 330, şimdilik oradan müfarekatinizin zamanı gelmemiştir." *B.O.A, DH-ŞFR*, 45/122.

95 Cevdet Bey, aynı zamanda Enver Paşa'nın eniştesidir. "Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet Bey tarafından il-yı vekâlet idilmek üzere zat-ı vâlâlarının 1.sınıftan Erzurum Valiliği'ne tayininiz istizan edilmiştir..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 45/170 "Eşyamız kısmen düşman elinde kaldı. Para da meyanında beraber getirdiğim arkadaşlarımda hem haldir...", *B.O.A, İ.U.M*, E-1/6.

96 "Haleb'de Van Valisi Cevdet Beyefendi'ye Bitlis Vilayeti umurunun tarafınızdan vekaleten ifası lüzumuna binaen kumandanlık ile serian bilmuhabere tayin olunacak merkeze bilâ ifate-i vakit hareket idilmesi ve nezarete de malûmat itası..."
"Siirt'te Mutasarrıf Vekili Bitlis Jandarma kumandanı Rıfat Bey'e vali vekâletinden Haleb'de bulunan Van Valisi Cevdet Bey tarafından deruhde idilmesi kendüsüne tebliğ kılınmıştır. Muvasalatına kadar vilâyet umurunun tarafınızdan rü'yeti zaruri'dir. Diyarbakır ve Sivas bankalarından iki üçbin liranın hemen irsali yazılmıştır. 22 Şubat 331. Nazır Talat. *B.O.A, DH-ŞFR*, 61/197; *B.O.A, DH-ŞFR*, 62/197

Ülkede yaşanan problemler karşısında bu tayinlerin önemine binaen çok sıkça yapıldığı dikkat çekici bir durumdur. Görülen lüzum üzerine Van Valisi Cevdet Bey, Adana Valiliğine, Adana Valisi Midhat Bey de Van Valiliği'ne tayin olunmuş,[97] daha sonra savaşın ilerleyen günlerinde Tahsin Bey'in Suriye'ye tayin olunmasıyla birlikte,[98] Van Valisi Midhat Bey de Erzurum'a tayin olunmuştur.[99]

Vilâyât-ı Şarkiyye'de valilerin dışında kazalara kaymakam, polis müdürlüğü gibi bir çok göreve de İttihat ve Terakkî'ye yakın görülen bir çok ismin tayin olunduğu görülmektedir.[100] Bu hususta Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Erzurum Vilâyeti'ne, 14 Eylül 1914 tarihli telgrafı dikkat çekicidir. Şöyle:

> "Trabzon'a nakledilen mektubcunun yerine mülkîye müfettişlerinden Hakkı Behiç Bey'in vekâletçi izamı münasib görülerek kendisine tebligat ifa ettirildi. Sivas Muhacirîn memuru Bahaddin Bey'in vilâyetinizde belediye riyaseti ve kaymakamlık gibi hizmette istihdamından istifade me'mul olduğundan vilâyet belediye riyasesine tayini yahut münasib görülecek kaza kaymakamlığına tayin edilmek üzere iş'arı..."[101]

İttihat ve Terakkî'nin Vilâyât-i Şarkiyye'de yapmaya çalıştığı idarî reformlara paralel olarak bir de mevcut vilâyet teşkilatının değiştirilerek komün teşkilatının Hükûmet programına alınmasıyla onurlu ve etkin yönetime ivme kazandırılmak istenmişti.

---

97 "Şam'da Van Valisi Cevdet Beyefendiye, Zat-ı vâlâlarının maaşınızla Adana Valiliği'ne naklinize ve Van Valiliği'ne 3.sınıf maaşla Adana Valisi Midhat Bey'in tayinine 27 Şubat 331 tarihinde iradesine şerefsudur buyurulmuştur...", *B.O.A, DH-ŞFR*, 61-2/286.

98 *Meşhur Valiler, 50 Ünlü Vali*, (Haz.) Hayri Orhun, Ankara 1969, s.516; Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi*... s..338.

99 "Erzurum Valiliği'ne tayininiz istizan olundu. Şimdiden Sivas'a hareket olunması ve Van'a vali tayinine lüzum var mıdır? Mütalaanızın bildirilmesi..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 66/85. "Erzurum Valiliği'ne Van Valisi Midhat Beyefendi'nin nakline 19 Temmuz 332 tarihinde irade-i seniyye-i cenab-ı Padişahî şerefsudur buyurulmuş olduğu beyanıyla...", *B.O.A, DH-İ.U.M*, E-18/22, Varak No: 1.

100 "Hakkâri Mutasarrıfı vekilliğinde bulunmuş olan Binbaşı Hafiz İsmail Bey hakkındaki fikir ve mütalaanızın işarı,...", *B.O.A, DH-ŞFR*, 39-116. "Adilcevaz Kaymakamı Firuzan Bey sülüs maaşla Siirt Mutasarrıflığı vekaletine tayin kılındığına," *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/74. C. 11 Mart 330, "Firuzan Bey Kaymakamlık uhdesinde kalmak üzere sülüs maaşla Siirt Mutasarrıflığı'na vekaleten tayin kılındığının tesri-i azimeti, ...", *B.O.A, DH-ŞFR*, 39-73. "Vilayet Polis Müdüriyeti'ne Van Polis Müdürü olup mezunen Dersaadette bulunan Muhiddin Bey'in tayini muamelesi derdest-i icradır..."..."*B.O.A, DH-ŞFR*, 48-327

101 *B.O.A, DH-ŞFR*, 45/5.

www.seyfocenter.com

İki yıllık bir aradan sonra Ekim 1916'da toplanan fırka kongresinde alınan bu karara göre; "dairelerini küçülterek, sayılarını çoğaltmak, aradan mutasarrıflıkları çıkarmakla birlikte bütün medenî memleketlerde yürürlükte bulunan komün teşkilatını bize de olmak üzere yeni bir teşkilat yapılması...", şu halde düşünülen teşkilat yapısını iki noktada özetlemek gerekir. "Mutasarrıflıkların lağvı ve vilâyet sınırlarının daraltılması suretiyle sayılarının çoğaltılması, aynı zamanda idarî bünyenin temelini oluşturan nahiyelerde komün esasının kabul edilmesi..."[102]

Görüleceği üzere alınan bu kararlarla mevcut teşkilatlarda yaşanan bürokratik zorluklar azaltılıp, getirilen komün sistemiyle, mülkî idarenin temelini oluşturan nahiyelere daha geniş haklar verilerek, buralara bir canlılık kazandırılmak istenmiştir. Köylerin içinde bulunduğu âtıl durumun ortadan kaldırılacağı, ayrıca vilâyetlere daha çok para gönderilebileceğinden bölgelerin sosyo-ekonomik mânâda kalkınmasına yardım olunacağı gibi bir çok fayda beklenmekteydi.[103]

Netice itibariyle İttihat ve Terakkî'nin hem denetleme hem de iktidar dönemindeki yapmayı düşündüğü bu çalışmalarla idarî manada olan büyük eksikliklerin giderilmesine çalışılmış ve savaş sürecinde dahi özellikle Vilâyât-ı Şarkiyye'de devletin nüfuzunu artırmak adına her türlü çalışmayı hayata geçirmekten geri kalmamışlardı.

a) Hükûmetin Vilâyât-ı Şarkiyye'de Memur Politikası

II. Meşrûtiyet hükûmetlerinin en fazla uğraşmak zorunda kaldıkları konularda biri de bölgede görevli memurların durumu ile ilgiliydi. Bölgede memurlar Müslüman kesimden olduğu kadar Ermeniler gibi azınlıklar arasından da atanabilmekteydi. Meşrûtiyetin ilânıyla birlikte Kanun-ı Esasî gereğince bütün Osmanlı Devleti vatandaşları din ve mezheb farkı gözetilmeksizin, ehliyet ve kabiliyetine göre uygun olan memuriyete tayin olunabilmekteydi.[104]

Bu fırsatları iyi değerlendirmek için yoğun gayret içinde olan Ermeni temsilcileri devamlı surette Bâbıâli'yi manevî ve siyasî baskı altına almak suretiyle devlet dairelerinde daha çok Ermeni memurun iş başına getirilmesi gayreti içinde olmuşlardı.

102 *İttihat ve Terakkî'nin Son Yılları, 1916 Kongre Zabıtları*, (Haz.) Eşref Yağcıoğlu, İstanbul, 1992, s.52-53.

103 *İttihat ve Terakki'nin Son Yılları, 1916 Kongre Zabıtları..*, s.53-54.

104 "Vilâyet-i mezkureye bir-iki Ermeni vali tayini ve diğer memurin-i mülkîye ve adliyeden bir kısmının da Ermenilerden intihabı...", *B.O.A, M.V*, 161/22-3, Varak No: 22/2.

Bölgede Ermenilerin siyasî maksatlı talepleri dışında, Müslüman ahali arasında da bir takım rahatsızlıklar olduğu bilinmektedir. Özellikle aşiretlerin birbirine üstünlük unsuru olarak gördüğü memuriyetin, aynı zamanda devlet mekanizmalarına olan yakınlığı da ifade eden bir yanı vardı. Bundan dolayı memur atamaları hususunda hep liyakat ve kabiliyet ölçüsünün olması gereği üzerinde durulmuştu. Mesela; Van Vilâyeti'nden bu çerçevede itirazlar gelmiş ve bu konuda Bâbıâli'ye bir çok telgraf çekilmiştir. Bunlardan birisinde bu duyarlılıklar şöyle ifade edilmiştir:

> "Vilâyât-ı Şarkiyye" ahâlisinden Ermeniler de şikâyet etmektedirler. Islah-ı idare esbabının bi'letraf inhası ve ehliyetleri gayr-i kafî yahud ehil olup da ihmal ya suistimal ile me'luf olan memurîn-i mülkîye bulunduğu halde tebdilleriyle yerlerine muktedir ve münasiblerinin intihabı..."[105]

Memur atamalarındaki bu gibi siyasî önceliklerin yanında, asıl devleti temsil edecek donanım ve politik liyakatte memurlarla çalışmak büyük önem taşımaktaydı. Çünkü ülkenin içinde bulunduğu genel gidişat bu gibi hassasiyetleri öne çıkarıyordu. Özellikle savaş şartlarının bütün şiddetiyle hüküm sürdüğü Vilâyât-ı Şarkiyye'de hükûmetin işlerini bîhakkın yerine getirebilmek, hem üst düzeyde hem de normal memurları iş başına getirmekle mümkündü. Hükûmetlerin memur politikalarında bu beklentilerinin yanında halkın meşrutî idarenin yanına çekilmesi ve yeni rejimin sağlam temellere oturtulması yönündeki beklentiler de etkili olmuştur. Mesela, Erzurum Valisi'nin bölgeye atanacak vaizler hususundaki raporu memur politikalarının en iyi örneklerinden birisidir. Bu raporda özetle şu ifadeler yer almıştır: Camilerde verilmekte olan vaazların cahil ve mutaassıb ahalinin manevîyatı üzerinde çok büyük tesirler bıraktığından, bunları veren vaizlerin ilim erbabı olmamasından dolayı faide beklenen yerden çok büyük zararlar görülebilmektedir. Bunun önüne geçilebilmesi için her kazaya kadı, müftü gibi gerçekten dinî tahsilini yapmış vaizlerin tayiniyle; hem İslâmiyetin hem de Meşrûtiyetin muayyen bir programla efkâr-ı umûmîyenin aydınlatılarak kazanılmasının mümkün olduğunun önemi vurgulanmıştır.[106]

105 "Van Vilayeti'nin ahvalinde ve memurînin sû-i-idaresinden bahs ile câlib-i nazar-ı dikkat ve haiz-i ehemmiyet bazı ifadatı havi...", *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 41; *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 40-1

106 Erzurum Valisinin bu raporunda dikkat edilen hususları belirtmek gerekirse;
a) Her şeyden evvel bu sınıfı din ve dünya için faideli olabilecek bir hale ifrağ eylemek lazım gelir,

www.seyfocenter.com

Bunların dışında bölgeye tayin olunan üst kademedeki memurlar, vazifelerini b hakkın yapabilmeleri için bölgede ihtiyaç duydukları düzeydeki memurlar ı tayininin en kısa sürede yapılmasını Vilâyât-ı Şarkiyye için hayatî mesele olarak değerlendirmekte ve vatanın selâmetini âdeta bu atamalarda görmek eydiler.[107]

Men uriyet konusunda hükûmetin bu arayışları ve yapmak istediklerine rağmen özellikle savaş şartlarında ve de aşiretlerin emperyalist devletlerle giriştikle i ortaklıklar iyice aleniyet kazanınca, idareyi ve orduyu zora soktuğu anlaşılı ca bu sefer hükûmet daha etkili olmak adına bazı uygulamalara girmekten kaçınmamıştır.

Bun arın başında Taşnakların ve Rusların hesabına casusluk eden memurların tal ip edilerek işten el çektirilip çezalandırılmaları gelmekteydi.[108] Ayrıca sava sürecinde devlet dairelerinde olsun yabancı kurumlarda olsun görevli m murların Ermenileri destekler tavırlar alması, siyasî ve askerî bakımdan büy ük zararları olacağından, gerekirse bunların sürgün edilmelerinin dahi düşü nüldüğüne dair bir çok örnek verilebilir.[109] Mesela Dahiliye Nazırı Talat Be y 3 Ağustos 1914 tarihli talimatnamesinde idarecilerin dikkatlerini çekmişt r. Bu belgede istenilenler şöyle ifade edilmiştir:

"Ahv il-i harbiye dolayısıyla düşman tarafından taarruz ve işgal olunması muhteme bulunan mevâkideki memurîn-i hükûmetin cihet-i askerîyece lüzum ve

b) Vaiz nüfuz ve kudretini hüsn-i idare ve istimale muktedir olur ise netice vatan ve memleket için hayırlı ve muktedir olmuş veya muktedir olduğu halde maksat başka surette idare-i lisan e ilirse muzır olur,

c) Baş a iki arşın bez saran her şahsın halka din dersi vermesinin engellenmesi,

d) Hoc lar, Darülfünun'un Ulûm-ı Aliyye-i Dinîye şubesinden mezun olanların tercih edilmesi,

e) Köyl re seyyar ve muvazzaf vaizlerin gönderilmesi,

f) Serv t sahibi ağa, eşraf, reis, bey, ağa gibi ünvanlara sığınarak halkı sömürenlerin mutlaka engelle mesi,

g) Her e isim ile anılırlarsa anılsınlar eşraf ve mütegallibe sınıfı evvel ve ahir millet için zarar ver cektir,

h) Top ak reformlarının en kısa sürede yapılması. *B.O.A, DH-M.U.İ*, 63/36, Varak No: 1/1; 2/1; 2/2; 2/3.

107 *B.O.A M.U.İ*, 86-1/14, Varak No: 5. "Başkale'nin sükutuyla Çölemerik ve Gevaş ve Şemdinan Ka alarının rabt-ı idaresi kesilmiş oluyor. Bu kazaların kendi başlarına kalmaları gene fena neti eler vireceğinden inşallah Van, Başkale istirdad oluncaya kadar bu kazaların idaresini mevku n deruhte itmekliğim münasib olacağı arz ile..." *B.O.A, İ.U.M*, 92/7-8, Varak No: 11.

108 "Ale hinde asar-ı tefrik ve şikâyet tezâyüd itmekde olduğundan serian azli lazımdır..."; *B.O.A, DH-SYS*, 103-2/2-7, Varak No: 71.

109 *B.O.A DH-ŞFR*, 46/119.

icab-ı kat'î gösterilmedikçe vazifeleri başından infikâk itmeleri ve böyle bir zarurete müstenid kendülüklerinden bulundukları yerleri terk iden memurînin badema katiyen hizmet-i devlette kullanılmamaları mukarrer...."[110]

Bu gibi tedbirlere paralel olarak ayrıca bölgede zor şartlarda görev yapmakta olan memurların yanlış adımlar atmamaları için onları ödüllendirmek ve bazı vaadlerle devlete sadakatlerini artırmak yoluna da gidilmiştir.

Görüleceği üzere II. Meşrutiyet döneminde Vilâyât-ı Şarkiyye'de devletin nüfuz ve etkinliğini artırmanın en önemli adımları atılmak suretiyle, hem asayiş ve güvenliğin hem de sosyal barışın sağlanması gayretleri sürdürülmüştür.

2- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Yer İsimlerinin Değiştirilmesi

Emperyalist Rusya Devleti'nin Vilâyât-ı Şarkiyye politikaları çerçevesinde uygulamaya koyduğu faaliyetlerden birisi de işgal etmiş olduğu yerlerde kültür emperyalizmi yapmaktı. Rusya güdümündeki Ermeniler de bu mânâda üstlerine düşeni yapmaktan geri kalmıyorlardı. Ruslar, bu bölgelerde kalıcı olduklarını düşünmekteydiler. Bu yüzden de buralara kendi mührünü vurmaya çalışıyorlardı ki, Vilâyât-i Şarkiyye'de ve Elviye-i Selâse'de Türklerin yaşadığı köy ve kasabaların isimlerini değiştirme gayreti içinde olmuşlardı.[111]

Osmanlı ülkesinde yaşanan idarî zaafiyetler bu gibi politikaları engelleyebilecek iradeyi ortaya koymaktan uzaktı. Buna karşın Osmanlı İttihad ve Terakkî Hükûmeti'nin iş başına geçmesi Türkçü politikaların hayata geçirilme sürecine ivme kazandırmıştı. Bu maksatla hükûmetin uygulamaya koyduğu faaliyetlerden birisi de köy ve kasabalarda Rusların değiştirdiği isimleri ortadan kaldırarak yerine Osmanlılık ve Türklüğü ifade eden isimler koyma çabasıydı.

Hükûmetin özellikle savaş sürecinde bu meseleye yaklaşımı son derece dikkat çekicidir. Ülke genelinde bu hususta yapılmasını istediği çalışmalar vilâyetlere şu talimatla bildirilmiştir:

"Şehir kasaba ve karyelerden bazıları Osmanlılıkla hiçbir münasebet ve tealluku olmayan isimlerle yad ve tevsim edilmekte bulunmuş ve bunların tebdil-i

110 *B.O.A, DH-ŞFR*, 46/152.

111 Mesela, Elviye-i Selâse sınırları içinde olan Oltu bölgesinde isimleri değiştirilen köylerden bazıları şunlardı: Terpink, Havdos, Pikkir, Dagir, Tecirek... vs.

www.seyfocenter.com

na nları muvafık görülmüş olduğundan bahisle bazı talimatı havî vekâlet-i celile erinde IV. Kolordu Kumandanlığı'ndan mevdu 23 Kanûn-ı Evvel/5 Ocak 19 6 tarihli emirnamesi üzerine olunacak muamele İstanbul Vilâyeti vekâlet-i ali yesinden istizan edilmektedir. Bu kabil esaminin tebdili vareste-i izah ise de sef rberlik esnasında icra edilecek tebeddülât-ı muamelat-ı askerîyenin teşebbü ünde ahz-ı asker şubelerince kuyudâtın ona göre tanzimini...."

Hükûmetin bu talebi içinde vilâyetlere bağlı bütün köy kasaba ve nahiyelerin mevcud isimlerinin tetkikiyle bunların cetvellerinin tutularak[112] değiştirilecek yeni isimlerin de belirlenmesi hususunda ön çalışma yapılması istenmekteydi.

Bu un üzerine ülke genelinde başlatılan ön çalışmalar yavaş yavaş sonuçlandırılarak Bâbıâli'ye bildirilmekteydi.[113] Hükûmet Vilâyât-ı Şarkiyye'de bu işin ö emsenmesini istemekteydi. Bu maksatla Elazığ Vilâyeti'ne 12 Ocak 1916 arihinde şu telgraf çekilmişti: "4 Teşrin-i Evvel 331 (17 Ekim 1915) tarihiyle iş'ar kılındığı vechile Osmanlılıkla taalluku olmayan şehir kasaba ve karye isimleriyle mürsel cetvelde muharrer müşâbih isimler tebdil edilmek üzere keyfiyetin inbâsı..."[114] Hükûmetin bu talebi üzerine Elazığ Vilâyeti, Meclis-i Umûmîsi'nin aldığı karar doğrultusunda yer isimlerinin değiştirilmesin n savaşın sonunda yapılacağı şeklinde ifade edilmişti.[115]

Bö lece vilâyetlerden gelen çalışma raporları Bâbıâli'de bir değerlendirmeye tâbi tutulmuş ve gerekenin yapılması için de ilgili kurumlara bilgiler aktarılmıştı. Dahiliye'de toplanan bu raporlar Başkumandan Vekâleti'ne ulaştırılmaktaydı. 14 Kanûn-ı Sanî 1331/27 Ocak 1916 tarihli bir yazıda; "bugün tab ittirilen bilumum vilâyet ve elviye ile kazâ ve nahiyelerin esâmisini h vî risâleden bir nüshası leffen savb-ı âlilerine irsal kılınan..."[116]

112 "İs nlerin tebdili hakkında şimdiden tetkikat ifası muvafık görülerek..." *B.O.A. DH-İ.U.M.*, 48/1 , Varak No : 16/1; *B.O.A, DH-İ.U.M*, 48/17, Varak No : 16/2; *B.O.A, DH-İ.U.M*, 48/17, Vara No : 17; *B.O.A, DH-İ.U.M*, 48/17, Varak No : 12.

113 Vil yetlerden gelen cevaplarda kimisi çalışmaların bittiği kimisi hâlâ devam ettiği şeklindeydi. M sela Musul Vilayeti'nden gelen cevapta, "18 Şubat 331 kasaba ve kura isimleri hakkında te kikat neticeleri 15 Şubat 331 tarih ve 342 numaralı tahriratla arz olundu...", *B.O.A, İ.U.M*, *48/29*, Varak No : 6. Biga'da gelen cevapta da "C.4. Kanun-i Sani 331, Kasaba ve karyeler n tebdil-i namları hususunda memurîn-i askerîye ile istişare edilmekte olup bir haftaya kada netice-i hâsılanın arzına...", *B.O.A, İ.U.M*, 48/29, Varak No : 2, *B.O.A, İ.U.M*, 48/29, Varak o : 3, *B.O.A, İ.U.M*, 48/29, Varak No : 4.

114 *B.O A, İ.U.M*, 48/28, Varak No : 1/1.

115 *B.O A, İ.U.M*, 48/28, Varak No : 37.

116 *B.O A, İ.U.M*, 48/24, Varak No: 1/1. "326 senesinden itibaren bugüne kadar isimleri değiştirile bilcümle kasaba ve köyleri gösterir cetvelin gönderilmesi mütemennadır. Ol babda emr i ferman menlehü'l emrindir.", *B.O.A, İ.U.M*, 48/24, Varak No: 2.

Bu bağlamda başlatılan çalışmalar sonunda Dahiliye Nezâreti'nin Başkumandanlık Vekâleti'ne sunduğu raporda Vilâyât-ı Şarkiyye'de isim değişikliği yapılan vilâyetleri ve yerleşim yerlerini şöyle ifade etmiştir:

Erzurum Valiliği: Ovacık Nahiyesi, Edverek Nahiyesi, İlice Nahiyesi
Bitlis Vilâyeti: Pervari Kazası, Şirvan kazası,
Diyarbakır Vilâyeti: Bucak Nahiyesi, Kocadağ Nahiyesi, Koçhisar Nahiyesi, Viranşehir Kazası.
Sivas Vilâyeti: Iğdır (?) Nahiyesi, Reşadiye Kazası, Aziziye (?) Kazası, İmraniye Nahiyesi, Karaağaç Nahiyesi, Karacaviran Nahiyesi, Karahalil Nahiyesi, Kızılca Nahiyesi, Kavak Nahiyesi, Ladik Kazası, Ladik Nahiyesi, Kisha (?) Nahiyesi, Viranşehir Nahiyesi
Trabzon Vilâyeti: Akköy Nahiyesi, Edildik (?) Nahiyesi, Giresun Kazası
Mamüretü'laziz Vilâyeti: Ovacık Kazası, Pervari Nahiyesi, Kal'a Nahiyesi, Kapucak (?) Nahiyesi, Keferdiz Nahiyesi, Merdis (?) Nahiyesi
Van Vilâyeti: Edverek Nahiyesi, Reşadiye Kazası, Şatak Kazası, Karasu Nahiyesi[117]

Görüleceği üzere Hükümetin bütün ülke genelinde yapmayı düşündüğü yer isimlerinin değiştirilmesi projesi İttihat ve Terakkî'nin Türkçü dünya görüşlerinin bir sonucu gibi görünmektedir. Hükûmet, bununla emperyalist devletlerin işgal ettikleri yerlerdeki izleri silmeyi ve bütün ülkede ilhamını Türklükten alan yeni bir kimlik kazandırmayı amaçlamış gözükmektedir.

C-İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Basın Faaliyetleri

1-Çaldıran Gazetesi

Ermeniler, Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi için gerek yurt içinde gerek yurt dışında basın yoluyla Osmanlı Devleti aleyhinde yapmış olduğu yoğun propagandalarla taraftar toplamış, özellikle de yurt dışında Osmanlı Devleti aleyhinde kamuoyu oluşturmayı başarmışlardı.

Bu durum Vilâyât-ı Şarkiyye'nin ıslahatı meselesini gündeme getirmiş ve Umûmî Müfettişlikler kurulmasına sebep olmuştu. İşte bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Vilâyât-ı Şarkiyye'de aklı başında ve sorumluluk bilir yöne-

117 *B.O.A, İ.U.M*, 48/24 Varak No: 4; 3; 5; 6.

www.seyfocenter.com

ticileri ile, oluşturulmak istenen bu cepheye karşı tepkileri de gecikmedi. Yapılacak işlerin başında Ermeni gazetelerine alternatif olarak yazılı, yerel ve millî basına imkân tanınması geliyordu. Bir taraftan mevcut gazeteler desteklenirken, diğer taraftan da yeni gazetelerin çıkarılması hususu ele alınmıştı.

İşte bu amaçla çıkarılmak istenen gazetelerden birisi de; Van'da çıkarılan "*Çaldıran*" isimli gazeteydi[118]. Bu gazetenin Van'da çıkarılmasının sebebi, Umûmî Müfettişlik merkezlerinden birinin de Van olmasıydı. Gazetenin "Çaldıran" ismiyle çıkarılması ise son derece anlamlıydı: Bunun sebebi de, bu bölgenin Yavuz Sultan Selim'in 1514'te kazandığı Çaldıran zaferiyle Osmanlı topraklarına katılmış olmasıydı.

Gazetenin çıkmasında, o günkü Van Valisi Tahsin Bey'in (Uzer) büyük katkıları olmuştu. Gazete bir anlamda yarı resmî bir nitelik taşıyacaktı. Çünkü gazetenin yayın hayatına girmesinde hazineden ve Tahsisât-ı Mestûre'den (örtülü ödenekten) parasal yardımlar yapılıyordu. Gazetenin yayın hayatına girmesi için kaybedilecek zaman yoktu. Bu maksatla Van Valisi Tahsin Bey, 20 Mayıs 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta şunları yazmaktaydı: "6 Mayıs sene 330 (19 Mayıs 1914), *Çaldıran*; hakkındaki hüsn-ü nazar ile takdir-i sânilerine teşekkür eder ve şimdilik şehrî (aylık) 2500 guruş tahsis buyurulduğu takdirde muharrir ve mürettibler maaşının temin edileceği, masârıf-ı sâiresinin de satışdan (?) temini mümkün olduğunu arz eylerim. Bu suretle muavenet buyurulursa haftada iki, üç defa neşriyatı imkânda hasıl olacaktır ki ecnebi müfettişlerin işe başladıkları bir zamanda *Çaldıran*; hukuk-ı İslâmîye namına pek mühim faide temin edecektir"[119]. Tahsin Bey'in bu talebi yerinde bulunmuş olacak ki Dahiliye Nezareti, 20 Mayıs 1914 tarihinde şu cevabî yazısını göndermiştir:

> "Çaldıran Gazetesi'nin atlas üzerine matbu nüshası manzur-ı âlî buyurulmuş ve masârıf-ı zaruriyesine medar olmak üzere ihsan buyurulan 25 lira posta ile gönderilmiştir."[120]

Yine bir başka belgede de şunlar ifade edilmekteydi:

> "Vilâyât-ı Şarkiyye'deki teb'a-i İslamiyenin hukuk-ı dinîye ve milliyelerini müdafaa maksadıyla ve muavenet-i hususiye ile tesis ve neşrine ibtidar olunan Çaldıran unvanlı ceridenin Van Vilâyeti'nden takdim kılınan atlas üzerine matbu bir nüshası manzur-ı âli buyurularak mezkûr ceridenin masârıf-ı zaruriyesine medar-ı hakk üzere ihsan buyurulan 25 aded lira-yı Osmanî cânib-i vilâyete leecli'lisal Nezaret-i Celile-i dâvelerine is'al olunmağla olbabda emrüferman hazreti menlehül emrindir"[121].

118 Bütün araştırmalarımıza rağmen gazetenin mevcut nüshalarına ulaşılamadı. Ancak arşiv belgelerinden böyle bir gazetenin çıktığı kesinlik kazanmıştır.

119 *B.O.A, DH-KMS*, 23/54-3.

120 *B.O.A, DH-KMS*, 23/54-3/1.

Belgelerden de anlaşılacağına göre parasal yardım yalnızca hazineden değil, aynı zamanda Tahsisât-ı Mestûre'den (örtülü ödenek) de sağlanmıştır. 20 Mayıs 1914 tarihli bir belgede "Çaldıran için 2.000 guruşluk havalename derdest kılındı"[122] denilmektedir.

Yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı üzere İstanbul Hükûmeti, Van'da bu gazetenin çıkması için her türlü desteği vermiştir. Hükûmetin bu desteği bir defalık da olmamıştır. Değişik zamanlarda teknik ve parasal yardımlar yapmaya devam etmiştir. Mesela 26 Ekim 1914 tarihli bir telgrafta bu gerçeğin altı çizilmiştir: "*Çaldıran Gazetesi*'nin devam-ı intişârı için Tahsisât-ı Mestûre'den bu kere 1000 guruş gönderildiği gibi her ay da mikdar-ı mezkûr irsal kılınacakdır"[123].

Yine *Çaldıran Gazetesi*'nin çıkması önemsenmiş olmalı ki Van'daki İngiliz Konsolos Yardımcısı, "Yerel halkların ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin sesi" olarak nitelendirdiği *Çaldıran Gazetesi*'nde yayınlanan bir haberi rapor etmiştir. Bu habere göre;

> "Hoy'da Kürt aşiret önderleri, oradaki Rus konsolos M. Charikoff başkanlığı altında bir toplantı yapıyor; toplantıda Kürtleri kışkırtmak için bildiriler basılarak dağıtılması; çeteler kurulması ve onlara son günlerde dış ülkelerden getirilmiş olan 500 silahın dağıtılması kararları alınıyordu. O sırada Rusların, Türkiye'nin Doğu illerinde Kürtlerle bir çok düzenler çevirmekte olduklarını gösteren yeter-

121 *B.O.A, DH-KMS*, 23/54-4. "25 Mayıs 330 tarihli müzakere-i aliyeleri cevabıdır. Van Valisi Beğefendiye verilmek üzere irsal buyurulan mebâliğ postaya teslim mukabiline alınan 105/222 varak numralı ve defter numarası ve 26 Mayıs 330 tarihli makbuz leffen irsal kılındığı beyanla iş burada kalem-i mahsus müdiriyet-i umumîyesine takdim kılındı". *B.O.A, DH-KMS*, 23/54-5.

122 "Van Vilayeti'ne,
C.. 7 Mayıs 330 *Çaldıran* için mestureden ikibin guruşluk havalename derdest-i irsaldir. Nâzır", *B.O.A, DH-KMS*, 23/54, 1/1; *B.O.A, DH-ŞFR*, 41/197.

123 *B.O.A, DH-ŞFR*, 46/286.
"Van'da Erzurum Valisi'ne,
C.11. Teşrin-i evvel 330, *Çaldıran Gazetesi*'nin devam-ı intişarı için istenilen meblâğ derdest-i muamele bulunan Tahsisât-ı Mestûre'nin istihsaline gönderilecektir. 13 Teşrin-i Evvel 330 Nazır Namına İsmail Hakkı" *B.O.A, DH-ŞFR*, 46/82.

www.sevfocenter.com

li kanıtlar vardı. İngiliz Büyükelçi Mallet, bu bilgiyi 2 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na iletir..."[124]

Rus ajanı Abdurrezak Bedirhan da gazete ile ilgili şu bilgiyi vermektedir:

"İttihad ve Terakkî Komitesi, propagandalarımızın önünü almak için Van'da bir gazete çıkarmaya başladı. Komite, Sultan Selim'in başarması ve Azerbaycan'ı egemenliğine almasında Şah İsmail ile yapılan savaşın adı Çaldıran idi. Gazeteyi de aynı adı vemişlerdi. Bu gazetenin bir kaç sayısını Sayın Cirkov'a verdim. Gazetede aleyhimize yazılar yazılmıştı ve Serdar'ın Rusları ülkelerinden kovmaları için giriştikleri eylemi sempati ile karşıladıklarını vurguluyordu."[125]

Görüleceği üzere gazetenin çıkması, beklenen etkiyi göstermiş ve hükûmetin bu çalışmasının yerinde olduğunu bir kez daha ispatlamış oluyordu.

İstanbul'daki İttihat ve Terakkî yönetiminin Vilâyât-ı Şarkiyye'de başlatmış olduğu bu destek şüphesiz amacına ulaşmış, hem halkın sesi olmuş hem gerçeklerin Türk ve Batı kamuoyu temsilcilerine doğru bir şekilde aktarılmasını sağlamış oluyordu.

D- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Teşkilât-ı Mahsûsa ve Faaliyetleri

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kurulması

Osmanlı Devleti'nin son yılları, baş döndürecek kadar hızlı ve hareketli bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Yaşanan sıkıntılar karşısında çözüm önerileri tartışılmış ve bazıları uygulamaya konulmuştur. Bu önerilerden biri de devletin güçlü ve modern bir istihbarat ağına sahip olmasıyla ilgili olanıydı.

124 "Bu haberler üzerine İngiltere Dışişleri yetkilisi Eyre Crowe, 13 Temmuz'da şu yorumu yapıyordu: Olağan Rus usûlleri. Bu düzenlerden amacın, Ermenilerin hoşnutsuzluklarını artırmak, aynı zamanda, Türk yetkisini azaltmak olduğu sanılır...", Salahi R.Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları, (1908-1918)", *Belleten*, LXI/231 (Ağustos 1997), Ankara, 1997, s.410-411.

125 Abdurrezak Bedirhan, *Otobiyografi*, (Çev.) Hasan Cunî, İstanbul, 2000, s. 40.

Gerçi II. Abdülhamid döneminde hayata geçirilmiş bir istihbarat teşkilatı vardı. Ancak bu teşkilat daha çok iç politikaya yönelik haber getiren bir yapı arzetmekteydi. Teşkilat, bu yapısıyla ülkenin içinde bulunduğu problemler için çözüm yolları sunmaktan uzak gözüküyordu. Oysaki bu çerçevede yapılacak çalışmalar, hem siyasî hem askerî içerik taşımalıydı. Dahası haber kadar, problemlere yerinde müdahale edebilecek bir güç olmalıydı.

Trablusgarp[126] ve Balkan Savaşları[127] böyle bir teşkilata olan ihtiyacı iyice kamçılamış ve bu oluşumları hızlandırmıştı. Özellikle askerî birliklerin yetersiz kaldığı bu savaşlarda, buralardaki halkı ve çeteleri örgütleyerek yerinde müdahale çabaları özel bir teşkilatın ortaya çıkmasında önemli deneyimler olmuştur.

Bu süreçle beraber *Teşkilât-ı Mahsûsa*[128] adıyla maruf batılı mânâda millî istihbarat teşkilatı, I. Dünya Savaşı arifesinde, 17 Kasım 1913 tarihinde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın direktifleri doğrultusunda İstanbul'da kurulmuş oldu.

Teşkilât-ı Mahsûsa, doğrudan Başkumandanlık'a bağlı gizli çalışan bir devlet kurumu idi. Hatta teşkilâtın varlığından birçok nâzır dahi habersiz idi. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kurulma sürecinde Enver Bey'e, düşmana karşı ülkenin birçok yerinde verilen mücadelenin şahsî bir hareket olmaktan çıkarılarak ordu ve sivil kadrolara mâl edilmesi tavsiyesini veren, Albay Rasim Bey idi. Enver Paşa da Harbiye Nâzırı olunca, kendisinin de bir zamanlar içinde bulunduğu bu harekete bir resmîyet kazandırmış oldu. II. Meşrutiyet'in ilanıyla rejim değişmişti ama devlet aynı devlet idi. Dolayısıyla dost ve düşmanların da aynıları[129] olması böyle bir teşkilatın varlığına olan ihtiyacı artırmıştı.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kendine özgü bir genel idare kurulu, hiyerarşisi, bütçesi, merkez yöneticileri ve bölge yöneticileri dahası kendilerine has ça-

126 Trablusgarp'ta verilen mücadele için bkz. Cemal Kutay, *Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman*, İstanbul, 1978.

127 II.Balkan Savaşı sürecinde bizzat Enver Paşa tarafından görevlendirilen gönüllülerin "Garbî Trakya Hükûmet-i Muvakkatası" adıyla bir cumhuriyet kurulmasında çok büyük hizmetleri olmuştur. Bkz. Cemal Kutay, *1913'de Garbî Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, İstanbul, 1962; Kemal Şevket Batıbey, *Batı Trakya Türk Devleti (1919-1920)*, İstanbul, 2000; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c.I, Ankara, 1987; Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası*, İstanbul, 1978; Yalçın Küçük, *Sırlar*, İstanbul, 2001.

128 "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın isim babası Veteriner Miralay Rasim Bey, İttihat ve Terakkî'nin yönetimi ele alışından sonra örgütün resmen kuruluşu Sultan Reşat tarafından onaylandı". Ergun Hiçyılmaz, *Belgelerle Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul, 1979, s.47

129 Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul, 1962, s.14.

www.seyfocenter.com

lışma yöntemleri olan bir kurumsal yapısı vardı. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ortaya çıkmasında Enver Paşa'nın mevcut sisteme getirdiği eleştirinin rolüne dikkatleri çeken Philip H. Stoddard'a göre yeni kurumun gerçekçi ve belirli amaçları vardı. Bu görüşe göre *"iç güvenliği sağlamak, devletin varlığı için hayatî önemi olduğu düşünülen Türkçe konuşan azınlığın süregelen hakimiyetini korumak ve Osmanlı Devleti'nin daha fazla toprak kaybetmesini engellemek"*.

Yine Stoddard'a göre bu amaçları gerçekleştirmek için şu yöntemler kullanılmıştır;

"Teşkilât, Osmanlı Devleti'ni savunmak için kullanılabilecek her türlü aracı kullandı. Müslüman dayanışmasını güçlendirmek için İslâm birliği propagandası, Osmanlı sistemini hangi grupların ve ideolojilerin tehdit ettiğini açığa çıkarmak için casusluk, düzenli ordu birliklerine yardımcı olmak veya onların yerini almak için çete savaşı, I. Dünya Savaşı sırasında teşkilâtın görevi düşmana karşı askerî ve para-militer harekâtlar gerçekleştirmek, imparatorlukta asayişi korumak, Müslümanların çok sayıda bulunduğu İtilaf Devletleri sömürgelerinde ayrılık tohumları ekmekti."[130]

Gerçekte de İslâmcılık politikası İttihat ve Terakkî Partisi'nin savaş sürecindeki özgün politikalarından olmasına rağmen hükûmetin savaş boyunca kullandığı iyi bir propaganda malzemesiydi[131]. Bu gerçeklik teşkilâtın kendi belgelerinde şöyle işlenmiştir:

"Bu heyet-i ittifakîyeyi vücuda getirmek için Harb-i Umûmî'nin bidayetinden itibaren Fas, Cezayir, Somali, Malay Adaları, Afganistan, Çin, Hive, Şimalî Kafkasya, Azerbaycan, Arnavutluk vs. gibi menatıkda ruhları uyandırmak, İslâmın parçalanan, dağıtılan ruhunu, yavaş yavaş canlandırmak, hükûmetimizin Avrupa'daki ehemmiyet-i siyasîyesini artırmak, Harb-i Umûmî'den önceki planlarını tekamete düçar etmek, Harb-i Umûmî esnasında imhaya müteallik ittifakların izalesini temin için Nezaret-i Celile'ye merbut Umûr-ı Şârkîyye Dairesi teşekkül etti"[132].

Enver Paşa, Teşkilât-ı Mahsûsa'yı hayata geçirebilmek yolunda Trablusgarp'ta, Batı Trakya'da, Arap dünyasında gönüllü olarak çalışmış vatanperver

130 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı Hükümeti ve Araplar 1911-1918; Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma*, İstanbul, 1993, s. 8-9.
131 Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa ...*, s. 9.
132 Mustafa Balcıoğlu, "Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 67 (Temmuz 1992), s. 4.

ve gerillacılığı çok iyi bilen güvenilir insanları işin başına getirmiştir. Hüsamettin Ertürk'ün verdiği listeye göre; Üsküdarlı Yüzbaşı Muhtar Bey, Piyade Zâbiti Rüsûhî, Haseki Tarlalı Fuad, Piyade Zâbiti Şevket Mümtaz, Kolağası Trabzonlu Rıza, Piyade Zâbiti Dağıstanlı Nuri, Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Şerif, Eyüplü Hüsamettin vs. kişiler teşkilâtın ilk faal üyeleriydi.

Daha sonraki dönemlerde, faaliyet alanını iyice genişletmek isteyen teşkilât, gerek Osmanlı ülkesinde gerekse Türk ve Müslüman diğer diyarlardan güvenilir insanları göndererek amaçları doğrultusunda çalışmalar yaptırmıştır. Bu çerçevede Doğu Anadolu'ya, Kara Kemal, Yenibahçeli Nail, Topçu Binbaşı Trabzonlu Rıza, Trabzon Valisi Cemal, Erzurum Valisi Tahsin, Dr.Bahaeddin Şakir ve Dr .Fuat Sabit vs.[133] Türkistan'a; Kuşçubaşı Selim Sami, Emrullah Bey, Hüseyin Bey, Bursalı İbrahim Bey, Âdil Bey[134], Suriye Cephesi'ne, Süleyman Askerî Bey, Mısır'a Kuşçubaşı Eşref Bey, Balkanlarda Ohrili Eyüp Sabri Bey[135]; ayrıca Hindistan[136] gibi Müslüman toplulukların olduğu yerlere de birçok görevliler gönderilmişti.

Bunların dışında gerektiği takdirde faydalı olabileceğine inanılan, toplumda saygın, kuvvetli şahsiyetler de çeşitli bölgelere gönderilmiştir. Mesela devrin önemli şair ve yazarlarından Mehmet Âkif Ersoy, Teşkilât-ı Mahsûsa'dan iki önemli vazife almıştır. Birincisi, Almanya'ya gitmesidir. Görevi Almanya'da İngilizlerden alınan savaş esirlerinin bulunduğu kampları gezerek Müslüman esirlere harbin gerçeklerini anlatmak. İkinci görevi, Arabistan'da Arap kabilelerini Osmanlı Devleti tarafına çekmek, İngilizlerin gerçek niyetlerini anlatarak, onları kazanmak. İttihat ve Terakkî Partisi'nin güçlü hatibi Ömer Naci ise İran'a gitmiş, burada gizli ihtilal hareketleri organize ederek Osmanlı, İran ve Afganistan arasında gerekli irtibatı ve birlikteliği kurma çabası içinde olmuştur.[137]

1913-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin savaş sürecinde kendisine görev verdiği Teşkilât-ı Mahsûsa'nın merkezinde, kuruluştan itibaren görev alanları ve teşkilat yapısını gösterir bir belge ATASE arşivinde bulunmaktadır. Bu belgeye göre;

133 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan) Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1964, s.111.
134 Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, c. I., İstanbul, 1975, s.68-69; Ayrıca bkz. Cemal Kutay, *Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*, İstanbul, 1962.
135 Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası ...*, s.113.
136 Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu için bkz. Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilatı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Ankara, 1999.
137 Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit...*, s.59.

www.seyfcenter.com

dan kurşun yağmuruna tutularak arabasının içinde cansız yıkıldığı zaman da hayli heyecanlı saatler yaşamıştık.

Bu olayları çeşitli zamanlarda çeşitli kalemler o kadar çok yazdı ki burada aynı konuya dönmem, cereyan eden olayları tekrarlamam yersiz olur.

***

Sultan Hamid'in hallinden sonra kurulan bir komite Yıldız sarayını baştan aşağı elden geçirmiş, eşya ve evrakları toplamıştı. Bu evrakların çoğu sandıklar içinde mühürlü torbalarda saklanmıştı. Aralarında milyonlarca jurnalci yazıları bulduk. Bunların çoğu Abdülhamid tarafından okunmaya vakit kalmadan —nasıl vakit bulsun ki, hergün binlerce yenisi geliyordu— bir kenara atılmış olan ubudiyet ve sadakat arızaları idi. Bu açılmamış jurnalleri incelemek için kurulan komisyonda bir aralık ben de vazife almıştım. Neler yoktuki içinde. Böylesine uydurma ve karamsar ihbarlarda bulunmak için insanoğlu bütün işini bırakıp günlerce kafasını bu işe vermeliydi. Bunlar arasında bir tanesi beynime âdeta nakşedilmiş gibi hatırımdadır. Şöyle başlıyordu jurnal:

«Şevketlû...kudretlû, ismetlû padişahım,

Reşadiler (veliaht) adamlarını hıfzediyor. Bir gün araba ile Taksim'den Şişli'ye gidiyorlardı. Arkalarından baktım gayet neşeli idiler. Arabada gülüşüp söyleşiyorlardı. Bartaaladan dilerim ki Allah onları ağlatıp bizi güldürsün padişahım...»

Bu arada okuduğum jurnallerden birisi de bana aitti ve şöyle deniyordu:

«... Selânik Maarif muhasebecisi Avrupa'da muzir varakpareleri ve gazeteleri gizlice alıp arkadaşlarıyla okumaktadır. Kendisinin ecnebi postaneleri bulunmayan bir yere nakli münasip olur, ferman.....»

Şayet bu jurnallerin hepsini birer birer okumaya ve birik-

tirip saklamaya imkân olsaydı kim bilir kimlerin koltukları altından, hacı geçinenlerin ne haçlar çıkacaktı. Bereket versinki tarihin süngeri hepsinin üzerinden geçip silip süpürdü bunları.

Birinci Cihan Harbi'ne girişimiz hakkında birçok yazılar yazılmış, iddialar ortaya atılmıştır. Doğru yanlış birçok mütalaalar ileri sürüldü ve bunları sorumlu kişilerden dinledik. Ne varki hâlâ çözülmemiş bazı sırlar vardır. Mesela, Talât Beyin harbe girmemiz hakında diğer kimselerle aynı fikirde olmadığı ve harbe girmemizin aleyhimize olacağını savunduğu doğrudur. Hatta Sait Halim Paşa ve Talât Bey değil, parti merkezi umumiyesindekilerin, kabine azalarının, hasılı hiçbirimizin bizi harbe sokan o meşum Karadeniz olayının tertiplenmesinden haberi olmadığı gibi onayımızın da alınmadığı bir vakıadır. Tabii Enver Paşa için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Bu işi onun tertiplediği muhakkaktır. Her ne kadar Enver Paşa bu emrivakinin kendi bilgisi dışında olduğunu iddia ederse de bunun doğru olmadığına inanmak durumundayız. Kendisinin ısrarla üzerinde durduğu bu noktaya o zaman hiçbirimiz inanmamıştık. Göben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemilerine kumanda eden Amiral Suchon'dan gemilerini Karadenize çıkarmayacağına dair kat'i garanti istemiştik ve bu garanti bize hemen verilmişti.

Bir harp ihtimalini o günler içinde o kadar uzak görüyorduk ki, ben bir aralık Sofya'ya gitmeyi bile düşünmüştüm. Bu isteğimi Talât'a açtığım zaman o her zamanki tatlı tebessümü ile:

— Pekâlâ, pekâlâ... Git biraz dinlenmiş olursun, demişti.

İşte bu seyahatin yol hazırlıklarıyla meşgul olduğum sırada bir sabah telefonum çaldı, karşımda Talât vardı. Sesinden heyecanlı olduğunu anlamakta gecikmedim, bana: «Mithat acele gel, seni Babıâli'de bekliyorum» dedi.

İçimden Allah Allah dedim, bunda muhakkak bir iş var. Talât'ın beni bu kadar vakitsiz aradığı hiç olmamıştı. Derhal

www.seyfocenter.com

giyinip bir arabaya atladım ve onu bulmaya gittim. Yanına vardığım zaman soğukkanlılığını muhafaza etmeye çalışmasına rağmen büyük bir endişe ve heyecan içinde olduğu yüzünün çizgilerinden anlaşılıyordu. Almanlarla bir dostluk, ittifak andlaşması imzalamıştık, fakat bu andlaşma bizi muhakkak harbe girmeye mecbur etmiyordu. Harbe ancak kendimiz gerekli bulduğumuz zaman girebilirdik, o kadar. Almanlar böyle istemişti diye orduyu seferber edecek değildik. O nazik devrede Almanya İmparatorluğu ile bir andlaşma imzalamamızı tenkit edenlere verilecek cevap şudur:

Bir cihan harbi elle tutulacak hale gelmeden hayli önce İtilaf devletlerine yanaşmak yolunda birçok teşebbüste bulunmuştuk. Diplomatik faaliyetlerle sık sık zemini yoklamıştık. Hatta meşrutiyetin ilanını takip eden aylarda ilk heveslendiğimiz iş İngiltere ile dostluk kurmaktı. Meşrutiyetin ilanından tam bir yıl sonra bu maksatla Talât'ın başkanlığında yedi, sekiz milletvekilinden kurulu (benim de içinde bulunduğum) bir parlamento heyeti Londra'ya gitmişti.

Londra'da birçok diplomat ile görüştük ve bütün gayretlerimize rağmen kendileriyle yazılı bir anlaşmaya varamadık ve gittiğimiz gibi kollarımızı sallaya sallaya geri döndük. Diğer taraftan Fransız dostu olarak tanınan Cavit Bey'i Fransa'ya gönderdik. Ne var ki o da bizden fazla birşey yapamamış, Fransızları sağlam bir anlaşma yapmaya ikna edememişti. Almanlarla anlaşma yapmadan önce «Ümit cihandan büyüktür» sözüne uyarak İngiliz ve Fransızlarla görüşerek hükümetimizin görüşünü bildirdik. Bunu yapmaktaki gayemiz Almanlarla anlaşırken onlar aleyhine herhangi bir düşüncemiz olmadığını belirtmekti. Fransa ve İngiltere sefirlerine durumu şöyle bildirdik:

— Biz Almanya ile ittifak halindeyiz, bu ittifakın bizi ileride ne gibi zorunluluklar altına sokacağını şimdiden kati olarak kestirmek mümkün değildir. Belki bir gün harbe girmek zorunda kalırız. Şayet İngiltere ve Fransa hükümetleri bütünlüğümüzü

koruyacaklarına dair bize yazılı bir garanti verecek olurlarsa harbin sonuna kadar tarafsız kalacağımıza söz veririz.

Sefirler teklifimizi hükümetlerine bildirdiler, fakat aradan uzun bir zaman geçtiği halde bu iki ülkeden ne müspet ne de menfi bir cevap aldık. Bu olmadığı gibi diplomatik çevrelerde hakkımızda hiç de hoşa gitmeyecek söylentilerin dolaşmaya başladığını öğrendik.

Bu söylentilerin başında Doğu'nun bir kısmı ile Boğazların Rusya'ya peşkeş çekileceği konuşu da vardı. Rusya, İngiltere ve Fransa müttefik idiler. İttifakın icap ve zaruretlerini yerine getireceklerdi. Almanya ise hiçbir taviz beklemeden bizimle anlaşma yapmak, bizi kendi saflarına sokmak istiyorlardı. Karşı tarafta üç dört yüzyıllık düşmanımız pençesini uzatmış üzerimize çullanmak üzere fırsat beklerken nasıl olurdu da Almanya'nın uzattığı eli sıkmazdık?

Şu da vardıki bu konuda biraz acele ettik, yaptığımız andlaşmaya rağmen harbe girmemek pekâlâ mümkündü.

Enver Paşanın aceleciliği ve tedbirsiz davranışı her şeyi altüst etti. Ve bir bayram arefesinde kendimizi harp kasırgasının içinde bulduk. «Karadeniz Olayı» olarak tarihe geçen hadise şöyle cereyan etmişti: Balkan Harbinden çıktıktan sonra askeri durumumuzun parlak olmadığı biliniyordu. Orduları terhis etmiştik. Bu nedenle daha kendimizi toparlamadan yeni bir harbe girmeyi düşünmüyorduk. Bu arada Avrupa'da Birinci Dünya Harbi başlamıştı. Biz tarafsızlığımızı korumak maksadı ile seferberlik ilan ettik. İngiltere'ye ısmarladığımız iki harp gemisi «Reşadiye» ve «Sultan Osman» ile donanmamızı güçlendirmeyi düşünmüştük. Ne varki Almanya bizi bir an önce harbe sokmak için her çareye başvuruyordu. Bu düşünce ile Almanların Akdeniz'de bulunan Göben ve Breslau isimli harp gemileri Mesina'dan geçerek Türkiye'ye doğru yol almaya başlamıştı. Çanakkale Boğazına geldikleri zaman başkumandanlık Akdeniz Boğaz Kumandanlığına Alman ve Avusturya gemilerinin bo-

www.seyfocenter.com

ğazdan geçmeleri yolunda izin verilmesi için emir verdi. Bu olaydan sonra İngiltere'de hazırlanmakta olan Reşadiye ve Sultan Osman harp gemilerimize İngilizler ambargo koyarak bunları bize teslimden vazgeçtiklerini bildirdiler. Bu durum karşısında Almanlarla anlaşma yapılarak Breslau ve Göben harp gemilerinin satış işlemi yaptırıldı ve bu iki gemi bilindiği gibi Yavuz ve Midilli adlarıyla Osmanlı donanmasına katıldı.

Bütün bunlar olup biterken İtilaf devletleri daha önce bizden sakındıkları garantileri tarafsız kalmamız ve iki harp gemisini iade etmemiz şartıyla kabul edeceklerini bildirdiler. Ne varki hükümet, bu teklife karşılık İngilizlerin tezgâhlarında bulunan Reşadiye ve Sultan Osman gemilerine ambargo koymaları sonucu bu iki gemiyi satın aldığımızı neden göstererek müspet cevap veremeyeceğini bildirdi. Bu red cevabı sonucu İngiliz donanması Çanakkale Boğazının çıkışını tutarak bu bölgeyi ablukaya aldı. İşte durum böyleyken Talât ile ilgili şu olayı anlatmakta fayda olduğu kanısı ile Karadeniz olayını kısaca özetlemek gerekir.

Talât'ın o zamanki muhabere subayı Saim Sokollu, Karadeniz olayı gecesi nöbetçi olup vazifesi başında iken telefonun zili çalar. Sokollu'nun karşısında Çürüksulu Mehmet Paşa vardır ve sinirli bir sesle:

— Çabuk bana Talât Beyi ver.

Saim Sokullu, Talât Beye haber göndererek telefona gelmesini ister. Talât o zamanlar Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) idi. Mahmut Paşa ile Talât arasında şu konuşma geçer:

— Bir emriniz mi var Paşam?

Çürüksulu Mahmut Paşa sinirli bir sesle:

— Talât Bey, olup bitenleri duydunuz mu? Almanlar Göben ve Breslau gemilerini Karadeniz'e çıkarıp Rusya sahillerini bombardıman etmişler. Lütfen söyleyin bu ne demektir?

Talât Bey kızgınlık ve şaşkınlıktan kıpkırmızı kesilmiştir. Âdeta kekeleyerek sorar:

— Ne söylüyorsunuz Paşam, anlayamadım?

— Hakikati söylüyorum Talât Bey ve şu dakikadan itibaren Bahriye Nazırlığı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) ndan istifa ediyorum.

Talât'ın verdiği emir üzerine Sait Halim Paşanın yalısına telefonu bağlayan Sokollu bu üç devlet adamının konuşmalarına kulak verdiği zaman Sait Halim Paşanın hiddetli hiddetli bağırdığını duyar. Sait Halim Paşa şöyle diyordur:

— Bu ne rezalet, bir sadrazam (Başbakan) sıfatıyla bana haber vermeden Rus sahilleri nasıl topa tutulurmuş?

Talât ve Çürüksulu Mahmut Paşanın konuşmalarında da aynı infial vardır. Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talât Bey'in Karadeniz olayından ancak her şey olup bittikten sonra haberi olduğuna Saim Sokollu'nun şahitliği bir vakıadır. Talât vakitsiz harbe girişimizden hiç memnun değildir. Ne varki bu olay bile ona iyimserliğini kaybettirmemişti. Bir kere olan olmuş, bir emrivaki karşısında kalınmıştı. Bu durumda yapılacak tek şey harbin sevk ve idaresini ayarlamaktı. Oysa herkes onun kadar soğukkanlı ve iyimser olamazdı, nitekim Sait Halim Paşanın hastalığını bahane ederek bayram tebriki için saraya gelmemesi istifa edeceği yolundaki tahminleri kuvvetlendiriyordu. Böylesine nazik bir durumda yapılacak ilk iş bir kabine buhranı yaratılmasını önlemekti. Bu sebeple Sait Halim Paşanın kararından vazgeçmesi için tedbir alınması gerekiyordu.

Talât meşhur ikna kabiliyeti ile bu işi üzerine alıp Sait Halim Paşayı ikna etmeliydi, nitekim öyle oldu ve sadrazam istifadan vazgeçti.

Bu durumda kabine, çekilen birkaç nazırın yerine yenileri ikame edilip vazifesine devam eder hale sokuldu. Ancak bu geçici bir tedbirdi, parti çevrelerinde Mısırlı vezirin uzun süre iş başında kalmayacağı kanaati gittikçe gelişiyordu.

Barış devresinde işini büyük hatalar yapmadan sürdüren Sait Halim Paşa gibi zayıf kişiliği olan birisi için harp ortasında

www.seyfocenter.com

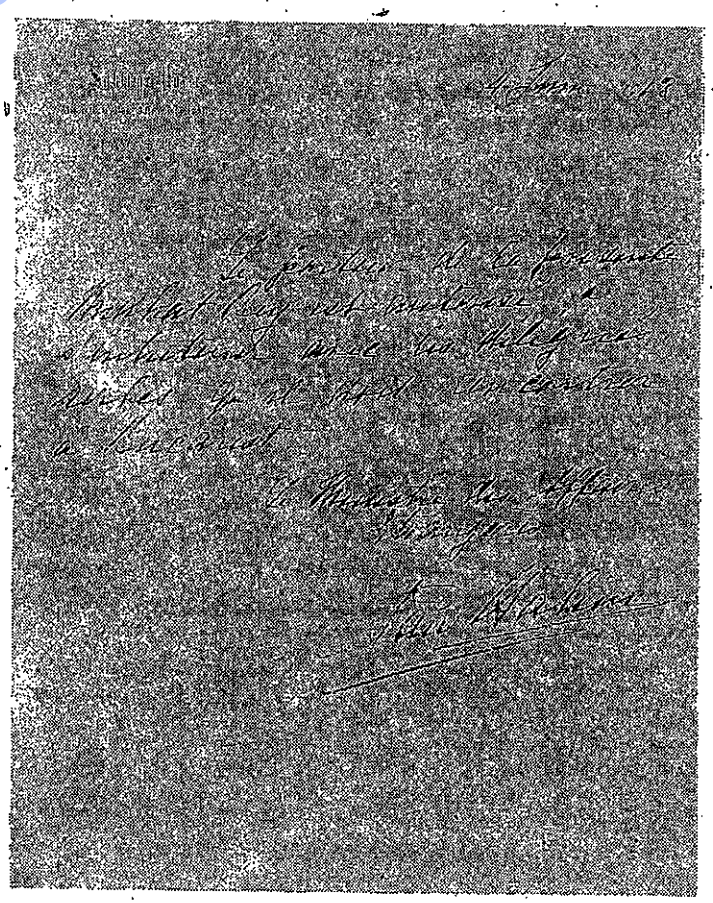

4 Haziran 1913

Dışişleri Bakanı bulunduğu sırada Sait Halim Paşanın Bükreş'te Sırp delegeleriyle görüşmeye yetkili olduğu hakkında Mithat Şükrü Bleda'ya vermiş olduğu belge.

ve fevkalâde kararların hem de acele olarak alınması gereken bir ortamda vazifesini yapabilmesi beklenemezdi. Nitekim bir süre sonra ikinci defa istifasını verip işten ayrılmasını kimse garipsemedi.

Sait Halim Paşa gerçekten iyi ahlâklı, arif, temiz kalpli, okumuş, okuduğunu hazmetmiş dürüst ve fazıl bir kişi idi. Bu mevkie getirilmesinde bir zamanlar İttihat ve Terakki'ye yardımları dokunmuş olmasının tesiri vardı. Bununla beraber kendisi büyük bir devlet adamı, güçlü bir politikacı ve icraatçı değildi.

Sait Halim Paşa çekildikten sonra kabineyi Talât'ın kurmasını istiyorduk. Bu mevkii için gerekli niteliklere sahip olması bizi bu konuda inatçı davranmaya yöneltiyordu. Bu arada daha Sait Halim Paşa çekilmeden Talât'a sadrazamlık mevkiine gelmesini teklif etmişlerdi. Fakat Talât her defasında bu teklifleri reddetti ve neden olarak da şunları ileri sürdü:

— Sadrazamlık zor iş, ben henüz kendimi bu iş için hazırlamış değilim.

Israrlar fayda etmemiş, Talât direnebildiği kadar direnmişti. Ne varki hadiseler geliştikçe onun bir an önce sadrazamlık mevkiine gelmesi zaruri bir hal alıyordu.

Merkezi Umumi toplantısında Kara Kemal Bey bu meseleyi ortaya atarak Talât'ın mutlaka sadrazamlığı kabul etmesi gerektiğinin sebeplerini uzun uzun anlattı. Diğer arkadaşlar da onun fikrine katıldıklarını bildirdiler ve Talât bütün karşı koymalarına rağmen, karşılaştığı ısrar sonucu sadareti kabul zorunda kaldı.

Devletin en büyük makamını işgal ettikten sonra da Talât'ta en ufak bir değişiklik görülmedi. Evvelâ sadaret konağında ikamet etmeyi istemediği gibi kendisine paşalık unvanının verilmesini de kabul etmedi. Özel bir konuşmamızda bunun sebebini şöyle anlattı: «Sadaretten ayrıldığım zaman hepiniz benimle Paşşşaaammmm diye alay edeceksiniz değil mi?..

www.seyfocenter.com

DOĞU CEPHESİNDE SAVAŞ BİTMİŞTİ

Alçak gönüllülüğünden bir şey kaybetmeyen Talât, öğle vakitleri yine eskiden yaptığı gibi merkezi umumiye (şimdi Cumhuriyet gazetesinin bulunduğu bina) gelir, bizimle beraber peynir ve meyve yerdi. En çok sevdiği, o zamanlar pek rağbette olan musır ekmeği ve omletti. İtiraf etmek gerekir ki Talât her zaman bildiğimiz ve tanıdığımız Talât olarak kalmıştır. Ne hükümette aldığı görevler ne de sadrazamlık onu değiştirmedi. Eski Talât'tan tek farkı suratı biraz daha asık, davranışlarının daha ciddi oluşu idi. Bu da işlerinin çokluğundan ve sorumluluğunun ağırlığından olacaktı. Talât'ın çalışması zaman zaman kudretinin dışına çıkan korkunç bir tempo takip ediyordu. Yemek saatleri, gece yatması ayarsız olmuş, boş kaldığı zamanlar bile devlet işlerini düşünmesi, ziyaretleri kabul etmesi parti meseleleri onu hayli hırpalamıştı. Şakakları ağarmış, yüzünde yeni yeni çizgiler belirmeye başlamıştı. Kısa zamandaki bu değişiklik onu etkilemiyor, çalışmalarına aynı tempo ile devam ediyordu.

Diğer taraftan cephelerden gelen haberler hiç de iç açıcı değildi. Halka bıkkınlık ve yılgınlık gelmişti. İç sıkıntılara katlanmaya alışan insanlar gururlarını hırpalayan savaş haberlerine tahammül edemiyordu. Harbin uzaması, beklenen sonuçlara bir türlü erişilememesi, hayat şartlarının gittikçe zorlaşması, pahalılığın artmasına ek olarak ihtikarın çoğalması, şikâyet ve dedikodu konusu oluyor, böylece huzur diye bir şey kalmıyordu.

Bizler ısrar ettiğimiz zaman Talât'ın «Sadrazamlık çok zordur» demesinin ne kadar haklı olduğunu hadiseler kısa zamanda gösterdikleri gelişmelerle kanıtlamaya başlamıştı. Bütün bunlara karşın o hiçbir şeyden şikâyet etmiyor, kimseye derdini anlatmıyor, her şeyi içine atıp çekinmeden, sızlanmadan büyük bir feragat ve fedakârlıkla işine devam ediyordu. Bu arada onu teselli eden, canına can katan tek olay Çanakkale'deki ordumuzun gösterdiği kahramanlık ve direniş olmuştu. Oradan gelen haberler Talât'ı sanki yeniden canlandırmış, moralini güçlendirmişti. Ne varki Doğuda Rus ordularının saldırısı büyük kayıplar vermemize sebep oluyordu. Narman - Velibaba - Eleşkirt - Doğubeyazıt hattını ele geçirmek isteyen Ruslara karşı kahramanca mücadele eden Üçüncü Ordu, düşmanı püskürtmeyi başarmıştı.

Oysa o zaman başkumandan vekili olan Enver Paşanın planladığı Sarıkamış kış taarruzu aleyhimize sonuçlanmış ve Rusların yeniden ilerlemesine sebep olmuştu. Bu arada Erzurum dolaylarına kadar gelen Rus ordusunun başarısından kuvvet alan o bölgedeki Ermeniler de baş kaldırmış ve özellikle Van bölgesinde giriştikleri faaliyet ile askeri harekâtı baltalamaya başlamış ve Türk halkına yaptıkları saldırılarla birçok silahsız ve günahsız vatandaşımızı katletmişlerdi.

Kafkas Cephesi ismi verilen bu cephede Ruslar Avrupa'daki kuvvetlerinin bir kısmını buraya kaydırarak güçlerini artırmıştı. 700.000'i bulan Rus ordusuna karşı koyan Türk ordusunun asker sayısı sadece 64.000 idi. Bu bölgedeki büyük kayıplarımıza rağmen ordularımız son derece kahramanca savaşa devam etmiştir. Nihayet önce Erzurum'da, sonra Brest-Litovsk'da Ruslarla anlaşma imzaladık.

İşte bu antlaşmayı imzalamak üzere giden Talât dönüşünde bütün yorgunluğunu unutmuş gibi idi. Rus cephesinde savaşın sona ermesi onu güçlendirmiş ve bir yandan da moralini düzeltmişti. Talât bu antlaşmayi imzalamak üzere giderken aldığı yol ve diğer masraflarının hesabını derhal vermiş ve kalan parayı devlet hazinesine irat kaydettirmişti. Böylesine ince düşünceli olan Talât aynı şeyi Bükreş'te Romanya ile imzalamaya gittiğimiz —bu seyahatte ben de vardım— zaman aldığı harcırahlar için aynı davranışta bulunmuştu.

Talât sadarete gelip paşa unvanını da aldığı zaman kendisine bu görev için verilen aylık ve ödemeleri fazla bulmuş ve

www.seyfocenter.com

bir gün bize, «Ben bu kadar parayı ne yapacağım?» demişti. Oysa sadrazamlık görevine başladıktan bir süre sonra zaman zaman parasız kaldığı olmuştur. İşte böyle bir durumda olduğu sırada kendisine Sultan Reşat'ın hediye ettiği pırlanta kakmalı bir saati satmak zorunda kalmış ve bu olay Osmanlı tarihi arşivlerinde yer almıştır.

Talât'ın parasız kalışına bizler alışıktık. Daha genç yaşlarında Selânik'te bulunduğumuz sırada sık sık kendi tabiri ile «meteliksiz» kalır, arkadaşlarından borç istemek zorunluğu duyardı. Bir gün Aka Gündüz'ü bulup iki mecidiye borç istemiş. O zaman Aka'nın ne Aka'lığı ne de Gündüz'lüğü vardı. Kendisine şair Enis Avni ismi takılmıştı. Asıl adı bu idi. Talât'ın isteği üzerine Aka derhal elini cebine sokmuş, iki mecidiye çıkartıp Talât'a vermiş, Şakayı pek seven Talât işi alaya alarak şöyle demiş: «İnşaallah sadrazam olduğum zaman sana bu paranın on mislini vereceğim» ve iki arkadaş kahkahalarla gülmüşler.

Postacı Talât Efendi kim, Sadrazam Talât Paşa kim? Gel zaman git zaman yukarıda belirttiğimiz olaylar sonunda Talât sadrazam oldu. Aka Gündüz ise o tarihlerde pek darda kalmıştı. Yani Talât'ın dediği gibi meteliksiz dolaşıyordu. Bunu haber alan Talât, Selânik'te aldığı iki mecidiyeyi hatırlamış ve şakadan da olsa verdiği sözü tutmak için bir kese içine koyduğu on altını Aka Gündüz'e göndermiş.

Talât şakayı çok severdi, aramızda geçen bir olayı burada anlatarak onun mizacını belirten bir örnek vermek isterim.

Selânik'te bulunduğumuz yıllarda idi. Talât aynı zamanda arkadaş canlısı bir karaktere sahipti. Bir gün Yonyo birahanesinde toplu halde biralarımızı yudumlarken Talât geldi. Esasen işinden fırsat bulduğu zaman buraya gelir ve şakalarıyla bizleri güldürürdü. Talât'ın bir tekerlemesi vardı. Böyle parasız kaldığı günler veya başkasının parasız kaldığı zaman şöyle derdi: «Herifin Mihal'e borcu var». Bu arada arkadaşlar arasında saf

yürekliliği ile tanınan bir mahkeme üyesi yine Yonyo'da içerken Talât'a: «Artık ben Fransızca öğrenmeye başladım» dedi. Talât gülümsedi ve, «Oh... Oh... Pek memnun oldum, bari kıraat kitaplarını okuyabiliyor musun?» Arkadaş şu cevabı verdi:

— Ne kıraat kitabı? Paris'e bir sürü kanun kitapları ısmarladım.

Talât bana dönerek göz kırptı ve yüksek sesle, «Hâkim beyin Mihal'e borcu var» dedi ve kahkahalarla gülmeye başladı. Adamcağız şaşkına dönmüştü birden ayağa kalktı ve heyecanlı bir sesle:

— Vallahi Mihal'e borcum yok, hepsini ödedim, inanın bana, on para borcum yok ona, hepsini ödedim...

Bu itiraf üzerine masadakilerin hepsi birden bastı kahkahayı. Sonradan anladık meseleyi. Selânik'te Tahtakale'de Mihal isminde bir sarraf vardı. Memurlara faizle borç verirdi. Selânik'teki memurların Mihal'e aylıklarını kırdırıp borç almaları alışkanlık haline gelmişti. Talât'ın şakasını bizim hakim arkadaş anlamamış ve Talât'ın o sarraf Mihal'den bahsettiğini zannetmişti. Talât'ın atlatıcılığı da arkadaşlar arasında meşhur olmuştu. Kendisinden tavsiye isteyenlere hiç düşünmeden istediğini yapacağını söyler, fakat sonra unutup arkasını getirmezdi. Müracaat edenleri güler yüzle karşılamasından herkes ondan bir şeyler koparmaya çalışırdı. Atlatıcılığı hakkında hatırladığım şu küçük fıkrayı benim gibi birçok kimse bilirdi. Günlerden bir gün Talât sadaret odasından çıktığı sırada yanına birisi sokulur ve işinin ne durumda olduğunu sorar. Talât gayet soğukkanlı cevap verir:

— İyidir, takip ediliyor. Bayramdan sonra halledilecek.

Bunu söylemiş ve yürümüş fakat adam peşini bırakmayıp tekrar yanaşmış ve, «Aman Paşam bayram çoktan geçti» demiş. Talât istifini bozmadan adama bakmış ve sakin bir eda ile:

— Canım bayram dedikse kurban bayramını kastettik, hele bayram geçsin halledeceğiz işinizi...

www.seyfocenter.com

Adı atlatıcılığa çıkan Talât'a bir gün benim hanım, yakın ahbaplarımızdan bir kaymakamın mutasarrıflık için ricada bulunduğunu söyleyip yardımını esirgememesi talebini belirtmiş. Lâkin Talât'ın tabiatını iyi bildiğinden bahsi geçen kaymakam ahbabımıza da pek ümit vermemiş. Ne varki bu defa Talât istenileni yapmış ve aradan iki üç gün geçtikten sonra bize telefon edip hanımla görüşmüş:

— Hatice hanım, tavsiye ettiğiniz kişinin falan yere mutasarrıf olarak atanması için emir verdim. Haberi sizden öğrenin, kendisine siz yazın. Ben tebligatı daha sonra yaptırırım... demiş.

Tabii bizim hanım, Talât'ın davranışı karşısında şaşkınlığını saklayamayıp akşam bana durumu anlatmıştı.

Zavallı Talât, başvuranların hangi birine cevap verebilir, hangi birini memnun edebilirdi ki. Her gün yüzlerce, binlerce, kimi bizzat gelerek, diğerleri mektuplarla ona başvuruyor ve bir şeyler istiyordu. Memlekette dertli mi ararsınız, tümen tümen. Ne var ki Talât red cevabı vermeye yüzü tutmadığından herkese olur diyor ve başka çare bulamıyordu. Muhterem Doktor Adnan Adıvar, Talât'tan bahseden bir yazısında onun bir sözünü hatırlatıyor. Şöyle ki, Rauf Bey bir gün kendisine işlerin iyi gitmediğinden bahsediyor ve durumdan şikâyet ediyor, Talât ona şu cevabı verir:

— Bizim bu memlekette kurduğumuz düzen olsa olsa aydın bir istibdattır.

Bu cümlede çok şey saklıdır ve Talât'ın ne derece uyanık ve hakşinas bir kişiliğe sahip olduğunu göstermek bakımından enteresandır.

Şunu itiraf etmek gerekir ki, şayet Talât barış devresinde işbaşına gelseydi işleri çok daha başarılı yönetir ve memleket de ondan çok daha fazla yarar görürdü. Ne yazık ki o günün problemleri içinde fırtınalı denizde ahşap bir gemi gibi çalkandı

durdu. Siyasal hayatı türlü mücadelelerle geçti ve istediği gibi çalışamadı, vatanına istediği veya düşündüğü gibi faydalı olamadı. Öylesine karmaşık bir devrede vazife almıştı ki meselenin biri halledilyor bir diğeri ortaya çıkıyordu. Bu ortamda birçok yanlış adımlar atıldı, yersiz hamleler yapıldı. İşte bunlardan birisi. İyi niyetle teşebbüs edilmiş, memleketin yararlanacağı düşünülmüş, fakat sonuç beklendiği gibi olmamıştı.

Talât Paşa, cihad ilânının İslâm âleminde büyük tesiri olacağı kanaatinde idi. Bu konuda dolaşan söylentilerdeki gibi teşebbüse karşı olduğu doğru değildir. Müspet bir sonuç alınamayacağına inanmış olsa cihad ilanına kalkışılmasını önleyecek durumda idi. Bu arada Evkaf Nazırı Hayri Bey, cihad ilanının önerici ve destekleyicilerindendi. Hatta bunların başında geliyordu diyebilirim. Esasen o devirde İslâm ittihadından fayda ummayan yok denecek kadar azdı. Hâkim olan düşünce, Mekke'den Fas'a kadar sanki bütün Müslüman dünyası bizden bir işaret bekliyordu. Sancak'ı Şerif ortaya çıkar çıkmaz yedi düvelin dört köşesinden Müslüman kardeşlerimiz Peygamberimizin bayrağı altında toplanacaklardı.

O günlerde bazı hocalar hilekârlık maksadı ile halka anlattıkları rüyalar ile fetih ve zafer müjdesi vermekte birbirleriyle âdeta yarışıyorlardı. Enver Paşanın en zayıf tarafı fala, tılsıma, büyüye inanması idi. Cihad ilan etmenin lüzumunu bu sebeplerle kendi bakımından bizim için manevi bir işaret olarak kabul ediyordu.

Böyle bir devirde ve böylesine heyecanlı bir ruh haleti içindeydik ki bu işi bir zafer kozu gibi kullanmakla kendimizi ne kadar gülünç sonuca sürüklediğimizin farkına varamıyorduk, varamazdık da.

www.seyfocenter.com

PADİŞAHLA İLGİLİ BAZI HATIRALAR

Sultan Abdülhamid, Sultan Mehmet Reşat ve Sultan Mehmet Vahdettin... Tam üç padişahın tahtta bulunduğu devrelerdeki olayları yakinen incelemek, bu olaylara katılmak imkânını buldum. Her üçü ile de karşı karşıya gelip saltanat, memleket davaları ve benzeri konularda görüşmelerde vazife aldım. Bu nedenlerle Osmanlı İmparatorluğunun son üç padişahını yakından tanımak, fikirlerini öğrenmek, karakterlerini incelemek böylece Osmanlı tarihini etkileyen kimselerin yaşantılarını öğrenmek nasip oldu.

Bu üç padişahtan Abdülhamid'i gençliğinden beri sevmezdim. Neden bilemiyorum, daha kendisini iyice tanımadan bile bana solak gelirdi. Hakkında o kadar çok şey duymuştum ki, Yıldız sarayında milletvekillerine verdiği bir ziyafette karşılaştığımız zaman düşüncelerimin neden bu zata karşı olduğunu daha iyi anladım. O gece milleti temsil edenlerle bir arada bulunduğundan olacak sevinçten kabına sığmayan bir kimse gibi davranmakta gösterdiği ustalık kendisinin ne kadar iki yüzlü kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından enteresandı. Böyle davranarak meşrutiyetin ilanından memnunluk duyduğunu göstermeye çalışıyordu. Ne varki bütün söylediklerinin ve davranışlarının yalan olduğunu anlamak için onu seyretmek ve dinlemek yeterli idi. Ziyafet masasında yanında oturanlara iltifatlar yağdırıyor, sağında yer alan Ahmet Rıza Beyin bardağına su koyuyor, konuşuyor, konuşuyor, konuşuyordu. Bu arada milletvekillerine ve diğer misafirlere iltifatlar ederken milleti ile arasını açanlara (yani hafiye alayına) ters imalarda bulunuyordu...

Bu tempoda devam eden ziyafetten aklımda kalan şu cümle: «Ben otuz üç sene hep bugünü beklemiştim. Milletimle bir arada bulunmaktan duyduğum iyimserliği size tarif etmeme imkân yok.»

Bir süre önce eline geçirse bir kaşık suda boğacak kadar

bize düşman ve hırslı olan bu padişahın konuşması ve samimiyeti hiçbir zaman ciddiye alınamazdı. O tarihteki meclisde hacılardan hocalardan çıkmış çok milletvekili vardı, işte bunlar alışkanlık eseri olacak bahsi geçen ziyafette zaman zaman kendilerinden geçip «Padişahım çok yaşa» diye bağırıyorlardı. Bunlar arasında coşup padişaha sokularak elini ayağını öpenler de vardı.

Yemek bitmiş, yandaki salona geçiyorduk. Milletvekili ve diğer davetliler bir aralık toplu halde Abdülhamid'in bulunduğu yere doğru yürüyünce padişah birden telâşa kapıldı, yüzü bizlere dönük olduğu halde geri geri yürüdü ve bir kapıdan acele ile çıkıp kayboldu. Herkes şaşırmıştı, birbirimize bakıp ne olduğunu anlamaya, Abdülhamid'in kaçışına bir mâna vermeye çalışıyorduk. Herhalde üzerine doğru topluca yüründüğünde kendisine bir kötülük yapılacağı kanaatine kapılmış ve korkmuştu. Başka bir şey gelmedi aklımıza.

Talât, böylesine adice yapılan dalkavukluğa fena halde sinirlenmiş, söylenip duruyordu: «Bu ne ayıp şey, bu ne riyakârlık!..»

Ziyafet akşamı aramıza katıldığı zaman yakasından yerlere kadar uzanan bir atkı ile boy gösteren Abdülhamid henüz yemek bitip dört kardeşler tatlısının dilimizdeki tadı gitmeden bize karşı tırnaklarını göstermiş, Harbiye ve Bahriye (Kara ve Deniz) nazırlarının kendisi tarafından seçilmesini, Taşkışla'daki askeri kuvvetlerin yerlerinin değiştirilmesi gibi isteklerle âdeta kafa tutar bir tutumla anlatmaya başlamıştı.

Bana kalırsa, 31 Mart vakasında Abdülhamid'in doğrudan doğruya rolü yoktu. Fakat hadise patladığı zaman ve sonra, kendi nüfuz ve kudreti hesabına bundan yararlanmayı düşünmüş ve programını yapmıştı muhakkak. Bu konuda Talât da benim fikrime katılıyordu. Saraydaki ziyafetten sonra padişahı bir daha göremedim, esasen görmeye de vakit kalmamıştı.

Sık sık, bazen yalnız, bazen merkezi umumi azaları ar-

www.seyfocenter.com

kadaşlarla birlikte Sultan Reşad'ı ziyarete gider kendisiyle değişik konularda görüşürdüm. Yanına yalnız olarak ilk defa kabul edildiğim zaman hal ve hatır sorduktan sonra bana ilk suali şu olmuştu:

— Hangi hayvanları en çok seversiniz?

Hiç düşünmeden «Koyunu seferim efendim» dedim. O, bu defa neden koyunu sevdiğimi sorduğunda şu cevabı vermiştim:

— Efendim, malûmu şahaneleri, koyun pek faydalı bir hayvandır. Eti yenir, sütünden yağ, yoğurt, peynir yapılır, postundan da yün çıkarılır. Baştan aşağı her şeyinden insanların yararlanması olağandır.

Sultan Reşat bir an düşündükten sonra şöyle konuştu:

— Haklısınız Mithat Şükrü Bey, fakat ben en çok kuşları severim. Size bir gün kuşlarımı göstereyim, tahmin ediyorum ki çok hoşunuza gidecekler. Onlar arasında en çok sevdiğim güvercindir. Eskiden beri iyi cins güvercin yetiştirip beslemeye merakım vardır.

Bu ilk karşılaşmamızda Sultan Reşat ile konuşmalarımız bir incir çekirdeğini doldurmayacak konular üzerinde idi. Sultan Reşat temiz yürekli, oldukça alçak gönüllü, kimseye kin ve garez beslemez, Allahından korkan bir insandı. Sultan Abdülhamid'in padişahlık ettiği günlerin durum ve şartları içinde tahtta bulunsaydı hiç şüphesiz ki kardeşi gibi aşırı bir istibdat yoluna gitmeyecek kadar aklıselim sahibi idi. Karakteri gereği mücadeleyi sevmediği için saltanat devresi içinde iktidara gelen hükümetlerle iyi geçinirdi. Ölümden korkmazdı ve bu hadiseyi her dakika beklerdi. Korktuğu şey tahtından indirilmesi idi. İhtiyarlığının yüzüne vurulmasından hoşlanmazdı. Her gün veliahtın tahta geçirilmesi ihtimalini düşünür, bu sebeple zaman zaman huzuru kaçardı. Bu düşünce öylesine yerleşmişti ki kafasına, iki lâftan birisini ne yapar yapar bu konuya getirirdi.

Sultan Reşat, babası Sultan Mecid devrine ait ananeleri ihya etmek ister, fakat aldığı maaşla o devri yaşamanın imkânsızlığı nedeni ile bu arzuları özenti hududunu geçemezdi. Onun bu durumunu belirten şu küçük olayı anlatmak yerinde olur kanaatindeyim:

Bir gün Sultan Reşat yakınlarından ve pek sevdiği esvapçıbaşı Sabit Beye yeni bir güvercin cinsi yetiştiren kuşçubaşıya üç lira vermesini söyler. Sabit Bey şaşkın şöyle konuşur:

— Aman Efendimiz, hiç üç lira ihsanı şahane olur mu? Şimdi büyük biraderiniz olsa üç yüz lira verilmesini emrederdi.

Bunun üzerine içini çeken Sultan Reşat:

— Eh... Ne yapalım, bizim lütfumuz azdır ama, kahrımız da yoktur, cevabını verir.

Veliaht Vahdettin'e gelince... Şayet vaktiyle biz anlaşıp da kati bir karar almış olsaydık, Osmanlı İmparatorluğunun tarihinde Vahdettin adında bir padişah bulunmayacaktı. Ne varki kaderi kimsenin önlemesi imkânsızdır. Yusuf İzzettin efendinin sağ olduğu devirde veliahtlık unvanı ona aitti. Vahdettin Efendi bizim cemiyete karşı olup, büyük kardeşinin dikkatini çeker, bizden şüphelendiğini söyler ve hafiyeleri ile bizleri takip ettirip yaptıklarımızı bir bir öğrenirdi.

Oysa biz Vahdettin'in düşünce ve davranışlarını hiçbir zaman benimsememiş ve onun birgün tahta çıkacağını ümit etmediğimizden üzerinde fazla durmamıştık. Ne varki günlerden bir gün Yusuf İzzettin Efendi intihar edip göçünce biz şaşkına döndük. Vahdettin'i veliaht olarak tanıyacak mı idik?

Sultan Mehmet Reşat çok ihtiyarlamış ve çeşitli hastalıkları olan, sözün kısası bir değil hemen hemen iki ayağı çukurda idi. Yusuf İzzettin Efendinin ölümünden sonra veliahtlık meselesi bizim için biran evvel halledilmesi gerekli bir dava haline gelmişti. Sultan Reşat ölürse İttihat ve Terakki Cemiyetine açıkça karşı olan Vahdettin otomatik olarak tahta oturacaktı.

Cemiyetimizin ileri gelenleri, söz sahibi olanlar, yakın bir gelecekte Vahdettin'in padişah olarak karşımıza çıkmasını katiyen istemiyorlardı. Bu yoldaki endişelerini açıkça belirterek

www.seyfocenter.com

Vahdettin'in padişah olmak ihtimalini şimdiden önlemek lâzım geldiğini ileri sürüyorlardı.

Başta Talât olmak üzere Merkezi Umumi üyeleri içinde çoğumuzun düşüncesi bu noktada birleşiyordu. Vahdettin veliaht iken onun düşürülmesi daha kolay olup, bu meseleyi halletmek güç olmayacaktı. Hürriyetin ilanı gününden itibaren Vahdettin'in partimiz aleyhinde olduğunu ve düşmanlarımızla işbirliği yaptığını biliyorduk. Bu durumda yayınlanacak bir resmi tebliğ işi kökünden halletmeye yetecekti. Ne varki son dakikada bir anlaşmaya varılamayacağını görmüştük.

Merkezi Umumi toplantılarından birinde bu konuyu ortaya attık. Toplantı gizli yapıldığından konuşulacakların ve alınacak kararın dışarıya sızmayacağından emindik. Bu toplantıda Vahdettin'in cemiyetimiz prensiplerine zıt düşen davranış ve düşünceleri uzun uzun tartışıldı. Genel kanaat Vahdettin'in verasetten düşürülmesi, yani veliahtlık hakkının elinden alınması yolunda birleşiyordu. Fakat o tarihlerde Birinci Dünya Harbine katılıp gözlerimizi cephelere çevirdiğimiz bir sırada hiç yoktan bir saltanat hanedanı içinde hadise çıkarmakla, bu nazik devrede, acaba iç huzurumuzu bozmuş olmaz mıydık? Bu endişe ortaya atılınca Vahdettin'in veliahtlıktan uzaklaştırılmak işi üzerinde durmak, ısrar etmek hayli güç ve cesarete bağlı idi.

Bazı arkadaşlar her ne pahasına olursa olsun Vahdettin'in saltanat hakkının alınması yolunda ısrar ettilerse de genel kanaat onların istediği şekilde toplanmadı. Böyle bir karar ve davranışın memleket içinde olduğu kadar, dışında da yani müttefiklerimiz tarafından da iyi karşılanmayacağını düşünüyorduk. İşte bu sebeplerle Vahdettin'in veliahtlığı elinden alınmadı ve bir gün padişah olma şansı güçlendi.

YUSUF İZZETTİN EFENDİ'NİN İNTİHARI

Yusuf İzzettin Efendi ile Enver Paşanın iyi geçinmedikleri söylenirdi. Hatta veliaht bir gün Çanakkale'yi ziyareti sırasında Harbiye Nazırı ile kavga ederek kendisini tabanca ile yaraladığı dahi ileri sürülen iddialar arasındadır. Oysa, bu söylentilerin hakikatle hiçbir alâkası yoktur.

Yusuf İzzettin Efendi, kendisini intihara sürükleyen melankoli hastalığına yakalanmadan önce aklı başında, sözü sohbeti yerinde, fıkralar anlatan, neşeli bir kişiliğe sahipti. Derli toplu konuşmayı başardığı için kendisini dinleyenler üzerinde daima iyi etki bırakırdı. Fakat zamanla bu hali değişti. Titiz, asabi ve aksi tabiatlı bir insan oldu. Bunun sebebi iki noktaya dayanıyordu. Yusuf İzzettin Efendi kendisinin vereme tutulduğu ve hükümet tarafından veliahtlıktan uzaklaştırılacağı kanaatine varmıştı. Esasında ne veremdi ne de veliahtlık hakkı elinden alınmıştı. Fakat gelin görün ki bütün ısrar ve izahlara rağmen bu iki hayali fobiden kendisini kurtaramamıştı.

Kendisine endişelerinin yersiz olduğunu anlata anlata dilimizde tüy biterdi. Bütün gayretlerimize rağmen o verem olmadığına ve veliahtlık hakkının elinden alınmadığına inanmıyordu.

Onun böylesine bir fikri sabite yakalanması bizim işimizi de aksatıyordu. İleride padişah olacak bir kimsenin bu gibi hayali ve saçma düşüncelerle vaktini yitirmesi iyi bir işaret değildi.

Yusuf İzzettin Efendi, zaman zaman beni yanına çağırtır, telâşlı telâşlı:

— Mithat Şükrü Bey, sizden çok ama çok rica ederim, beni aldatmadığınızı, hakkımda bir karar alınmadığını açıkça söyleyin lütfen. Şu dakikada ben veliaht mıyım? diye sorar, ben de her defasında dilim döndüğü kadar kendisine bu yolda teminat verirdim:

www.seyfocenter.com

— Aman Efendim, bu ne demek, elbette veliahtsınız. Hanedan kanunları değişmediğine göre böyle bir şeyi nasıl olur da bizim hakkımızda düşünebilirsiniz...

Ne varki o inanmaz, aynı sualleri tekrarlar bir türlü ikna olmazdı. Şüpheciliği son haddine varmıştı. Kendisini bu komplekslerden bir türlü kurtaramıyor ve bütün ısrarlarıma rağmen düşüncelerinde direnerek şöyle konuşuyordu:

— Hayır... Hayır. Benden gizliyorsunuz. Veliahtlığı Vahdettin Efendiye verdiniz, beni boş vaatlerle oyalıyorsunuz, biliyorum ben.

Bir gün yine beni «Çok acele» diye çağırttı. Aynı tohmetler ve kaprislerle karşılaşacağımı biliyordum. İstemeye istemeye yanına girdim. Doktor Bahaddin Şakir ile Doktor Nâzım orada idiler. Veliaht her zamanki gibi telâşlı ve endişeli idi. Beni görünce:

— Tamam, işte Kâtibi Umumi'de geldi, dedi.

Durumun ne olduğunu anlamak zor değildi. Yine iki fobisinden bahsedecek, bizlerden garanti isteyecekti: Veliht mı idi, değil mi idi?

Mantık imtihanına giren bir talebe gibi ağzımdan çıkacak her kelimeyi inceden inceye tartarak, lüzumsuz birşey söylememeye gayret ederek konuştum. Uzun uzun düşünce ve vehimlerinin yanlış olduğunu kendisine bağlılığımızı, hakkında kişiliğine ters düşecek bir karar alınmadığını ve sonunda kendisinin şu anda resmen Osmanlı tahtının veliahtı olduğunu ve öyle kalacağını anlattım. Bu hakkın hanedandan başka birisine devredilmesinin imkânsız olduğunu, esasen buna herhangi bir sebep de bulunmadığını söyleyip bu konunun artık kapatılmasını, zira böyle korku içinde yaşamasının sağlığını ters yönden etkilediğini anlattım. Yusuf İzzettin Efendi konuşmamı sonuna kadar kesmeden dinledi. Ancak sözümü bitirdiğim anda gözlerindeki telâş ve heyecan devam ediyordu, şöyle dedi:

— Onları bırakın, geçenlerde Merkezi Umumi'de gizli

bir toplantı yapılmış. Benim veliahtlık meselemi görüşmüşsünüz, siz bana bu toplantının sonucunu anlatın lütfen...

Bıraktığım yerden tekrar başladım, bütün gayretlerime rağmen ne desem boştu. Bir aralık gözlerini gözlerime dikerek şöyle konuştu:

— Benim hâlâ veliaht olduğuma namusunuz üzerine yemin eder misiniz?

Doktor Nâzım ve Bahaddin Şakir ile bir an bakıştık ve bu kısa nazar teatisi neticesi yemin etmeye karar vermiştik.

O bu yeminin lâfla değil, kalem kâğıt ile yapılmasını istedi ve derhal kâğıt kalem aldık elimize ve el yazımızla kendisinin veliaht olduğuna dair vallahi ve billahilerle yemin ettiğimizi yazdık. Bu iş bittikten sonra üçümüze de ayrı ayrı imza ettirdi. Eh artık bu yeminden sonra endişesi geçmiştir diye düşünürken o telâşlı telâşlı el çırparak Osman Beyi çağırttı. Osman Bey hükümet tarafından veliahtın emrine verilmiş olup Adliye Nazırı İbrahim Beyin kardeşi idi. Yusuf İzzettin Efendi:

— Gel Osman Bey, Mithat Şükrü Beyi içeri odaya götür, şu kâğıda bir imza daha atsın, dedi.

Yapacak bir şey yoktu, başa geleni çekecektik. Yan odaya geçtik ve kâğıdın altına bir imza daha attım ve yanına döndüm. Bir müddet daha yanında kaldıktan sonra saraydan ayrılırken yine telâşla yanımıza geldi ve:

— Allah aşkına doğru söyleyin, ben veliahtım değil mi? dedi.

Bu kadar ısrar neticesi nerede ise biz çıldıracaktık.

Bir başka gün akşamüstü hava kararmaya başladığı bir sırada, «Sizi veliaht odasından davet ediyorlar» dediler, çarnaçar kalkıp gittim. Doktor Nâzım ile Bahaddin Şakir yine oradaydılar. Bu defa Yusuf İzzettin Efendi verem olduğunu iddia ediyordu. Durumunu anlatırken sanki hakikaten veremmiş gibi sesini inceltiyor ve ikide birde ah... of... diye inliyordu.

Bir aralık sesi titreyerek Bahaddin Şakir Bey'e sordu:

www.seyfocenter.com

— Bahaddin Şakir Bey, bende verem hastalığı olmadığına emin misiniz?

Doktor Baha (kendisini arkadaşlar arasında Baha diye çağırırdık) derhal cevap verdi:

— Katiyen eminim efendim, verem hastalığı gayet sari bir hastalıktır...

Bunun üzerine veliaht bu defa gözlerini Baha Beyin gözlerine dikerek:

— Sari olduğunu söylüyorsunuz, demek verem saridir... Madem ki bende verem olmadığını iddia ediyorsunuz (Bunu söylerken yanındaki küçük masanın üzerinde duran su bardağını alıp ağzına götürdü ve birkaç yudum içtikten sonra) lütfen şu bardaktaki suyun gerisini siz için ve dudaklarınızı benim içtiğim yere dayayın.

Yusuf İzzettin efendi suyu içerken bilhassa dudaklarını dili ile tükürüklemiş ve bu üçümüzün de dikkatini çekmişti. Bu teklif üzerine Doktor Baha Bey şaşırdı. Valiahtın verem olmadığını biliyordu, fakat ne olursa olsun onun dudaklarının ve tükürüğünün süründüğü yerden su içmek iğrenç bir şeydi.

Birbirimize bakıştık. Doktor Nâzım ve benim bakışlarımızda bir rica mânası görmüş olacak ki Baha Bey veliahta dönüp şöyle dedi:

— Hay hay emredersiniz, fakat bendenizce buna hiç lüzum yok.

Veliaht bu cevap karşısında büsbütün telâşa kapıldı ve âdeta hırslı bir eda ile:

— Yaa, gördünüz mü, hani bende verem olmadığını söylüyordunuz... Bende verem olmasa bu suyu benim içtiğim yerden içerdiniz, demek beni kandırmaya çalışıyor, yalan söylüyorsunuz...

Bunun üzerine Baha Bey, artık dönüş yolu olmadığına inanarak bardağı aldı ve suyu içti ve veliahta dönerek:

— Buyrun içtim işte, şimdi inandınız mı verem olmadığınıza...

VAHDETTİN TAHTA ÇIKIYOR

Yusuf İzzettin Efendinin sinir krizleri gitgide had bir devreye girmişti. Bunu görüyor ve açık söyleyeyim endişeleniyorduk. Ustura, makas gibi kesici şeyleri yanında bulundurmaması için maiyetindekilere sık sık tembih ediyorduk. Ne varki kadere karşı gelinemezdi. Yusuf İzzettin Efendi nihayet arzuladığı şeyi yaptı ve intihar etti.

Onun bu şekilde ölmesi bizim için beklenmedik bir şey değildi. O bize sık sık merhum babasının izzeti nefsine çok düşkün bir kişi olduğunu, maruz kaldığı muamelelerin çok ağırına gittiğini, hayatına son vermesinin bundan ileri geldiğini anlatırdı. Sultan Aziz'in öldürülmüş olduğu iddiasına asla inanmamış ve bu iddianın Mithat Paşa ile arkadaşlarının intikam almak gayesi ile ortaya attıklarını söylemişti.

Yusuf İzzettin ile Vahdettin birbirlerini hiç sevmezlerdi. Onun intihar ederek sahneden çekilmesi Vahdettin'in işine yaramıştı. Veliahtlık makamının boş kalması Vahdettin'in ekmeğine yağ sürmüştü. Bilindiği gibi bir iki yıl sonra Sultan Reşat da vefat edince Osmanlı tahtı Vahdettin'e kalmıştı. Doktor Nâzım, Doktor Bahaddin Şakir ve Doktor Rüsuhi ile birlikte yeni padişahı tebrik için Dolmabahçe sarayına gittiğimizde Vahdettin ile aramızda geçenleri gayet iyi hatırlıyorum. Konuşmalarımız esnasında başını kaldırıp bir defa olsun yüzümüze bakmamıştı. Söylediklerimize mırıldanır gibi karşılık veriyordu. Bu şekilde konuşmasıyla bize cevap mı veriyor, yoksa küfür mü ediyor an-

www.seyfocenter.com

layamıyorduk. Konuşurken gözleri hep yerdeki halıda idi. Yüzünü görmediğimiz için söylediklerinden bir anlam çıkartmak güç oluyordu. Saraydan dönüşte üçümüzde de asabi bir hal vardı. Yeni padişah hiç hoşumuza gitmemişti. Bu kanaatimizi arkadaşlara bildirmekte gecikmedik. Düşmanlarla anlaşıp milletine kılıç çekecek karakterde bir adam karşısında bulunduğumuzu daha o günden anlamıştık. Ve bu adamdan memlekete hayır gelmeyeceğine inanmıştık.

Birinci Dünya Harbine girişimiz sebebiyle içinde bulunduğumuz şaşkınlık devresinin mümkün olduğu kadar kısa sürmesi ve bir an önce toparlanmamız İttihat ve Terakki hükümetinin başlıca gayesi idi.

Balkan Harbinin aleyhimize sonuçlanması ve bu harpten sonra yapılan anlaşmalar ile ordularımızın bir kısmını terhis etmiş olmamız tam bir moral bozukluğu içine düşmemizde büyük rol oynadı. Bir gaflet eseri Dünya Savaşına katılmamız ile bize karşı olan husumetleri Balkan Harbi ile daha da güçlenen düşmanlarımıza kafa tutar duruma gelmemiz bizi korkunç akıbetlere sürüleyecekti. Yapılacak tek şey bir an evvel toparlanmak ve savunma hazırlıklarımızı yapmak olmalıydı. Ne varki biz bunlarla kafa yorarken bir yandan Kafkas ordumuzun, diğer taraftan Sina çöllerindeki kuvvetlerimizin uğradığı yenilgiler bizi kurtulması güç bir bozguna sürükleyecek faktörlerdi. Cephe o kadar çoktu ki hangisinden kuvvetlerimizi çekip hangisine takviye göndereceğimize karar vermek zordu. Böylece, bir cepheden diğerine koşmak, değişik güç ve karakterdeki düşmanlara karşı savaşmak durumunda olan kuvvetlerimizden değil zafer beklemek, bozgunu önlemek için tedbir almak bile tesadüflere kalıyordu.

İyi hesaplanmamış planlar ile girişilen bu hareketler ancak askerlerimizin gösterdiği kahramanlıklarla bizleri umutlandırıyor ve milli varlığımızı yitirmediğimize dost ve düşmanı inandırıyordu. Ne yazık ki bütün gayretlerimiz boşa gidiyor, neticede büyük kayıp ve zararlara maruz kalıyorduk.

Merkezi Umumi ordunun işine karışmıyordu. Daha doğrusunu söylemek gerekirse karıştırılmıyordu. Esasen karışmak istesek bile Enver Paşanın telâşlı karar ve davranışlarını önlemek imkânsızdı. Bütün bu hengâme arasında tek tesellimiz Çanakkale'deki kuvvetlerimizin direnişi idi. Burada düşman, elindeki bütün olanakları kullanarak giriştiği savaşta karadan ve denizden yaptığı taarruzlarla Çanakkale'yi cehenneme çevirmesine karşılık kahraman askerlerimizin o unutulmayan savunması, başlarındaki kumandanların gösterdiği dirayet, dünya tarihine malolan bir destan yaratmamıza neden olmuştur. İşte bu cephede düşmanın yolunu kesmemiz bize biraz olsun rahat nefes almak imkânını verdi.

Mustafa Kemal'in emrindeki derme çatma kuvvetlerle ortaya koyduğu savunma gücü her türlü takdirin üstünde idi. Bu vesile ile Mustafa Kemal hakkındaki şu olayı nakletmek isterim. Çanakkale'de, yukarıda bahsettiğim gibi, müthiş bir direniş ve savaş taktiği ile düşmanı olduğu yere mıhlayan Mustafa Kemal'in bu başarısına rağmen neden hâlâ terfi ettirilmeyişi hepimiz gibi Doktor Nâzım'ın da dikkatini çekmişti. Bir gün Merkezi Umumi'de Talât Paşanın da bulunduğu toplantıda Doktor Nâzım heyecanlı bir ifade ile:

— Paşa, Mustafa Kemal'in terfi meselesi neden bu kadar uzadı? diye sordu.

Talât Paşa böyle bir soru ile karşılaşacağını biliyor olacak derhal şu cevabı verdi:

— Bu Enver'e ait bir iştir, kendisi biraz sonra buraya gelecek, kendisine sorarsınız.

Çok geçmeden Enver de geldi ve daha hatır sormadan öne atılan Nâzım:

— Paşa, Paşa, Mustafa Kemal'in terfi işi ne oldu, bu kadar...

www.seyfocenter.com

Enver, Nâzım'ın sözünü keserek şu cevabı verdi:

— İşin bana ait olan kısmı bitmiştir, inhasi hususu zatı şahaneye arzolundu. Bugün veya yarın Mustafa Kemal Bey generalliğe terfi etmiş olacaktır.

Bu cevap üzerine Doktor Nâzım, Enver'i kucaklayarak yanaklarından öpmüş ve kendisine teşekkür etmişti.

Anafartalar'da gösterilen kahramanlık ve savunmadaki başarı yalnız İstanbul'un kurtulmasıyla kalmamış, ordumuza Balkan Harbi ile sürülen lekeyi de temizlemişti.

Çanakkale savaşları sona erip Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal İstanbul'a döndüğü günlerde idi. Talât ile aramızda Mustafa Kemal'in lâfı geçti. İkimiz de kendisini Selânik'ten tanırdık. Meziyetlerini takdir eder ve severdik. Oysa Enver, Mustafa Kemal'in şahsında kendisi için bir rakip mi görürdü bilinmez, ona karşı daima soğuk ve çekimser davranırdı. O zamanlar biz Nuruosmaniye'de oturuyorduk. Mustafa Kemal partimizin azalarından olduğu halde cemiyettekilerle arası pek iyi değildi. Ben bu soğukluğu ortadan kaldırmak ümidi ile yemekli bir toplantı tertiplemeyi düşündüm. Bu fikrimi Talât'a da açtım, tasvip etti. Toplantı gününü tesbitte de onun fikrini aldım. Bu yemeğe Talât'tan başka Doktor Bahaddin Şakir, Doktor Rusuhi, Doktor Nâzım ve Merkezi Umumi azalarından birkaç arkadaş gelecek, davetliler arasında Mustafa Kemal de bulunacaktı. İçkiyi sevdiğinden o gece kendisinin en sevdiği meze ve çerezlerden oldukça zengin bir çilingir sofrası hazırlatmıştım. Talât, Nâzım, Bahaddin Şakir, Rusuhi ve diğer davetliler gelmişlerdi. Vakit hayli ilerlemiş, fakat Mustafa Kemal Bey görünmemişti. Artık daha fazla beklemeyip sofraya oturacaktık ki Mustafa Kemal kapıdan içeri girdi. Ne varki yüzünün ifadesi pek resmi idi. Konuşmak istemezmiş gibi bir hali vardı. Bu tutumunu önceleri toplantıya gelenleri yadırgadığı şeklinde anlayıp neşelenmesi için aperatif almasını önerdim. Mustafa Kemal hafifçe yüzünü buruşturarak:

— Midemden biraz rahatsızım, müsaade ederseniz içki içmemeyi tercih ederim.

Üzülmüştüm buna ve bu üzüntümü ifade ederek:

— Fakat bütün bunları ben senin için hazırlattım, demekten kendimi alamadım. O kibarca teşekkür edip bütün ısrarlarıma karşın bir kadeh içki dahi içmedi. Bu kadar iştah açıcı mezeler karşısında içki içmemesi hayretimi çekmişti. İçkiyi sevdiğini hepimiz biliyorduk ve bu arada Talât bile ısrar edip: «Canım Mustafa Kemal Bey, için birkaç yudum, kırmayın Mithat'ı» demesine rağmen onu fikrinden caydırmaya muvaffak olamadı ve mide rahatsızlığını ona da tekrarladı.

Fakat mide rahatsızlığından bahseden Mustafa Kemal, yemeklere karşı aynı şekilde davranmadı. Oysa midesinden rahatsız bir kimse yemekleri de seçmesi ve az yemesi gerekirdi. Oysa dakikalar ilerledikçe tabağına konan her yemeği son lokmasına kadar yemekte husur etmemişti.

Yemeği müteakip kahveler içildikten sonra herkesten önce kalkarak acele bir işi olduğunu söyleyip hepimizle ayrı ayrı vedalaşıp gitti.

O kapıdan çıktıktan sonra bütün arkadaşlar birbirimize baktık. Hayretimizi gizleyememiştik. Bir an kimse konuşmadı. Herkes içinden Mustafa Kemal'in davranışının tartışmasını yapıyor olacaktı. Sessizliği bozan Talât oldu:

— Mithat, sen ne dersin Mustafa Kemal'in bu akşamki durgunluğuna?

Bir an düşündüm, aklımdan geçenlerin önemli bir cevap teşkil etmeyeceğine inandığım için dudağımı büküp sustum. Talât, «Doğrusunu isterseniz bu davranışına pek anlam veremedim, ayıp etti» dedi.

Talât bunları söylerken her zamanki şakacı hali yoktu, böylesine dostların birleştiği bir toplantıda Mustafa Kemal'in soğuk davranması onu üzmüştü.

Aradan yıllar geçmesine rağmen bu olayı unutamadım. Aca-

www.seyfcenter.com

ıa istikbalin Atatürk'ü Nuruosmaniye'deki evde o akşam bilmassa hazırladığım mezeleri yememek ve içki içmemek konusunda peşin kararlı mıydı? Davetlilerin hemen hepsini tanımasına karşılık böyle ciddi ve çekimser davranışının sebebi belki de Talât'ın yanında Enver hakkında ağzından birşey kaçırmak korkusu ile içkiye el sürmemişti. Mustafa Kemal o akşam az konuşup orada bulunanları dinlemeyi tercih etmiş olsa gerekti. İçki içerse belki de düşüncelerini açıklayacak ve bazı kimseleri gücendirecekti. Bu sebeple konuşulanları dinlemeyi daha doğru bulmuş olacaktı.

ELLİ BİN ALTINLIK ÇEK

Çanakkale zaferi sırasında İstanbul'da bulunan Almanya Büyükelçisi Baron von Wangenheim bir gün Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşaya telefon ederek haşmetli Alman İmparatoru adına resmi bir ziyarette bulunacağını bildirmiş ve bir randevu istemişti. Kararlaştırılan gün ve saatte Harbiye Nezaretinde Enver Paşanın odasına girer ve haşmetli İmparator İkinci Wilhelm hazretlerinin Çanakkale'de kazanılan zafer münasebetiyle duyduğu hayranlık ve memnuniyeti belirtmekle görevli olduğunu söylemekle başlar ve konuşmasını şöyle sürdürür:

— Müttefik silâhlı kuvvetlerin nihai zaferi kazanacağından eminiz. Türk askerlerinin göstermiş oldukları kahramanlık ve ulaştıkları başarı imparatorumuzun yüksek takdirlerine sebep olmuştur...

Bunları söyledikten sonra Büyükelçi cebinden bir zarf çıkarır ve Enver Paşaya uzatarak şöyle devam eder:

— Bu çeki İmparator hazretleri Çanakkale zaferi ile sonuçlanan büyük savaşın bir hatırası olmak üzere lütfen kabul edilmesini sizden rica ediyor.

Enver Paşa çeki alır, üzerindeki rakama bir göz atar. Bir milyon mark (O zamanki Osmanlı parasıyla 50.000 altın lira, bugünün rayici ile beş buçuk, altı milyon lira) yazılıdır. Enver Paşanın önce kaşları çatılır. Bir imparator tarafından olsa dahi 50.000 altın lira hediye verilemezdi. Bu âdeta rüşvetti. Kısa bir tereddütten sonra bir an için çeki Büyükelçiye iade etmeyi düşünür, fakat bunun siyasi bir olaya sebep olması ihtimalini, çekin reddedilmesinin İmparator tarafından hakaret telâkki edilmesinin yaratacağı güç durumu gözönünde tutarak toparlanır, askerce esas vaziyetine geçer ve Büyükelçiyi selâmlayarak İmparatora derin saygılarının ve nihai zafere erişmek yolunda müşterek düşünce ve inanca sahip olduklarının bildirilmesini dileyerek konuşmayı başka mecralara çeker.

Büyükelçi yanından ayrılır ayrılmaz cebinde bir diken gibi kendisini rahatsız eden bir milyon marklık nama muharrer (hamiline) çek ile otomobile atlayıp doğruca Babıâli'ye gelir. Nazırlar yeni toplanmış, onu beklemektedirler. Görüşme sonunda Enver arkadaşlarını toplayıp şöyle konuşur:

— Az kaldı unutuyordum, sizlere bir sürprizim var, bunları söyleyip cebindeki çeki çıkarır ve önündeki masaya koyar. Herkes merakla bu kâğıt parçasına bakar, onu uzun uzun inceler fakat üzerinde bir milyon mark yazılı bu çekin ne ifade ettiğini bir türlü anlayamazlar. Enver Paşa durumu izah eder:

— Bir saat kadar önce Almanya Büyükelçisi Wangenheim ziyaretime geldi. Çanakkale zaferimizden dolayı tebriklerini bildirdikten sonra bu zaferin hatırası olarak İmparator tarafından gönderilen bu çeki verdi. Deutsche Bank tarafından ödenmek üzere tam bir milyon mark. Bu parayı hiç şüphesiz kendime ait bir hediye olarak kabul edemezdim. İmparatora geri versem belki hakaret kabul eder diye düşündüm ve...

Enver Paşanın konuşmasının burasında o günlerde para

www.seyfocenter.com

darlığı çeken bakanlardan birisi bir sevinç gösterisi yapar. Adamcağız belki de Enver Paşanın bu parayı Bakanlar meclisindeki arkadaşlarıyla paylaşmayı düşündüğünü zannetmişti. Ne varki Enver Paşa konuşmasına kısa bir süre ara verdikten sonra şöyle devam eder:

— Düşündüm, taşındım, bir milyon mark bu zamanda oldukça yüksek bir meblağ. Ordumuzun da ihtiyaçları malûm, neticede şu karara vardım, bu parayı hazineye irat kaydedelim.

Sonra Maliye Nazırı Cevat Bey'e dönüp kendisine çeki uzatır ve «Buyrun Cavit Bey, bu çeki ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için kullanmak üzere Deutsche Bank'dan tahsil ettirin...»

Biraz önce bir milyon markın aralarında bölüşüleceği ve kendisine de bir miktar düşeceği hayaline kapılan devlet adamının düştüğü komik duruma gülmemek elden gelmiyor.

Enver Paşanın şahsi bir hediye olarak kendisine gönderilen bu kadar yüksek bir meblağı devlet hazinesine yatırması onun ne derece feragat sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından enteresandır. Enver Paşa resmi ve hususi hayatında paraya karşı tokgözlülüğü ile tanınmıştır. Arzu etseydi milyonlar içinde yaşamak onun için işten bile değildi. Kendisi büyük ihtiraslar besleyen bir kimseydi, buna şüphe yok, fakat ihtiraslarının hiçbirisi şahsi değildi. Enver Paşa doğru veya yanlış ne yaptı ise memleket yararına olacağı kanaatiyle yapmıştır. Onun en büyük hatası Almanya'nın harbi kazanacağına olan inancı idi. Zamansız bir Karadeniz macerasına atılması da yine memleketi adına fayda sağlamak düşüncesinin sonucudur. Şöyle ki Enver Paşa biraz daha beklenirse zafere ulaşmakta geç kalınacağı ve böylece bir fırsat kaçırılacağı korkusu içinde idi. Enver Paşa hem dindar, hem de son derece iffetli bir insandı. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelince kendisi hürriyet kahramanı olarak törenle karşılanmıştı. Onun değerini Almanya İmparatoru Wilhelm II bile takdir etmiş ve askeri ataşe olarak

Almanya'da bulunduğu sırada onunla dostluk kurmuştu. Trablusgarp'da İtalyanlara karşı ortaya koyduğu başarılı savunma planı askerlik yönünden ne kadar ileri görüşlü olduğunun ispatıdır. Balkan Harbinde de savaşmış, yararlıklar göstermiş, Osmanlı ordusunda Alman sistemini yerleştirmiştir. Birinci Dünya Harbinden sonra diğer İttihatçılarla beraber memleketten çıkarılmıştı. Odesa, Berlin, sonra Moskova'ya gitti. Bu sıralarda en büyük emeli, Turan ülkesi hayalini gerçekleştirmekti. Orta Asya ve Anadolu'daki Türkleri birleştirerek bir imparatorluk kurmayı düşünüyordu. Ne varki bunda muvaffak olamadı. Memlekete döndüğünde diğer İttihatçılarla beraber mahkeme edildi. Rütbeleri alındı ve sürgün edildi. Yine eski hayalini gerçekleştirmek için gittiği Taçikistan'da bir savaş esnasında öldürüldü. Mezarı Çegen köyündedir.

Kısaca anlatmaya çalıştığım Enver Paşa, böylesine memleketine ve Türklüğe bağlı bir askerdi. Hayatı süresince ağzına alkol koymamış, Almanya'da bulunduğu sıralarda birçok asil ailelerin kızları kendisine âşık olup evlenmek istemişlerse de o, hiçbirisi ile ilgilenmemişti. Yabancı ülkelerde yaşayan birçok görevli gibi gece hayatı ve kadınlarla alâkası olmamış, çalışmaktan nefes almaya vakti olmadığı sıralarda bile namazını ihmal etmemişti. Cephede bulunduğu günlerde namaz kılar, oruç tutardı.

VAGON TİCARETİ OLAYI

Enver Paşa inandığı kimseleri kolay kolay bırakmazdı. Nitekim Topal İsmail Hakkı Paşa meselesinde de böyle oldu.

Topal İsmail Paşanın adı birçok dedikoduya ve hatta vagon ticareti yapanlarla beraber olup milyonlar vurduğuna dair

www.seyfocenter.com

ileri sürülen olaylara karışmıştı. O tarihlerde Topal İsmail Hakkı Paşadan şikâyet etmeyen yoktu. Bu şikâyetler Talât Paşanın kulağına kadar gitmişti, ne varki İsmail Paşa ordunun iaşe işleriyle vazifeli olup, Askeri Levazımatı Umumiye Reisi mevkiinde olduğundan onu bir hamlede alaşağı etmek kolay değildi. Esasen harp içinde ordunun tüm ihtiyaçlarını sağlamak gibi görevi olan bir kimse hakkında ithamlar eksik olmazdı. Bu vazifede bir yenilik yapmak, ordunun müşkül duruma düşmesine sebep olabilirdi. Bu düşüncelerle Talât Paşa, Topal İsmail Hakkı Paşa için karar almakta acele etmiyor, Enver'i durumdan haberdar etmek için münasip bir zamanı bekliyordu. Ancak bu paşa hakkında ileri sürülen iddialar ve çıkarılan dedikodular yüksek makamlara da aksedip parti içinde de ciddi görüşmelere konu olmaya başlayınca Talât Paşa daha fazla beklemenin anlamsız olacağı kanaatine varmış ve daha fazla sabredemeyerek Enver ile konuşmaya karar vermişti. Bir gün Merkezi Umumiye'de Enver'i bir kenara çekip İsmail Hakkı Paşayı hangi meziyetlerine dayanarak himayede bu kadar ısrar ettiğini sorar. Enver Paşa nedense İsmail Paşaya çok güvenirdi. Askeri levazım işlerinde işini bilen ve güvenilir bir kişi olarak tanıdığı İsmail Hakkı Paşa konusunda şu cevabı verir:

— Maateessüf ben bu topalı atamam, zira onun suiistimal yaptığına dair çıkarılan dedikoduların hiçbirisine inanmıyorum. Bu dedikodular işlerini yaptıramayanlar tarafından kasten tertiplenmiştir. Onların istediği bu vazifeye daha zayıf birisinin atanması ve işlerini ona istedikleri gibi yaptırmaktır. Sonra, bu dedikodular kısmen doğru olsa bile, ki ben buna kesinlikle inanmıyorum, yerine koyacak başka adamım yok. Sen mesuliyeti üzerine alıp bu işi başaracak birisini önerirsen o vakit mesele değişir...

Böylece Topal İsmail Hakkı Paşa vazifesinde kalmış ve Talât ile Enver arasında bir daha bu konuya temas edilmemişti.

Mütarekeden sonra Avrupa'dan İstanbul'a dönen İsmail

Paşaya İnhisarlar Umum Müdürlüğü teklif edilmişti. Ne varki gazetelerin hep bir ağızdan hücum etmeleri üzerine bu karar geri alındı. Oysa onun ne perişan bir durumda olduğundan gazetecilerin haberi yoktu. Basın mensupları İsmail Hakkı Paşayı milyonların üzerinde rahat rahat yaşıyor zannediyordu. Mütarekede kendisini dilsiz bir Rum olarak tanıtan pasaportu ile Romanya - Polonya yolu ile canını kurtarmak için Berlin'e gitmişti. O tarihlerde Talât, Berlin civarında Neubabelsberg'de Doktor Sinn Sanatoryumunda alt katta küçücük bir dairede ikamet ediyordu. Kayınbiraderi Hayrettin ve Doktor Rusuhi ile beraberdiler.

Bir gün oğlum Turgut, Talât ile satranç oynarken odaya İsmail Hakkı Paşa gelir. Oyunu yarıda bırakan Talât ayağa kalkıp ona doğru yürür ve:

— Oooo... Hoşgeldin İsmail Hakkı. Nereden böyle? Benim burada olduğumu nasıl öğrendin?

Talât o zaman gizli olarak buraya gelmişti, kimse onun ikamet ettiği adresi bilmiyordu. İsmail Hakkı Paşa cevap olarak:

— Enver Paşanın biraderi Kâmil Beyden öğrendim ve derhal sizi ziyarete geldim efendim, dedi.

Oralara nasıl vardığını anlattıktan sonra da kısa bir zaman kalacağını ve ucuz bir pansiyon aradığını sözlerine ilâve etmişti.

Şayet iddia edildiği gibi bu paşa milyonlar vurmuş olsaydı bu kadar kısa bir zamanda bu paraları harcayıp böyle ucuz bir pansiyon arayacak duruma gelmezdi. Topal İsmail Hakkı Paşa Almanya'dan İstanbul'a döndüğü zaman burada sefaletle pençeleşip hayatını zar zor sürdürmek durumunda kaldı. Son zamanlarında eski dostlarının evlerinden gönderilen yemeklerle karnını doyuruyordu. Nitekim sağlığı da bozulmuştu, buna moral bitkinlik de eklenince fazla yaşamadı.

Birinci Dünya Harbinde İtalya'nın tutumu, daha doğrusu karar değiştirmesi Almanya'nın müşkül duruma düşmesine sebep olmuştu. Almanya o sıralarda «İttifakı Müselles» yani üçlü

www.seyfcenter.com

antlaşma adı verilen anlaşmaya katılan Avusturya ve İtalya ile kader birliği yapmaya karar vermişti. Bilindiği gibi İtalya bu anlaşmaya uymadı ve önceleri bazı isteklerde bulunduktan sonra birçok mazeretler uydurarak İtilaf Devletleri tarafına geçip Avusturya'ya karşı savaşa girdi.

İtalya'nın henüz hangi tarafı tutacağı bilinmediği, daha doğrusu siyaseti hakkında tereddütler olduğu bir sırada Almanya kuşkulanıyor ve bir an evvel durumun aydınlanması için sabırsızlanıyordu. İtalya hangi taraftandı? Kimi tutacaktı? Tarafsız mı kalacaktı? Bu suallerin cevabını bir an evvel temin edip hazırlıklarını ona göre yapmayı düşünen Almanya için durum hakikaten kritikti. Zira savaş stratejisi bakımından İtalya'nın tutumu büyük önem taşıyordu. İşte bu sıralarda hükümet o zamanki İtalyan hükümeti ricalinden bir çoğunu tanıyan Osmanlı mebuslarından Emanüel Karasu ile beni İtalya'nın siyaseti hakkında bilgi temin etmek üzere gizlice İtalya'ya gönderdi.

Emanüel Karasu her ne kadar İtalyan devlet ricalini tanıyor ve onların politikalarını biliyorsa da o sıralarda ne dolaplar çevrildiğini, kulislerde neler döndüğünü büyük zekâsına ve tecrübesine rağmen anlayamadı. Beraberce yaptığımız temaslarımızda edindiğimiz kanaat İtalya'nın Almanya'dan ayrılmayacağı noktasında idi. Fakat İstanbul'a dönüp de Karasu bu havada bir rapor vermesine rağmen ben ikide bir tertiplenen nümayişlerden edindiğim kanaate dayanarak İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa gireceği yolundaki fikirlerimi ilgililere bildirdim. Nitekim dönüşümüzden pek kısa bir süre sonra İtalya'nın Avusturya'ya savaş ilân ettiği haberini aldık.

Savaş uzadıkça uzuyordu. Ulaşım imkânları azaldığından memleketin birçok yerine gerektiği kadar malzeme ve erzak gönderilemiyordu. Şeker, un, pirinç gibi başlıca gıda maddeleri piyasadan temin edilemez hale gelmiş, bu maddeler birer birer karaborsacıların ellerine düşmeye başlamıştı. Bazı vicdansız kimseler bu durumdan fazlasıyla yararlanıyorlardı. Avusturya'dan şeker getirtip kırk elli misli yüksek fiyata satmaya girişenler oldu. «Vagon ticareti» adı verilen bu gayri meşru ticaret aldı yürüdü memlekette. Ceplerinde beş parası bulunmayan bir takım türediler kısa zamanda servet sahibi oldular. Kontrol etmek imkânsızdı, kimin ne yaptığı, sattığı, malı nereden aldığı bilinmiyordu. Ne varki bu karaborsacı ve fırsatçılar halkı soymakla kalmıyor, onların yaptıkları bire bin katılarak dillerde dolaşıyor ve moral bakımından da yıkıcı oluyordu.

Böyle zamanlarda olduğu gibi her şey İttihat ve Terakki'nin sırtına yüklenmekte gecikmedi. Cemiyet ve partinin başındakiler halkın nazarında yavaş yavaş kıymetten düşmeye başlamıştı. Oysa o zaman ağır töhmetler altında bırakılan cemiyet ve parti mensupları arasında bu gibi çirkin ve milletin yoksulluğuna sebep olacak olaylara katılacak, kaba tabiri ile vagon ticareti yapacak kimseler yoktu. Bunların kabahati bu vurguncuları yakalayıp cezalandıramamaları ve böylece vurgunların devam etmesi idi. Olağanüstü durum gereği ordunun ihtiyacını karşılamak zorunluluğu halka gerektiği gibi yardım sağlamayı önlüyordu. Birçok elzem gıda maddesi piyasadan çekiliyor, halkın ihtiyacı olan ekmek hem kalite hem de miktar bakımından bozuluyor, azalıyordu. Velhasıl sefalet başlamış ve önlenmez bir tempoda sürüp gitmişti.

O tarihlerdeki ahlâksızlığa bir örnek vermek için başımdan geçen şu olayı anlatmam zannederim bir fikir verebilecektir:

Bir gün Merkezi Umumi'de oturuyordum. Benim bulunduğum odaya tanımadığım birisi girdi. Şimdi adını unuttuğum bu adam ticaretle meşgul olduğunu söyledi. Ziyaretinin sebebini binbir dereden su getirdikten sonra şöyle anlattı:

— Efendim, üç dört aydan beri memleketimizin ihtiyacı olan bazı maddeleri Budapeşte'den ithal ediyorum. Ancak elde

www.seyfocenter.com

yeterli sayıda vagon bulunmadığından işler durdu. Delalet buyrun da himmetinizle emrime birkaç vagon tahsis edilsin...

Adam konuşmaya devam edecekti, fakat ben sözünü kestim ve biraz da sert bir ifade ile:

— Siz buraya yanlış geldiniz. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve mensupları bu gibi işlerle meşgul olmazlar. Usule uygun olarak ticaret nezaretine başvurmanız lâzım, dedim.

O tarihte Ticaret Bakanlığında Ahmet Nesimi Bey görevli bulunuyordu. Karşımdaki adam, birşeyler mırıldandı, ezilip büzülerek şöyle devam etti konuşmasına:

— Beyfendi onu bendeniz de biliyorum. Sizi rahatsız etmezden önce Ticaret Nezaretine (Bakanlığına) müracaat ettim. Ne varki Ahmet Nesimi Beyefendi vagon veremeyiz diye bendenizi atlatıyorlar efendim...

Adamın böyle konuşmasina canım sıkılmıştı, sesimi biraz daha yükselterek:

— Bundan bana ne, dedim, size tekrar ediyorum, bu gibi işlerle biz meşgul olmayız, anlatabildim mi?..

Muhatabım hâlâ direniyor ve bir türlü çekilip gitmiyordu. Bir ara ayağa kalkıp yanıma sokuldu ve kısık bir sesle:

— Ama beyfendi, dedi, bendeniz bu işten çok para kazanıyorum ve kazanacağım da. Şayet vagon temini için delaletinizi esirgemezseniz kazancımdan yüz bin lira kadarını size takdim etmeye hazırım.

Bu sözler üzerine iyice sinirlenmiştim. Ayağa fırladığım zaman herifle burun buruna geldim. Yüzümün ifadesinin ve sesimin değiştiğini belirtmeye lüzum var mı bilmem ama adama şöyle bağırdım:

— Sen ne demek istiyorsun be adam, sen nasıl bana böyle bir şey teklif edersin? Sen kiminle konuştuğunu biliyor musun?..

Adamın üzerine öylesine hırsla abanmıştım ki birden bire

geri döndü ve şaşkınlıktan olacak kapı diye pencereye doğru koştu. Ben hâlâ bağırıyordum:

— Bre küstah, defol karşımdan, sana benim hırsız olduğumu kim söyledi!..

Adam zar zor kapıyı buldu ve çevik hareketlerle çıktı gitti.

***

Hükümete girmem ve bakanlık almam için birçok defalar hem de ısrarla teklifte bulunulmasına rağmen kabul etmemiştim. Prensiplerime aykırı idi. Bir aralık Maarif Nazırlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) için arkadaşlar ısrar ettiler, maliye ve ticaret bakanlıkları söz konusu edildi ve kabul etmem için sevdiğim saydığım kimseleri aracı yaptılar. Hatta Talât bile bir aralık o kadar ileri gitti ki bu ısrarlarda benim direnmem karşısında refikamın üzerimdeki etkisinden yararlanmaya kadar götürdü işi. Bu bahsi bir akşam yemekte bana açan eşime şu cevabı vermiştim:

— Hatice Hanım, biraz daha üzerime varırsan intihar ederim haaa! Gerekirse cemiyetten de istifa eder çekilirim. Şunu iyi bilin ki nazırlık dahi olsa mesuliyetli bir memuriyet veya başka bir işi kabul etmemeye kararlıyım. Fırka teşkilâtı ile uğraşmam bana yetiyor. Bunu bilin ve beni rahat bırakın...

O günden sonra bir daha bu bahsi açmadı bana.

Harp, cephelerdeki acı yenilgilerle sürüp gidiyordu. Öylesine sarsılmış ve bitap hale gelmiştik ki artık aramızdakilerin en iyimseri bile, o bir zamanlar dilimizden düşmeyen «Nihai zafer», teranesine inanmaz olmuştu.

Daha önce de bahsettiğim gibi Doğu cephesinde biraz rahatlamıştık. Rusya'da çarlık sona ermiş, Bolşevikler duruma hâkim olmuş ve bizimle savaştan vazgeçmişlerdi. O sırada Ruslarla yapılan Brest-Litovsk barış antlaşmasını imzalamak için başbakan olarak Talât Paşanın görev alması gerekiyordu. Talât

www.seyfocenter.com

ıu seyahatinden pek memnun döndü. Büyük ve güçlü bir düş-
nandan kurtulmuş, Kafkas cephesinde barışın sağlanması sırtı-
nızdan büyük bir yükü kaldırmıştı. Oradaki kuvvetlerimizi
başka cephelere göndermek olanağını elde etmiştik. İtiraf ede-
im bu da küçümsenecek bir olay değildi. Ne varki bu rahat-
ık pek uzun sürmedi. Zira bu sefer harp ganimetleri konu-
unda Almanya ile aramızda bazı anlaşmazlıklar baş gösterdi.
Bunlar özellikle Kafkasya meselesinde büyük olaylara yol aça-
ak nitelikte anlaşmazlıklardı.

Talât bu anlaşmazlıkları halletmek gayesiyle Berlin'e git-
mek zorunda kalmıştı. Esasında bu seyahat için ne zaman, ne
le durum müsaitti. Zira devleti ve memleketi her gün içeride
e dışarıda güç durumlara düşüren olayların ardı arası kesil-
miyordu. Böyle bir zamanda Talât'ın İstanbul'dan ayrılması
doğru olmazdı. Ne yapalım ki o günkü siyaset gereğince Berlin'e
itmek zorunluluğu vardı. Talât'ın devlet adamı olarak memle-
et dışına yaptığı son seyahat bu Berlin yolculuğu oldu.

O tarihlerde oğlum Turgut Berlin'de tahsilini yapıyordu.
Bana sık sık mektup yazar, oradaki hayatından, derslerinden
e beraber olduğu Türklerden bahsederdi. Son yazdığı bir mek-
upta yeteri kadar yemek verilmediğini, şayet mümkün olursa
kendisine yiyecek göndermemi istiyordu. Talât'ın gidişi benim
çin bir fırsat oldu ve küçük bir koli hazırlatıp gönderdim. Ber-
in'e vardığı zaman Turgut'a haber iletmiş ve Adlon otelinde
buluşup beraberce yemek yemişler. Almanya İmparatoru ile gö-
üşmelerini tamamlayıp işini bitirdikten sonra Berlin'de Ömer
Celâl Saraç ile Wansee'de aynı pansiyonda oturan oğlumu bir
pazar günü ziyaret etmiş, birlikte yemek yemişler ve pansi-
yonun bahçesinde fotoğraf çektirmişler.

Talât İstanbul'a döndüğünde kendisini ilk gördüğüm gün
Turgut'tan bahsedip şöyle konuştu:

— Bak Mithat, şu fotoğrafları görüyorsun, Turgut maşaal-

lah gayet iyi, tahmin ettiğin gibi veya onun sızlandığı gibi aç
ve zayıf değil, rahat ol...

Talât memlekete döndüğü zaman artık her şey bitmişti.
Sofya istasyonunda Bulgar ordusunun silahlarını teslim ettiği
haberini alan Talât Paşa çapında bir devlet adamının Sirkeci
garına indiği zaman nasıl bir ruh haleti içinde olduğunu tahmin
etmek güç değildi.

Berlin'e giden ile Berlin'den dönen Talât arasında büyük
farklar vardı. Talât sanki başka bir Talât'tı. Beş on gün içinde
ağır bir hastalık geçirmiş gibi çökmüş, bitkinleşmişti. Yüzü
gülmüyor, başı dikleşmiyordu. Bu durumda aramıza dönen Ta-
lât'ı artık hiçbir şey teselli edemiyordu, edemezdi de... İstifa
edip bir köşeye çekilmekten başka çare yoktu. Tabii bu işi
partisiyle beraber yapacaktı, öyle olması gerekiyordu. Harp bit-
mişti bizim için. Almanların tek başlarına daha uzun süre da-
yanmaları da imkânsızdı.

Talât'ın ilk düşüncesi şu cümle ile özetlenebilir: «Memle-
kete açık alınla hesap vermeliyim. İsterlerse beni assınlar...»

Evet, bu bozuk maneviyat içinde her şeyin bittiğine inanan
Talât için artık yapılacak fazla bir şey kalmamıştı. Oysa arka-
daşları onun gibi düşünmüyordu. Mütareke olur olmaz azınlık-
lar taşkınlıklara başlayacaktı, bu muhakkaktı. Bu taşkınlıkları
önleyebilmek için güçlü bir hükümete gerek olacaktı. Böyle ol-
madığı takdirde söz ayağa düşecek, kimseye meram anlatmak im-
kânı bulunamayacaktı.

Her şeyden evvel galip devletlerle bir anlaşma yapmak za-
rureti vardı. Bu anlaşmanın mümkün olduğu kadarı ile az za-
rarla kapatılması gerekliydi. Böyle bir gayeye ulaşabilmek için
de müttefiklerin güvenine sahip bir hükümet kurulmuş olması
şarttı. Talât Paşanin iş başından çekilmek yolunda aldığı karar-
dan vazgeçmesi için çok çalışıldı. Bazı kimseler de onun sonu-
na kadar dayanıp istifa etmeyeceğine inanıyor ve aldığı istifa
kararının memleketin düştüğü durumdan dolayı duyduğu üz-

www.seyfocenter.com

günlüğün eseri olduğunu iddia ediyordu. Fakat Talât sözünden caymadı ve Berlin dönüşünden kısa bir süre sonra istifasını verdi. Merkezi Umumi Talât'ın birkaç nüfuzlu arkadaşı ile memleketi terketmesi kanaatinde idi. Memleketin o günkü şartları altında bunun en doğru davranış olacağına inanıyorlardı.

Teklif Talât'a yapıldığı zaman ilk tepkisi menfi olmuştu. O, memleketinden ayrılmak istemiyor, gerekirse her şeyin hesabını vereceği, daha doğrusu vermesi gerektiği yolunda ısrar ediyordu. Ne varki zamanla ikna ettiler ve uzun bir vicdan muhasebesinden sonra Talât vatan topraklarından ayrılmayı kabule mecbur oldu.

Arkadaşlarının onu Avrupa'ya göndermek düşüncesinde direnmeleri bir sebebe dayanıyordu. Ortalık durulduğu zaman tekrar vatana dönecek ve barış içinde evvelce yapamadıklarını yapacaktı onların hesabına göre.

Talât'ın İstanbul'dan ayrılmazdan önce padişaha tesir ederek iş başına getirttiği yeni hükümetin reisi Müşir İzzet Paşaya gönderdiği veda mektubunu tarihi bir hatıra vesikası olarak burada açıklıyorum:

«Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa hazretlerine.

Bir müddet memleketin ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve milletin muvacehesinde mahkeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu atiye talik etmem için ısrar ettiler. Zatı fehimanelerile istişare etmedim. Müşkül mevkide kalacağınızdan çok düşündükten sonra bu karardan sarfı nazar ettim.

Bütün hayatı siyasiyemde hedefim memlekete fedakârane hizmet etmekti. Bütün servetim zatı şahanenin ihsan ettiği otomobil esmanı ile her ay arttırdığım yirmişer liradan biriken 1600 liralık istikrazı dahiliye bedelinden ve

muhakeme edilerek isticar ettiğimiz Çekmece civarındaki (Amindos) çiftliğinde hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim.

Memlekete karşı hesap vermek, muhakeme edilerek tayin olunacak cezayı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zatı fehimanelerine söz veriyorum. Memleketin ecnebi nüfuz tesirinden azade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki kemali hürmetle ellerinizden öperim, muhterem Paşa Hazretleri.

2 Teşrinisani 1334 (1918)
Mehmet Talât

***

Talât için bu ayrılık tahammülü güç bir sorumluluktan kaçma niteliğini taşıyordu. O yaptıklarının hepsini memleketin iyiliği için yapmış ve buna gönülden inanmıştı. Ne varki olaylar onu bu müşkül duruma sürükledi. Daha önce de belirttiğim gibi, Talât iş başına geldiği zaman bu savaşlar olmasaydı Türkiye ondan muhakkak çok yararlanacaktı.

Olağanüstü durumların birbirini kovaladığı bir sırada yüklendiği sorumluluklar, etrafındakilerin zaman zaman hatalı davranış ve kararları onun elini kolunu bağlamış ve istediği gibi çalışamayıp kendisinden bekleneni verememiştir.

Talât Almanya'ya gitmek üzere hazırlıklarını yaparken, ben size burada şahit olduğum Talât'a ait bazı olayları nakledeyim.

Bilindiği gibi Talât başbakanlığı etrafındakilerin sürekli ısrarları üzerine kabul etmişti. Onu bu göreve itenler de yaptıklarının doğru olduğuna ve Talât'ın çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun bu durumunda Türklüğün onurunu kurtaracağına inanıyorlardı. «Sadrazamlık çok ağır bir iş, ben henüz

www.seyfocenter.com

buna hazırlıklı değilim» demişti ama dinlemediler ve hemen hemen zorla onu bu mevkie getirdiler.

Talât başbakan olduğu zaman bir süre için Dahiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı) nı da yüklenmişti. Oysa bu iki ağır vazife onu çok yoruyor, gecesini gündüzüne katmasına rağmen işlerin altından kalkmak için insanüstü gayret göstermek zorunda kalıyordu. Bu böyle devam ederken Talât İçişleri Bakanlığına bir başkasının getirilmesi için faaliyete geçti. Onu yakından tanıyanlar bu kararının doğru olduğuna inandıklarından ses çıkartmadılar. Talât uzun görüşmelerden sonra kararını verdi ve İçişleri Bakanlığına İsmail Canbolat'ı getirmeyi doğru buldu.

Canbolat dürüst, akıllı ve mert bir insandı ve Talât bu atamayı yaparken yerinde bir karar almıştı. Durumu İsmail Canbolat'a bildirip onun da onayını aldıktan sonra derhal tezkeresini yazdırarak padişaha arzetti. Vahdettin Talât'ı sever görünür, fakat Canbolat'tan hoşlanmazdı. Bu sebeple işi bir süre sürüncemeye bırakmak istedi. Talât durumu anlayınca derhal saraya gitti ve Vahdettin'i ikna edip tayini imzalattı. O tarihte kendisine Dahiliye Nezaretinden çekilmesinin sebebini soranlara Talât şu cevabı vermişti:

— Ben daima ciheti askeriye ile karşı karşıya kalıyorum. Başka birisi dahiliye nazırı olursa ben aralarında hakem durumunda bulunur ve anlaşmazlıkları çözmek imkânını elde ederim.

Ne varki Canbolat bütün iyi niyetine ve çalışmalarına rağmen bu mevkide uzun süre kalamadı ve istifa etmek zorunluluğunu hissetti. Canbolat, Talât gibi uysal tabiatlı değildi: Talât'taki yumuşaklık ve meseleleri kolaylıkla halletme yetenekleri Canbolat'ta yoktu. Sık sık Enver Paşa ile tartışmalara giriyor ve karakteri gereği sert ve haşin olan Enver ile anlaşamıyordu. İşte bu sebeple görevinden ayrıldı. Ve böylece Talât yine eskisi gibi iki işi bir arada yürütmek zorunda kaldı.

Talât, yukarıda bahsettiğim gibi uysal tabiatlı olduğundan kendisine müracaat edenleri geri çevirmez, daha doğrusu red cevabı vermeye yüzü tutmazdı. Bu onun en büyük kusurlarından birisi idi. Birçok kimseye tavsiye mektubu yazmış, fakat işin arkasını getirmediği için güç durumlara düştüğü olmuştu.

Sayın Adnan Adıvar, Sağlık Genel Müdürlüğüne atandığı zaman bu görevi kabul etmemişti. Talât'a karşı sevgi ve hürmeti olmasına rağmen görev kabul etmeyişini şöyle izah etmişti:

— Siz herkese tavsiyelerde bulunuyorsunuz, ben istediğinizi yapamazsam darılırsınız. Sizinle aramın açılmasını istemem...

Bu izah tarzı Talât'ı gücendirmek bir yana gülümsemesine sebep olmuş ve şöyle demişti:

— Ne yapabilirim ki, ben herkesi inandıracağım diye saatlerce izahat verip uğraşamam. Bir tavsiye mektubu yazıyorum olup bitiyor. Siz o mektubu yırtıp atın, neden böyle yaptınız diye size gücenecek değilim...

Bu arada zamanın ünlü avukatlarından ve de o tarihte Adliye Nazırlığı yapan Necmettin Molla tarafından Kemal Bey'e anlatılan şu hikâyeyi burada nakletmekle Talât'ın kişiliği hakkında fikir vermeye çalışacağım.

Sultanlardan birisi kocasından ayrılmak, yani boşanmak istemiş. Bilindiği gibi o zamanki kanunlara göre kadın erkekten boşanamaz, ancak erkek bunu yapabilirdi. Bu bakımdan sultanın ayrılması için kocasının istekte bulunması gerekiyordu. Sultan istediğinin yapılması için padişahı devamlı olarak rahatsız edip bu konuyu halletmesini istemiş.

Sultan Reşat da bu işin hallini o zamanki başbakan Hakkı Paşaya havale etmiş. Hakkı Paşa damadı yanına çağırıp boşanmasını istemiş. Damat şu cevabı vermiş:

— Hayhay... İstediğinizi yapayım, yalnız beni Aydın veya Beyrut valiliklerinden birisine tayin edin, olsun bitsin, demiş.

www.seyfocenter.com

Hakkı Paşa damattan aldığı bu cevabı İçişleri Bakanı olan Talât'a anlatıp bir hal çaresi bulmasını istemiş. Talât gülümsemiş ve:

— Siz onu bana gönderin, ben meseleyi hallederim, demiş.

Bunun üzerine damat Talât'ın yanına çağırtılmış ve aralarında şu konuşma geçmiş:

— Siz hangi mektepte okudunuz?

Damat şaşırmış ve şu cevabı vermiş:

— Efendim Mektebi Mülkiye'yi bitirdim.

— Güzel... Emsaliniz şimdi hangi memuriyetlerde çalışıyorlar?

— Kaymakamlıklarda, bazıları da mutasarrıf oldu.

Talât gülümsemiş ve sakin bir eda ile şöyle demiş:

— Şu halde sizi de arzu ederseniz mutasarrıf olarak bir yere tayin edelim. Meselâ Mintefet mutasarrıflığına, orası münhaldir, hemen inhanızı yaptırayım arzu ediyorsanız...

Damat Paşa çöl ortasında bulunan mutasarrıflık merkezine gider mi hiç, şaşkın sormuş:

— Aman efendim nasıl olur, Mintefet mutasarrıflığı?..

Talât damadın yüzüne bakmış ve dudaklarında alaycı bir tebessümle:

— Şu anda muhakkak aklınızdan geçiriyorsunuzdur, sen Mektebi Mülkiye'yi okumadan nsaıl oluyor da Dahiliye Nazırı oldun diye. Doğrudur bir bakıma, lâkin ben bir ihtilal cemiyeti içinde bulundum, biz bir inkılap yaptık. Cemiyeti memnun etmek için beni dahiliye nezaretine tayin ettiler. Sen ise damatlığını ileri sürerek emsalinden üstün bir memuriyet istiyorsun, oldu mu bu ya...

Damat Talât'a verecek cevap bulamamış ve kös kös dönüp gitmişti.

***

Vahdettin'in Talât'ı sever göründüğünü söylemiştim. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey bir gün bana Vahdettin'in, nasıl bir münasebet geldiyse,

— Ah... Talât ile elele verseydik, şu devleti kurtarırdık, dediğini söylemişti. Yine Ali Fuat Bey'in ifadesine göre Vahdettin bir gün mütarekeye ait bir telgrafın kendisine geç gönderilmiş olmasına canı sıkılarak İzzet Paşaya şikâyet ettiği bir sırada şöyle demiş:

— Makamını, mevkiini ve şahsiyeti ehemmiyetini Talât Bey biraz geç anlamıştı.

Bir başka gün de iaşe işlerinden dolayı haklarında şikâyetlerin ardı arkası kesilmeyen üç bakanın Tevfik Paşa kabinesindeki yerlerini muhafaza etmelerine çok hiddetlenen padişah:

— Bu memleketi idare için meğer iki adam lâzımmış. Birisi Sultan Hamit, öteki de Talât Paşa. Talât Paşa bu memleketi iyi anlamıştı, o hakikaten müstesna bir şahsiyetti, demiş. Yine Vahdettin, İzzet Paşanın istifası üzerine; «Vallahi Talât Paşaya acıyorum» şeklinde konuşmuş.

Bu padişah konusundaki fikirlerim kendisinin gayri samimi olduğu merkezindedir. Vahdettin, İttihat ve Terakki partisini bir gün ne olur ne olmaz yine iktidar mevkiine gelir ihtimalini düşündüğünden Talât Paşayı okşamak yolunu tutmuş olabilir. Bununla beraber Talât'tan sonra iş başına gelen kabine reislerinin beceriksizliklerinden usanmış olan padişahın belki de hakikaten Talât Paşayı aradığı günler olmuştur.

TALÂT'IN İSTANBUL'DAN AYRILIŞI

Birinci Dünya Savaşı kaybedildikten sonra Talât, Enver ve Cemal Paşalarla Merkezi Umumi azalarından Doktor Nâzım, Doktor Bahaddin Şakir ve Doktor Rusuhi (Diktürk)'nin İs-

www.eyfocenter.com

tanbul'da kalmaları bile bile ölüme atılmaları olurdu. Yukarıda da belirttiğim gibi Talât memleketi terketmeye şiddetle karşı koymuşsa da olayların süratle gelişmesi ve dostlarının devamlı ısrarları karşısında maneviyatı bozulmaya başlamıştı. Ortalık durgunlaşıp memleket yabancı işgalinden kurtulduktan sonra tekrar İstanbul'a dönmek üzere geçici bir süre için Berlin'e gitmeye ve olayların gelişmesini orada beklemeye razı oldu.

Talât bu seyahate karar verdikten sonra bir gün bana:

— Mithat sen de bizimle geleceksin, dedi.

O güne kadar mesuliyet taşıyacak herhangi bir vazifeyi kabul etmemiş olduğum halde onların havasına kapılıp Talât ile birlikte memleketten ayrılmak üzere hazırlığa başladım. Talât'ın yanında yol harçlığı dışında gittiği yerde birkaç ay geçimini sağlayacak kadar parası vardı. Bu bakımdan arkadaşlarına yardım edecek olanaklara sahip değildi.

Enver'e gelince, o, büsbütün parasızdı. Cemal Paşanın da, hakkında ileri sürülen bütün iddialara ve iftiralara rağmen memleketten ayrıldığı gün beş yüz liradan başka parası olmadığını biliyordum.

Enver, yoculuktan bir gün önce Rahmi'ye (Eski İzmir valisi) başvurup:

— Aman Rahmiciğim, ben yarın gidiyorum, düşündüm taşındım, senden başka bana yardımda bulunacak kimseyi bulamadım. Mümkünse şayet bana birkaç bin lira bul... diye ricada bulunmuş.

Rahmi tanıdığı tüccarlardan birisinden üç bin lira bularak Enver'e vermiş. Rahmi birkaç sene sonra Malta esaretinden kurtulup Berlin'e gittiğinde Enver ile karşılaşmış. Enver kendisine:

— Rahmi kardeşim, senden aldığım üç bin lirayı iade edecek durumda değilim. Çok üzgünüm, amma hakikaten buna imkânım yok, deyince Rahmi gayet samimi bir ifade ile:

— Ne üzülüyorsun Enver Bey kardeşim, ben o parayı sana

iade edilmek üzere temin etmemiştim ki, diyerek arkadaşlığını göstermişti.

Rahmi, Moskova'dan Berlin'e gelen Enver'i ilk defa Selânik'te Sultan Abdülhamid'e jurnalciliğinden dolayı öldürmeye karar verdiği Hasene ablasının kocası Nâzım Beyin evinde görmüştü. Nâzım Bey Birinci Cihan Harbi yıllarında Ordu Donanma Pazarı mağazalarının müdürü idi. Enver tek başına bütün devletin kaynaklarına hâkim, nüfuz sahibi, kudreti münakaşa kabul etmez bir mevkide idi. İstemiş olsaydı ordunun tahsisatından kendisine birkaç yüz bin lira ayırtamaz mı idi? Ama dediğim gibi ne Talât, ne Enver, ne de Cemal servet peşinde koşan kimseler olmadıkları gibi, memleketin malına el değil, dil uzatacak karakterde de değillerdi.

İSTANBUL'DA SON GECE

Hayallerimiz yıkılmış, ümitlerimiz yıpranmıştı. Böylesine karamsar bir haleti ruhiye içinde yaşarken bir de memleketten ayrılma zorunluğu çıkmıştı ortaya. Talât ile rahmetli İhsan Namık Poroy'un Arnavutköy'deki evinde geçirdiğimiz geceyi unutamam. Son olaylar hepimizi kahretmişti. Ne bir şey düşünebiliyor, ne de bir karar alabiliyorduk. Daha doğrusu şaşırmıştık ve bu şaşkınlık hepimizi âdeta mateme garketmişti. Bizim bu durumumuzu gayet iyi anlayan Sayın İhsan Namık Poroy, Almanya'ya hareket etmeden bir gece evvel hepimizi evine yemeğe davet etmiş, böylece belki de son defa topluca bir yemek yemek ve memleket hakkında konuşmak fırsatını hazırlamak istemişti.

O geceki yemekte İttihat ve Terakki'nin son başbakanı ile umumi kâtibi, ben, Cemal Paşa, Bahaddin Şakir, bazı Merkezi Umumi üyeleri vardı. Burada toplanan bizler o gece yarı-

www.seyfocenter.com

sından sonra İhsan Namık Poroy'un yalısı önüne gelecek bir motorla açıkta bekleyen Alman kruvazörüne binecek ve memleketten ayrılacaktık. Hepimiz efkârlı idik. İçkiyi biraz fazla kaçırmış olacağız ki konuşmalar hararetlenmiş zaman zaman kısa tartışmalara bile yer verilmeye başlanmıştı. Talât hepimizden fazla kaçırmış olacak, çenesi açılmış anlatıyor, anlatıyordu. Yemek bittikten sonra kahvelerimizi içmek için çekildiğimizde refikamın Talât'ı salonun bir köşesine çekip birşeyler konuştuğunu farkettim. Sonradan öğrendiğime göre şöyle bir konuşma geçmiş aralarında:

— Talât Bey, Mithat'ın Ermeni tehcir işleriyle alâkası var mı?

— Hayır, o hiçbir şeye karışmadı.

Refikam bu cevabı alınca şöyle bir teklifte bulunmuş:

— Mademki Mithat'ın yapılan icraatta mesuliyet hissesi yoktur, o halde sizinle birlikte gidişinin sebebi nedir? Anladığıma göre onun gitmesinde bir fayda mülâhaza edilmeyecek. Siz bilirsiniz ama İstanbul'da kalsa...

Bunun üzerine Talât gülmüş ve:

— Anladım hanımefendi, anladım demiş. Mithat'tan ayrılmaya tahammülünüz yok...

Bunun üzerine refikam biraz da mahçup şöyle demiş:

— Hayır, yanlış anlamayın, sadece hiç yoktan bir suç işlemiş vaziyete düşmüş olmasını istemiyorum da... Müsaade ederseniz o burada kalsın...

Talât, derhal refikamı teselli edip:

— Hayhay, kalsın efendim kalsın, zaten sadece bizimle beraber olsun diye onu yanımıza alıyorduk...

Bu konuşmadan benim haberim yoktu, tabii alınan karardan da. Daha doğrusu değiştirilen karardan... Ben zaman zaman Boğaza bakıp içimi çekiyor ve biraz sonra motor gelecek, bizleri alıp götürecek ve elveda İstanbul diye mırıldanıyordum.

Böyle bir dalgınlığım sırasında hanım yanıma geldi ve:

— Mithat sen İstanbul'da kalıyorsun, dedi.

Ben şaşırmıştım, herşeyim hazırdı, karar verilmişti, ben de gidecektim Almanya'ya... Birdenbire bu değişiklik beni hayli şaşırttı.

— Nasıl, İstanbul'da mı kalıyorum?

— Evet, Talât Bey ile görüştüm, senin gitmene lüzum yokmuş...

Doğrusunu söylemek gerekirse inanamamıştım refikamın söylediklerine. Onun yanından ayrılıp Talât'a sokuldum ve heyecanımı saklayarak sordum:

— Ben sizlerle gelmiyor muyum?

Talât bir elini omuzuma koydu ve sakin bir ifade ile:

— Hayır gelmiyorsun, dedi, sen burada kal, seni hanımından ayırmaya hakkımız yok...

Açık söylemek gerekirse, sevinmemeye imkân yoktu. Evimi, barkımı, sevgili İstanbul'u bırakıp meçhul bir akıbete göç etmek, benim gibi hayatta bütün yaşama zevkini kendi yuvasında bulmaya alışmış bir insan için kolay katlanılacak bir fedakârlık değildi. Esasen Talât'ın peşine takılıp gitmek meselesi can korkusundan değil, o candan adama olan bağlılığımdan ileri geliyordu... Mademki onu gücendirmeden, onun isteği ile İstanbul'da kalıyordum, buna sevinmek hakkımdı.

Ne varki bütün bu sevinç arasında içim üzgündü, her şeyden evvel memleketin durumu, uğradığı korkunç akıbet her türlü sevinci önleyecek kadar güçlü idi.

Dünya harbini kaybedenler arasında yer alan memleketim şimdi galip devletlerin orduları tarafından işgal ediliyordu. Birkaç güne kadar İstanbul'da olacaklardı. Sadece bu üzücü manzaraya şahit olamayacakları için Talât ve arkadaşlara gıpta ediyordum.

Sabahın alaca karanlığında motor geldi. İhsan Namık Poroy Bey'in yalısına yanaşmadan önce Enver'in Kuruçeşme'deki evine uğramışlar ve oradan bizi almaya gelmişlerdi.

www.seyfoconter.com

İnsanların, kaderin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmadıklarını, bütün fenerlerini söndürmüş olan Alman motorunun İhsan Namık Bey'in yalısı rıhtımından ayrılışını yaşlı gözlerle takip ederken bir kere daha anladım. Refikam Talât ile konuşup benim hakkımda karar değiştirilmesini sağlamamış olsa, şu anda ben de bu motorda bulunacak ve onlarla beraber memleketten ayrılacaktım. Birkaç saat önceye kadar böyle bir sonuç aklımın ucundan bile geçmemişti. Sözün kısası onlar gitti ben kaldım ve her şeye rağmen yıllardan beri kader birliği yaptığım, beraber mücadele ettiğim sevgili dostlarımdan ayrılmak bana derin bir hüzün verdi. Motor uzaklaşırken onları bir daha görmeyecekmişim gibi bir his hâkim olmuştu benliğime ve bunun etkisi ile olacak gözyaşlarımı tutamadım. Motor alaca karanlıkta kaybolunca kadar rıhtımda kaldım. Sonra içeri girdim ve bir koltuğa oturup düşünceye daldım.

İsviçre'ye gidişim, Cenevre'deki hayatım, babamın hastalığı, dönüşüm, Selânik... İstanbul... Abdülhamid... Vahdettin... sonra Dünya Savaşı, bu savaşa girişimiz ve yenilmemiz... hepsi hepsi gözlerimin önünden bir sinema şeridi gibi geçti... Ne düşüncelerle mücadeleye atılmış, nasıl bir akıbetin kucağına düşmüştük.

MALTA SÜRGÜNÜ

Onlar gittikten sonra benim İstanbul'da kalışım tehlikelerden uzak olduğumu ifade etmiyordu. Memleket münevverlerinin başına gelenler benim de başıma gelecekti, nitekim geldi de. Evvelâ yakalanıp meşhur Bekirağa Bölüğüne hapsedildim. Bekirağa Bölüğü diye anılan yer şimdiki İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Tıp Fakülteleri binası avlusundaki askeri hapishane idi. Burası Osmanlı yönetiminde siyasi tutukluların toplandığı

ve kendilerine işkence yapıldığı yerdir. 1908'den önce bu hapishaneyi yöneten Bekir Ağa isminde bir memurun adı verilmişti. Buraya getirilenlere yapılan işkenceler sebebiyle bu hapishane bir zamanlar çok meşhur olmuştu. Meşrutiyetten sonra tutuklanan politikacılar ve İttihat ve Terakki mensupları buraya getirilmiş, bir süre kaldıktan sonra Malta'ya sürgün edilmişlerdi.

İstanbul işgal edilmişti, fakat işgal kuvvetleri kumandanları hâlâ bir ayaklanma olacağından korkuyordu. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı senelerinde Türk halkının katlandığı sıkıntılar, yolsuzluklar sebebiyle yeteri kadar yiyecek bulamamak, karaborsa ve bütün bunlara eklenen mağlûbiyetler halkın İttihat ve Terakki idaresi ve idarecilerine karşı husumet beslemesine sebep olmuştu. İşgal kuvvetleri bunu biliyordu. Ne varki yeni idarenin eskisinden daha kötü olduğu ortaya çıktıktan sonra İttihat ve Terakki yöneticilerinin iyi niyetli ve ellerinden geldiği kadar memleketin yararına çalıştıkları anlaşılmaya başlanmıştı. İşte bu değişiklik memleketi eline alan yabancı devletleri düşünceye yöneltti ve Türklerin sıkıntılı zamanlarda daima birlik olduklarını bildiklerinden eski ve yeni idarecilerin birleşip tekrar idareyi ele alarak işlerini güçleştireceğine inandıklarından tanınmış asker ve politikacıları hapse atıyor ve sürgüne gönderiyorlardı. Bu gibilerin bir arada olmaları onlar için sakıncalı idi, dağıtmak gerekiyordu onları ve öyle yaptılar. Bu arada Osmanlı yönetiminin ruhuna işlemiş jurnalcilik de almış yürümüştü. Kimin kime husumeti varsa işgal kuvvetlerine jurnal ediyor ve onlar da sorup soruşturmadan hapishanelere gönderiyorlardı. Bu tarihlerde memleket tam bir hercümerç içinde yuvarlanıyordu. İşgal kuvvetleri emrine girenler vardı ve bu keşmekeşten yararlanıp servet sahibi olma yolunu tutan bu gibilerin yapmayacağı kötülük yoktu. Geçmişi tertemiz, hiçbir kötülüğe karışmamış masum kimselerin zindanlarda yattığı bir hakikattir ve maalesef bunların çoğunluğu yine bizlerden, yani Türkler

www.seyfocenter.com

tarafından iftiralara uğrayanlardır. Tabii bu arada memleketin bu duruma düşmesini bayram havası içinde kutlayan azınlıklar intikam hisleri ile hayallere sığmayan yalanlar uydurup bir yandan Türklere zulmedilmesini sağlıyor, diğer taraftan da işgal kuvvetleri ileri gelenlerinin gözüne girip parsa toplamaya çalışıyordu. Mütarekeyi takip eden günlerde sanki geç kalmaktan korkarmış gibi bir kısım sahtekârların gayretkeşliği ile tevkif listeleri hazırlanmaya başladı. Tevfik Paşa hükümeti hiçbir şey esirgemiyordu bu konuda. Eski husumetler birdenbire su yüzüne çıkmış, âdeta bir av başlamıştı. Bu arada dürüstlükleri ve vatanseverlikleri ile tanınmış Fethi Bey (Okyar), Canbolat gibi kimseler bu gaddar jurnalciler yüzünden hapishanelere atıldılar.

Tevkif edilenler arasında suçsuzlar çoğunlukta idi ve işgal otoriteleri bütün gayretlerine rağmen bunlar hakkında idam cezası veremediklerinden sürgünü en doğru çıkar yol olarak kabul etmişlerdi. Bekirağa bölüğünde bir süre kaldıktan sonra benim de dahil olduğum bir gurup hakkında sürgün kararı verilmişti. Böylece bizleri memleketten uzaklaştıracak ve herhangi bir ayaklanmaya fırsat vermeyeceklerdi.

Savaş sorumluları adı altında toplananlar, guruplar halinde sürgün ediliyorlardı. Benim bulunduğum gurup İngilizler tarafından bir savaş gemisine bindirildi ve Malta'dan önce Mondros adasına gönderildik. Bu sürgün bizleri hayli hırpalamıştı; zira ne olacağımız, nereye gideceğimiz bize söylenmiyordu. Herkeste memleketten uzaklaştırıldıktan sonra idam edilmek korkusu vardı. Aramızdaki tanınmış kimselerin bulunması bizleri hem korkutuyor hem de memnun ediyordu. Zira bu gibileri idam etmeleri olaylara sebep olabilirdi. Oysa sürgün haberi çıktığı zaman yukarıda da belirttiğim gibi geceleri koğuşlarda konuşulan en önemli konu sürgün edilip gönderildiğimiz yerlerde bizleri asmaları ihtimali idi.

İşte bu haleti ruhiye içinde bindirildiğimiz gemilerin nereye gideceğini öğrenmek gayesiyle gemi personeline iltifatlar yağdırılıyor, hediyeler veriliyordu. Bizi götüren gemi Mondros adasında limana girince ilk düşüncemiz yeni bir emir geldiği ve bizi geri götürecekleri merkezinde idi. Zira memlekete yakındık ve bizleri burada uzun süre tutmazlardı.

MALTA YOLCULUĞU NASIL BAŞLADI?

28 Mayıs 1919 Çarşamba günü sabahın erken saatlerinde bir İngiliz, bir Fransız subayı beraberinde birkaç erle Bekirağa Bölüğüne geldiler. Subayların elinde bir liste vardı. İsimler okunarak 64 kişi bir tarafa ayrıldık. Dışarıda bekleyen kamyonlara bindirdiler bizleri. Beraberimizde pek az eşya alabilmiştik. Nereye gidiyorduk, daha doğrusu nereye götürüyorlardı bizi? Hepimizde garip bir korku vardı. Heyecanlı geçen bir saatlik şehir içi yolculuğundan sonra Tophane rıhtımına getirilmemiz içimize biraz olsun su serpti. İtiraf edeyim, yapılan ayırım hepimizde idama götürülüyoruz korkusunu yaratmıştı. Rıhtımı gördüğümüz zaman ferahladık, zira sürgüne gönderileceğimizi anlamıştık. Rıhtımda Prenses Anna isimli bir gemiye bindirildik. Küçük ve eski bir gemi idi. Yeteri kadar kamara bulunmadığından birçoğumuz güvertelerde sere serpe yere oturduk. Bizim sürgüne gönderileceğimiz haberini alan ailelerimiz rıhtıma koşmuştu. Bir yandan bizi görmek, diğer taraftan da bize giyim eşyası, yiyecek ve para verebilmek amacıyla sandallara binip gemiye yanaşmışlardı. Ne varki silahlı askerler bu sandalları gemiye yaklaştırmıyordu. Kadınlı çocuklu bu kalabalığın geliş sebebi anlaşılınca getirdikleri eşya ve paraların bir subaya teslimi kararlaştırıldı ve öyle yapıldı. Bu subay birçoğumuza

www.seyfocenter.com

ait eşya ve paraları aldı. Bizler yolculuk boyunca ne kadar bekledikse de çoğumuzun eli boş kaldı, zira subay özellikle paraları cebine atmıştı. Bu konuda bazılarımız itiraz ve yüksek makamlara müracaatta bulunduysa da bir sonuç çıkmadı. On saatlik bekleyişten sonra Prenses Anna hareket etti.

Mondros adasına varıldığında akşam karanlığı basmaya başlamıştı. İki yanımızda iki savaş gemisi yer aldı ve bizim gemi demir attı. Sandallarla birkaç subay geldi gemiye ve süvari ile görüşmeler oldu. Hepimiz merak ile bekliyorduk bu görüşmelerin neye varacağını.

31 Mayıs sabahı hepimizi güverteye topladılar. Bir saat kadar bekleyişten sonra süvari geldi, elindeki listeyi okudukça ismi geçenlerin ayrılmalarını söyledi. On iki kişiydik ayrılanlar. Prens Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Halil Bey (Eski Hariciye Nazırı), Haci Adil Bey (Eski Dahiliye Nazırı), Ali Mühif Bey (Eski Nafıa Nazırı), Ziya Gökalp, Kemal Bey (Eski İaşe Nazırı), Şükrü Bey (Eski Maarif Nazırı), Hüseyin Tosun Bey (Milli Ajans Müdürü), Ağaoğlu Ahmet Bey, Mahmut Kâmil Paşa (Eski Harbiye Müsteşarı) ve ben Mithat Şükrü. Gemiden indirildik, bir mavnaya koyun misali dolduk. Karaya çıktığımızda heyecan ve korku son haddini bulmuştu. Ne olacaktık? Bizi bu adada mı idam edeceklerdi, yoksa gemide kalan arkadaşlar mı bu akıbete uğrayacaktı?

Bunların hiçbiri olmadı, zira yapılan bu ayırım gelişi güzel bir işlemden başka bir şey değilmiş.

İki ay kadar Limni adasının Mondros liman kasabasında kaldıktan sonra bizleri de Malta'ya götürdüler. Bu gidiş bir bakımdan memnun edici idi, zira orada bizlerden ayrılan arkadaşlar vardı, onları bulmak, onlarla beraber olmak, Limni'deki feci yaşamımıza renk katacaktı.

Daha evvelce de belirttiğim gibi Malta'ya geliş, bizim için esaret hayatını çekilir şekle sokacaktı. Burada eski dost ve arkadaşları bulduk ve beraber yaşamımız ilerisi için ümit verici oluyordu.

Buraya geldiğimizde İngiliz kumandanın bir emrini bildirdiler bize. Kimse yanında fazla para taşımayacaktı. Bir hafta için ancak iki İngiliz lirası harcamaya hakkımız vardı. Durumu iyi olanlar buna çok üzüldüler. Bunların başında eski Sadrazam Sait Halim Paşa ile kardeşi Abbas Paşa geliyordu. Her ikisi de zengin kişilerdi, ne varki verilen karar ile ellerindeki parayı istedikleri gibi harcamaya hakları kalmamıştı. Ayrıca Mısır'daki servetlerinden de yararlanmak olanakları yoktu. Nitekim bir gün kendileriyle beraber olduğum sırada bir İngiliz çavuşu yanımıza geldi ve elindeki zarfı Abbas Halim Paşaya verdi. Paşa zarfı açtı, birkaç sayfa yazı vardı. Hepsini birer birer ve dikkatle okudu, sonra içini çekti ve bana hitaben:

— Bizim Kahire'deki kâhyanın mektubu, dedi, bakın bir hesap defteri. Çiftliklerin bu seneki hasılatını bildiriyor. Tahminen bir milyon İngiliz lirası. Parayı bankaya yatırmış, bir emrim var mı diye soruyor.

Abbas Paşa dudaklarında acı bir tebessümle devam etti konuşmasına:

— Ne garip değil mi? Mısır'da milyonlarımız olsun biz burada sefalet çekelim. İki İngiliz lirasından fazla para sarfetmeyelim, olur iş değil...

O bunları söylerken Sait Halim Paşa yeleğinin cebinde sakladığı küçücük bir paketi çıkardı. Etrafına baktı, kimsenin bizi gözetlemediğine kani olduktan sonra yavaş yavaş paketi açarken konuştu:

— İşte ben böyle bir ihtimali düşünerek İstanbul'dan ayrılırken dört beş adet nohut büyüklüğündeki incileri gizlice ya-

www.seyfocenter.com

nıma aldım. Bunlar gayet kıymetli incilerdir. Gördüğünüz gibi siyahtır bu inciler, bugüne kadar ihtiyacım olmadığı için kullanmadım...

Paşanın sigara kâğıtları arasında sakladığı inciler hakikaten güzel şeylerdi ve muhakkak ki çok kıymetli idi. Sait Halim Paşanın benim yanımda bunları söylemesi ve incileri göstermesi bana olan güveninden ileri geliyordu. Konuşması bitince incileri yine aynı kâğıtlara sardı ve dikkatle yelek cebine yerleştirdi.

Bu arada Malta'da bulunanlardan aklımda kalanları şöyle sıralamakta fayda görüyorum: Bunlar daha çok sık sık görüştüklerimdir. Liste şöyle: Canbolat, Fethi Okyar, Rahmi Bey, Übeydullah Efendi, Cevat Bey, Ferit (Hamal) Bey, Ahmet Nesimi Bey, Sabri Bey (Eski Ziraat Nazırı), Muammer Bey (Eski Siyasi Kısım Müdürü), Mersinli Cemal ve Esat Paşalar, Faik Bey (Eski Edirne Mebusu), Tahsin Bey (Eski valilerden), Sait Paşa (Eski İstanbul muhafızlarından), Diyarbakır Mebuslarından Fevzi ve Zülfi Beyler, Şükrü Kaya Bey, Velit Bey, Celâl Nuri Bey, Süleyman Nazif Bey, Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Bey...

Bizden önce buraya getirilenlerin hikâyeleri de hayli enteresandır. Mondros'dan ayrıldıktan sonra Malta'ya geldiklerinde daha gemiden çıkarken neyin beklediğini anlamışlar. Şöyle ki, eziyetli bir bekleyişten sonra külüstür bir mavnaya bindirilmişler. Bu arada kendileri mavnaya indikten sonra eşyaları gemiden aşağıya atılmış. Bu paket ve denkler mavnadakilerin başlarına düşüyor ve onlar da sakatlanmamak için oradan oraya kaçıyorlarmış. Karada ve geminin güvertesinde onları seyreden İngilizler bu hale kahkahalarla gülüyor ve bizimkilerle alay ediyorlarmış. Daha adaya ayak basmadan maruz kaldıkları bu çirkin davranış hepsinin moralini daha da bozmuş. İş bununla da bitmemiş, karaya çıkarıldıkları zaman bir binanın duvarı dibine yanyana sıralanmışlar. Karşılarına geçip silahlarını doğrultan askerleri görünce Malta'ya idam edilmeye getirildikleri düşüncesine kapılıp gözlerini kapatarak dua etmeye başlamışlar. Ne varki bu ölüm bekleyişi uzun sürünce gözlerini açıp neler döndüğünü anlamak istemişler ve görmüşler ki bu davranış sadece onları korkutmak için tertiplenen bir oyunmuş. İşkencenin böylesini yaşamak herhalde pek iç açıcı bir şey değildi. Karaya çıkıp bir süre bekletildikten sonra yarım saatlik yürüyüş ile Salvator kalesine getirilmişler. Burada kapatıldıkları bir koğuşta İngiliz subayın okuduğu listeye göre gruplara ayrılmışlar.

Geceleri ışık yakmak yasaktı, bu sebeple karanlık koğuşlarda haşarat ile kör bir mücadeleye giriyorduk. Sabah olunca koğuşların rutubetli soğuğundan kurtulup kalenin avlusuna çıkıyorduk. Avlunun ortasında bir havuz vardı ve bize ancak bu havuzun etrafında dolaşmak izni verilmişti. Zamanla bu da az geldi, başka şeyler bulmak, oyalanıp sıkıntıdan kurtulmak için yenilikler aramak lâzımdı. Kimin aklına geldi bilmiyorum, bir tenis sahası yapılması teklifi ortaya atıldı ve derme çatma bir tenis sahası yapıldı. Bu arada güneş banyosu moda haline geldi ve birçok arkadaş saatlerce güneş altında kalıp sağlıklarını koruduklarını iddia etmeye başladılar. Hüseyin Cahit bu güneş banyosunu tenis ile bağdaştırıp yalnız bir deniz külotu ile tenis oynamaya başladı. Kızgın güneşin altında saatlerce süren bu tenis maçları sonunda Hüseyin Cahit öylesine yanmıştı ki, bir gün eline geçirdiği aynaya bakıp:

— Yahu ben arap üzengiye benzedim, dedi.

Bu buluş pek hoşumuza gitmişti, o günden sonra Hüseyin Cahit'i arap üzengisi diye çağırmaya başladık.

Bir de kâğıt falı çıktı ortaya. İskambil kâğıtları ile fal bakmak moda haline geldi. Burada enteresan bir tesadüfü zikretmek isterim. Şöyle ki, bir gün kâğıt falına çok düşkün olan Zülfi Bey, Übeydullah Efendi için fal açtı. Übeydullah Efendi bir süre masanın üzerine yayılan İskambil kâğıtlarını seyrettikten sonra sordu:

— Eeee, söyle bakalım Zülfi Bey, benim falım ne diyor?

www.seyfocenter.com

Zülfi Bey düşündü, düşündü ve şöyle cevap verdi:

— Falınız diyor ki, bir saate kadar İstanbul'a hareket edeceksiniz.

Bu cevaba herkes güldü, İstanbul'a dönmek akla gelecek bir olay değildi. Ne var ki aradan bir saat geçmiş geçmemişti ki bir asker gelip Übeydullah Efendiye kumandanın kendisini görmek istediğini bildirdi. Übeydullah Efendi giderken arkasından şakalaşanlar oldu: «Haydi Übeydullah Efendi bak Zülfi Beyin falı çıkıyor galiba, hayırlı olsun». On beş dakika sonra Übeydullah Efendi döndüğünde yüzündeki şaşkın ifade hepimizin ilgisini çekti. Meraklı bakışlara cevap veren Übeydullah Efendi şu cümleyi mırıldandı:

— Evet İstanbul'a gönderiliyorum...

Şaşkınlıktan herkesin dili tutulmuştu sanki, kısa bir sessizlik oldu. Sonra herkes Zülfi Beyin etrafını sarıp fal baktırmak için birbirini itelemeye başladı.

ARKADAŞ HATIRI İÇİN

Malta hatıralarım arasında unutamadıklarımdan birisi de Ahmet Agayef rahmetli yüzünden Malta'da altı ay fazla kalmama sebep olan olaydır.

Anadolu'daki İngiliz esirlerin arasında Lord Curzon'un kardeşi de bulunuyormuş. İngilizler bizim kumandanlığa Lord Curzon'un kardeşi ile Malta'daki esirlerin mübadele edilmesi teklifinde bulunmuş. Lord Curzon'un kardeşi ile beraber yirmi kişi bu mübadeleye dahil edilmiş. Durum bize bildirildiğinde hepimiz sevinçten yerimizde duramaz olduk. Ne varki yirmi kişilik listeye kimler girecekti? İngilizler şart koşmuşlar, bu şarta göre Malta'da bulunan esirler arasında Ermeni tehciri ile ilgisi olmayan yirmi kişinin seçilmesi gerekiyordu. Bu seçimi gayet tabii İngilizler yapacaktı. Bir merak ve heyecan almıştı

hepimizi. Gece uykularımıza giriyordu seçim listesi ve her gün birbirimize sorup listeye girebilecekleri sayıyorduk. Ermeni tehciri ile ilgisi olmayanlar bile haklarında yapılan jurnalcilik sonucu kara listede olabileceklerini düşündüklerinden İngilizlerin vereceği karar hakkında kimse kesin bir şey söyleyemiyordu.

Nihayet liste açıklandı ve hiç bir teşebbüste bulunmadığım halde listede ben de vardım. Liste açıklandığı zaman Ahmet Agayef (Ağaoğlu) fena halde sinirlendi. Ne demek oluyormuş da İttihat ve Terakki Cemiyetinin kâtibi umumisi ondan önce listeye dahil oluyormuş. Burada tabii beni kastediyordu Agayef. Öylesine kızgın ve sözünü sakınmadan konuşan bir kimse idi ki, bu itirazları benim canımı sıktı ve bir gün kendisine gidip bir kenara çektim ve şöyle konuştum:

— Üzülme Ahmet Bey, kumandana söyleriz, benim yerime seni listeye dahil etsin. Zararı yok ben bir dahaki kafile ile giderim.

Ahmet Agayef bu teklifim karşısında hem çok sevindi hem de çok üzüldü, zira böyle bir şey beklemediğinden o güne kadar hakkımda söylediklerinden utanmıştı. Benim teklifim biter bitmez boynuma sarıldı ve özür dileyerek söylediklerine pişman olduğunu belirtti. Birkaç gün sonra benim kumandana müracaatım üzerine listeden benim ismim silinip yerine Ahmet Bey'in ismi yazıldı.

Ahmet Bey çok sevinmişti, ben de onu sevindirdiğim için memnundum ama gelin görün ki ikinci listeyi tam altı ay bekledik. Yani Ahmet Beyin hatırı için ben Malta adasındaki esaret süremi altı ay uzatmış oldum.

Bu olaydan sonra Malta Yaranı ismi verilen biz Malta mahpusları arasındaki Ermeni işleriyle alâkalı olanlar hakkında korkunç söylentiler çıkmaya başladı. Biz günün birinde nasıl olsa serbest bırakılacağımızı, bu cehennemden kurtulacağımızı biliyorduk, fakat onlar... Onların akıbeti hakkında kimse kesin bir şey söyleyemiyordu. Ermeni tehciri ile ilgisi olanların sayısı

www.seyfocenter.com

on altı idi. Aralarında kumandanlar ve valiler vardı. Biz daha çok Ali İhsan (Sabis) Paşa için endişeliydik. Onun durumu diğerlerinden daha tehlikeli idi.

Adada yönetim zaman zaman değişiyordu. Bakarsınız bir aralık bize karşı muamele yumuşar, âdeta İngilizlerle aramızda dostane konuşmalar olur, disiplin gevşer. Bazen de hiç sebepsiz veya bizim bilmediğimiz bir sebepten İngilizler bizim yanımıza sokulmaz, sert emirler verilir, yasaklar olur velhasıl disiplin birdenbire sertleşir.

Yönetimde disiplin yumuşadığı zaman topluca şehre inip dolaşmamıza bile izin verilirdi. Biz de bundan yararlanarak hava almak için parklarda dolaşır, sinemaya veya tiyatroya giderdik. İşte bu gezintilerimizin birisinde birkaç arkadaş kimsenin bizi dinleyemeyeceği kadar tenha bir park köşesinde toplanarak Ermeni tehciri ile ilgili arkadaşları adadan kaçırmaya karar verdik. Bundan kimsenin haberi olmayacaktı. Tabii on altı kişi hariç. Bu kararı gerçekleştirmek için gizli toplantılar yapıyor ve tedbirler alıyorduk. Nasıl yapacaktık? Ne gibi bir yol tutacaktık onları adadan kaçırmak için? Şunu da belirtmekte fayda var ki teşebbüsümüz akim kaldığı takdirde bizler de kara listeye girecek ve belki de ağır şekilde cezalandırılacaktık. Ama bir defa karar vermiştik, dönemezdik bu karardan. On altı arkadaş bu yolda bize güveniyordu ve samimi söyleyeyim ümitlenmişlerdi de...

Yine disiplinin yumuşadığı ve bize şehre inmek izini verildiği bir gün çarşıda dolaşırken bir kahvehaneye girdik. Burada bir Maltız (Maltalı) ile ahbaplık etmeye başladık. Değişik konularda lâf ederken Maltalı delikanlı İngilizlerden şikâyet etmeye başladı. Onların aleyhine atıp tutuyordu. Arkadaşlar bundan yararlanmak için kaşgöz işaretleriyle anlaşıp delikanlıya hafif tertip açıldık. Korkuyorduk da, belki de bu Maltız İngilizlere çalışıyordu. Fakat ne olursa olsun denemede fayda vardı. Tabii ilk tanıştığımız gün hiçbir şey söylemedik, hatta şehre

indiğimiz ikinci gün bile dostluğumuz birkaç dert yanmaktan ileri gitmedi. Her defasında delikanlıya elimizden geldiği kadar meşrubat ısmarlıyor, onun hoşuna giden konularda konuşuyor, şikâyetlerini destekliyorduk.

Nihayet bir defasında artık iyiden iyiye İngilizleri sevmediğini anladığımızdan kendisine açıldık. Böylece kararımızı söyledik.

— Türk esirleri arasında on altı kişilik bir grup var. İngilizler bunları sevmiyor ve ellerinden gelen kötülüğü yapıyorlar. Tahmin ediyoruz ki ilk fırsatta kurşuna dizecekler. Acaba bunları adadan kaçırmak için bize yardım eder misin?

Maltalı genç uzun uzun düşündü ve güleç yüzünü bana çevirip göz kırparak:

— Ucunda para var mı? diye sordu.

Kendisine elimizdeki parayı vereceğimize dair söz verince, delikanlı şöyle dedi:

— Yakında limana bir gemi gelecek. Kaptanı benim dostumdur. Kendisi ile konuşup kandırmaya çalışacağım. Üç gün sonra gelip beni bulun, size ne karar verdiğimizi söylerim.

Üç gün, üç ay gibi uzun geldi bize. Kalenin avlusunda kimseye belli etmemeye çalışarak bir kenara çekiliyor ve hep Maltalı gencin vereceği cevabı bekliyorduk. Her şeye rağmen bizi İngilizlere ihbar edebilirdi. Bizimle beraber on altı arkadaş da heyecanla bekliyordu üç gün sonra gelecek cevabı. Nihayet üçüncü gün şehre indik ve her zamanki kahvehaneye gittik. Maltalı genç oradaydı, bizi görünce yüzü güldü ve müjdeyi verdi.

Arkadaşı ile konuşmuş. Kaptan olan bu arkadaşı on altı yaşında bir gençmiş. Bizim için önemli olan kaptanın yaşı filan değildi tabii, genç olsun ihtiyar olsun; bizimkileri kaçırsın da...

İkisinin yaptığı plana göre bizimkileri İtalya'ya çıkartacakmış genç kaptan. Aramızda yaptığımız bir anlaşmaya göre istedikleri paranın yarısını on altı arkadaşımızı gemiye bindir-

www.seyfocenter.com

dikten sonra alacak, gerisini de bizimkileri İtalya'ya çıkarttıktan sonra.

Kararlaştırılan gün gelip çattı. Maltalı gencin yaptığı plana göre bizimkiler üçer dörder kişilik guruplar halinde onun göstereceği bir yerden küçük botlarla gemiye götürülecekti. Maltız işi iyi ayarlamıştı ve bizimkiler onun dediği gibi davranınca gemiye girmeleri hadisesiz geçti. Biz Rauf Orbay ile sahildeki bir gazinoda küçük sandalların gemiye yanaşmalarını heyecanla seyrettik. Arkadaşların hepsi gemiye bindikten sonra kaptan alelacele demir alıp yola koyuldu. Bu arada yanımıza gelen Maltız delikanlıya vaadettiğimiz paranın yarısını ödedik. O da paraları alıp süratle sıvıştı. Kaleye döndüğümüzde diğer arkadaşlara durumu anlatınca hepsi sevindiler. Bu arada Ali İhsan Paşanın gemiye binerken gösterdiği telâş herkesi güldürdü. Firar ve bu firarın tertiplenmesi bütün arkadaşları hayret içinde bıraktı. Hepsi bilgi almak ve firar olayını öğrenmek için durmadan sual yağdırıyorlardı. İtiraf edeyim tertiplediğimiz bu olay süresince çektiğim heyecan ve korkuyu anlatmak imkânsızdı. Ne varki on altı arkadaş gemiye binip Malta'dan ayrıldıktan sonra garip bir gevşeme geldi ve o dakikaya kadar geçen hadiseleri birer birer hatırlamak ayrı bir zevk oldu.

Firara hazırlanan arkadaşlara alınması gereken tedbirleri en ufak ayrıntısına kadar anlatmış ve her şeyi bizzat kontrol etmiştik. Ne kadar dikkat edilse yine de bazı aksaklıklar oluyordu. Meselâ kaçacak arkadaşlara beraberlerinde hiçbir eşya götürmeyeceklerini tembih etmiştik. Zira plana göre bunlar gezmeye çıkmış kimseler gibi davranacak ve şüpheleri üzerlerine çekmemek için mümkün olduğu kadar sakin hareket edeceklerdi. Bu arada Kara Kemal nargilesinden vazgeçemeyeceğini söyleyip direndi. O kadar ısrar etti ki bizim için yapacak bir şey kalmadı ve küçük nargilesini koluna iliştirip sahile öyle geldi. Bu gibi hatalar yalnız kendileri için değil, kaçacak diğerleri için de tehlikeli idi. En ufak bir tedbirsizlik her şeyi bir anda mahvedebilirdi. Ali İhsan Paşanın tutumu da bizleri hayli endişelendirdi. Paşa garip bir fikri sabit ile bütün eşyalarını beraberinde almak için kararlı olduğunu bildirdiği zaman şaşkına döndük. Nitekim dolabındaki dört pantolonunu üstüste giyerek her zamanki görünüşünden hayli değişik bir manzara aldı. Bu yetmiyormuş gibi yeni yıkattığı fanilalarını da giydi ve şişman bir insan oldu. Bu değişikliği farkeden firardan haberi olmayan arkadaşlar gülerek Paşaya: «Aman Paşam bu ne hal, ne oldu size?» diye alay etmekten kendilerini alamadılar. O, işaret parmağını dudaklarına götürerek susmalarını ima ediyor, bir yandan da yedek çoraplarını ayağına geçiriyordu.

Firar için kaleden ayrılırken aldığımız önlemler arasında nöbetçilere bol bahşiş vermek de vardı. Bunu her zaman yapardık. Zira genellikle dönüş gecikir ve nöbetçilerin ses çıkartmamaları için onları hoşnut etmemiz gerekirdi. O gün de böyle yapıldı ve nöbetçilere geç kalırsak merak etmemelerini, boş yere etrafı telâşa vermemelerini tembih ettik. Onlar böyle şeylere alışık olduklarından gülerek kaygılanmamazı söyleyip paraları ceplerine indirdiler.

Heyecan son haddini bulmuştu. Firardan haberi olmayan arkadaşlar etraflarında bir fevkalâdeliğin cereyan ettiğini anlıyor, fakat bunun sebeplerini öğrenmek için herhangi bir teşebbüste bulunmuyorlardı. Firar olayında program dışında bir hadise oldu. Küçük sandalla gemiye binen arkadaşların yarısı bu işi tamamladığı sırada bir sahil muhafız subayı gelip sahilde ve tam bizimkilerin sandala bindikleri yerden yirmi yirmi beş metre uzakta bir iskemleye oturup denizi seyretmeye başladı. Bu durum karşısında arkadaşlar beklemek zorunda kalmışlardı. Herif sigara üstüne sigara yakıyor ve oturduğu yerden kımıldamıyordu. Acaba firar hakkında şüpheye mi düşmüştü? Yoksa birisi ihbarda mı bulunmuştu? Bu kadar tesadüf olacak iş değildi. Her ne hal ise muhafız subayı iki saate yakın orada kaldı ve nihayet kalkıp gitti. Sahilde bekleyen arkadaşlar kadar gemiye

www.seyfocenter.com

binenler de heyecanlanmış olacaklardı. Netice olarak hepsi gemiye bindi ve kaptan demir alıp kalktığı zaman derin bir oh çekip biralarımızı yudumladık.

Tabii bu firar hadisesinin meydana çıkmamasına imkân yoktu. On altı kişi birden kaçmıştı ve ilgililer durumu öğrendiklerinde sıkı tedbirler alacak, bizlerin de rahat ve huzuru kaçacaktı. Ne varki öylesine sevinçli idik ki ne yapsalar gülerek kabullenecektik.

Nitekim kampa döndüğümüz zaman yukarıda bahsettiğim gibi arkadaşlara durumu açıkladık ve firar hadisesini en ufak ayrıntılarına kadar onlara anlattık. Herkes seviniyordu ve bu sevinç hiç şüphesiz normalin üstünde bir hava esmesine sebep oluyorlardı. Bir yandan guruplar halinde toplanıp olayı anlatıyor, bir yandan da ilgililer işin farkına vardıkları zaman neler olacağı yolunda tahminler yürütüyordu. Bütün ümidimiz ada kumandanlığının haberi almakta mümkün olduğu kadar gecikmesi idi. Talih bu konuda da kaçan arkadaşlara yardımcı oldu. Şöyle ki, nöbetçiler on altı kişinin dönmediğini evvela topluca bir eğlenceye katıldıklarını düşünmüş ve normal kontrolü yarım saat kadar geçirtmişlerdi. Ne varki daha fazla susamazlardı. Nitekim kısa bir araştırma yaptıktan sonra durumu subaylarına bildirdiler. Subay da işgüzarlık olsun diye daha yüksek makamları haberdar etmeden kendi başına bir soruşturma yapmak hevesine kapıldı. Bu da kaçanlara vakit kazandırdı. Subayın işi bittikten sonra kumandanlığa firar haberini verdi. Vakit gece olduğundan kumandanlığın aldığı önlemler de hayli zaman aldı. Biz kolumuzdaki saatleri kontrol ederek bir sürü hesaplar yapıyorduk. Arkadaşları götüren geminin hızını, İtalya'ya varacakları saati tahmin ediyor ve ada kumandanlığının geç kalacağını ve bizimkilerin kurtulacağını düşünüyorduk. Tabii hep iyimserdik ve yapılan hesaplar bu iyimser hava içinde oluşuyordu.

Tahminlerimiz doğru çıktı, ada kumandanlığı durumu öğrenip kaçakları bulmak için iki sahil koruma gemisini harekete

geçirdiği zaman vakit bir hayli ilerlemişti. Hem sonra kaçakları götüren geminin nereye gideceği bilinmediğinden bu yola çıkardıkları iki gemi gelişigüzel arama yapacaktı. Bu da bizimkilere vakit kazandıracaktı. Sonradan öğrendik ki kumandan on altı kişinin kampa gelmediğini haber aldığı zaman evvelâ firarı düşünmemiş ve kaçakları adada aratmış, ancak sonradan durumu idrak edip deniz kuvvetlerini harekete geçirmiş. Gayet tabii araştırma esnasında en büyük hedef kamptakilerdi ve bizleri sorguya çektiler. Ağız birliği yapmıştık, bizi sorguya çeken İngiliz subaylara arkadaşlardan haber almamanın bizleri de meraka sevkettiğini belirttik. Ayrıca kendilerine arkadaşlarımızın civar köylerde de araştırılmasını, muhtemelen bir yerde topluca eğlenirken başlarına bir belâ gelebileceğini söyleyip adadaki araştırmaların uzamasını sağlamaya çalıştık.

Firar olayından sonra kampta disiplin çok ağırlaştı. Hepimiz gözaltında tutuluyor, şehre inmemize izin verilmiyordu. Bu çok canımızı sıktı, fakat yapacak bir şey yoktu. İngilizler her şeye rağmen firar olayından haberimiz olduğunu anlamakta gecikmediler ve bizlere olan muameleleri değişti. Ne varki sevincimiz öylesine büyüktü ki çektiğimiz ıstırapları unutuyorduk. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bir aralık kamp kumandanı gelip şu konuşmayı yaptı:

— Size sevineceğiniz bir haber vereyim. Arkadaşlarınızın kaçtığını biliyoruz. Merak etmeyin hepsi iyilermiş endişe etmeyin, başlarına bir kaza filân gelmemiş. Biraz evvel haber aldım, bindikleri gemi İtalya'ya varmış, müsterih olun...

Bu haber hepimizi sevindirdi ve kumandana tekrar tekrar teşekkür ettik, hatta ikramda bulunduk.

Adadan ayrıldıktan sonra bizimkilerin yaşadığı macerayı yıllar sonra kendilerinden dinledim. Firar şöyle cereyan etmiş:

Adadan gemiye geçtikleri sırada sahile gelen muhafız subayının yarattığı endişe onları çok korkutmuş ve gemiye binenler teknenin dibindeki bir yerde saatlerce cehennem azabı çe-

www.seyfocenter.com

kerek diğer arkadaşlarının gelmesini beklemişler. Bu iş hallolunca gemi hareket etmiş, fakat bir süre onlar oldukları yerden çıkmamışlar. Üstbaşları pislik içinde yüzleri gözleri kömür tozuna bulanmış güverteye çıktıklarında tanınmayacak halde imişler. Gemi İtalya sahiline vardığı zaman hemen limana girmemiş, bir süre açıkta gezdikten sonra sahile yanaşmış. On altı kişi sandallarla rıhtıma çıktıkları zaman derhal dağılmışlar. Planladığımız gibi hepsi bir başka istikamete yürümüş. Onların kıyafetlerinin durumu ve pislik içinde olmaları sebebiyle kimsenin şüphelenmesine imkân olmamış. Karşılaştıkları kimseler onları sabah karanlığında işten dönen veya işe giden işçiler zannetmiş. Otellere gitmek istediklerinde birbirlerini kaybettikleri gibi gemi kaptanı tarafından rehber olarak verilen gemicileri de kaybetmişler. Oteller onları almak istememiş ve yatacak, daha doğrusu saklanacak bir otel odası bulmak, sonra kendi aralarında buluşmak hayli güç olmuş. Ertesi gün hep beraber Roma'ya gitmişler. Tren istasyonunda kendilerini karşılamaya gelen önceden haberdar edilen Türkler onları böyle acayip kıyafette ve pislik içinde görünce şaşırmışlar. Roma'da da otel bulmak güç olmuş, fakat sonunda başarmışlar. Biraz temizlenip üstbaşlarına çekidüzen verdikten sonra bir parkta toplanıp seyyar fotoğrafçıda resim çektirmişler. Bu resimler gidecekleri ülkelere girebilmek için gerekli pasaportlara konacaktı. Kendilerini bekleyen Türkler pasaport işini de önceden ayarlamışlardı.

Bütün bunlar olup biterken resmi makamlar da faaliyete geçmişti tabii. Nitekim Roma'daki İngiltere sefiri İtalyan hariciyesine müracaat ederek Malta'dan on altı Türk esirinin kaçtığını ve İtalya'ya geldiklerini, kendilerinin derhal yakalanıp İngiliz hükümetine iade edilmelerini istemiş. Ne çareki İtalyan resmi makamları iki gün süren araştırmadan sonra sefire İtalya'da kaçak Türk bulunmadığını bildirmiş. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Türkiye'deki İtalyan sefirine durumu bildirerek bilgi istemiş. Bu isteğe gelen cevap on altı Türk esirinin Malta'dan

kaçtığını, İtalya'ya çıktıklarını fakat şu anda hiçbirisinin İtalya'da bulunmadığını bildiriyormuş.

Zamanla durum yatıştı ve bizim de hapishane hayatımız normale hatta daha da iyiye dönüştü. Önce yirmi dört kişinin tahliye edilmesi, sonra on altı arkadaşın kaçması ile kamp tenhalaşmış ve kumandanın disiplin uygulaması gevşemişti. Ermeni tehciri ile ilgili kimselerin kaçırılması sonunda işi gevşeten kumandanlık bizlerle fazla ilgilenmez olmuştu. Bir süre sonra bizleri de tahliye ettiler. Böylece üç yıla yakın, daha doğrusu iki yıl on ay Malta'da esaret hayatı yaşadım.

BERLİN ANILARI

Malta'dan tahliye edildikten sonra hedefim Berlin idi. Ne yapıp yapıp oraya gidecek, eşim ve oğluma kavuşacaktım. Bütün gayem eşimi alıp İstanbul'a dönmek ve bütün bu hadiseli senelerden sonra huzur içinde yaşayacağım bir yuva kurup iş tutmaktı.

Berlin'e İtalya yolu ile ve trenle gittim. Potsdam'da ikamet eden eşim ile oğlum Turgut'u buldum. Benim için artık yepyeni hayat ufukları açılıyordu. Sevdiklerimle beraber olmak, eski günlerin hatıraları arasında mutlu bir şekilde yaşamak istiyordum. Ne varki Berlin'e gelir gelmez müthiş hakikat ile karşılaştım. Talât Paşa, Doktor Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler Ermeniler tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüşlerdi. Bu menfur suikastlar zaten yıpranmış olan bünyemi daha da hasta etti. Büyük ümitlerle geldiğim Berlin'de böyle bir durumla karşılaşacağım aklımın ucundan geçmemişti. Malta'da bulunduğum sırada işlenen bu cinayetlerden kimsenin haberi olmadığı gibi bana da kimse yazmamıştı.

Uzun mücadele yıllarını beraber yaşadığım bu kıymetli ar-

www.seyfocenter.com

kadaşlarımın ölümü beni fena sarsmıştı. Bir süre evden çıkamadım kederimden. İşte bu sırada akşamları oturur oğlum ve eşimin anlattıklarını dinler onlara sualler sorardım. Talât Paşanın öldürülüşünü kısaca daha önce bildirmiştim, fakat bazı teferruatı biraz evvel bahsettiğim gibi Potsdam'daki evde karım ve oğlumdan öğrendim.

Anlattıklarına göre benim yokluğumda Talât Paşa, Doktor Bahaddin Şakir ve Doktor Nâzım Beyler bize gelirlermiş. Eşim Hatice çok güzel yemek yaptığından onlara sofra hazırlar ve topluca yemek yerlermiş. Genellikle çarşamba günleri cereyan edermiş bu ziyaret ve zaman zaman Talât Paşa'nın eşi Hayriye hanım da gelirmiş. Talât Paşa memleket yemeklerine hasret kaldığından eşim ona pek sevdiği börek, pilav, kuru fasulye gibi yemekler yaparmış.

İşte bu yemek fasıllarında en çok konuşulan konular memleket hasreti, benim Malta'dan ne zaman kurtulacağım ve hasretle beklenen dönüş olurmuş. Tatlı sohbetlerle geçen bu yemeklerin dışında oğlum Turgut'un av hikâyeleri ayrı bir eğlence olurmuş. Enver Paşanın kardeşi Kâmil Beyle ava gidermiş Turgut. Daha önce belirttiğim gibi Turgut gayet iyi silah kullanırdı. Bu sebeple ava gittiklerinde Kâmil Bey ile daima kimin daha çok avlanacağı konusunda yarışırlarmış. Bu av seferlerine Talât Paşa'nın hususi kâtibi Ziya Bey de katılırmış arada sırada. Paşa gitmezmiş ava, oysa o da iyi bir nişancı idi. Meklenburg civarında tanıdıkları bir korucunun evinde kalırlarmış av partileri sırasında. Vurdukları tavşan ve kuş imiş. Talât Paşa Berlin'de Hardenberg Strasse 4 numaradaki evin ikinci katını kiralamış. Turgut'un anlattığına göre Talât Paşa bu eve verdiği kira parası ile İstanbul'da bir oda kiralayamazmış. O kadar ucuz bir apartman dairesi imiş. Bizimkiler pazar günleri Talât Paşalara gider akşam dönerlermiş. Hayriye hanım bizimkileri ağırlamak için özel yemekler yaptırırmış ve tabii yine aynı konular üzerinde lâf edilir ve vakit geçirilirmiş.

Bu sıralarda Almanya'da siyasi durum hiç de parlak olmayıp, partiler arası çekişmeler oluyormuş. Spartaküsler diye anılan muhalifler iktidara gelebilmek için devamlı olarak çalışıyorlarmış. Hatta bir defasında Kapp ihtilali teşebbüsünde bulunulmuş ve sokaklarda silahlar patlamış. Talât Paşa bütün tehlikelere rağmen sokağa çıkmaktan çekinmezmiş. Böylesine korkusuz bir karakteri vardı. Suikast günü Talât Paşa alışverişi kendisi yapmak istemiş ve çorap ile et almak için sokağa çıkmış. Ne olduysa olmuş ve Tayliryan ismindeki Ermeni haberi olmadan arkasından yaklaşıp silahı ensesine dayayarak kımıldamasına fırsat vermeden ateş etmiş. Yapılan otopside bir kurşunun enseden girip gözünden çıktığı tesbit edilmiş, tabii zavallı oracığa yığılıp kalmış. Silah sesi ile o tarafa koşanlar kaçmakta olan katili yakalayıp linç etmek istemişler ve hayli hırpalamışlar, fakat polis yetişip katili halkın elinden almış.

Talât Paşanın öldürülmesi hayli geniş akisler yapmış ve Alman otoriteleri gayet titiz davranmışlar. Anlatılanlara göre Talât Paşa Ren havzasında bir İngiliz gazetesinin temsilciliğini yapan Herbert Aubrey isminde bir gazeteci ile dost olmuş ve kendisiyle sık sık buluşur, dünyanın ve Türkiye'nin genel politik durumundan söz ederlermiş. Talât Paşa bu gazeteciyi pek sever ve onunla politik konularda konuşmaktan hoşlanırmış. Ne varki bu arada Herbert Aubrey İngiliz gizli polis teşkilâtından olduğundan Talât Paşa ondan Türkiye'deki olup bitenler hakkında devamlı olarak bilgi alırmış. Bir bakımdan Aubrey politik konularda Talât Paşanın istihbarat şefi imiş. Bu dostluk devam ederken yine İngiliz gizli polis teşkilâtında şef olarak görev yapan Sir Bazil Thomson, emrinde çalışan Aubrey'e Talât Paşa ile dost görünüp onu ortadan kaldırmak için bir suikast tertiplemesi emrini vermiş. Gaye yalnız Talât Paşa değilmiş, aynı zamanda Enver Paşa için de aynı suikast tertibi düşünülüyormuş. Herbert Aubrey bu suikastı tertiplerken tabii İngiltere'yi işe karıştırmamak için vurucu kuvvet olarak yabancı ki-

www.seyfocenter.com

şileri kullanmak yolunu seçmiş. Bunun için de Berlin'de bulunan Ermeniler biçilmiş kaftan idi. Nitekim Aubrey böyle hazırlanmış ve günlerce işini görecek ajanları arayıp bulmuş. Bunları özel olarak hazırlamış ve devamlı şekilde Talât Paşanın evi karşısında nöbette tutarak Paşanın davranışlarını ve günlük hayatını incelenmiş. Sonunda gayesine ulaştı ve böylece Talât Paşa İngilizlerin bir oyununa kurban gitti.

Talât Paşanın ölümünden bir, bir buçuk ay kadar sonra Doktor Bahaddin Şakir ve Azmi Beyleri de Ermeniler öldürdü.

Potsdam'a geldikten bir süre sonra İstanbul'dan bir mektup aldım. Benim Berlin'e ailemin yanına geldiğim duyulmuştu. Mektup Müderris Ebululâ (Mardinî) Beyden geliyordu. Bu eski ve samimi dost, Ermeni komitecilerin beni de takip ettiklerini haber aldığını bildiriyor ve çok dikkatli olmamı tavsiye ediyordu. Ebululâ Beyin bu samimi ve candan ikazına rağmen ben her gün Berlin'e gidip sokaklarda dolaşmaktan çekinmedim. Garip bir intikam hissi vardı içimde. Sanki Talât ve diğerlerini hunharca öldüren Ermenilerle karşılaşmak istiyordum. Onları bulursam canım pahasına bile olsa intikamımı almak istiyordum. Oysa oğlum Turgut bu gezintilerimde beni yalnız bırakmıyordu. Turgut küçük yaştan beri silah kullanmayı bildiğinden ve her fırsatta talim yaptığından attığını vuran keskin bir nişancı olmuştu. Bu gezintilerimde benimle geliyor ve iki adım arkadan beni izliyordu. İki cebinde iki tabanca bulunduruyor ve herhangi bir kimsenin bana karşı davranışı olursa derhal müdahale etmeye hazır durumda idi. Bir yandan beri korurken öte yandan çok sevdiği Talât amcasının intikamını almak için sabırsızlanıyordu âdeta.

Kendisinin anlattığına göre Talât'ın öldürülmesini takip eden günlerde eve bir sivil Alman polisi gelmiş. Sivil polis Talât'ın üzerinde bulunan eşyaları teslim almak üzere birisinin karakola gelmesini istemiş. Hayriye hanım orada bulunan Turgut'u göstererek akrabası olduğunu ve eşyaları ona teslim edebileceklerini söylemiş. Böylece Turgut sivil polisin eşliğinde komiserliğe gitmiş. Müdürün karşısına çıktığında katili görmek istediğini söyleyip bu konuda ısrar edince polis müdürü yönetmeliğe uymamasına rağmen katilin getirilmesini emretmiş. Katil yüzü gözü sarılı olarak odaya girdiğinde oğlum Turgut:

— Nasıl kıydın ona, diyerek adamın üzerine yürümüş ve elindeki gümüş saplı bastonu bütün gücüyle herifin suratına indirmiş. Darbe katilin burnuna tesadüf etmiş ve o anda şiddetli bir şekilde kan boşalmış adamın suratından. Bu beklenmedik hadise üzerine müdür katilin derhal hücresine gönderilmesini emretmiş ve Turgut'a yaptığının doğru olmadığını fakat hislerini çok iyi anladığını söylemiş. Oğlum polis müdürünün bu nazik konuşması üzerine kendisinden özür dilemiş ve ani bir intikam hissine kapıldığını söyleyerek yaptığının hatalı olduğunu bildirince centilmen Alman polisi elini sıkıp omzunu okşamış. Bu olay ertesi gün Almanya'da ve Türkiye'de yayınlanan gazetelerde yayınlanmıştı.

Talât'ın üzerinde bulunan eşyalar şunlarmış: İçinde birkaç yüz mark bulunan bir cüzdan, narin yapılı bir cep saati, sedef kabzalı 6.35'lik Browning marka bir tabanca, küçük bir Kuranı Kerim, bir mendil, gümüş ve yuvarlak saplı bir baston.

Arkası arkasına işlenen üç cinayet Alman basınında geniş yer almış ve Ermeni katil hakkında ağır yazılar çıkmış. Sonradan öğrendim bu katilin mahkemesini. Hakikati söylemek gerekirse mahkeme hiç de arzuladığımız hatta beklediğimiz şekilde sonuçlanmadı. Almanlar ne kadar centilmence davrandılarsa da mahkeme aynı dirayeti göstermedi. Şöyle ki, katil mahkeme huzuruna çıkarıldığında hakim cinayeti işlemesinin sebeplerini sormuş ve hatırladığım kadarı ile Tayliryan ismindeki katil şu savunmayı yapmış:

— Efendim, öldürdüğüm kimse bir zamanlar Türkiye'de devletin ileri gelenlerinden olup benim eşimin, büyük anne ve büyük babamın katline sebep olmuştur. Türkler bizimkileri as-

www.seyfocenter.com

tıktan sonra balta ile vücutlarını ikiye bölerken «Yaşasın Talât ve Enver Paşa» diye bağırmışlar. Bundan bir süre önce rüyamda büyükanne ve büyükbabamı gördüm ve her ikisi de bana kendilerini öldürenlerden intikamlarını almamı istediler, ben de onların isteğini yerine getirdim.

Mahkeme heyeti bu savunmayı makûl karşılamış ve işin içinde tahrik olduğunu kabul ederek katile çok hafif bir ceza vermiş. Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Beylerin katilini de güya bulamamış oldular.

TALAT PAŞA «YATAĞIMDA ÖLMEYECEĞİM» DEMİŞTİ

Rahmetli Talât eceli ile ölmeyeceğine inanmıştı. Fırsat düştükçe, daha doğrusu memleket meselelerini görüşüp düşüncelerini ifade ederken, zaman zaman şöyle derdi: «...Göreceksiniz yatağımda ölmek bana nasip olmayacak. Bir gün sokakta giderken bir kurşun ile yere serileceğim...» Tabii biz buna inanmaz, böyle bir akıbeti ona reva görmediğimizden onun bu cümleyi söylerkenki düşünceli halinin saçma olduğunu ifade eder ve konuşmasını tebessümle karşılayıp inanmadığımızı belirtirdik. Ne garip tecellidir ki onu bütün hayatı boyunca bir gölge gibi takip eden bu düşünce, bu tahmin sonunda tahakkuk etti.

Talât Bey ölümden katiyyen korkmazdı, öylesine korkmazdı ki olacak şey değil ama bir gün karşısına Azrail çıksa onu gülerek karşılar ve üzerine atılırdı. Böylesine korkusuz ve atak bir mizaca sahipti.

Memlekette kendisini sevmeyenler hatta kendisine düşman olanların mevcudiyetine inanıyordu, fakat bildiğim kadarı ile Berlin'e ölümünü aramaya geldiğine inanmıyordu. Avrupalılar onu sever ve hürmet ederlerdi ve kendisi bunu biliyordu. Her konuşmasında bir gün memlekete döneceğini ve gerektiği takdirde yaptıkları hakkında hesap vereceğini söylerdi.

Berlin'de sade ve mütevazi bir hayat sürüyordu. Tabiat itibarile şatafattan hoşlanmazdı. Charlottenburg'da Hardenberg Strasse 4 numaradaki binanın orta boy bir apartman dairesini kiralamıştı. Alman markının o zamanlar pek düşük olması sebebiyle bu daireye ödediği kira bedeli de düşüktü. Bu kira ile Avrupa'nın başka bir ülkesinde iki odalı bir daire bile kiralanamazdı. O, evini pek severdi, sabahları erken saatte kalkar, telaşla giyinir ve her zaman olduğu gibi giyimine önem verir, öyle sokağa çıkardı.

Doktor Bahaddin Şakir ve Nâzım Beylerle sık sık buluşur, memleketin durumunu görüşürler, fikir beyan ederlerdi. Genellikle yemek saatinden evvel muhakkak eve dönerdi.

Öldürüldüğü gün, her defasında olduğu gibi erken kalkmış, giyinmiş ve sokağa çıkmaya hazırlanmıştı. Ne varki garip bir içgüdü ile nedense tereddüt etmiş, sokağa çıkmak gelmemişti içinden. Sanki kendisini bekleyen akıbeti hissetmişti. Refikası Hanımefendiye, «Bilmem neden bugün içimde bir sıkıntı var» demiş, fakat alışkanlık olacak yine de çıkmış sokağa. Ağır ağır yürüyor ve sık sık arkasına dönüp bakıyormuş. Onun bu müteredit halini farkeden hanımı bir müddet pencereden onu gözlemiş, fakat geri çağırmak aklına gelmediği gibi kocasının sıkıntılı günler geçirdiğini bildiğinden bu halinin moral bozukluğundan ileri geldiğini tahmin etmiş. Ne varki meşum saat gelmişti ve bir Taşnakçı Ermeni fedaisi hissettirmeden arkasından sokulmuş, cebinden çıkardığı parabellum tabancasını ensesine dayayarak ateş etmişti. Sonradan anlattıklarına göre Tayleryan adındaki katil uzun süredir onu takip ediyormuş. Birkaç defa karşı karşıya gelmişler. Bu adam polise verdiği ifadede de herşeyi anlatırken Talât Bey'i nasıl takip ettiğini, birkaç defa gözgöze geldiklerini, her an tetikte bulunduğunu fakat onun bakışlarından korkarak bir türlü tabancasını çekip ateş edemediğini söyleyerek bu sebeple onu arkadan vurmaya karar verdiğini ifade etmiş.

www.seyfocenter.com

TALÂT PAŞA, PARA SIKINTISI ÇEKERDİ

Talât Paşa Berlin'e gelip yerleştiği günden itibaren daima para darlığı çekerdi. Şahsi serveti olmadığından buraya gelirken getirdikleri ile geçinmek hayli güç, hatta imkânsızdı. Talât Paşa'nın Almanya'daki hayatını yakından bilenler onun Sultan Reşat tarafından hediye edilen otomobil, birkaç kıymetli eşya ve elmaslı saati satarak geçindiğini hatırlayacaklardır. İşte yine böyle parasızlıktan sıkıntıya düştüğü bir gün zamanında kendisine çok yardımlarda bulunduğu Emanuel Karasu'nun Berlin'e gelen oğluna gönderdiği birkaç parça kıymetli eşya karşılığı bir miktar para vermesini ister. Fakat zengin olduğunu bilmeyen kalmamış bu adam bin dereden su getirerek parasızlıktan bahsedip Talât Paşa'nın arzusunu yerine getirmez. Bunun üzerine Talât Paşa Berlin'de tefecilikle geçinen Safarani ismindeki Yahudiye müracaat edip bir miktar rehin karşılığında para alır. Safarani bu olaydan bir müddet sonra Talât Paşa'dan aldığı kıymetli eşyaları bir banka müdürü olan Herr Wassermann'a götürür.

Wassermann meşhur frengi ilâcını bulan Wassermann'ın küçük kardeşi olup gayet anlayışlı ve kibar bir zattı, Wassermann kendisine getirilen bu eşyaların Talât Paşa'ya ait olduğunu anlayınca çok üzülür ve Safarani'ye şu cevabı verir:

— Bu kıymetli eşyaları alıp derhal Talât Paşa'ya götürün. Şu iki yüz bin marklık (o tarihte 100 İngiliz Lirası tutardı) çeki benim tarafımdan kendisine takdim edin ve söyleyin ki eline para geçtiği zaman iade etsin, katiyen acelesi yoktur...

Ne çare ki Talât Paşa bu çeki bozdurup karşılığı olan parayı harcamaya vakit bulamamış ve o meşum suikastin kurbanı olmuştu. Aradan birkaç gün geçince refikası hanımefendi bu çeki Wassermann'a iade etmek istemiş, fakat banka müdürü, «Bu bir borç değildir, ben o gün Talât Paşa'nın izzeti nefsini rencide etmemek için böyle konuşmuştum» diyerek çeki almamıştı.

Talât, hayata veda ettiği gün İttihat ve Terakki de son nefesini vermiş oldu. Sonradan onun dirildiğini iddia edenler boş bir kuruntuya düşmüşlerdir. Talât bu tarihi fırkanın düşünen beyni, gören gözü ve işleyen makinesi idi. O, ortadan kaybolunca ne beyin düşünür, ne göz görür ne de makine işleyebilirdi.

Bütün fâniler hakkında yaptığımız duayı burada tekrar etmek yerinde olur. İttihat ve Terakki'de, İttihat ve Terakki gayeleri uğruna ölenlerin de Allah hatıralarını iyi niyetlerine bağışlasın, taksiratlarını affetsin...

MUSTAFA KEMAL İLE ANKARA'DA BULUŞTUM

Memlekette o zamanlar kan gövdeyi götürüyor, İstiklâl Savaşı bütün haşmetiyle devam ediyordu. Birkaç gün İstanbul'da kaldım, fakat olacak gibi değildi. Anadolu'da savaş devam ederken benim burada elikolu bağlı oturmam imkânsızdı ve İnebolu yoluyla Ankara'ya gittim. Yunan ordusu Ankara'yı tehdit eder durumda idi. Cephelerde korkunç savaşlar oluyor, hürriyet ve istiklâl için Türk gençleri ölüyordu. Ankara'ya vardığımda kendime ikamet edecek bir yer bulduktan sonra ilk iş olarak o zamanki mütevazi Büyük Millet Meclisi'ne gittim. Mustafa Kemal orada idi. Kendisine Malta'dan kurtuluşumun şükran borcunu ödemek üzere ziyarete geldiğimi bildirdim. Mustafa Kemal mütebessim bir eda ile:

— Bu bir şey değil, göreceksin daha neler yapacağım, dedi. Sonra beni otomobiline bindirip beraberce köşke götürdü ve akşam yemeğine alıkoydu.

Onun böylesine iyimser oluşu bana bir yandan cesaret verirken bir yandan da Ankara yakınlarına kadar sokulan Yunan ordularının nasıl bir tehlike olduğunu gözönünde tutup durumun nezaketini düşünüyordum.

www.seyfocenter.com

Yemek esnasında bir münasebetine getirip sordum:

— Paşam, askeri vaziyeti nasıl görüyorsunuz?

Cevabı çok kati ve kısa oldu; dudaklarından dökülen cümle aynen şöyleydi:

— Yunan ordusunu pek yakında denize dökeceğim, bunu iyi bilin...

Yemekten önce birkaç kadeh içmişti ve sofrada devam ediyordu. Ne yalan söyleyeyim onu böyle konuşturanın biraz da içtiği rakı olduğu zehabına kapılmaktan kendimi alamamıştım. Zira Mustafa Kemal'in denize dökeceğim dediği düşman Ankara'nın burnunun dibine gelmişti. O, herkesi etkileyen konuşmasıyla beni de inandırmıştı, bütün tereddütlerime rağmen söylediğini yapacağına içimde bir inanç doğdu ve lâf olsun diye sordum:

— Pekiyi ama, İstanbul'dakiler ne olacak Paşam? Herifler her tarafı işgal ettiler.

Kır düşmeye başlayan uzunca bıyıklarını elinin tersiyle sıvazlayarak (o zaman tıraşsızdı) şu cevabı verdi:

— Onlar kendiliklerinden hem de bayrağımızı selamlayarak gidecekler...

Bu sözlerin bir gün gelip aynen tahakkuk edeceğini nasıl kabullenirdim, nasıl akla gelirdi böyle bir sonuç? O zamanki durum gözönünde tutulursa böyle bir lâfı başkası söylese akli muvazenesinin bozuk olmasından kuşkulanabilirdim. İstanbul karadan ve denizden düşman ve müttefik devletlerinin orduları tarafından işgal edilmiş durumda idi. Ötekiler çıksa İngilizler kıpırdamazlardı. Mustafa Kemal Paşa derme çatma kuvvetleriyle üç büyük orduya karşı hangi mucize ile galebe çalacaktı... Gazi sözlerine şöyle devam etti:

— Neler yapacağımı herkes gibi sen de duyacak, göreceksin ve herkes gibi sen de şaşacaksın...

Onun bütün söyledikleri doğru çıktı, zamanla her şey onun düşündüğü, tasarladığı ve de korkmadan söylediği gibi çıktı.

Herkes gibi ben de duydum, gördüm ve şaştım. Bu ne biçim bir kehanetti, bu nasıl bir inanç ve irade idi. Ben böyle dalgın düşünürken başkasıyla konuşmasını kesip bana dönerek:

— Niçin Ankara'ya gelmiyorsun, beraber çalışalım, dedi.

Onun bu ince düşüncesi beni çok içlendirmişti. Gönlüm onun dediklerini yapmamı istiyordu, fakat çok yorgundum, Malta ve Almanya'daki hayatım beni hayli hırpalamıştı.

— Paşam, dedim, yorgunum... Malta'daki esaret hayatı beni çok sarstı, müsaadenizle İstanbul'a dönüp bir süre dinleneyim.

O, teklifinde ısrar ediyordu:

— Mithat Bey, gel burada kal, sana bir vazife verelim...

Yukarıda da belirttiğim gibi hakikaten çok yıpranmış ve yorulmuştum. Teklifini şimdilik mülahazası ile ileri bir tarihte tahakkuk ettirmeye söz vererek karşılıksız bırakmak durumunda kaldım. Çalışacak halde değildim, yılların mücadelesi, esaret hayatı ve çok sevdiğim kimseleri kaybetmek, bütün bunların dışında vatanın o günkü feci hâli beni moral ve fizik bakımından çok kötü duruma sokmuştu. Bana gösterdiği güven ve yakınlıktan dolayı kendisine tekrar teşekkür edip ayrıldım.

İstanbul'a dönüşümden bir süre sonra büyük taarruz başladı ve nihai zafer tahakkuk etti. Mustafa Kemal'in Çankaya köşkündeki kehaneti hakikat olmuştu. İşte yıkılmaz iradesi, kendisine ve milletine olan sonsuz itimadı ve korkunç zekâsı, önsezisi, dehası, onun imkânsızı yapmasının sırrı idi. İttihat ve Terakki'nin şan ve şerefini yükseltmek isterken gafletle uçuruma sürüklediği aziz vatanı kurtarmak ve müstakil bir varlık olarak yaşatmak Mustafa Kemal'e nasip olacakmış...

Savaşlar savaşları, zaferler zaferleri, yıllar yılları kovaladı. Mustafa Kemal, hastalanmış, çürümüş Osmanlı İmparatorluğundan genç, dinç ve kuvvetli bir Türkiye yaratmıştı. Yunan orduları Akdeniz'e dökülmüş, İstanbul'daki işgal kuvvetleri, onun söylediği gibi, Türk bayrağını selamlayarak çekilip gitmiş-

www.seyfocenter.com

ti. Anadolu'da yepyeni bir Türk devleti kurulmuştu. Sonradan dünya politikasını etkileyecek, İkinci Dünya Savaşının kahramanı olacak Windson Churchill Mustafa Kemal'in kurduğu yeni Türkiye devleti hakkında şöyle demişti:

— Bu devlet on yıl yaşarsa ben bileklerimi keser apoletlerimi sökerim.

1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti onuncu yılını kutlarken Mustafa Kemal'in dudaklarındaki mutlu tebessüm belki de bir nebze bu büyük politikacının yanılgısının yarattığı alaycı ifadenin eseri idi.

İZMİR'DEN ANKARA'YA

Hatice'nin annesinin Selânik'te emlâki vardı. 25-30 bin dönüm kadar geniş bir araziye yayılan çiftlik ile 12.000 İngiliz altını fiyatla satın alınmak istenen bir ev. Bu ev bilahare Fransız mektebi oldu, fakat binayı satamadık; zira mübadeleye tabi oldu. Mübadele işlerini yürütürken İzmir'de küçük bir zeytinlik alıp orada yerleştik. Çalışmam lâzımdı, aksi halde geçimimizi sağlayacak bir gelirimiz bulunmadığından sefil olabilirdik. Siyasete paydos dediğime göre ticaret yapmayı tasarladım. İzmir'de eski Van valisi Memduh Bey, Bedri Bey ve Halil Paşanın kurduğu bir şirket vardı, İnkişaf Şirketi. Bu şirket tahmil tahliye, ticaret işleriyle uğraşıyor, palamut sevkediyordu. Bu şirkete ortak oldum ve bizzat çalışıyordum.

Bir yandan Selânik'teki emlâkin karşılığı olarak elde edeceklerimizle İzmir'de sakin bir hayat sürmeyi tasarlıyor, öte taraftan katıldığım bu şirketin gelişip aileme sağlam bir gelir sağlaması için çabalıyordum.

Şirketin mutemetliğini yapıyordum. Her gün erken saatlerde şehre iniyor ve işimin başına geçiyordum. Kimse ile temasım veya politik konularda konuşmalarım olmuyordu. Daha doğrusu bundan kaçınıyordum. Mümkün olduğu kadar bu gibi faaliyet gösteren kimselerden uzak duruyor hatta kulüp veya kahvelerde görünmemeye gayret ediyordum. Uzun yıllar bu memleketin iyiye gitmesi için elimden geldiği kadar çalışmıştım. Bütün iyi niyetlerimize rağmen gayemize ulaşamamıştık. Ne varki artık politika ve resmi memuriyet benim için bitmişti. Esasen moral yorgunluktan mıdır nedir böyle şeylerden hoşlanmıyordum da. Bir insan bir ideal için gençliğini harcar da istediğine kavuşamazsa gayet tabiidir ki benim gibi moral bozukluğuna dûçar kalır. İzmir'de programladığım iş ve aile durumum bundan böyle bana sakin bir hayat sürme imkânı verecekti ve kendimi buna hazırlıyordum.

Nitekim uzun mücadele ve esaret yıllarından sonra rahat bir hayat sürmek imkânları belirmeye başlamıştı. Politik çatışmalar, savaşlar bitmiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Türk milleti özlemini çektiği, hakkı olan hürriyete kavuşmuş, her ne kadar hudutlarında değişiklikler olmuşsa da bir yumruk gibi batıya uzanan Anadolu'da huzur içinde yaşamını sürdürmek hakkını kendi bileğinin gücü ile kazanmıştı.

Sene 1926... İzmir'de yerleşmiştik. Mubadil olarak hakkımızda yapılacak muamelelerin gelişmesini beklerken Buca'da mübadele ile aldığımız evimizde mutlu olmaya çalışıyorduk.

Mustafa Kemal dirayetli bir kumandan olarak vatanı kurtarmış, güçlü bir devlet adamı olarak da Cumhuriyeti kurarak devlet yönetimini Büyük Millet Meclisine vermişti. Uzun yıllar Osmanlı idaresi ve padişahları ile yaptığımız mücadelede bunu istemiyor mu idik? İşte istediğimiz olmuştu. Bu gayeye belki İttihat ve Terakki olarak erişemedik, fakat millet olarak gücümüzü ortaya koymuş ve dünya ülkeleri arasında kendi kendini yöneten bir seviyeye gelmiştik. Atlattığımız badirelerden sonra huzur içinde yaşamak hakkını kazandığıma inandığım için İzmir'de iş tutmuştum. Ne varki ben ve ailemin çilesi henüz bit-

www.seyfocenter.com

memişti. Nitekim 30 haziran günü her zamanki gibi Rıhtım Hanındaki yazıhaneme gidip mutemetliğini yüklendiğim şirketin hesapları ile meşgul olurken İzmir Polis Müdürlüğü Kısmî Adlî Reisi Mithat Bey odama girdi ve Polis Müdürü Azmi Beyin beni dairesine çağırdığını söyledi.

Defterlerimi ve evrakımı toparlayıp derhal davete icabet edeceğimi söyledim. Neden çağrıldığımı bilmiyordum ve Mithat Bey de bir şey söylememişti, ben işlerimi tanzim edip hazır olduğumu söyleyerek yazıhaneden çıkarken Mithat Beyin durgun halini farkettim, fakat bir şey sormadım. İlk rastladığımız arabaya binerek müdüriyete doğru yola çıktık. Yolda Mithat Beyin sükûtuna daha fazla tahammül edemeyerek müdüriyete davet edilmemin sebebini sordum. Mithat Bey sakin bir ifade ile:

— Bilmiyorum, şimdilik davet edin diye emir aldık, dedi.

Bu arada davetin İstiklal Mahkemesi isteği üzerine yapıldığını da ifade etti. Yol boyunca düşündüm, İstiklal Mahkemesi ile ne gibi bir ilişkim olabilirdi?

Mithat Bey Selanik İdadisinden talebem idi, fakat her şeye rağmen kendisinin fazla konuşmayacağını biliyordum. Esasen vazifesi icabı buna imkân yoktu. Meseleyi kendi kendime halletmem gerekiyordu.

Emir İstiklal Mahkemesinden geldiğine göre davetimin o meşum suikast olayı ile ilgili olduğu kanaatine vardım. Benim bu suikast ile hiç ama hiç bir ilişkim olmadığına göre neden beni çağırıyorlardı? Belki de bu konu ile ilşkisi olup tevkif edilenler hakkında bazı suallere muhatap olacaktım... Böyle düşünerek iki saatten fazla müdüriyette kalmayacağıma hükmettim. Esasen yazıhaneden ayrılırken de bir iki saate kadar dönebileceğimi düşünerek kasanın anahtarını kâtibimiz Fikret (Belbez) veya Bedri Beye bırakmayı düşünmedim.

Müdüriyete varınca bizi doğru Azmi Beyin odasına aldılar. Bu defa çağırılmamın sebebini Azmi Beyden öğrenmek istedim. Ne varki o da Mithat Bey gibi ketum davranıp bir şey

söylemiyordu. Sadece emir aldıklarını ve burada beklemem gerektiğini bildirdi. Kafamda binbir düşünce oturduğum iskemlenin üzerinde ihtimalleri sıralamaya başladım. Son aylardaki olayları ve hayatımı şöyle bir hafızamdan geçirdim. Bir türlü İstiklal Mahkemesi ile bir ilişki kuramadım. Saatler geçti, akşam oluyordu. Kimse konuşmuyor, Azmi Bey ve memurlar günlük işlerini yürütüyorlardı. Bir aralık Azmi Bey:

— Akşam oluyor, isterseniz evinize haber gönderelim, dedi.

Bu benim daha bir süre burada bekleyeceğim manasını taşıyordu. Her şeye rağmen eve haber vermeye lüzum olmadığını, onları telâşa düşürmenin doğru olmayacağını söyledim ve sessiz beklemeye devam ettim.

Bir aralık benim sinirlendiğimi ve sabırsızlandığımı anlamış olacak ki, Azmi Bey mahkeme heyetinin akşamdan sonra müdüriyete geleceğini bildirdi. Her ne kadar sakin olmaya ve buraya davet edilmemin herhangi bir kötü durumun zuhur etmeyeceğini kabullenmeye çalışıyorsam da tutumum ile düşüncelerim aynı paralelde yürümemiş olacak ki Azmi Bey arada bir başını kaldırıp bana bakıyor ve durumuma üzüldüğünü belirtiyordu. Mahkeme heyeti mi gelecekti, sorgu hâkimi mi gelecekti, kim gelecekse gelseydi de bu iş bitseydi. Ne soracaklarsa sorsunlar, geç de olsa eve otomobille dönebilirdim. Bu düşüncemi Azmi Beye belirttiğim zaman hiç sesini çıkartmadı.

Ne varki saat dokuz oldu... on oldu... ne gelen var ne giden. Bu bekleyiş süresi içinde odaya girip çıkan memurların Azmi Bey ile konuşmalarından kulağıma geldiği kadarı ile Küçük Talât Beyin, Doktor Nâzım Beyin, Galatalı Şevket Beyin tevkif edilerek ayrı ayrı odalara kapatıldıklarını öğrendim. Bu durum beni hayli sarstı ve anladım ki buraya alelade bilgi alınmak için davet edilmemiştim. Bir bit yeniği vardı bu işin altında. Ama ne olabilirdi? Bir süreden beri kimse ile temasım olmamıştı işimin dışında... Demek mühim bir zan ve töhmet altında bulunuyordum. Bu sonuca varmak beni fena halde üzdü, olacak

www.seyfocenter.com

şey değildi doğrusu. Memleket için gayet zararlı bulduğum o haince suikast teşebbüsü ile ne gibi bir ilgi veya yakınlığım olabilirdi? Senelerden beri siyasetten elimi eteğimi çekmiştim. Memleket konularında bile eş dost ile konuşmuyordum. Siyaset benim için korkunç bir yaratık gibi olmuştu artık, âdeta iğreniyordum, öylesine kırılmış ve bıkmıştım. On sekiz yaşımdan beri bu siyaset yüzünden rahat yüzü görmemiştim. Yirmi iki yaşında İsviçre'ye gitmiş, üniversitedeki derslerimin dışında kalan zamanı Abdülhamit aleyhinde yayınlanan gazetelerde çalışmakla geçirmiştim. Gezmek, eğlenmek haram olmuştu bana. İsviçre'den döndükten sonra Selânik İdadisinde hocalık, hastahane ve mektep müdürlüklerinde geçmişti hayatım. Özetle meşrutiyetin ilanına kadar bin türlü tehlikeyi göze alarak memleket için çalışmıştım. Zaman olur yirmi dört saat uyumaz, dinlenmezdim. Savaşlardan sonra her şey hallolmuş, hürriyet ilan edilmiş, benim için artık rahat bir hayat sürdürmek olanakları belirmişti. Hayatımı yeniden tanzim edecek, eşim ve oğlum ile mutlu olmaya çalışacaktım. Oysa felek bana başka oyunlar hazırlıyormuş, asıl gaileler bundan sonra başlayacakmış demek.

31 Mart olayı, irticalar, harpler, Balkan Savaşı, büyük Dünya Savaşının rezaletleri, milliyet esası üzerine kurulan cemiyet ve partiler, memleketi yıkmak için âdeta birbirleriyle yarışan muhalifler... bütün bu mücadeleler bugüne gelmek için mi idi... Ne zaman rahat edecektim... Arap, Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavutların çıkardığı gaileler az geliyormuş gibi Hürriyet ve İtilaf namı altında kendi öz evlatları bile Türkiye düşmanları ile birleşerek memleketi hırpalamaya başladılar. Geceli gündüzlü çalışarak hisseme düşeni yapmaya gayret ediyordum. Olmadık olaylarla karşılaştım, yoruldum, bıktım, fakat memleket için çalışmanın fedakârlığın sonu olmadığına inanmıştım. Bütün bunlar yetmemiş gibi bir de Dünya Savaşına girmemiz bütün bu çetin mücadele yıllarında meşum bir bulut gibi üstümüze geldi, çöktü. Savaş yılları içinde geçirdiğim üzüntüleri, meşakkatleri

düşünüyorum da bütün bunlara nasıl tahammül ettiğime şaşıyorum. Nasıl hasta olmadım, nasıl o hengâmede serseri bir kurşuna hedef olmadım hâlâ hayretteyim...

Arada bir içimi çeker şu harp iyi bir şekilde bitse de memleket kurtulsa derdim. O zaman artık her şeyden elimi eteğimi çekip siyaseti bir kenara itip huzur içinde yaşayayım, tanrı bunu bana nasip edecek mi acaba diyordum kendi kendime. Sağlığım bozulmuştu, sinir sistemim artık tam anlamı ile lâçka olmuştu, düşünemiyor, karar veremiyordum, âdeta sersemlemiştim. Savaş aleyhimize bitince dünya başıma yıkılmış gibi oldu. Beklemiyor değildik, fakat her an bir kurtuluş çaresi bulunacağı ümidi vardı içimde.

İstanbul'a giren işgal kuvvetlerini hatırlıyorum, ne feci bir durumdu, anlatılamaz. 16 mart 1920 tarihinde bu güzel şehrimizde artık düşman askerleri dolaşıyordu. Türk milletinin irade ve tahammülünü kırmak için tertiplenen oyunların sonu gelmiyordu. Azınlıkların yaptıkları bir yana, aramızdan çıkmış hasbehas Türklerin düşman ile işbirliği kurarak vatandaşlarına reva gördüklerini unutmak imkânı var mı idi?

Bütün bunların yanısıra memleketin ileri gelenlerini hapishanelere atmak, Malta'ya sürmekteki gaye malûmdu. Türklere son darbeyi vurup bütün ümitlerini yerle bir etmekti. Yüzyıllarca korku ile baktıkları, karşılaştıkları zaman boyun büküp selam durdukları Türkler şimdi ellerine düşmüştü. Yüzyıllardır bunu beklemişlerdi ve bunda muvaffak olunca akıllara sığmayan davranış ve kararlarla intikamlarını almaktan başka bir şey yapmamışlardı. Artık Türkiye'nin geleceğinden ümitlenmek imkânsız gibi geliyordu bana. Dünya zindan olmuştu sanki. Geceleri uyumak için gözlerimi kaparken, «Allahım, diyordum, acaba bu memleketin kurtulma ümidi var mı hâlâ?»

O eski günler, o feci olaylar gözlerimin önünde bir sinema şeridi gibi geçiyordu. Şahıslar birbirini kovalıyor, olaylar bölüm bölüm onların arkasından geliyordu. İşgal kuvvetlerinin İs-

www.seyfocenter.com

tanbul'da yaptıkları... Malta yolculuğu... O menhus İngiliz subaylarının bizlere reva gördüğü muamele, nereye gittiğimizi, ne için götürüldüğümüzü bilmeden saatleri, günleri saymak... Gemide herkes birbirine soruyor, her kelimeden bir mânâ çıkarmaya çalışıyordu. Yolculuk boyunca gemideki İngilizlerin bizlere alaycı bir eda ile bakmaları ciğerimize işliyordu.

Mondros limanına girdiğimizde hepimizi bir telaştır almıştı, burada mı bırakacaklardı bizleri? Önce burasının neresi olduğunu anlamak için tayfalara başvurmuştuk. Neden burada durmuştu gemi? İkmal mi yapacaktı, yoksa karar mı değişmişti? Biz bunları düşünürken bir subay gelip aramızdan on bir kişiyi ayırınca (ben de dahildim bu on bir kişiye) herkese bir sessizlik hâkim oluvermişti. Ne yapacaklardı bize, tabii ilk aklımıza gelen hakkımızda ve gıyabımızda verilmiş idam hükmünün burada infaz edileceği düşüncesi idi. Karaya çıkarıldık, kasabadan uzak bir yerde tel örgülerle çevrili bir nevi kamp yerine kapattılar hepimizi. Arkadaşlardan ayrılmak, ayrı bir muameleye tâbi tutulmak hem korkutmuş hem de yeis içinde bırakmıştı bizi. Kalabalık olmak, topluca bulunmak ne kadar kıymetliymiş meğerse. Gemi ayrılırken uzaktan içimizi çekerek seyretmiştik. Orada kalanları nereye götürüyorlardı acaba? Bizi yukarıda bahsettiğim kamp yerine kapattıktan sonra kafakafaya verip halimizin ne olacağını düşünürken bir yandan da gemide kalanların istikbali bizleri meşgul ediyordu. Bizi buradan geri gönderecekler de onları mı idam edeceklerdi? Meçhuller içinde yaşamanın ne feci bir şey olduğunu anlamak için bizim geçirdiğimiz saatleri, günleri yaşamak gerekir.

Anlatmakla inandırmak imkânsızdır. Mondros'daki kamp yerinde binbaşı rütbesinde bir subay sabahları geliyor, sözde bizimle meşgul oluyordu. Önceleri çok kaba muamele etmişti bizlere. Ama zamanla davranışlarımız veya tutumumuz karşısında yumuşamıştı. Çoğunluğumuzun İngilizce bilmesi bu binbaşı ve diğer subaylarla bir yakınlık kurulmasına sebep oldu.

Zaman zaman geliyorlar, bizlerle hasbıhal ediyor hatta İngilizce gazeteler getiriyorlardı. O tarihlerde Mustafa Kemal Anadolu'da harekâta başlamıştı. Bir sabah binbaşı ile konuşurken, onunla beraber gelmiş bir başka subay bize Mustafa Kemal'in kim olduğunu ve Anadolu'da ne yapmak istediğini sormuştu. Ortaya atılan bu suale Sait Halim Paşa cevap verdi. Paşa lisanı münasiple Mustafa Kemal'in kim olduğunu, kişiliğini, askeri kıymetini ve halen Anadolu'da vatan için çarpışan kuvvetlerin başkomutanı olduğunu uzun uzun anlattı. İngilizler hayran hayran onu dinlemişlerdi. Sait Halim Paşa bu ilgiden de cesaret alarak Mustafa Kemal'in Türk ordusunun Çanakkale zaferinde baş rolü oynadığını anlatmaktan çekinmedi, onu övdü, kendisinin askeri bir deha olduğunu, Türk milletinin haleti ruhiyesini gayet iyi bildiğini, padişah ve etrafındakilerin tersine Anadolu'da yaşayan Türklerin Mustafa Kemal'den çok şeyler beklediğini, ona inandıklarını anlatmıştı. İngilizler aynı hayranlık içinde bu konuşmayı dinlemişlerdi. Garip değil mi Sait Halim Paşanın anlattıklarını biliyor ve fikirlerini paylaşıyorduk, fakat yine de biz bile onu derin bir huşu içinde dinlemiş ve o günden sonra Mustafa Kemal'e olan inancımız, bağlılığımız daha da güçlenmişti.

Mondros'da kaldığımız sürece ve Malta'da, Anadolu'da devam eden Kuvvai Milliye harekâtını dikkat ve heyecanla takip ediyorduk. Tabii elimizdeki olanaklar içinde, zira her istediğimiz anda vatanda neler olduğunu öğrenmek mümkün değildi. Ne yalan söyleyeyim, bütün bunlara rağmen geçmişin verdiği ürkeklik ile olacak İzmir'in, İstanbul'un, Adana'nın, Edirne'nin düşmandan alınıp, Türkiye'nin her türlü bağdan kurtulup özgür bir devlet olarak Avrupa büyük devletlerince tanınacağını, tahmin ve ümit edemiyordum. Cenabıhak memleketimin başına Gazi gibi bir kumandan, bir halaskar geçirerek Türklerin hayatını, namusunu kurtardı. Bu arada İngilizlerin elinden kurtulmam onların zulmünden uzak kalmam da onun sayesinde ol-

www.seyfocenter.com

muştur. Bu bakımdan vatan ve milletimize yaptığının dışında şahsen kendisine medyunu şükranımdır. Onun hakkında başka türlü düşünmek için insanın ya deli ya da hain olması gerekir.

Düşmanın istilasından kurtulan memleketimde artık benim için başka bir arzu kalmamıştı. Bizim yapamadığımızı o yapmıştı. Bütün düşüncem ve gayem, rahat bir hayat sürmek ve o güne kadar ihmal ettiğim, huzur yüzü gösteremediğim ailemin saadeti için çalışmak ve onlarla mutlu olmaktı.

Nitekim öyle yaptım, siyaset ve entrikaların merkezi olan İstanbul'u terkedip İzmir'e geldim ve bir kenarda asude bir hayat sürebilmek için her şeyden uzak yaşamaya başladım.

Buca'daki evimde ve işyerimde çalışmaktan başımı kaldırdığım zaman ilk aklıma gelen yine memleketin durumu oluyordu. Gazetelerden ve dostlardan aldığım haberlerde Büyük Millet Meclisinde bir takım gruplar, fırkalar teşekkül ettiğini öğrendiğim zaman kalbimde garip bir acı hissediyordum. Katı bir muhalefetin memlekete verdiği zararları tecrübe ile görmüştüm. Vatanı uğruna hayatını ortaya koyanlara rahat çalışmak imkânı tanımayanların işgüzarlığı ile koca Rumeli bir hamlede elden gitmişti. Ne çabuk unutuluyor böyle akıbetler... Bu memleket hiç mi huzur görmeyecekti?

Ben şahsen her şeyden uzak kalmak, hiçbir şeye karışmamak kararını almıştım. Ailemin geçimi için yalnız ve yalnız tutacağım iş ile meşgul olmayı gaye edinmiştim kendime, artık her şey ailem içindi. Beni İzmir'de en çok ilgilendiren kayınvaldem ve mübadele işlerimizdi. Bu mesele halledildikten sonra elimize geçecek meblağ bizleri rahat rahat yaşatacak kadar olacaktı. Bu hayal ile içim rahatlıyor, hayatın tadını çıkartacağım için bir yandan hayaller kuruyor, beri taraftan da programlar yapıyordum. Her akşam Buca'daki evime erkenden gidiyor, ailemle rahat bir hayat sürdürüyordum. Kalabalıktan zevk almaz olmuştum, asude bir yaşantım olması için her çareye başvuruyordum. Buca'daki ahbaplık ettiğim kimseler sayıca pek azdı. Yeni dost edinmeye, muhitimi genişletmeye hiç niyetim yoktu, evdekiler bana yetiyordu. İnzivadan hoşlanır olmuştum. Bu herhalde uzun yıllar yaşadığım zor ve heyecanlı günlerin tesiri olacaktı.

Son milletvekili seçiminde ben de adaylığımı koyabilirdim. Gazi Paşanın birkaç defa iltifatına mazhar olmuştum. Adaylığımın fırka tarafından reddedilmeyeceğine inanıyordum. Ne var ki siyaset beni o kadar yıldırmış, yormuş ve yıpratmıştı ki yeniden aynı hayata dönmek içimden gelmiyordu. Bugüne kadar ne ailem ne ben bu siyaset yüzünden huzur nedir görmemiştik. Yaşım da elliyi geçmişti artık, bu yaştan sonra dinlenmeye hakkım vardı zannederim. Ferit Paşa hükümeti zamanında ben Malta'da bulunuyordum. Sonradan öğrendim ki hafiyeler eşimin peşini bırakmamışlar, onu devamlı olarak tedirgin etmişler. Bu yüzden sinir hastası olmuş zavallı eşim. Yeni hayatımız için aldığım kararlar onu da çok sevindirmişti. Bir şey söylemez, şikâyet etmezdi, fakat ben onun bunca sene benim yüzümden neler çektiğini gayet iyi biliyordum. Bu sebeple Buca'daki evde o da mutlu idi. O da benim gibi ileriye matuf programlar yapıyor, projeler hazırlıyordu. Benim en büyük zevkim Buca'daki evin bahçesinde çiçeklerle uğraşmaktı. Sabahları erken kalkar, basit bir bahçıvan gibi eski elbiselerimi giyer, küçük bahçemde çalışırdım. İşten dönerken bir an önce bahçeme kavuşmak için treni sabırsızlıkla beklerdim. Yetiştirdiğim çiçekleri koparmaya kıyamazdım. Onları koparmak sanki öldürmekti benim için. Bu sebeple dalları üzerinde kurur giderlerdi.

Tevkif edildiğim andan bugüne kadar geçirdiğim bu hayat süresi gözlerimin önünde canlanıyordu. Bu tatlı hayal âleminden beni ayıranların bana bu hayatı reva görmelerine sebep ne olabilirdi? Neden beni tevkif ettiler? Nasıl olur da benim o güzel yaşamımı bozarlar, hayallerimi yıkarlardı... Felek bu kadarcık saadeti bana çok mu görmüştü? Kafamın içi bu suallerle dolup taşıyordu.

www.seyfocenter.com

Esaretten dönüp tevkif edildiğim saate kadarki hayatımı şöyle bir hülâsa ediyorum da bu suallere bir türlü cevap bulamıyorum. Tevkif edilmeme sebep olacak hiçbir şey gelmiyordu aklıma. Ne kadar hafızamı yokladımsa, yordumsa da bir türlü işin içinden çıkamadım. Kafamı meşgul eden düşünceler sonunda hakkımda bir yanlışlık yapıldığı kanaati benliğime hâkim oluyordu. Sabırsızlıkla soruşturmayı bekliyordum. Bir başlasa ve sorsalar soracaklarını da ben de anlasam muhatap olduğum bu acı muamelelerin sebebini. Soruşturma sonunda beni serbest bırakacaklarına, benim bir günahım olmadığını anlayıp serbest bırakacaklarına öylesine inanıyordum ki... Bitse şu buhran, bitse de ben de evime gitsem o sıcak yuvada sevdiklerimle hayal ettiğim hayatı yaşasam diyordum kendi kendime.

Ne varki tevkifimden hayli zaman geçtiği halde hâlâ kimse benimle görüşmemiş ve ben o sıkıntılı bekleyiş saatlerini yaşamaya devam etmiştim.

İşte bu haleti ruhiye içinde İzmir Polis Müdüriyetinde üzüntülü günler geçirdim. Ne gelen vardı ne giden. Bu sessiz bekleyiş insanı çileden çıkarmaya yetiyordu. Nihayet üçüncü günün sabahı müdür Azmi Bey'in dili çözüldü ve bana:

— Yarın sevkolunacaksınız, hazırlanın, dedi.

Nereye gönderiliyordum? Nasıl gidecektim? Bu konulardaki sorularım cevapsız kaldı. Alelacele eşime bir tezkere yazdım ve birkaç takım çamaşır ile bir miktar para göndermesini istedim. Böylece bir gün daha geçti beklemekle. Gidecektim ama nereye? Ne için? Nasıl?..

Ertesi sabah saat yediyi çeyrek geçe kalkan bir trenle yola çıktık. Bu seyahatte yalnız değildim. Beraberimde Doktor Nâzım Bey, Küçük Talât, Galatalı Şevket ve gazete yazarlarından Arif Oruç Beylerle beş kişilik bir grup olmuştuk. Trende bizleri beraber oturtmadılar. Arif Beyle Şevket Beyi bir kompartımana, geri kalan üçümüzü de başka başka kompartımana yerleştirdiler. Her kompartımanda birisi sivil, diğeri resmi kıyafetli ikişer polis vardı. Bu kadar tedbirin sebebi ne olabilirdi? Bir arada olmamızdan korkacak neleri vardı ki? Her ne hal ise beni düşündüren bu değildi, nereye gittiğimiz ve ne için gittiğimiz önem taşıyordu benim yönümden. Seyahat sırasında Ankara'ya gittiğimizi beraberimdeki memurlardan öğrendim. Pek konuşkan kişiler değillerdi ve galiba bunun için de emir almışlardı. Cuma akşamı Ankara'ya vardık ve aynı tertip ile önce Polis Müdürlüğüne, orada bir süre bekledikten sonra, Umumi Hapishaneye sevkedildik. Tabii ayrı ayrı odalara kapatılmıştık. İlk işim eşime bir telgraf çekmek oldu. Sağlığımın iyi olduğunu ve inşaallah kısa zaman sonra görüşeceğimizi bildiren telgrafımı jandarma subayı İsmail Hakkı Bey'e verdim.

İzmir'den ayrılırken yatmak için döşek ve battaniye almamıştım. Ne varki polis müdürü durumu öğrenmiş olacak bir döşekle bir yastık göndermiş. Karyolaya serip uzandım, dinlenmek için.

Benim bulunduğum oda hapishanenin cephe tarafına tesadüf etmişti. Pencereden baktığım zaman karşıda tarlalar ve güzel köşkler görünüyordu. Bu beni pek sevindirdi, zira hiç olmazsa seyredecek, oyalanacak bir imkân vardı elimde. Ankara'yı iyi bilmediğimden hangi semtte olduğumuzu kestirememiştim. Önümüzde bir tren yolu vardı ve her gün tren geçiyordu. Bu bile benim için bir eğlence olmuştu. Uzun uzun düşündükten sonra bunun Ankara - Sivas tren hattı olacağı kanaatine vardım. Tek başıma kaldığım bu odada her ne kadar kötü bir hapishane hücresi görünümü yoksa da yine de hapishane idi, genişliği ve uzunluğu beş adım olan bu odada yaşamak güzel bir şey değildi tabii. Bekleyiş devam ediyor ve ben beraberimde getirdiğim kitapları okumakla vakit geçiriyordum. Bu kitapları oğlum Turgut İzmir'de almıştı bana. Bir kısmını orada okumuştum, geri kalanları burada okumaya başladım.

Günlerden 6 temmuz 1926... Son kitabı bugün bitirdim. Bakalım başka kitap temin etmeme izin verilecek miydi? Ha-

www.seyfoconter.com

pishane hayatını Malta'da tatmıştım ve oradaki hücrelerde nasıl yaşandığını biliyordum ama, gelin görün ki insan kendi memleketinde, hele benim gibi bigünah olarak hapiste kalmak durumunda olunca çok daha acı çekiyor.

Buraya gelişimin ertesi sabahı mutadım olduğu gibi erken uyandım. Bulunduğum odaya henüz alışamadığımdan her şey bana yabancı geliyordu. Kendimi hâlâ rüyada zannediyordum. Dünyada her şey aklıma gelirdi de böyle bir muameleye muhatap olacağımı düşünemezdim. Gün olmuş, bir Ermeni tedhişçinin kurşunu ile vurulacağımı düşünmüştüm; gün olmuş, karanlık zindanlara atılacağımı aklıma getirmiştim ama Mustafa Kemal Paşanın başkanlık ettiği bir Cumhuriyet idaresinde siyasi suçlu olarak hapsedileceğim aklımın ucundan bile geçmemişti. Hele itham edildiğim menfur bir suikast zanlısı olarak hapishane köşelerine atılmak çok gücüme gitmişti. Ben, daha evvelce de anlatmaya çalıştığım gibi, siyasetle alâkamı kesmiş ve hayatımı, tamamen aileme vakfetmiş basit bir iş adamı olarak sürdürmeye gayret ederken ne kimsenin malında ne de canında gözüm olabilirdi. Bu noktadan hareket ederek hapishaneye atılmama gösterilen sebep beni çileden çıkarmaya yetmişti. Eski günlerden tanıdığım, takdir ettiğim, sevdiğim ve memleketi büyük bir badireden kurtaran Mustafa Kemal'e karşı nasıl husumetim olabilirdi? Bizim hayalimizde yaşattığımız Türkiye'yi, hatta daha iyisini, o yaratmıştı. Bu gibi bir kimseye el kaldırılır mıydı?

Evinden işine, işinden evine giden, kalabalık yerlerden kaçınan, politikadan nefret eden bir kimsenin siyasi suçlu olarak tevkif ve hatta tecrit edilmesi aklımın kabul edemediği bir şeydi. Niçin tevkif edildiğimi anlayabilsem belki biraz olsun rahatlayacaktım. Sen şu kabahati yapmışsın, doğru mu? gibi bir suale muhatap olsam vereceğim izahat üzerine beni tevkif edenler hiç şüphe yokki hakkımda yanlış düşündüklerini anlayıp fikir değiştirecek ve beni serbest bırakacaklardı. Ama gelin görün ki ne bir sual, ne bir itham ve hapishane köşesinde hayat hükmünü sürüp gidiyordu... Demek ki hayat maceramda kader böyle bir olayı bana reva görecekmiş, alınyazımmış bu benim... İnsan hakikaten tedbirin değil, takdirin altında bir nesne imiş. Bu kuru kafa dünyada rahat görmeyecekmiş...

Neler gelmiyor aklıma... Buca'daki evim, eşim, oğlum Turgut, bahçem, çiçeklerim... hayalini kurduğum hayat... Mübadele işlerimiz yakında bitecekti. Elimize geçecek meblağ bütçemizi arzuladığımız şekilde ayarlamamıza yetecekti. Eşimde eski felâketlerin yadigârı olan ve onu rahatsız eden sinir hastalığını tedavi imkânını bulacaktım. Onu alıp Avrupa'ya götürecek, en güçlü profesörlere tedavi ettirecek ve iyileşmesini sağlayacaktım.

Birkaç beyinsizin, serserinin, siyaset tellalının tevessül ettiği cinayet, hepimizin rahatını bozmuştu. Kim bilir benim gibi kaç günahsız bu işte suçlu durumuna düşecek, ıstırap çekecek, belki de hayatını kaybedecekti. Hakikat elbette bir gün ortaya çıkacaktı, suçsuz ile suçlular belli olacaktı... Bundan başka türlüsü olması imkânsızdı. Cenabıhak'dan temenni edelim ki hakikat ışığının görünmesi gecikmesin...

9 temmuz 1926... Sabah mutadım veçhile erken kalktım, odamı süpürdüm, yatağımı düzeltip kahvaltı olarak ne varsa yedikten sonra pencerenin önüne gelerek uzun uzun kırlara; tarlalara baktım, seyrettim... Yine dalmış, eski günlere dönmüştüm... Mütareke sıralarında Bekirağa Bölüğünde tutuklu bulunduğumuz günlerde idi. Mahkemei fevkaladenin emri ile beni tecrit etmişlerdi. İngilizler her şeyden şüphelendiklerinden kapılarımızın önüne kendi askerlerinden nöbetçi koymuşlardı. Ne gariptir ki o zaman hiç sıkılmamıştım. Bütün yapılanlar bana gayet normal geliyordu. Çektiğim eziyetler beni kırmıyordu, karşımdakiler düşmanlarımdı... Milletimin, vatanımın düşmanları... En kötü davranışları bile beni incitmemişti. Düşmandan ne beklenirdi, lütuf, insaniyet beklenmezdi ya... Fakat düşman yerine konmak, kendi memleketinde kendi vatandaşlarım tarafın-

www.sayfocenter.com

dan düşmanmışım gibi muamele görmek... bundan ağır bir ceza olabileceğine inanamıyorum...

Şöyle bir düşündüm, şimdi herkes benim için ne diyecekti? Beni yakından tanıyanlar bir yanlışlık yapıldığına inanacaklardı, fakat diğerleri? Yani beni iyi tanımayan veya sevmeyenler... Gözlerimi kapadığım zaman yüzlerini görüyor gibi oluyordum... Benim için, bu ne kadar nankör ve ahlâksız adammış, demeyecekler miydi? Memleketin iyiye gitmesi için uğraştığımı söyleyip şimdi de bunun tersini, yani hainlik yapıyor diye konuşmayacaklar mıydı? İşte beni kahreden de bu idi...

10 temmuz 1926... Bu sabah biraz geç uyandım. Moral bozukluğunun verdiği yorgunluktan olacak, yataktan kalkmak istemiyordu canım. Her sabahki gibi gözlerimi açtığımda kendimi Buca'daki evimde bulacağımı, bugüne kadar geçen sürede yaşadıklarımın bir rüya olduğunu ve uyanınca bu rüyanın biteceğini zannederdim... Ama yine aynı çıplak duvarlar, tren yoluna bakan pencere... tarlalar... kırlar...

Ne varki bu yalnızlığa yavaş yavaş alışmaya başlamıştım. Bu sabah içimde garip bir ferahlık var... Yarın yeni bir hafta başlıyor dedim kendi kendime ve bu yeni haftanın bana yenilikler getireceği hissi doğdu içimde. Belki günlerden beri beklediklerim gelecek ve bana sual soracaklar, ben de bu küçük hapishane odasındaki bulunuşumun sebebini öğrenecektim. Bizleri buraya herhalde keyif için tıkmadılar... Bir şeyler olacaktı, olmalıydı...

Okunacak, daha doğrusu okumadığım kitap kalmadı. Geçen gün nöbetçi subaya verdiğim kitabı bana iade etti... Günlerden cuma olduğundan (o tarihlerde hafta tatili cuma günü idi) dışarıdan kitap aldırmak imkânım da yoktu. Esasen bu sessiz esaret uzayacak olursa kitap mı dayanırdı insana. Başka bir meşgale bulmak gerekiyordu. Pasiyans açmak geldi aklıma, Malta'da yaptığım gibi. Oysa çarşıda iskambil kâğıdı satan dükkânlar da kapalı idi. Hapishane görevlisi cumartesi günü bulacağını söyledi. Yapılacak bir şey yoktu. Düşünmek, kara kara düşünmekten başka. Teselliyi evvelce okuduğum bir kitabı tekrar okumakta buldum.

Trenin düdük sesi geldi kulağıma, hemen pencerenin önüne gittim. Bu bir yolcu treni idi. Pencerelere üşüşen yolcular mendil sallıyorlardı. Civarımızda küçük bir istasyon olması gerekirdi, tren orada duruyor ve yolcuları selametlemeye gelenler oluyordu. Her sabah geçen trenler bu istasyonda durmuyordu. Belki de ben farkına varamamıştım, zira penceremden bakarken genellikle dalgın oluyordum, düşüncelerle dolu kafamda tren büyük yer tutmuyordu, bu sebeple duruyor mu, durmuyor mu diye hiç ilgilenmemiştim. Bu sabahki özel bir tarifeye dahil olan bir tenezzüh treni idi herhalde. Yakın bir yere kadar gidecek ve akşama dönecekti...

Tatil günü olduğundan hapishanede sessizlik vardı. Koridorlarda her günkü gürültü yoktu, konuşmalar, ayak sesleri durmuştu sanki. Bir olayın arifesindeki sessizlik gibi garip bir durgunluk hâkimdi ortalığa. Karşımızdaki dükkânlar kapalı, yol tenha, yük arabaları ve kamyonlardan eser yoktu... Arada bir otomobil geçiyor, bu sessizliği bozuyordu... Saat 10.45. İkinci bir tren daha geldi istasyona. Bu da banliyö treni olacak ki bir süre durdu. İnen binenleri görmüyor, fakat seslerini hafif de olsa duyuyordum. Lokomotifin nefes darlığı çeken bir hasta gibi zorlanan soluması benim için eğlence oluyordu. Çocukların neden tren oyununu sevdiklerini şimdi daha iyi anladım. Tren, gitmekti... bir yere ulaşmaktı... ben de gitmek istiyordum... Beni bekleyenleri bulmak, onlarla sarmaşdolaş olmak, hasretimi gidermek istiyordum. Bir gün bu trenlerden birisine binecek miydim acaba? Ama ters istikamette giden bir trene... Biraz evvel geçen tren bu defa aksi yönde ama bomboş olarak geri döndü. Bugün bir buçuk, iki saatte bir tren geçiyor, sonra dönüyordu. Nereye kadar gidiyordu bunlar? Muhakkak bir mesire yeri olacaktı o civarda. Saatler ilerledikçe tren yolu kena-

www.seyfocenter.com

rından sıra sıra insanlar geçiyordu. Ekseriyeti kadın ve çocuktu. Bu da düşüncelerimin doğru olduğunu ispat ediyordu. Kadın ve çocuklar böyle tatil günü ancak kırlara eğlenmeye giderlerdi. Çoğunun ellerinde küçük sepet ve paketler vardı. Kırlarda yiyeceklerini götürüyor olacaklardı. Cuma tatilinden ve güzel havadan yararlanmak için gezmeye çıkmışlardı. Penceremden onları seyrederken bana bakmamalarına üzüldüm. İçimde bir his bana bakmalarını istiyordu. Neden? Bilmiyorum ama bana bakmamaları gücüme gitmişti. Bakacak olurlarsa sanki benim burada günahsız bir tutuklu olduğumu anlayacaklardı... Ne olacaktı anlarlarsa, kimseden merhamet istemiyordum... ama gelin görün ki böylesine günlerce yapayalnız yaşadıktan sonra galiba biraz alâka istiyor insan... bu alâka seni tanımayanlardan gelse bile... Demek bu insancıl bir ihtiyaçtı... Onlardan birisi olduğumu ispat, toplumdan kopmadığını belirtmek ihtiyacı olacak. Oysa hakikat tamamen tersi idi bu düşüncelerimin, zira şu anda beni toplumdan alıp koparmış, bir hücreye tıkmışlardı... Hakkım yoktu onlar gibi istediğim yere gitmeye, onlar gibi konuşup gülmeye... Küskünlük geldi içime, çekildim penceremin önünden. Şimdi küçük hücremde bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, beton zemini adımlıyordum. Öylesine otomatikleşiyor ki insan, bir ara yürüdüğümü unutuyordum. Daha doğrusu bedeni hareketler anlam taşımaz oluyor... Pencereden kapıya beş adım, kapıdan pencereye beş adım... Belki de yüzlerce metre yol alıyordum bu küçücük odada ama ne yorgunluk duyuyor, ne de durmak ihtiyacı vardı. Yürüyor, yürüyor, yürüyordum. Pencere omuz hizasını aşıyordu. Her defasında başımı kaldırıp bakıyordum dışarı, fakat ne gördüğümün farkında değildim. Beynimi dolduran düşünceler sanki bir perde gibi önlüyordu görüntüleri. Bir aralık zemindeki betonun çatlaklıklarına basmamak için özel gayret sarfettiğimi farkettim. Oysa bilmeden, yani şuuraltında yapıyordum bunu. Beş adım kapıya kadar, beş adım pencereye... Her çatlak bir uçurum gibi geliyordu bana ve bu uçuruma düşmemek için olacak dikkatle atlıyordum çatlakların üzerinden...

Ne kadar yürüdüm bilemiyorum ama bir aralık kafamdaki boşluk bir sinema şeridi gibi koptu... Yatağımın üzerine uzandım ve dinlemeye başladım etrafımı saran sessizliği. Acaba yandaki hücrelerde kimler vardı, ne yapıyorlardı?.. Onlar da benim gibi pencereden trenleri mi seyrediyorlardı? Duvara vurup onlarla temas etmek isteği geldi içime. Evvela yumruğumla hafif hafif vurdum ve bir süre bekledim. Ses yok, tekrar vurdum, bekledim, yine ses yok. Duvar taş olduğundan sesin öte tarafa geçmesi güçtü, daha sert bir şeyle vurmak gerekiyordu. Kalktım, ayakkabımı çıkarttım ve topuğu ile kısa ve hafif birkaç kere vurdum taşlara. Bir yandan da korkuyordum gardiyanlar duyar diye... Bekledim, bir cevap gelecek diye, tekrar vurdum... tekrar tekrar ama nafile... Cevap yoktu... ya duymuyorlardı veya kimse yoktu duvarın öte tarafında. Ümitsizce kalktım, diğer yan duvara gittim. Bir süre kulağımı taşa dayayıp bekledim belki bir ses gelir diye, sonra biraz evvelki gibi ayakkabımın topuğu ile vurdum...

Yaptığımın ne kadar komik olduğunu ancak o zaman farkettim. Kim işitecek, kim cevap verecekti bana. İşitilse bile cevap olarak duyacağım birkaç darbe ne anlam taşıyacaktı... Ama dedim ya, insan yalnızlıktan kurtulmak istiyor, bu kurtuluş bir pabuç topuğunun sesi bile olsa duymak istiyor onu...

Gayri ihtiyari penceremin önüne geldim. Buradan dışarıdaki insanları görebiliyordum, bu da bir avantajdı yalnızlığı unutmak için.

Akşam üzeri hava birdenbire karardı, uzaktan gök gürültüleri gelmeye başlamıştı. Zamanla bu gürültüler yaklaştı, hava daha da karardı ve rüzgârla beraber yağmur başladı. Penceremin camına çarpan su damlalarının sesi hoşuma gitmişti. Ne varki dışarıdakiler benim gibi memnun değillerdi yağmurdan; zira güzel bir günde koşuştukları kırlardan şimdi ters istikamette

www.seyfocenter.com

telaşla yürüyorlardı. İyi başlamıştı gün onlar için, ama tabiat kötü bir oyun oynamıştı. Bu kaçışan insanları seyretmek beni hayli oyaladı. Sabahın güneşli seması şimdi kapkara olmuştu ve cuma gezisine çıkanlar asık suratlarıyla evlerinin yolunu tutmuşlardı. Hepsi de hafif giyinmişlerdi, nasıl tahmin ederlerdi havanın bozacağını? Günlük güneşlik bir sabahtan sonra kimin aklına gelirdi yağmur, fırtına... Onları seyreder ve düşünürken İzmir'de polis müdürlüğüne davetim geldi aklıma. Bana birisi tevkif edilmemden birkaç dakika evvel, «Senden şüphe ediyorlar, seni tevkif edecekler» deseydi kahkahalarla gülerdim ona. Oysa başımın üstünde ne kara bulutlar varmış da ben farkında değilmişim. Ben biçare, vicdanından emin, davranışlarından emin, işimden evime, evimden işime gidip geliyordum...

Rüzgâr ve yağmur yarım saat kadar sürdü ve fırtına geldiği gibi birdenbire gitti. Ortalık yine ışıldadı, berrak bir mavi renk hâkim oldu kırların üzerindeki gökte...

İki gündür ses seda yok ortalıkta. Fırtınayı bekleyen bir sessizlik hâkimdi hapishaneye. Oturdum bir mektup yazdım eşime. Kim bilir ne kadar üzülüyordu benim durumuma. Ne çilekeş kadınmış meğerse, talihsizlik onun da yakasını bir türlü bırakmıyordu. Oysa, bir aralık huzur içinde bir hayat için o kadar ümitliydik ki... Mübadele işi bitecek ve özlediğimiz hayatı yaşamak imkânını bulacaktık. Hayli uğraşmıştık o işler için, zira resmi dairelerde muamele istendiği gibi yürüyemiyordu. Teşkilatın daha birçok noksanı vardı ve her defasında bir pürüz çıkıyordu bütün iyi niyetlere rağmen. Ama sonuna gelmiştik, evrak tamamdı, noksanlar giderilmişti. Sağolsun kayınbiraderim çok uğraşmıştı bu işler için. Bize verilecek yerler bile tesbit edilmişti... Hepimiz seviniyorduk, zira bütün aile rahat edecekti mübadele işi bittiğinde. Muamele geliştikçe hayal gücümüzde genişliyor olacak ki ortaya çıkan bir pürüz halledildiği zaman neticeye yaklaştığımıza inanıyor ve başlıyorduk programlar yapmaya. Ben şahsen çalışmayı bırakacaktım. Evde, eşim ve

Turgut'un işleri ile ilgilenecek, bahçemde çiçeklerimle uğraşacaktım. Tek atlı bir araba almayı tasarlamıştık. Bu araba ile sabahları kırlara, bağlara gidecek, gezecektik.

***

Dün akşam subaylardan birisi bana bir roman getirdi. Okuyorum, yazarı kim bilmeden, düşünmeden okuyorum... En güzel oyalanma kitap okumak oluyor benim için. Beri yandan hademelerden birisiyle aldırttığım iskambil kâğıtları ile pasiyans açmaya da başladım. Bu garip bir hastalık haline geliyor insanda. Çıksa, çıktı diye memnun oluyor başka bir niyet tutup yeniden açıyorsunuz, çıkmasa çıkmadı diye kızıp yeni baştan kâğıtları sıralıyorsunuz... Tükenmek bilmeyen günlerde okumak ve kâğıt açmak kadar içimi kemiren başka bir tutku da o yağmurlu gün ilk defa tecrübe ettiğim komşu hücrelerdekilerle temas kurmak oldu. Bütün teşebbüslerim neticesiz kalmasına rağmen nedense tekrarlıyorum duvarla konuşmayı. Şimdi madeni para ile vurmayı denedim. Maden taş üzerinde daha keskin bir ses çıkarıyor. Duyulması ihtimali daha çok ama gelin görün ki ne pabucumun topuğu, ne madeni para duvardan bir cevap almama yaramadı... Oysa konuşmak öylesine yoğun bir ihtiyaç ki... Muhatabımı seçmek aklıma bile gelmiyor ama konuşmak istiyorum, birşeyler söylemek anlatmak, dinlemek, dertleşmek...

Gardiyan veya hademelerden birisinin gelip hatırımı sorması bile benim için bir nimet oluyor. Lafı uzatmak istiyorum ama itiraf etmek gerekir ki onlar için benimle konuşmak hiç de cazip değildi. Kim bilir kaç kişi benim gibi onlarla konuşmak istiyor, dertlerini anlatıyor ve bir teselli bekliyordu. Bıkmış olmaları gerekirdi mahkûmları dinlemekten. Genellikle suçsuz olduklarını anlatırlardı herhalde ve kabahati başkasına atarlardı. Aynı şeyleri dinlemek ve cevap vermek, kapının ötesinde olup istediklerini yapabilen, istedikleri yere gidebilenler için sıkıcı olmaktan kurtulamazdı.

www.seyfocenter.com

13 temmuz 1926...

Bitmek bilmiyor günler... akşamı iple çekiyorum, uyumak, unutmak için... Dün akşam nihayet bir hadise oldu, o katılaşan sessizlik ve yalnızlık duvarında bir delik açıldı. Evet, doktor geldi ve hatırımı sorduktan sonra bir rahatsızlığım olup olmadığını öğrenmek istedi. Sağlığım yerindeydi ama konuşmak için bir şeyler uydurdum, sualler sordum, onu konuşturdum. Nedense uykum kaçmıştı bir akşam önce, sonra başımda bir ağırlık hissetmiştim. Bu iki basit olayı mübalağa ederek anlattım doktora, sanki önemli bir hastalığım varmış gibi meraklı davrandım ve söyleyeceklerini büyük önem verir gibi dikkatle dinlemeye çalıştım. Anladı mı bu oyunumu bilemiyorum ama ben rahatladım, tatlı bir huzur geldi içime. Doktor gittikten sonra kendimi bir Amerika seyahatinde o büyük vapurlardan birisinde tasavvur ettim. Her taraf masmavi deniz, dalgalar birbirini kovalıyor... serin temiz bir hava teneffüs ediyorum. Kimseyle konuşmak istemiyorum, yalnızlığa hasretmişim gibi vapurun güvertesinde kimsenin bulunmamasını hayalimde gerçekleştirdim. Gök mavi, deniz mavi, bu mavilikleri güçlendiren beyaz, pamuk gibi beyaz, köpükler, bulutlar... On sekiz günden beri ailemden uzaktaydım, bu garip transatlantikte, o sevdiğimi söylediğim iğrenç yalnızlıkta yaşıyorum... Nasıllardı acaba? Eşim, oğlum Turgut... ne yapıyorlar, ne düşünüyorlar?.....

Kendimi toparladığım zaman ilk aklıma gelen bir mektup yazmak, beynimi kemiren sualleri sıralamak, onlardan haber istemek oldu... Ooofff Tanrım, daha ne kadar sürecek bu hayat... Bazı romanlarda, hikâyelerde günahsız insanların hapsedildiklerini, hatta mahkûm edildiklerini okurdum. Böyle kimselerin yazarın hayalinde yaşadığına inanır ve her hapishaneye girenin muhakkak bir suçu olması gerektiğini düşünürdüm. Suçsuz kimselerin tutuklanamayacağına öylesine inanırdım ki söyledikleri zaman gülmem gelirdi. Adalete inancım büyüktü, hangi

yönetim altında olursa olsun suçsuz bir insanı hapsetmenin vicdanlara sığmayacağını savunurdum.

Gelin görün ki bugün ne kadar aldandığımı görüyorum. Meğerse hiçbir suçu olmayan, hattâ suç diye ileri sürülen olayların aleyhinde olan kimseler bile tutuklanır, hapishanelere atılır ve toplumdan tecrit edilebilirmiş. Ne varki bir haksızlık yapılsa bile bildiğim kadarı ile tutuklanan kişi sorguya çekilir, hakkında ileri sürülen ithamlar incelenir ve üç dört gün içinde bir karara varılırdı, varılması gerekirdi. Hapse atılan kimse kendisine yöneltilen suçu bilir, savunmasını yapar, sonunda suçu işlediği ortaya çıkarsa cezasını görür, aksi halde serbest bırakılırdı. Böyle olması gerekirdi. Oysa ben bütün bu imkânlardan yoksun bir hapishane köşesinde bekliyordum.

Akşam üstü bir subay geldi ve paraya ihtiyacım olup olmadığını sordu. Bugünlük paraya ihtiyacım olmadığını söyledim, o ısrarla bir haftalık para ihtiyacımı hapishane müdürlüğünden almam gerektiğini bildirdi. Para dağıtımı haftada bir defa yapılırmış ve sıramı atlarsam gelecek haftayı beklemem gerekiyormuş. Bu durum karşısında subay ile beraber müdüriyete çıktım. Kısa bir bekleyişten sonra emanet olarak kalan paramdan on lira aldım. Ne yapacaktım bu parayı? Dört duvar arasında düşüncelerim ve aile hasreti ile kıvranırken para gözümde hiçbir kıymet ifade etmiyordu.

Odama döndükten bir süre sonra koridorda konuşmalar olduğunu farkettim. Konuşanlardan birisinin sesini Cavit Beyin sesine benzettim. Demek İzmir Polis Müdürlüğünde tutuklananlar buraya nakledilmişlerdi. Zira hapishane otomobilinin her gün birkaç sefer gidip gelmesinden şüpheleniyordum. Yeni getirilenlerin yanı sıra bazılarını mahkemeye götürüp getiriyor olacaklardı.

Bana hâlâ sıra gelmemişti, ne zaman yargıç önüne çıkacak ve suçumun ne olduğunu anlayıp kendimi savunacaktım? Yok-

www.seyfocenter.com

sa bana hiç mi sıra gelmeyecek, burada daha günlerce bekleyecek mi idim?

Buna ihtimal vermiyordum, nasıl olsa beni de çağıracaklar ve durumum meydana çıkacaktı. Benim suçlu olduğuma inansalar bile bana savunma hakkı tanımaları lâzımdı, başka türlü olamazdı.

İstiklal Mahkemesi hâlâ İzmir'de miydi, yoksa Ankara'ya nakledilmiş miydi? Hiçbir şeyden haberim yoktu, esasen beni yıpratan da bu kararsızlık değil miydi?.. Okuyacak kitabım da kalmamıştı, yeni kitaplar aldırmak istiyordum. Gardiyan yemek getirmek için sefertasımı almaya geldiğinde bir kâğıt parçası üzerine ismini yazdığım bir cebir kitabını kütüphaneden satın almasını istedim ve para verdim. Cebir kitabı istememin sebebi vardı. Hikâye ve romanlar bitiyordu, cebir kitabında bulunan meseleleri hal ile uğraşırsam belki zamanın geçtiğini pek farketmez, daha çok ve kolay oyalanırdım.

Günün birkaç saatini penceremden kırları, tarlaları seyretmekle geçiriyordum. Yeşillikler arasındaki çiçekler beni çok etkiliyordu. Bir bakıma onlar da benim gibi bir yere bağlı, kımıldamadan ancak etraflarını seyrederek yaşıyorlardı. Penceremin yakınındaki otlar arasında çıkan her yeni çiçek benim için yeni bir olay oluyordu. Onu uzun uzun seyrediyor, içimden onunla konuşuyordum. Bazılarına isim taktığım da oluyordu. Oradan geçen bir çocuğun bu çiçeklerden birisini koparıp yolması beni etkiliyordu, acıyordum çiçeğe. Penceremden önüme serilen kısım şehrin kenar mahallelerinden birisi olacaktı. Sabahları otlamaya giden inekler geçiyordu buradan. Bu ineklerin arkasından giden köylü çocukları seyretmek benim için ayrı bir eğlence oluyordu. Aralarında konuşmaları, şakalaşmaları, güttükleri ineklere ellerindeki sopalarla arada bir dokunup sürüden ayrılmamalarını sağlamaya çalışmaları beni oyalıyordu. Bu arada dikkatimi çeken bir olay da bu çocukların ineklerin arkasından giderken zaman zaman eğilip yerden bir şeyler alarak

sırtlarındaki teneke kabın içine atmaları idi. Ne topluyor olabilirlerdi? Ne idi yerden alıp teneke kutuya attıkları? Bunu birkaç gün sonra öğrendim. Meğerse inekleri güden çocuklar —ki bunların çoğunluğu kızlardı— yerde kurumuş inek tezeklerini topluyorlarmış. Ankara civarında o tarihlerde hiçbir orman yoktu, bu sebeple kış mevsiminde yakacak bulmak köylüler için büyük bir mesele idi ve işte çocukların topladıkları tezek onlara ısınmak için faydalı oluyormuş. Fakir köylüler bu tezekleri yakarak ısınıyorlarmış. Çocukların bu davranışı hoşuma gitti ve bana Almanya'da geçirdiğim günlerin bazı olaylarını hatırlattı. Orada hiçbir şey israf edilmezdi. Çöp tenekeleri ayrı ayrı idi, kemikler ayrı bir kaba, sebze ve kâğıt parçaları ayrı kaba atılırdı ve bunları fabrikalara satarlardı.

17 temmuz 1926...

Yine dört gün aynı monoton tempo içinde geçti. Yemek yemek, kitap okumak, pasiyans açmak, pencereden kırları seyretmek ve bir aşağı bir yukarı dolaşmak. Yandaki odalarda kimler vardı? Onlar da benim gibi sıkıntılı bir hayat sürüyorlardı herhalde... Bir bakımdan kader birliği yaptığıma inandığım bu kimselerin kimlikleri hakkında hiç bilgim yoktu. Oysa onlarla tanışmak, konuşmak isterdim.

Dün Hatice'den, bugün de Turgut'tan mektup aldım. Hepsi iyilermiş, benim için en güzel teselli bu mektuplar oluyor. Hepsini tekrar tekrar okuyor ve geceleri onlarla imişim gibi hayal kuruyorum. Tabii her mektup alışımda vakit geçirmeden cevap yetiştiriyorum. Yazmak, onlarla konuşmak gibi geliyor bana, esasen mektuplarımın çoğu birçok sual, sonra da onların sorduklarına cevaptan ibaretti. Ben mektup yazarken İstiklal Mahkemesi azalarından Kılıç Ali Bey geldi. Hapishanedekileri ziyaret ederken bana da uğramış. Elimi sıktı ve samimi bir ifade ile konuştu. Aramızda şöyle bir muhavere geçti:

— Bu hal nedir beyefendi?

O sakin bir eda ile cevap verdi:

www.seyfocenter.com

— Olur böyle şeyler Mithat Bey, dedi. İnkılapçılar için ehemmiyeti olmaz böyle şeylerin, bunlar gelip geçici şeyler...

— Bizim artık inkılapçılığımız kalmadı...

O, yine sakin «Bir kaza» dedi.

— Hakikaten bir kaza, diye cevap verdim. Bana baktı ve gülümsedi. Onun bu davranışından cesaret alarak sordum:

— Ne kadar devam edecek acaba beyefendi?

— Yakındır... teşekkül ediyor...

Ayağa kalktı, fazla konuşmak istemediği belliydi. Kapıya doğru yürüdü, durdu arkasına döndü ve bana:

— Refikanızdan mektup vardı, almışsınızdır herhalde, dedi ve odamdan çıktı.

Bir süre Kılıç Ali Beyin arkasından kapanan kapıya baktım ve bir gün benim de bu kapidan çıkacağımı ve geri dönmeyeceğimi düşündüm. Ne demek istemişti «Yakında teşekkül ediyor» cümlesi ile? Teşekkül etmekte olanın ne olduğunu iyice kavrayamamıştım. Acaba mahkeme mi teşekkül ediyor demek istemişti. Oysa mahkeme esasen teşekkül etmişti. Herhalde mahkeme işe başlıyor manasında kullanmıştı bu cümleyi.

Tuhaf değil mi bana hâlâ inkılapçı diye hitap ediyorlar ve bilmiyorlar ki o ruh bende tamamen ölmüştü... Onun heyecanını artık duymaz olmuştum... Ama gelin bunları onlara anlatın. İçimdeki ezikliği onlara ifade imkânsızdı tabii. Ben nerede, inkılap nerede... Artık içimde sakin ve mütevazi bir ruh yaşıyordu. Ailemle beraber olmak... Onların saadetini teminden başka bir arzum ve düşüncem kalmamıştı...

Bugün, tutuklandığımdan beri tam yirmi iki gün geçmişti, yarın perşembe... Belki önümüzdeki hafta sıra bana gelir, ne olacaksa olur, ben de aileme kavuşurum...

21 temmuz 1926...

Düşüncelere dalmış bizimkilerin ne yaptıklarını hayal ederken kapım açıldı ve bir jandarma göründü. Bana hazırlanmamı, mahkemeye gideceğimi söyledi. Bu haber bende şok tesiri yapmıştı... Beklediğim saat artık geldi diye garip bir sevinç kapladı içimi. Telaş ile hazırlandım ve jandarmanın eşliğinde yürüyerek kapının önünde bekleyen otomobile bindim. Benimle beraber otomobilde bir subay ve bir polis memuru vardı. Kısa bir yolculuktan sonra otomobil durdu. Yol boyunca neler düşündüğümü şu anda hatırlamama imkân yok, kafamda o kadar karışık düşünceler vardı ki, bunları sıraya koymak, tarihlendirmek imkânsız. Beraberimde subay olduğu halde İstiklal Mahkemesi kalem odalarından birisine götürüldüm. Mahkeme reisi Kılıç Ali Bey yanıma geldi. Elimi sıktı, her zamanki sakin edası ile konuştu. Benim tutuklanma sebebimin Mustafa Kemal Paşaya yapılan suikast teşebbüsü ile alâkalı olduğunu söyledi. Şaşkınlığım son haddine varmıştı. Her şeyi beklerdim ama böyle bir itham karşısında kalacağım aklımın ucundan geçmezdi. İçimden, «Demek Cenabı Hak onun da aklını başından almış» dedim. Zira aklı yerinde olan bir kimsenin benim böyle bir suikaste katılacağımı nasıl düşünebilirdi?

Tutuklanmam üzerine ailemin çok müteessir olduğunu, Buca Belediye Reisi Mehmet Ali Bey'in durumu aileme ilettiğini ilâve etti. Bunun üzerine kendisinin aileme haber göndererek hakkımda teminat verdiğini, üzülmemeleri için her şeyi yaptığını söyledi. Kendisine teşekkür ettim. Bu konuşmadan bir süre sonra bir müstantik (sorgu hakimi) tarafından ifadem alındı. Verdiğim cevaplar kaydedildi. Bu soruşturma tam dört saat sürdü. Öğleyin ara vererek yemek yedik.

Muhatap olduğum sorular, genellikle sekiz on yıl öncesine aitti. Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyetinin nasıl kurulduğu, Birinci Dünya Harbine nasıl girildiği, Almanlar ve Avusturyalılarla nasıl ve ne surette işbirliği anlaşması yapıldığı, kurulan şirketler ve İktisat Bankası hakkında ardı arkası kesilmeyen suallere muhatap oldum. Bu arada, mütarekeden evvel Talât Paşa ve diğerlerinin memleketi ne suretle terkettiklerini sordular, daha sonra Terakkiperver Fırkasının İzmir'deki girişimleri ve Rah-

www.seyfocenter.com

mi Beyin bu fırka adayı olarak görevlendirildiği vakit benim de siyasi bir faaliyette bulunup bulunmadığım hakkında bilgi istediler. Tabii bütün bu sualleri en doğru şekilde cevaplandırdım. Yalnız hafızamın zayıf olması sebebiyle (son zamanlarda evimdeki hizmetçinin bile ismini unutmuştum) on yıl önceki olaylar hakkında istenilen bilgiyi ancak hatırlayabildiklerim kadarı ile cevaplandırmam beni hayli üzdü. Bu noktalara onların da takıldığını görerek kendilerini tatmin edememiş olduğumu farkettim. Bu durumun hakkımda verecekleri karara etki yapacağını düşünerek üzüldüm.

Akşam üzeri soruşturma bittikten sonra yine bir otomobile bindirilerek hapishaneye götürüldüm. Mahkeme binasından ayrılmazdan önce beni götürmekle vazifeli Şükrü Bey ismindeki subayı çağıran Ali Bey hapishanede bana daha temiz ve daha havadar bir odanın verilmesini hapishane müdürüne söylemesini tembih etti. Kendisine teşekkür ettim. Şahsıma gösterilen bu yakın ilgi beni etkilemiş, aynı zamanda akıbetim hakkında ümitlendirmişti.

Sorulanlar hakkında uzun uzun düşündüğümde meselenin iki aşamada incelendiği kanısına vardım. Birinci Dünya Harbinden mütarekeye kadar, daha doğrusu barış muahedesinin Lozan'da imzalanmasıyla Büyük Millet Meclisinde kabulüne kadar olanlarla genel af ilanından bugüne kadar cereyan eden meseleler idi. Odamda daha rahat bir şekilde olayları hatırlamak ve incelemek imkânını bulmuştum. Mütarekeden sonra kurulan olağanüstü mahkemeler, İtilaf devletlerinin emri ve baskıları altında durumu incelemek zorunda oldukları ve istedikleri şekilde muhakemeyi değiştirebildikleri halde bizleri Malta'ya sürgün etmekten başka bir şey yapamamışlardı. Esasen bir suç bahis konusu olsa idi bile, Büyük Millet Meclisinin çıkardığı genel af üzerine önceki olaylar bu af içine girerdi. Maksat Birinci Dünya Harbi sırasında yapılan işlerin muhakemesi olsa idi, daha birçok kimsenin tutuklanması gerekirdi. Benim durumu-

ma gelince... Genel af ilanından çok zaman önce siyasi hayattan çekilerek ve mümkün olduğu kadar siyaset ile uğraşanlardan uzak kalarak İzmir'de âdeta münzevi bir hayat sürdürdüğüm ve bunun aksini ispatlayacak hiçbir şey olmadığından suçsuzluğum hakkında hâkimlerin vicdanında herhangi bir tereddüt mevcut olmaması gerekirdi. Dikkatimi çeken bir nokta da soruşturma esnasında Terakkiperver Fırkasının kuruluş ve faaliyetleri hakkında ısrarla durulmuş olması idi.

Otomobil ile kısa da olsa yaptığım yolculuk günlerden beri bünyeme hâkim olan hareketsizliği atmam bakımından faydalı olmuştu. Hapishanedeki odama döndüğüm zaman kendimi daha zinde hissetmiş ve o gece rahat bir şekilde uyumuştum.

Ertesi sabah şehirden birşey isteyip istemediğimi öğrenmek üzere gardiyan kapımı açıp girdiği zaman ben henüz yataktan kalkmamıştım. Gardiyana karyolamın bazı kısımlarının kopmuş olduğunu, bu sebeple rahat yatamadığımı söyleyerek çarşıdan bir miktar kalın ip almasını söyledim. Ne varki hapishaneye ip sokulmazmış, bu sebeple istediğimi yapamayacağını söyledi. Bunun üzerine subay beye karyolamın değiştirilmesini istediğimi bildirmesini rica ettim. «Değiştirsinler veya tamir ettirsinler» dedim.

O gün hapishanede bir değişiklik olmuştu. Mahmut ismindeki gardiyan koridorun köşesinde oturur, ya ortalığı süpürür veya memurların çay kahve isteklerini yerine getirir, yemeklerini ısıtır, odalarının sularını doldururdu. Velhasıl her gün sabahtan akşama kadar Mahmut aşağı, Mahmut yukarı çağrıldığını duyardım. İşte bu Mahmut, sabah odamın kapısını vurarak çay isteyip istemediğimi sordu. İzmir'den Ankara'ya getirildiğimde derhal Emniyet Müdürlüğüne sevkedilmiştim. Orada Polis Müdürü Dilaver Bey bana bir kahve ikram etmişti. İşte o günden bu güne kadar ne bir çay ne bir kahve içmiştim.

Gardiyanın bu teklifine çok sevindim desem yeridir. Mahmut Efendinin sırtını sıvazladıktan sonra, «Teşekkür ederim

www.seyfocenter.com

Mahmut Efendi, beni düşünmen çok hoşuma gitti» dedim ve mahcup nazarlarla başını öne eğen gardiyana bir değil, iki bardak çay getirmesini, zira uzun süredir çay içmediğimi söyledim. Mahmut bir şeyler mırıldanarak gitti. Ne dediğini anlamadım ama kendisine gösterdiğim yakınlıktan memnun olduğunu belirtmek istemişti herhalde. Kısa bir bekleyişten sonra gardiyan elinde iki fincan çay ile geldi. Kahvaltımı kendim hazırlamıştım. İlk kadeh çayı tereyağlı ekmekle bitirdim, sonra bir sigara yakarak ikinci kadehi yudumladım. Uzun süre mahkum kalmış olmamdan ileri gelen bir zevkle içtiğim bu iki kadeh çayın hatırasını unutamam. Çay bittikten sonra yatağıma uzandım ve sigaramın dumanını tavana doğru üfleyerek düşünceye daldım. İnsanoğlu zaman zaman en basit şeylerle mutlu olabiliyordu demek, zira şu anda içimde tatlı bir rehavet vardı ve kendimi mutlu hissediyordum. Uzun süre tavana doğru yükselen sigaramın dumanını seyrettim. Bu orada geçirdiğim sıkıntılı günleri unutmuştum sanki ve Mahmut Efendinin bundan böyle bana arada bir getireceği çay veya kahvenin hayali ile gözlerimi kapadım. Bir an kendimi İzmir'de evimin bahçesinde ve sevdiklerimle beraber buldum. Onları görmüyordum ama hissediyordum. Soruşturmaların sonucu beni tahliye edeceklerine öylesine inanmıştım ki burada geçireceğim birkaç günün artık kıymeti yoktu benim için. Hayat birdenbire değişmiş, mutlu günlerin kokusu burnumu gıcıklamaya başlamıştı...

26 temmuz 1926...

Dün olduğu gibi bugün de öğleden evvel kumandan Hakkı Bey ziyaretime geldi. Hal ve hatır sordu, istediklerimi yerine getireceğini ve karyolamı değiştirteceğini söyledi. Mahmut dün akşam üstü bana bir çay daha getirmişti, bu sabah da getirdi. Demek artık âdet olmuştu çay servisi, buna çok sevindim. Biraz önce kapının aralığından bir mektup atıldı. Hemen aldım ve telâşla okumaya başladım. Hatice Hanımdan geliyordu. Benim mektuplarımı almışlar. Herkes iyi imiş, bütün eksikleri benmi-

şim. Çocuk gibi sevindim. Hatice mektubunun bir cümlesinde şöyle diyordu: «... Senin hiçbir şeyle alâkan olmadığını biliyorum. Bunu onların da bilmesi benim için büyük bir sevinç olacak. Kalbim müsterih şimdi. Yakında görüşeceğimiz ümidi içinde seni bekliyorum.»

Evet bu ümit bende de var ve samimi bir huzur içinde bekliyorum tahliye edileceğim günü. Ne varki mahkemeye ait işlemler bir türlü bitmiyordu. Bugün de hapishanede bulunan tutuklulardan ikisini mahkemeye götürdüler. Herhalde ifadelerini almak için olacak. Esasen ifade alınması bittikten sonra mahkeme safhasının başlaması gerekir. Mahkemenin ne kadar süreceğini tahmin etmek imkânsızdı. Ne olursa olsun beraat edeceğime inanıyordum, zira hiçbir kabahatım ve yolsuz davranışım olmamıştı. Benim hakkımda başka türlü bir karar alamazlardı. Bu huzur içinde olmama rağmen buradan ne zaman çıkacağımı bilmemek beni üzüyordu. Daha ne kadar devam edecekti bu hayat? Kendimi kemik hastalığına tutulmuş ve bütün vücudu alçıya alınmış bir hasta gibi görüyordum. Böyle bir hasta nasıl kımıldayamaz, istediği gibi hareket edemezse ben de öyleydim. Hiçbir suçum olmadığı halde burada yaşamaya zorlanmam bana kaderin bir cilvesi gibi geliyordu. Ne kabahatim vardı da tanrı bana bu hayatı reva görmüştü? Buradan çıkıncaya kadar sabırla beklemeliydim, yapacak başka bir şey yoktu. İşte her akşam uyumadan önce Cenabı Hak'tan tahliye edilinceye kadar bana sabır ve sağlık ihsan buyurması için dua ediyordum.

NİHAYET HÜRRİYETİME KAVUŞUYORUM

Akşamüstü kumandan tekrar odama geldi ve karyolamın tamiri için emir verdiğini söyleyip biraz sonra gelecek gardiyan ile tamir için atelyeye götürüleceğini bildirdi. Nitekim birkaç

www.seyfocenter.com

dakika sonra Mahmut Efendi geldi ve karyolayı sırtladığı gibi götürdü. Biz biraz hasbıhal ettik kumandanla. Bana karşı son derece nazik davranıyor, arada bir isteğim olup olmadığını soruyordu. Hakkı Bey benimle vedalaşıp odamdan çıkarken gardiyan tamir edilmiş olan karyolamı getirdi ve kendi eliyle yerine koyup döşeğimi yaydı, battaniyeyi katladı.

Bu güler yüzlü adamı sevmeye başlamıştım. Odamdan çıkarken başka bir isteğim olup olmadığını sordu. Kendisine bir lira bahşiş vererek şimdilik hiçbir şeye ihtiyacım olmadığını söyleyip gösterdiği ilgiye teşekkür ettim.

Günler günleri kovaladı... İlk soruşturmadan sonra hapishane hayatımda büyük değişiklikler olmuştu. Benim sıram geldikçe çağrılıyor ve otomobille, ilk gün olduğu gibi, götürülüp getiriliyordum. Benim sıram geldikçe diyorum zira benden başkaları da vardı ve onlar da benim gibi otomobille gidip geliyorlardı. Ne varki onların kim olduklarını ve soruşturmalarının hangi yönde cereyan ettiğini bilmiyordum.

İzmir'den getirildiğimden bu yana çektiğim ıstırap beni biraz bencil yapmış olacak, kendimden başkasını düşünemiyordum. Doğrusu da bu idi, zira kimlerin soruşturmaya götürüldüğü, bunların ne gibi suçlarla itham edildiklerini bilmiyordum. Bu durumda kendimden başkasını düşünmeme imkân var mıydı?

Soruşturmaların cereyanı hergün ümitlerimin artmasına sebep oluyordu, zira her defasında odama döndükten sonra bana karşı muamelenin lehime değiştiğini farketmekteydim.

Kaç gün devam etti, kaç defa sorguya çekildim tamamen hatırlayamıyorum ama, sonunu unutmama imkân olmadığını söylemek isterim, zira suçsuzluğum meydana çıkmış ve bir gün bana serbest olduğum bildirilerek evime dönebileceğim haberi verilmişti.

Bu hadiseyi anlatmak imkânlarına sahip değilim. Bunu anlatabilmem için ya çok güçlü bir edebiyatçı veya filozof olmam

gerekirdi. Günlerce süren hapis hayatı, sevdiklerimden uzak ve tek başıma yaşamak mecburiyeti, geleceğim hakkında hissettiğim endişe bunun neticesi olarak evde beni bekleyenlerin çektiği ıstırabı düşünmek, sorgular, ithamlar... Sonra, evet sonra karşımda daima beni korkutan bir ciddiyetle sualleri sıralayan, verdiğim her cevaptan sonra başını sallayıp, kaşlarını kaldıran, belki de vazife icabı asık suratlı insanın o gün bana gülümseyerek «Serbestsiniz» demesi ile o anda hayatımın değişmesi... Anlatılacak şey değildir bunlar, bunu anlayabilmek için o hayatı, o korkuyu, o heyecanı yaşamak, sonra da o mütebessim simanın dudaklarından dökülen «SERBESTSİNİZ» kelimesini işitmek lâzım. Bugün hafızamın zayıf olmasına seviniyorum, zira o günleri değil yaşamak, hatırlamak bile korkunç bir şey...

İzmir'e dönüşüm bir bayram havası yaratmıştı evde. Herkes sevinçli, herkes memnundu. Bu mutluluk yalnız evdekilerde değildi, konu komşu, dost arkadaş velhasıl beni sevenler âdeta kuyruğa girmişlerdi. Oğlum Turgut ve eşimle buluşmam romanlardaki sahnelere benzemişti. İlk gün fazla birşey konuşamadık. Hepimiz susuyor, birbirimize bakıyor, hatta ağlaşıyorduk. Ankara'da hapishanede iken her ne kadar eninde sonunda suçsuz olduğumun meydana çıkacağına inanıyorsam da içimdeki korku beni bir kurt gibi kemiriyordu. O tarihlerde kim vurduya gitmek işten bile değildi. Birkaç yalan, birkaç iftira beni içinden çıkılmaz bir boşluğa sürükleyebilirdi. Bunu hissediyor, hatta biliyordum. Kendi kendime bile itiraf etmekten çekindiğim bu ihtimal, âdeta hayatımı karartmıştı. İzmir'de başlayan İstiklal Mahkemesi safahati hakkında kesin bilgi alamamakla beraber konuştuğum kimselerin ifadelerinden, hatta beni korumakla mükellef kimselerin davranış ve tavırlarından işlerin ne kadar ciddi olduğunu hissediyordum. Ne olsa İttihat Terakki'nin iktidardan düşmesini takip eden günlerde yaşadığımız azap, yalan, tezvir insanoğlunun nelere tevessül edebileceği hakkında bilgi sahibi olmama imkân vermişti. Bir bakımdan bu konularda tecrübe

www.seyfocenter.com

sahibi olmuştum. Sonra Malta'daki esaret günlerimiz... Memleke döndüğüm zamanki durum ve şartlar... Benim çektiğim ıstırabın bir eşine belki de daha ağırına benden uzak kaldıkları günlerde eşim ve oğlumun muhatap olduğu muhakkaktı. Benim ne olduğumu, bana ne yaptıklarını bilmeden, benden haber almadan yaşamanın verdiği ıstırabı takdir etmemek imkânsızdı. Onlar da benim suçsuz olduğumu biliyor ve inanıyordı, fakat gelin görün ki o tarihte memleket içinde olup bitenler ve tabii İstiklal Mahkemesi safahatı hakkında benden fazla bilgi sahibi olmaları, hakkımda verilecek kararın lehimde olması ihtimalini zayıflatıyordu onlar için.

Bu yolda onlara hak veriyordum ve evime kavuştuğum günlerde ilk heyecan geçtikten sonra mahkemenin devamı esnasında olup bitenleri öğrendiğim zaman benim için ne kadar korkuklarını daha iyi anlamıştım.

Ziyaretime gelen dostlarım ve benim okumam için oğlum Turgut'un sakladığı gazetelerden öğrendiklerim beni hayret ve lehşete düşürmüştü. Günlerce dinledim ve okudum İstiklal Mahkemeleri safahatini ve bugün şu satırları yazarken dahi tüylerim ürperiyor hatırladıkça.

Tutukluluk hayatım süresince benim dışımda cereyan eden olayları özetlemekte fayda görüyorum.

İstiklal Mahkemelerinde süren davaları ikiye ayırmak mümkündür. İzmir suikasti ile ilgili hadiseler ve kişiler, Cumhuriyetin ilanından sonra cereyan eden politik olaylar ve bunlarla alâkalı olan kimseler. Ben ikinci grupta mütalaa ediliyordum.

Suikast ile ilgili dava evvela yukarıdaki ikinci grup olarak simlendirdiğim bölümü de içine almıştı, ne var ki sonradan davalıları ikiye ayırıp bizlerin muhakemesini Ankara'ya almışlardı. Böylece İzmir'deki İstiklal Mahkemesi'nde haklarında dava açılanlar arasında şu isimler olduğunu öğrendim: İzmir Mebusu Şükrü Bey, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Lazistan eski Mebusu Ziya Hurşit Bey, Saruhan Mebusu Halis Turgut

Bey, Erzurum Mebusu Rüştü Bey, Trabzon eski mebusu Hafız Mehmet Bey, Baytar Albay emeklisi Rasim Bey, Sarı Efe diye tanınan Edip Bey, Çopur lâkabı ile tanınan Hilmi Bey, eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, sonra Kara Kemal, Laz İsmail, Gürcü Mustafa, Sürmeneli Vahap Bey, Erzincan Mebusu İhsan Bey, eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey, eski Maliye Nazırı Cavid Bey, eski Sivas Mebusu Selahaddin Bey, eski İzmir Valisi Rahmi Bey, İstanbul Mebusu Rauf Bey, eski İstanbul Mebusu Doktor Adnan Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Saruhan Mebusu Abidin Bey, Sabit Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Besim Necati, Bekir Sami, Münir Hüsrev Beyler, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal ve Refet Paşalar, eski Erzurum Mebusu Necati, Ahmet Nafiz, Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir Çavuş, ihtiyat zabitlerinden Bahaddin, Giritli Hüseyin oğlu Mustafa.

Görüldüğü gibi hayli kalabalık bir sanık kafilesi çıkmıştı mahkeme huzuruna.

Mahkeme Reisi Ali Bey (Ali Çetinkaya, namı diğer Kel Ali) teker teker karşısına çağırdığı bu kimseler arasında suçsuzluğu aşikâr olanlar da vardı. Bu arada yargıç önünde suçunu fütursuzca itiraf eden Ziya Hurşit'in soğukkanlılığı ve olayları kesin bir lisanla anlatması bütün dikkati üzerine çekmişti. Zira Hurşit'in suikasti nasıl tertiplediklerini, kimlerin bu işe karıştığını ve hadiselerin nasıl geliştiği yolunda verdiği bilgi herkesi hayrete düşürmüş. Mahkeme Reisliğinin Ali Çetinkaya'ya verilmesi ayrıca dikkati çekmişti. Zira Ali Çetinkaya Millet Meclisinde Milli Mücadele kahramanlarından Halit Paşayı tabanca ile vurarak öldüren kimseydi. Böylece duruşmaların ne kadar amansız olacağı peşinen belliydi.

Bu mahkemenin enteresan olayları arasında suçunu itiraf edenlerle bazı inkârcıların yüzleştirilmeleri olmuştu. Nitekim suçsuz olduğunu ısrarla söyleyen Şükrü Bey ile Sarı Efe Edip

www.seyfocenter.com

ve Rasim Beylerin yüzleştirilmesi bu davanın nirengi noktalarından birisini teşkil etmişti. Edip ve Rasim Beyler hadiseleri tarih ve saatleriyle anlattıkça Ali Bey, Şükrü Beyin yüzüne bakıyor ve acı acı gülümsüyordu. Ne varki Şükrü Bey herşey ayan beyan meydanda olmasına rağmen ithamları ısrarla reddetmiş ve hakkında söylenenlerin hakikatle ilgisi olmadığını iddia etmekten vazgeçmemiş.

Mahkeme safahatının enteresan olaylarından birisi de paşaların konuşmaları ve haklarında verilen kararlar olmuş.

27 haziran günü başlayan mahkeme, 12 temmuz tarihinde sona ermiş ve 13 temmuz 1926'da karar okunmuştur.

Mahkemenin verdiği kararlar şöyle idi: İzmir Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Halis Turgut, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Erzurum Mebusu Rüştü, eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, eski Ankara Valisi Abdülkadir, Kara Kemal ve Saruhan Mebusu Abidin Beylerin idamına; Sürmeneli Vahap'ın on yıl kalebentlik ve sürgün edilmesine. Bu arada idam cezasına çarptırılan on beş kişiden Abdülkadir ve Kara Kemal memleket dışında bulunduklarından karar gıyaplarında verilmiştir. Beraatlerine karar verilenler de şunlardı: Ordu Mebusu Faik Bey, Mebus Sabit Bey, Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev Beylerle Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar, Erzurum Mebusu Necati, Mebus Ahmet Bey, Nafiz Bey, Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir, Bahaddin ve Giritli Hüseyin oğlu Mustafa.

1935 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ

Yapılacak milletvekili seçimleri için hazırlıklar devam ediyordu. Yeni devrenin milletvekilleri arasında yepyeni simalar görüleceği kulaktan kulağa dolaşıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nde müthiş bir faaliyet göze çarpıyordu. Seçimler yapılacaktı, fakat itiraf edelim Meclise gireceklerin bir kısmı Mustafa Kemal'in daha doğrusu Atatürk'ün istediği kimseler olacaktı. Pek genç olan Türkiye Cumhuriyetinde bu gibi davranışlar normal karşılanıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbinden sonra memleket arzulanan şekilde örgütlenememişti, bunu gayet iyi bilen Atatürk zorunluydu bu gibi davranışları benimsemeye.

Ankara'da durum Atatürk ve İnönü'nün gözüne girenlerin Meclise de gireceği merkezinde idi. Partiden kuvvetli teminat alanlar hummalı bir telâş ve çalışma temposu içindeydiler.

Ben uzun süreden beri politika ile alâkamı kestiğimden, kimlerin mebus olacağını değil araştırmak, merak dahi etmiyordum. Hele benim mebus seçilmem aklımın ucundan bile geçmiyordu. Nereden, kimin aklına gelecekti beni mebus seçmek? Kendim düşünmüyordum ki başkaları düşünsün.

İşte bu günlerin birinde, yanılmıyorsam şubat ayı idi, eski mücadele arkadaşım İhsan Namık Poroy bir sabah bizim eve geldi. Kendisi hem şehir meclisinde aza, hem de Halk Partisinde ikinci seçmenlerin arasında idi. Dereden tepeden konuştuktan sonra sözü ne yapıp yapıp milletvekili seçimine getirdi. Kendisinin İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçileceğini söyledikten sonra:

— Arkadaşlarla görüştük, dedi, bana Mithat Şükrü namzetliğini koyacak olursa hepimiz reylerimizi ona veririz diyorlar, Mithat düşünmeden bu teklifi kabul et ve derhal adaylığını koy...

Bir gün, bir an bile düşünmediğim milletvekilliği konusunda bana anlattıklarından sonra derhal reddettim arkadaşlarımın

www.seyfocenter.com

yaptığı teklifi. Bunca yıldır politika hayatından uzak kalan bir insan için böyle bir teklifi kabul etmek anlamsız bir şeydi. Gülerek kendisine:

— Oturduğum yerde beni bırakın, durup dururken başımı derde sokmayın, dedim.

Fakat İhsan Namık Poroy mazeret olarak ileri sürdüklerimi birer birer reddediyor ve teklifi kabul etmem için direniyordu:

— Henüz memlekete ve hükümete hizmet edecek bir yaştasın, çok şükür şuurun da yerinde. Tecrübelerinden neden istifade etmeyesin...

O konuştukça benim de mukavemetim gevşemeye başlamıştı. Böylesine sevdiğim ve inandığım bir kimsenin ısrarına daha fazla karşı koyamadım ve teklifi ancak bir şartla kabul edeceğimi söyledim. Şartımın ne olduğunu sordu. Atatürk'ün onayını almalarını, aksi halde istediklerini yapamayacağımı söyledim. Onun onayı olmadan bütün imkânlar müsait olsa dahi milletvekilliğine talip olmayacağımı kati bir lisanla anlattım. İhsan Namık Bey şartımın makûl olduğunu kabul etti ve bana:

— Pekâlâ, dedi, prensip olarak teklifi kabul et, işin üst tarafını bana bırak...

İhsan Namık Poroy, benden ayrılır ayrılmaz doğru gidip İskân Umum Müdürü Hacı Mehmet Beyi bulmuş. Durumu ona anlatmış. Hacı Mehmet Bey, Atatürk'ün yakından sevdiği ve saydığı bir kimseydi. Sofrasından onu ayırmazdı, sık sık yanına çağırır, onunla dertleşir, hasbıhal eder, şakalaşır, iltifatlarda bulunurdu. Mehmet Bey, Poroy'un haberinden memnun olduğunu söylemiş ve durumu Atatürk'e ileteceğini belirterek şöyle demiş:

— Sen merak etme, ben Paşaya hemen söyler ve muvafakatini alırım. Mithat Beye git söyle, bu işi olmuş bilin...

Bu benim için büyük önem taşıyan bir şeydi. Zira İttihat ve Terakki'den sonra tekrar politikaya atılmak aklımın ucundan geçmemişti. Kendimi bu gibi işlerden artık uzak tutmam gerektiği düşüncesine kaptırmış, hatta memlekete yararlı olamayacağıma inanmıştım. Ne var ki İhsan Namık Bey ve Hacı Mehmet Beyin hakkımda böylesine içtenlikle davranmaları bende büyük etki yaptı. Âdeta hayata yeniden başlamış gibi olmuştum.

Seçimlerden bir gün evveldi, gece yarısından az sonra Nuruosmaniye'deki evimizin civarında oturan Atatürk'ün eski yaverlerinden Cevat Abbas'ın evinden birisi koşarak gelip bizim kapıyı çaldı. O sırada radyoya düşkün olan oğlum Turgut'tan başka kimse uyanık değildi evde. Turgut kapıyı açıp gelen adamla konuştuktan sonra gelip beni uyandırdı. Cevat Abbas'ın gönderdiği adam şu haberi getirmişti: Dolmabahçe Sarayından Cevat Abbas Beylere telefon edilmiş ve birisinin beni bulup Atatürk'ün çağırdığını ve sarayda beni beklediğini söylemesi istenmiş. Biraz sonra saraydan gönderilecek bir araba ile derhal Dolmabahçe'ye gitmem gerektiğini söyleyen adamı savdıktan sonra hemen giyinmeye başladım. Bir yandan da düşünüyordum, gece yarısı beni saraya çağırmalarının sebebi ne olabilirdi? Çok mu acele bir şey olmuştu ki böyle apartopar oraya gitmem isteniyordu...

Fazla düşünmeye vaktim olmadı, zira ceketimi giyerken kapıda bir otomobilin durduğunu duydum. Beni almaya gelmişlerdi. Dolmabahçe'ye vardığımızda yukarı salona çıkmam gerektiğini söylediler. Merdivenleri telâş ile çıkarken aklıma gelmeyen şey yoktu. Benim gibi hayatı mücadele, politika ve esarette geçen bir kimse için olayları görüş açısı değişik oluyordu.

Her ne hal ise yukarıdaki salona girdiğimde gördüm ki ortaya kurulan sofrada Atatürk, arkadaşlarıyla beraber sohpet ediyor. Beni görünce ayağa kalktı ve boynuma sarılıp yanaklarımdan öptü. Sonra yanındaki iskemleyi işaret ederek beni oturttu ve şöyle konuştu:

— Mithat Şükrü Bey, hoşgeldin, seni aramızda görmek istedik...

Sonra etrafta koşuşan garsonlara hitaben:

— Beyefendiye servis yapın, dedi.

www.seyfocenter.com

Ben karnımın tok olduğunu söyleyince yemek yiyeli çok zaman olduğunu, herşeye rağmen birşeyler atıştırabileceğimi belirtirken, «Canım, dedi, şöyle bir hesaplarsak beş saat evvel yemek yemiş olmanız gerekir, yedikleriniz hazmolmuştur.» Bunları söyledikten sonra dolu bir kadeh rakıyı önüme sürdü, kendi kadehini kaldırdı ve «Şerefe» dedi. Tabii herkes gibi ben de ona uydum ve kadehimi kaldırıp «Şerefinize Efendim» deyip içtim. Böylece gecenin geç saatinde birkaç kadeh rakıyı devirmek işten bile olmadı. O sofrada ona uymamak imkânı mı vardı?..

Atatürk çok neşeliydi, bir aralık sözü seçimlere getirdi ve bana dönerek:

— Mithat Bey, sana İstanbul'dan müstakil mebusluk teklif etmişler, doğru mu? dedi. Şöyle bir yutkundum ve sakin olmaya çalışarak:

— Evet Paşam, dedim, sağolsun arkadaşlar bana bu teveccühü gösterdiler... Lâkin kendilerine de bildirdim tekliflerini kabul etmem için bir şartım var...

Şöyle yüzüme baktı, kaşlarını çattı ve bekledi konuşayım diye, ben devam ettim:

— Evet, bir şartım var, sizin muvafakatinizi almadan...

Lâfımı bitirmeme zaman bırakmadı:

— Biliyorum, biliyorum... Hukukumuz çok eskidir... İstanbul'dan müstakil mebusluk için açılan yere bizim Refet (Bele) namzetliğini koysun bakalım ne yapacak. Ben senin için Sivas'ı düşündüm, orada da müstakil bir mebusluk var münhal... Ne dersin, Sivas'a şimdi bir telgraf çektireyim mi?

Teklif o kadar tepeden inme olmuştu ki ne cevap vereceğimi bilemedim. Ben sustukça Atatürk sinirlenir gibi oldu ve sabırsızlığını belirten bir eda ile konuştu:

— Haydi canım çabuk karar ver.

Başımı eğerek, «Siz nasıl münasip görürseniz» dedim. Atatürk bunun üzerine yanındakilerden birisine derhal bir kâğıt

kalem getirmelerini söyledi ve istedikleri geldiğinde kalemi bana vermelerini söyleyerek:

— Haydi ben söyleyeyim sen yaz, dedi.

Ne varki ben evden acele ile çıkarken gözlüklerimi unutmuştum.

— Af buyrun, dedim, Paşam gözlüklerimi evde unutmuşum telâşla, özür dilerim.

Bunun üzerine Atatürk yatak odasında yatağının başucundaki çekmecede bulunan gözlüğünün getirilmesini emretti. Ne var ki gözlüğün gelmesini beklemeden yanındakilerden birisine şu satırları yazdırdı:

«Ben İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi idim, memleketime hizmette kusur etmedim. Bu defa Atatürk'ün bana olan güvenine dayanarak, Sivas müstakil mebusluğuna namzetliğimi koyuyorum. Lâzım gelen muamelenin ifasını rica ederim.»

Telgraf yazıldıktan sonra o tarihte partinin kâtibi umumisi olan Recep Peker'e şu emri verdi:

— Şimdi merkeze git, Sivas parti teşkilatını bul, Mithat Şükrü'nün müstakil mebusluğunu temin ettir. Şayet bir aksilik çıkarsa Sivas intihabatını feshedeceğimi söylemeyi de unutma.

Recep Peker telgrafı çektirmek ve telefonla Sivas parti merkeziyle görüşmek üzere Dolmabahçe Sarayından henüz ayrılmıştı ki Atatürk, Salih Bozok'u yanına çağırıp şu talimatı verdi:

— Sen de arkasından koş, gidip bir yerde uyuyakalır belki, neticeyi almadan eve dönmesin...

O sırada yatak odasından gözlüğü getirdiler. Atatürk bana uzatarak «Bak bakalım uyacak mı?» dedi. Aldım denedim, garip bir tesadüf gözlüğün camları benim gözlükleriminkinin aynı, veya çok yakını idi. Gayet iyi görüyordum. Durumu kendisine söylediğimde, gülerek:

— Uyar tabii, aynı düşünceden olanlar aynı şeyi görür... Al, gözlük senin olsun, rahat edersin, üst kısmında cam bulun-

www.seyfocenter.com

madığından uzağa bakarken rahat edersin, çıkartmak icap etmez, dedi ve gözlüğü bana hediye etti.

Atatürk'ün hakkımda gösterdiği bu yakın alâka beni çok mütehassıs etmişti. Kadehimi ağır ağır yudumlarken gayri ihtiyari gözlerim yaşardı.

O bendeki bu ruh haletini farketmiş olacak ki dikkatleri benden uzaklaştırmak için birdenbire İsmet Paşayı hatırlayarak yanındakilere sordu:

— İsmet nasıl acaba?

— Ateşi düştü, daha iyice, cevabını verdiler.

İsmet İnönü, bir gün önce bayat karides yemiş, midesini bozmuş ve ateşlenerek Dolmabahçe Sarayında üst katta kendisine ayrılan bir odada yatıyormuş. Bu konuşmadan sonra Atatürk, birden ayağa kalktı ve bana dönerek:

— Haydi gel, seni İsmet Paşaya götüreyim...

Bu vakitsiz ziyaretin sebebini düşünmeye vaktim yoktu, o yürümeye başlamıştı, hemen kalkıp takip ettim. Tabii benimle beraber diğer misafirler de geldi. Atatürk önde biz arkadan üst kata çıktık.

İsmet İnönü, Atatürk'ün kendisini ziyaret edeceğini öğrenmiş olacak, odaya girdiğimizde kendisini yatağın içinde oturur bulduk.

Atatürk, onun yanına giderek:

— Nasılsın İsmet? Bak sana kimi getirdim, dedi ve sonra beni işaret ederek, Mithat Şükrü'yü mebus yapıyoruz, nasıl memnun oldun mu?

İnönü şaşırmıştı ve bunu belli ediyordu. Sabaha karşı zuhur eden bu ziyarete ne anlam vereceğini bir türlü kestirememişti. Bakışlarının ifadesinden anlaşılıyordu şaşkınlığı. Atatürk haberi vermekle kalmadı, bana dönüp:

— Haydi Mithat, dedi. İsmet ile birbirinize sarılın bakalım.

Bu emri alınca ister istemez yatağa yaklaştım, İnönü'yü kucakladım, o da bana sarılmak zorunda kaldı. Böylece bu acayip tören sona erdi. Tekrar sofraya döndüğümüzde Atatürk yerine otururken arkadaşlarına dönüp şöyle konuştu:

— Mithat Şükrü'nün ne cevherli bir insan olduğunu hiçbiriniz benim kadar bilemezsiniz. İttihat ve Terakki ile aramın son derece açık olduğu günlerde Mithat Şükrü, o fırkanın liderlerinden ve kâtibi umumisi idi. Fakat o bunu hiçbir zaman ön planda tutmamış ve beni daima iyi bir dost olarak karşılayıp iltifat etmiştir. Evine yemeğe davet eder, ben merkezi umumiyeye kendisini ziyarete gittiğim zaman başka işlerini bırakıp benimle meşgul olur, ayrılırken de kapıya kadar zahmet eder, güler yüzle beni uğurlardı. Mithat Beyin bana yaptığı o muameleyi hiçbir zaman unutamam.

O böyle konuşurken başımı öne eğmiş, eski günleri düşünüyordum. Selânik, İttihat ve Terakki... Talât... Mustafa Kemal'i davet ettiğim yemekte olanlar... ve sonra... evet sonra, aradan yıllar geçmiş ve ben o gece sabaha kadar Atatürk ile sofrada kadeh tokuşturmuştum... Sabahın alaca karnlığında eve döndüm. Herkes uyanmış beni bekliyordu. Onlara olup bitenleri anlattım ve yorgunluktan yatağıma girip âdeta sızdım.

Gözlerimi açtığım zaman Sivas Mebusu idim...

HÜSEYİN CAHİT'İN MAKALESİ

Sivas mebusu seçilmiştim. Mebus seçilişimin hikâyesini daha önce naklettiğimden burada tekrarlamayacağım. Mebus seçilerek siyasi hayata atıldıktan sonra Ankara'ya sık sık geliyor, meclis toplantılarına, encümen toplantılarına katılıyordum.

İşte böyle bir sebeple Ankara'ya gelmiştim. Tarih 28 Mart 1935 ve iki gün süren toplantılardan sonra çarşamba günü meclisteki İktisat Vekâletinin hazırlamış olduğu bir kanunu görüşecek-

www.seyfocenter.com

tik. O gün bazı mücbir sebeplerle toplantıya gelemeyen Enis Behiç Bey'in bulunmaması neticesi encümen toplantısı yapılamadı. Ben de havanın güzel olmasından faydalanarak Yenişehir'e doğru yürüdüm. Bir müddet yürümüştüm ki Arif Cemil Bey'le karşılaştım. İki günden beri Ankara'da bulunuyormuş, fakat tesadüfler bizi ancak bugün karşılaştırmıştı. Uzun müddet konuştuk. Ondan ayrıldıktan sonra Çiftlik Lokantası'na gittim ve tam yemek yemeye başlamıştım ki Vali İbrahim Bey girdi ve yanıma gelip oturdu. Tatlı tatlı konuşup yemeğimizi yedikten sonra akşam saat beşte buluşmak üzere randevu verip ayrıldık. Oysa ben öğleden sonra meclis görüşmelerinin verdiği meşguliyetle olacak bu randevuyu unutmuştum. Ancak akşam saat yedide meclisten çıkarken aklıma geldi ve çok üzüldüm. Ne varki yapacak bir şey yoktu, kendisini telefonla arayıp özür dilemeye karar verip kaldığım otele gittim. Ertesi sabah ilk işim kendisine telefon etmek oldu ve meclisteki görüşmelerin uzamasından dolayı randevuya gelemediğimi söyleyerek kusuruma bakmamasını söyledikten sonra tekrar müzakerelere katılmak üzere Meclise gittim. Müzakereler başlamadan önce bazı arkadaşlar bana Yedigün mecmuasını okuyup okumadığımı sordu. Nedense aklımın ucundan geçmemişti bu mecmuayı okumak. Suallerinin sebebini sorduğum zaman bana, «Hüseyin Cahid senin hakkında bir makale yazmış, mutlaka okumalısın. Kütüphaneye çık oku çok memnun olacaksın» dediler. Doğrusu merak ettim ve müzakerelerden çıkar çıkmaz doğru kütüphaneye gidip Yedigün mecmuasını bulup okudum. Makale benim çok lehimde yazılmıştı, hatta Cahid mübalağa etmiş diyebilirim.

Cahid beni tanıdığı için hep iyi taraflarımı kaleme almış olacak. Kendisini ilk gördüğümde teşekkür etmeyi düşünerek otelime gittim. O gece Cahid'in yazdıkları aklımdan çıkmadı, ne olsa insanın hoşuna gidiyor. Bu sebeple ertesi gün akşam tekrar otele döndüğümde bir bayiden satın aldığım Yedigün mecmuasındaki yazıyı defterime geçirip saklamaya karar ver-

Hüseyin Cahit (Yalçın)

www.seyfoyanter.com

dim. Böylesine hatıralar insanın her zaman rastlamasına imkân olmaz diye düşünmüştüm. İşte Hüseyin Cahid'in hakkımdaki makalesi:

TANIDIKLARIM :

M İ T H A T Ş Ü K R Ü

Yazan: Hüseyin Cahid

İttihat ve Terakki'nin daima güler yüzlü Kâtibi Umumisi... İttihat ve Terakki bazı zihinlerde ihtimalki sert ve şiddetli bir çehre ile dar ve müteassıp bir görüşün insafsız ve kati bir icraat fikri ile müterafık idi. Fakat bu hakim teşkilatı temsil eden Kâtibi Umumisi ile karşılaşanlar hiç beklemedikleri bir hüviyetten şüphesiz ki şaşırmışlardır.

Mithat Şükrü'nün bütün ömründe kimseye «Olmaz» kelimesini kullanmış olabilmesi aklıma sığmıyor. Mithat Şükrü'nün kimseye hak vermemiş olmasını, kimsenin fikir ve mütalaasını red ve cerhe kalkışmış bulunmasını zihnim almıyor. Uysallık, tatlılık ve nikbinlik namına bir heykel dikilmek lazım gelse, bunu Mithat Şükrü'nün yumuşak yüzü kadar temsil edecek bir insan ve hüviyet bulunamaz zannederim. Aynı zamanda gayet mütevazidir. Mevki, şöhret, servet onun için zihninde manası olmayan mefhumlar halinde kaldı. İttihat ve Terakki'nin çok eski zamandan beri temel atıcıları arasında o yumuşak adamdan beklenmeyecek azim ve sebat ile yılmadan, ümidini kesmeden çalıştı. Muvaffakiyet gelince gölgede ve kenarda kalmayı kabul edenlerdendi. Mithat Şükrü bu halim tabiat altında idealin verdiği bir iman ile sarsılmadan ve şaşırmadan gayeye yürüyen adamlardan birisidir. Ondaki bu metaneti tanımak için kendisini yakından tanımak lazımdır. Ancak o zaman, o kadife eldivenlerin altında metin bir ruhun yaşadığına emniyet getirilir.

İlk defa onu meşrutiyetin patırtılı aylarında bir gece tanıdım. Mütebessim çehresiyle bilmediği bir evin kapısını çalıyor ve cemiyet namına bir vazife ifa ediyordu. Cemiyetin namzeti sıfatıyla İstanbul mebusluğunu kabul edip etmeyeceğimi sormaya gelmişti.

Kendisini gördüğüm zaman cemiyetin rastgele küçük bir kâtibi olduğuna ihtimal vermiştim. Mektebi Mülkiye ailesine mensup olan Mithat Şükrü'yü daha sonra daha iyi tanıdıkça onun rastgele bir kâtip değil memlekette temizlik, iyilik ve hürriyet ruhunu en iyi temsil eden fedakâr nurlu gençlerden birisi olduğunu anladım.

Mithat Şükrü inkılabın yalnız yüksek, sakin ve tatlı taraflarını severdi. Onun yaradılışında mücadeleden, entrikadan ve gürültüden bir nefret vardı. Onun için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kâtibi Umumiliğinde bulunduğu müddetçe meseleleri körüklemeye değil yatıştırmaya çalıştı. Aracı olmak ve her şeyi pembe renkte göstermek onun en büyük zevki idi. Mütarekeden sonra İngilizler onu da Malta'ya sürgün etmişlerdi. Almanlardan bahsediyorlardı. Alman devletinin tekrar kalkınması veya ezilmesi ihtimalleri görüşülüyordu. Mithat Şükrü derhal bir vazife ifa eder gibi Alman hükümetinin istikbali hakkında nikbin görünmeye ve işlerin düzeleceğini temine başladı.

Rahmi derhal parmağını zayıf noktanın üzerine bastı:

— Mithat hâlâ kendisini hükümetteki İttihat ve Terakki'nin Kâtibi Umumisi zannediyor ve her şeyi gül pembe göstermeye çalışıyor. Ona müdafaa edilecek bir hükümet olsun, isterse Alman hükümeti olsun. Bakınız onu bile okşuyor, dedi.

Bu şakaya en çok gülenlerden birisi de Mithat Şükrü'nün kendisi idi. Malta'da onu İngilizlerden ziyade biz üzdük diye korkuyorum. İki odalı bir kışla dairesinde dört kişilik küçük bir üsera ailesi idik. Ev işlerinin bütün zahmeti ona yükleniyordu. Mithat Şükrü dağınık, tozlu intizamsız bir odaya ta-

www.seyrocenter.com

hammül edemezdi. Benden ve Rahmi'den artık bezginlik getirmişti. Yerdeki ufak bir kâğıt parçası onu rahatsız ederdi. Hemen süpürgeye sarılır ve günde dört beş defa odayı temizler, sandalyeleri intizama sokmaya çalışırdı. Kimsenin aleyhinde bulunmayan Mithat Şükrü'nün Malta'da bir gün parladığını gördüm. Bir taraftan Rahmi'nin yatağı üzerindeki mandolini ve ötekileri düzeltmeye uğraşırken:

— Aman be Rahmi, diye haykırdı, hiç topluluk bilmez...

Sonra karşısında beni görünce, büsbütün coştu ve devamla,

— Hele bu Cahid, dedi, o, dârmadağınık bir oda olmazsa rahat edemez.

Siyasi hayata bu kadar yakından ve bu kadar esaslı surette iştirak ettiği halde hiç bir kin uyandırmamak Mithat Şükrü'nün ahlâki fazîletinin en büyük şahididir. Ona siyasi düşmanlar bile söyleyecek bir şey bulamamışlardır.

Mithat Şükrü, İttihat ve Terakki'yi dini bir tarikat gibi bütün ruhu ve şuuru ile kucaklamakla beraber, kendisinde sekter ve müteassıp bir ruh yoktu. Hiçbir meseleyi fırkacılık ruhu ile kavrayıp da memleket selametini ve menfaatini ihmal ettiğini biliyorum.

Anadolu'da millî hareket başladığı zaman Mithat Şükrü de bunu en çok alkışlayanlardan ve memleketinin siyasi hayatının seyk ve idaresini yenilere bırakmak lüzumunu anlayanlardan birisi olmuştu.

Hüseyin Cahid Yalçın

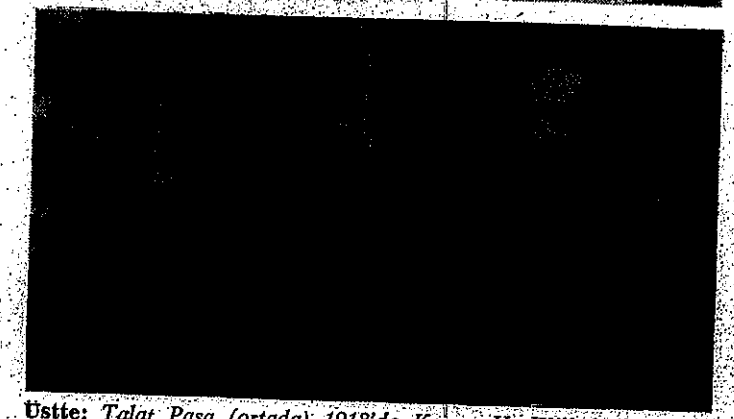

Üstte: *Talat Paşa (ortada) 1918'de Kelzer II. Wilhelm'le görüşmek için geldiği Berlin'de, Mithat Şükrü Bey'in oğlu Turgut'la (sol önde) birlikte.* **Ortada:** *Talât Paşanın eşi Hayriye Hanımla (solda) Mithat Şükrü Bey'in eşi ile Hatice Hanım.* **Altta:** *Talât Paşa (ortada) Münih'te Dr. Nâzım (solda) ve Nâzım'ın yeğeni Hamit.*

www.kt.seyfocenter.com

Bu çalışmalara paralel olarak Dahiliye Nezareti'nin de benzer çalışmalar yaptığı görülmektedir. Özellikle Diyarbakır ve Bitlis'te Kürtlerin arasında Osmanlı Hükûmeti'ne karşı bir müddetten beri devam eden fiilî durumlara bir de Çelik Hâdisesi'nin karışması ciddî endişelere sebebiyet vermişti. Bu bölgede gazeteci kimliği ile dolaşan Rus ajanları ve İngiliz ajanları da bu gibi hadiseleri büyütmek suretiyle propaganda malzemesi olarak kullanmaktan geri kalmamıştı. Meselâ Petersburg'da yayınlanmakta olan *Breje Vedmosti (?) Gazetesi* muhabiri Öklenit, hâdisenin vuku bulduğu yere gitmiş ve bu hadiseyi "Kürtlerin ilân-ı istiklâl ederek düvel-i muazzamadan bazılarının himâyesini talep etmek üzere alenen akd-i ictima etmekte olduğu..." şeklinde bir haber yapmış, bundan da siyasî maksat beklentisi içine girmişti. Bu haber üzerine hükûmet bu gazetecinin gizlice izlenerek propaganda yapmasına meydan verilmemesi husûsunda yetkililerin dikkatini çekmişti[154].

Çelik hâdisesi, başlangıçta adî bir vak'aymış gibi kabul edilmesine rağmen soruşturmalar derinleştikçe hadisenin emperyalist devletlerin kontrolünde olan Bedirhanîlerin talimatıyla meydana geldiği ortaya çıkmıştı. Hatta Arnavutluk hadisesine nisbetle büyük benzerlikler taşıdığını, Çelik'te de bu maksadın güdüldüğü şeklinde ifadelerin söyleniyor olması, sert tedbirlerin alınmasının kaçınılmaz bir hal aldığını göstermekteydi.

Bu maksatla Diyarbakır Vilâyeti, hadisenin daha çok büyümemesi için Bedirhanî ailesinin uyarılması[155], bölgede asayişi temin için müfrezelerin köylerde dolaştırılması ve ahalinin fikrinin hükûmet lehine çevrilmesi, emperyalistlerin maksadının anlatılması, Derviş'in yanına adamlar göndererek adamlarını dağıtarak hükûmete teslim olmasının istenmesi, böylece de vatanperverliğinin isbatının bekleneceği... vs. tarzında birtakım tedbirler alınmasını sağlamıştı[156]. Hükûmet de bu bağlamda bir an evvel sonuç alınması için gerekenin yapılmasından geri durulmamasını yetkililere bildirmişti[157].

154 *B.O.A, DH-SYS*, 118/13. "XII. Kolordu Kumandanlığı'ndan alınan telgrafnamede 250 mevcudlu tabur müheyya-yı hareket ile topa ihtiyaç olub olmadığının işarını yazıyor. Mardin Mutasarrıfıyla Hüseyin Paşa'nın Çelik'de ictima münasebetiyle hadisenin kuvâ-yı askeriyeye ihtiyaç göstermeksizin bertaraf edilmesi ihtimaline mebni taburun bir takım topla beraber müheyyâ-yı hareket bulundurularak ilk vuku bulacak işar üzerine hemen hareket ettirilmesi." *B.O.A,DH-SYS*, 118/8, Varak No: 20.

155 *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 24.

156 *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 25.

157 "Çelik hadisesinin etrafa sirâyetine meydan virmemeksizin bir an evvel itfası ve vekayi'-i muhtemelenin zuhûruna mahal kalmaması için ne yapmak lazım ise yapılması hamiyetlerine muntazır ve merkezce takib edilmesi lazım gelen mevadın vilâyât-ı müşârü'lileyhe ile kararlaştırılarak işarı..."*B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 19/2.

Bu mânâda alınması kaçınılmaz askerî tedbirlerin bir an evvel alınması sağlanmış ve hadisenin daha da büyümesinin önüne geçilmişti[158]. Hadisenin sorumluları da kanun önüne çıkarılmış ve gereken yapılarak hükûmeti büyük bir uğraşa sürükleyen bir hadise böylece son bulmuş, ama emperyalistler benzer hadiselerin çıkması için çalışmalarına devam etmişlerdir.

d) Dersim Hâdiseleri ve Hükûmetin Tavrı

Dersim, Osmanlı Devleti'nin kontrol etmekte ve asayişini sağlamada en çok problemle karşılaştığı bölgesiydi. Tanzimat'a kadar aşiretlerin bölgeyi paylaşarak söz sahibi olduğu Dersim'de, halk bu aşiret reisleri ve beylerin elinden çok acılar çekmiş, âdetâ soysuzlaştırılmıştır. Hükûmetin verdiği emirlerin dinlenmediği, kanunların uygulanamadığı Dersim, âdetâ şiddet ve güvensizlikle anılır olmuştu. Dersimli 1936'ya kadar aşiret reislerinin baskı ve zulmünü yaşamıştır[159]. Buna bir de seyyidlik gibi dinî hüviyet taşıyan bir kurumun varlığı eklenince, bu durum, dindar halkın duygularının istismarına sebebiyet vermiştir. Seyyitler ağaların, ağalar da seyyidlerin haklarını korumuş, böylece halkın üzerinde manevî baskıların kurulmasına zemin hazırlanmıştı[160].

Bu gibi durumlar asker toplama zamanlarında da önemli problemlerin yaşanmasına sebep olmuştu. Meselâ, zâbıtanın asker toplama zamanlarında gevşek davranışları hep dikkat çekici olmuştur. Bölgede mütegallibe ve eşraf ile iyi geçinmek zorunda bulunan memurlar bunların maraba ve hizmetkâr-

158 "Çelikli Şakî Derviş'in nezdine firar eden jandarmanın kanlı Osman'ın yapılacak takibat üzerine bu cihete geçmemek için Dicle Nehri yakasına kuvvet izamı Diyarbakır Vilâyeti'nden bildirilmesi ile mevcud Nizamiye ve jandarmadan kuvvetlice bir müfrezenin sevki Siirt Mutasarrıflığı'na yazılmış ve merkum Derviş, Bedirhanîlerin fikriyle hareket ettiği işrab etmesi..." *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 21; *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 6.

159 "Dersim, tarihî dönemler içinde iki mıntıkaya ayrılmıştır:
1- Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık ve Kemah Kazalarını ,
2- Doğu Dersim: Mazgirt, Kiğı, Çarsancak (Peri), Nazimiye, ve Pülümür Kazalarını kapsamaktadır. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ, 1999, s.1.

160 "Seyyitliği ve aşiret reisliğini bir arada nefsinde cemeden adam müthiş bir derebeyidir. Çok defa seyitlik ve aşiret reisliği birbirinden ayrıdır. Dersim'de seyit, ehlibeyitten birine mensubiyet iddia edenlere verilen bir addır." Ömer Kemal Ağar, *Tunceli –Dersim Coğrafyası*, İstanbul, 1940, s.30.

www.seyfcenter.com

la ına göz yumuyorlardı[161]. İhtiyaç hasıl olan hayvan ve malzemenin de yine bu şahıslardan toplanmasına cüret dahi edilemezdi[162].

Dersim, sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan fakir bir bölgeydi. Uzun seneler burada devlet otoritesinin yeterince sağlanamaması yüzünden ne sosyo-kültürel, ne de ekonomik mânâda bir yatırım götürülememiştir. Burada kurulan derebeylikler de bu çalışmaların devlet eliyle yapılmasına engel olmuşlardı. Çünkü aksi halde düzenlerinin bozulabileceği endişesi hep taşınmıştı.

Bu yüzden Dersimliler ağaların ve seyyidlerin teşvikiyle yol kesme, soygun yapma, köy basma, adam kaçırma, öldürme gibi her türlü fenalığı yapmıştır. Bu yüzden de devlet otoritesi tam anlamıyla temin edilememiştir. Devlet, bir çok kez buraları bir düzene koymak ümidiyle ıslahat teşebbüsünde bulunmuştur[163]. 1860'lardan itibaren 1875, 1905, 1907, 1908, 1910, 1914 tarihlerinde ciddî adımlar atılmışsa da Osmanlı Devleti'nin büyük problemlerinin olduğu bu yıllarda yapılanlar da yalnızca iyi niyetli çalışmalar olmaktan öteye geçememiştir. Ama bu çalışmalarla her defasında önemli adımlar atılması, özellikle İttihat ve Terakkî hükûmetlerinin devlet otoritesinin tesis etmesinde etkili olabilmişti.

1908 yılına kadar Dersim'de yapılan ıslahat denemeleri daha çok askerî ve güvenlik içerikli olduğu için amacına ulaşılamamıştı. Ancak 1908 yani II. Meşrutiyet'in ilanıyla yapılan çalışmalar daha boyutlu olmuştu. İlk önce Dersim livasında asayişin tesisi için bir Heyet-i Islahiye teşekkül ettirilmesi amacıyla Meclis-i Mebusan'da görüşmeler yapılmıştı[164].

161 "Eğin ahalisi bile maattessüf vatanın bilhassa kendi köylerinin mal ve canlarının hususiyeti için silah altına davetine icabet etmiyor ve günlerce haftalarca işler sürüncemede kalıyordu..." A.Sami, "Dersim Hatıratı", *Tanin*, 24 Kanun-ı Sani 1324/ 6 Şubat 1909, No:186.

162 A.Sami, "Dersim Hatıratı"; *Tanin*, 27 Kanun-ı Sani 1324/ 9 Şubat 1909, No:189.

163 Ağar, *Tunceli –Dersim Coğrafyası...*, s. 31.

164 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi I*, c.3, Ankara, 1982, s. 597; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi I*, c.2, Ankara, 1982, s. 346; Dersim 'de asayişin tesisi için hükûmetin Heyet-i Islahiye tezkeresinde şu ifadeler yer almaktadır;
"Meclis-i Mebusan Riyâset-i Celilesine,
21 Mart 1325 tarihli tezkere-yi aciziyeye zeyldir. Dersim Livası dahilinde emn-ü sükûnu tesis edecek olan Heyet-i Islahiye'nin bir an evvel izamı mertebe-i vücubda bulunduğu Mamuretülaziz Vilâyeti'yle Dersim Mutasarrıflığı'nın iş'arına atfen Dahiliye Nezaret-i Celilesi'nden bu kerre de tekrar edilmiş olmakla heyet-i mezkûreye dair cereyan etmekte olan tetkikatın süratı ikmali esbabının istihsal buyurulması...."; Dersim'in ıslahı için en çok çalışanların başında Erzincan Mebusu Osman Fevzi Efendi gelmekteydi. Kendisi bir çok kez meclise bu konuda takrirler sunmuştur. "...Binaaneleyh bahar geliyor, bu babda hükûmet ne gibi tedâbir etmiştir.Yine hazinece mesârıfat-ı külliyeyi intaç eden bir kuvve-imüselleha ile yalnız tecâvüzleri me'ne mi çalışacaktır, yoksa ıslah için verilen rapor münderecatını tatbik edecek midir ?..."

Bu sıralarda Dersimli bazı aşiret reisleri Koçan Aşireti Reisi İbrahim Ağa'nın riyaseti altında, aşiretler arasında bir ittifak temini ile genel bir ayaklanma başlatılmasını sağlamaya çalışıyorlardı[165].

Bölgede çıkan ayaklanmalara karşı Hükûmet, çok geç ve parça parça tedbir almaktaydı. Bu ise isyana daha bir güç ve cesaret kazandırmaktaydı. Ayaklanmaları bastırmak üzere Elazığ'da liva kumandanı Neşet Paşa görevlendirilmişti. Kuzeyden yani Erzincan'daki birlikler de Atıf Paşa kumandasında takviye olarak görevlendirilmiş, bazı başarılar elde edilmişse de şikâyetler üzerine Neşet Paşa görevden alınarak Ferik Ali Paşa göreve tayin edilmişti. Ancak Ali Paşa da bu şartlarda yapılacak fazla birşeyin olmadığını ve burada esaslı ıslahatların yapılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmişti[166]. Bu süreçte Dersim'de büyük başarılar sağlanamamış, bu durum isyana karışan bazı Kürt gruplarını da bir hayli şımartmıştı.

Hükûmetin 1908 tedib ve tenkil hareketinden sonra, 1909'da yeni bir hareketin yapılması için çalışmaların başlatıldığı görülmektedir[167]. Bu sefer de Dersim'in ıslahına IV. Ordu Kumandanı Müşir İbrahim Paşa görevlendirilir. İbrahim Paşa bu görev ile ilgili görüşlerini Hükûmete bildirmiş ve bunlar Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek karara bağlanmıştır. İbrahim Paşa'nın tespitleri şunlardır:

1- Dersim ahalisi fakir ve borçlu olduğundan borçlarının ertelenmesi,

2- Ahali arasında asker kaçağı ve firar edenler çok olduğundan yaşı ilerlemiş olanlardan da bir fayda olmayacağı gerçeğinden hareketle son üç sene içinde kuraya tâbi olanlar bir kerede askere alınması,

3- Adliyenin gıyaben mahkûmiyetine karar verdiği şahısların sayısının çok olmasından dolayı yalnız 10 Temmuz 324 tarihinden sonra suç işleyenlerin takibi yani bir anlamda af getirilmesi,

4- Birçok kez eşkiyalık ve cinâyete bulaşanların derhal yakalanarak teslim edilmesi,

5- Aşiretlerin elinde bulunan silahların toplattırılması,

Daha geniş bilgi için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 2*, c.5, Ankara, 1986, s.322-323,

165 "Hozat'ta bir miktar asker kışlamaktaydı. İlk önce bunların Hozat'la Soğuksu arasındaki erzak ve cephaneleri, ondan sonra da Şavak yöresinde bulunan Jandarma kuvvetlerinin silahları ele geçirildi ve Türk memurları uzaklaştırılarak yerlerine yerli Kürtlerden görevliler tayin edildi. Bu başarılar diğer bütün aşiretlerin ittifaka girmesini sağlıyordu..." Nuri Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul, 1997, s.96-97.

166 Suat Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *OTAM*, Sayı 4, Ankara, 1993, s.10.

167 Akgül, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim ...", s.11.

www.seyfocenter.com

6- Eşkiyalık ve cinâyet suçu işlemeyen ve II. Meşrutiyetin ilanından önce uç işleyenlerin af edilmesi,

7- Kırk köyden mürekkeb olmak üzere bir kaza ve her kazanın üç nahiye-i nahiye müdürlüklerine de aşiret reislerinin tayin edilmesi,

8- Zabıta taburlarının lağvedilerek yerine jandarma birlikleri kurulması... s.[168]

Bu ıslahat projesi üzerine çalışmaların hemen başlatıldığını görmekteyiz. Özellikle ayaklanmaya iştirak eden aşiretlerden bir çoğu ıslahata memur Müşir İbrahim Paşa'ya gelerek hükûmetin teklifini kabul etmişler, yalnız Haydaranlı Aşireti'nin isyana ve şekavete devam etmesi üzerine 24 Ağustos'tan itibaren Paşa, bizzat hareketi başlatmış, kısa zaman içinde aşiretlerin çoğu kontrol altına alınmış ve bunlar bizzat Paşa'ya gelerek kendileri için bir iskân mahalli açılmasını rica etmişler ve hareket dar bir anlamda amacına ulaşmış-ı[169].

Islahat projesi çerçevesinde Dersim için istenen genel affa hükûmet de birtakım şüpheler yüzünden sıcak bakmamış, ancak ıslahat heyetinin yerinde tedkikine göre hareket edileceği bildirilmiş ve Erzincan-Elazığ yolunun yapılmasına karar verilmişti[170]. Bu bağlamda hükûmetin ele aldığı en önemli kararlarından birisi de Dersimli Kürtlerin tedib ve tenkili sırasında top atışına maruz kalan Ermeni hanelerinin tâmiri için gerekli olan parasal yardımın yapılması ile ilgili olanıydı[171].

Bu gibi çalışmalar Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, bölgede az da olsa bir asayiş ve güven temin edilebilmişti. Ancak savaşın çıkmasıyla bölgede fiilî durum daha da hareketlenmişti. Özellikle Ruslar ve Ermenilerin Kürtler üzerinde öteden beri yürüttükleri çalışmaların, Dersimli Kürtler üze-

68 Refahiye Kaymakamlığı vekâletinde bulunan Sabit Bey'in, mutasarrıf muavinliğine tayini ile mutasarrıf-ı cedidin vürûduna kadar mutasarrıflık vekâletinin mumaileyhe ihalesi beyan...", *B.O.A, M.V,* 130/ 76

69 "Bilâtehir bunları iskâna bu sene için mekân itasına ve tohumluk zahire tevziine, haneler inşaasına, hayvanat-ı ziraiyye tedarik ve itasına şitab etmelidir. Zira bunlar şu halde bir sürü muhacirden başka bir şey değildir". "Haydaranlı Aşireti Nasıl Tedib Edildi?", *Tanin,* 18 Eylül 1325/ 1Ekim 1909, No:389. "Bütün Tunceli'nin ileri gelenleri çağrıya uydukları halde Kutu deresi denilen çok yüksek ve sarp dağlar arasındaki dar vadide birkaç köyü bulunan Haydaranlı Aşireti Reisi Kamer Ağa gelmemişti. Ona nasihat etmek ve kendisini getirmek üzere Mareşal, Şefik ve Sabit Beyleri oraya gönderdi. Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası...,* s.47.

70 "Heyet-i Islahiye marifetiyle mahallinde ariz-ü amik tedkik edilmesine taallukat-ı muvafik-ı maslahat görüldüğünden salifüzzikr heyetin...", *B.O.A, M.V,* 125/82.

71 "Muahharen sarfına lüzum görülen 12.500 kuruşun Dahiliye muvazenesinden..." *B.O.A, M.V,* 134/32.

rinde de etkili olacağı düşünülmekteydi. Bundan dolayı da Dersim Bölgesi'inde faaliyetlerini artırmışlardı. Bitlis isyanından sonra Rusların kontrolünde meydana gelen isyanlardan en önemlilerinden birisi de 1916 yılında vuku bulmuştur. Rusların bütün Vilâyât-ı Şarkiyye bölgesini işgal amacıyla başlattıkları ileri harekât çerçevesinde, en çok önem verdikleri yerlerden birisi Dersim Bölgesi'ydi. Ruslar, "Dersim üzerindeki bütün politikalarını ve planladıkları bütün entrikaları uygulamaya başladılar"[172].

Erzurum'un ve daha sonra Erzincan'ın işgaliyle Dersim bölgesinde Kürtlerin civar köylere sarkıntılıkları ve eşkiyalıklarında hissedilir oranda artış olmuştu[173]. Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı ordusunun geri çekilmesi Doğu Dersim bölgesindeki aşiretlerde bir telaş ve hareketlenmeye sebep olmaktaydı. Bu gelişmeleri Nuri Dersimi şöyle anlatır:

> "Doğu Dersim'in Demenan, Heyderan, Kureşan, Karsan, Alan, Şexan, Suran, Yusufan ve kısmen Mazgirt, Nazimiye ve kısmen de Xozat, Pertek merkezleri üzerine hareketle bu ilçeleri tamamen istila ederek Osmanlı memurlarını ortadan kaldırmışlar, Elaziz Vilâyeti'ne doğru yürüyerek Kürdistan davasını emriyaki şeklinde halletmeye çalışmışlar ve bütün o yöreyi hakimiyetleri altına almışlardı..."[174]

Bu hareketlenmeyle birlikte Nazimiye, Pah, Mazgird haberleşmesini sağlayan telgraf telleri tahrip edilmiş[175], köyler yağmalanmış, muhacirlerin mallarına el konulmuş kimisi öldürülmüş,[176] bölgeye tam anlamıyla asayişsizlik hakim olmuştu.

Bu gelişmeler üzerine hükûmet, Dersim'in tedib ve tenkili için[177] lazım gelen tedbirin ordu kumandanlarıyla birlikte alınmak suretiyle[178] müdahalelerin başlatılması emrini vermişti.

172 Suat Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu ...,* s.146.

173 Guze, *Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeleri,* (Çev.) Yarbay Hakkı, İstanbul, 1931, s.87; Erzincan'ın işgali ile meydana gelen olaylar için bkz. Nurcan Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan,* Ankara, 1995, s.46 vd.

174 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...,* s.116.

175 "Hududun ıslahı emrinde telgraf memurlarına muavenetde bulunmalarının icab idenlere ehemmiyetle tebliği..." *B.O.A, DH-ŞFR,* 62/39.

176 Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları, Zivinden Peteriçe,* Ankara, 1934, s.106.

177 *B.O.A, DH-ŞFR,* 62/185.

178 "Ordu kumandanlığına muntazaman malumat itasıyla olacak talimat ve hasıl olacak muvafakat dairesinde hareket olunması...", *B.O.A, DH-ŞFR,* 62/106.

www.seyfocenter.com

Ruslar ise 1915 tarihinde tehcir edilen Ermenilerden Dersim bölgesinde Kürtlere sığınanları ve Rus ajanı bazı Kürtleri Dersim'e göndererek

"Bir isyan hareketi ile Ruslara yardım edilirse Dersim'i işgal ettikleri zaman kendilerine istiklaliyet verileceği propagandasında bulunuyordu. Ayrıca Balabanlı, Kureşanlı Aşiretlerinden alaylar teşkil ettirmek suretiyle Türk askeriyle mücadelesi sağlanmıştı."[179]

Yine Ruslar Kürtlere silah ve cephane yardımında bulundukları gibi Kürtler hakkındaki mezalimden bahs ile Kürtlerin kendi bölgelerini müdafaa için hükûmete karşı kışkırtmakta[180] ve kendilerine her türlü desteğin verileceğini propaganda etmekteydiler.

Rusların Kiğı ve Erzincan'ı işgal etmesiyle Dersimlilerle doğrudan doğruya temasa geçmesinde herhangi bir engelin kalmaması, gerçekten endişe verici bir durum almış ve idarecileri de heyecanlandırmıştı. Özellikle Elazığ Valiliği, Ruslara karşı Kürtleri kazanmak adına çalışmalar yapmış, bizzat bu bölgeler dolaşılmış, gerekli nasihat ve tedbirlerin alınması sağlanmışken, Ruslarla temas halinde olan bölgelerin de durumunun âciliyet arzetmesi hususunda ilgililerin dikkatleri çekilmişti[181]. Elazığ Vilâyeti'nin 27 Temmuz 1916 tarihli raporunda da şu ifade dikkat çekicidir;

"Hozat'da da bir gün kalarak merkez vilâyete avdet ettim. Nezd-i aciziye gelen umum rüesaya her türlü tebligatta bulunduğum gibi bazılarını da münasib vazifelerle taltif ederek, cevaplar aldım. Fakat bu cevaplar yalan ve ordunun Refahiye şehrine kadar çekilmesi sebebiyle Ruslarla Dersimliler arasına hiçbir hail kalmamış ve bu suretle Dersim'e gelecek Rus kuvvetlerininin ve Ermeni çetelerinin Dersimlilerle tevhid-i mesai iderek içerülerdeki memurîn-i ahaliyi imha edilmeleri memul bulunmuştur. Bu hakiki bi'litiraf II. Ordu Kumandanlığı'na yazılarak Dersim ile Ruslar arasındaki hududun mühim bir kuvvetle acilen kapatılmasını... arz ettim..."[182]

Bütün bu girişimlere rağmen Dersimli bazı aşiretlerin Ruslardan hediyeler ve birtakım vaatler alması[183] söz konusu olan işbirliğini önemli kılmaya etmişti. III. ve II. Orduların birbiriyle olan haberleşme kaynaklarının berta-

179 Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, İstanbul, 1992, s.110-111.
180 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp.104, F.29-1.
181 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp.104, F.29-2.
182 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp.104, F.29-3.
183 Akgül, *Yakın Tarihimizde...*, s.111.

raf edilmesi, yol güzergâhlarının güvenliğinin sarsılması[184] özellikle hükûmet taraftarı Eğinli aşiretlerin yağmalanması, muhacirlerin gasb ve öldürülmesi,[185] yine Kemah'a bağlı köylerin tamamen yağmalanması, maliye sandıkları ve birtakım evraklarının gasp ve katliamların artması gibi birçok şikâyet ardarda gelmekteydi.[186] Ayrıca II. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa'nın Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği raporda ise gelinen nokta şöyle izah edilmekteydi:

"1- Pülümür civarında bulunan Rus kuvvetleri Nazimiye'ye gelmekte olan Tercan muhacirlerine tesadüfleri Rus hükûmetinin kendi tebası meyanına girmiş olan ahaliye hüsn-ü muamele eyleyeceği ve nereye gitseler Rus kuvvetlerinin oraya geleceği tarzında telkinat ile muhacirîni mahallerine iade etmişlerdir,
2- Eğin Kazası'na tâbi 9 karye, Dersimliler tarafından kâmilen ihrak edilmiş, ahali Eğin merkezine hicrete başlamıştır,
3- Hozat civarında bulunan ve şimdiye kadar sadakat göstermekte olan ağaların Ovacık'da memurîn-i devletde müstahdem bazı Kürt ağalarıyla birlikte Kemah civarındaki Rus kumandanına arz-ı duhûlet ve Hükûmet-i Osmaniye'ye zaten isyan eylediklerini bilbeyan Rus kuvvetlerinin Dersim'e geldikleri takdirde kendileri de olarak Türkleri tard eyleyeceklerini ifade etmişlerdir..."[187]

Bu görüşler hükûmetin daha ciddî tedbirler almasını teşvik etmişti. Bu sürece paralel olarak Dersimlilerin Ruslar ve Ermenilerle işbirliği arayışları hızlanmıştı. Erzincan'a gelen Ermeni Gönüllü Alay Kumandanı Gödirilli Murat Paşa ve Rus Generali Lahof, Dersimlilere Osmanlılara karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmişti[188]. Bunun üzerine Dersim'den bir heyet Rus generalini ziyarete gitmişti. General ile yapılan görüşmelerde Dersim'in geleceği hakkında bir karar verilmiş ve işbirliği teklifleri de kabul edilmişti[189]. Nuri Dersimi'nin verdiği bilgiye göre, anlaşmanın esası Fırat'ın Doğu ve Güney

184 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp.104, F.76-10.
185 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp:104, F.76-26 ; "Erzincan cihetinden Eğin'e çıkarılan postanın 18 Nisan 332'de Eğin 'e civar Demirmağara mevkiinde Kürtlerin tecavüzüne uğrayarak muhafız jandarmalardan birinin şehid ve diğer birinin mecruh olduğu, postanın henüz Eğin'e vasıl olmadığı Posta Nezareti'nden bildiriliyor..."*B.O.A, DH-ŞFR*, 64/ 2.
186 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp.104, F.82.
187 Akgül, *Rusya'nın Doğu...*, s.152.
188 *ATASE*, K.129, D.601, Dlp.104, F.87.
189 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s.124. "Bu davete Elaziz Vilâyeti'nin Koruk Köyü'nden olup alay kumandanı göreviyle orduda bulunan Kürt Mustafa Paşa, Erzincan cephesinde Ruslara katıldı.".

www.seyfocenter.com

mıntıkasıyla, Doğu ve Batı Dersim ve özellikle Ovacık mıntıkalarında Kürdistan hakimiyeti altında geçici bir siyasî varlık taraflarca tanınmıştı[190]. Bunun karşılığında da Kürtler; Ermeni ve Ruslarla Osmanlı'ya karşı savaşacaktı.

Bölgede olup bitenleri öğrenen Osmanlı ordusu komutanı, Türk birliklerinin zor duruma düşmesi üzerine gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Pertek'te bulunan iki alay Hozat'a sevk edilmiş, II. Ordu Komutan Vekili Mustafa Kemal Paşa da Rusların harekât alanını daraltmak üzere aşiretlerin kazanılması yolunu takip etmiş ve başarılı sonuçlar almaya başlamıştı[191]. Özellikle 1917 yılından itibaren kendi iç problemleri yüzünden yavaş yavaş gücünü kaybetmiş, Rusların Erzincan'dan çekilmeleriyle Dersim'den beklentileri de bir anlamda çökmüş, Ruslardan birçok yardım alan aşiretler de bu imkânlardan faydalanamayacaklarını anlayınca ümitleri kırılmaya başlamış, Ermeniler ise yalnız kalınca yeni askerî tedbirlere başvurmuştu[192]. Ermeni Murad, bölgede yalnız kalınca Dersimlilerle yeni ittifak arayışına girmiş, ancak şartlarda anlaşma olmayınca bu girişimleri boşa çıkmıştı.

Osmanlı Ordusu'nun burada aldığı tedbirlerin getirdiği olumlu hava ile Hozat'da Garbî Dersim Kumandanlığı kurulmuş, Dersim'in büyük aşiret liderlerinden Seyit Rıza gibi reisler bir bir Hükûmetle hareket etme kararı almışlar, ve bu aşiretlere çeşitli maddî yardımlar yapılarak Ermenilere karşı görevlendirilmişler,[193] diğer taraftan da askerî ve mülkî âmirler aşiretlerin bu yaklaşımlarını iyi değerlendirmişler ve onlara bir çok yardımda bulunmuşlardır. Dahası Dersimlilerin hâlet-i ruhiyyesine uygun olarak taltif etmişlerdir. Meselâ Kırserdarı Kumandanı Dursun Ağa, aşiretlerin maddî olarak desteklenmesini, ayrıca bazı aşiretlere birer madalya verilmesinin onları sevindireceğini bildirerek bu gibi yaklaşımların Kürtler üzerinde çok etkili olacağını vurgulamıştır[194]. Bu bağlamda Nazimiye Kaymakamı Mehmet Rüşdi Bey de Bülümür'deki bütün aşiret reislerine hitaben çağrılarda bulunmuştu. Bu çağrıların birinde şu ifadeler dikkat çekicidir:

190 "General, ziyaretçi heyete Tunceli ileri gelenlerinin gelip işgal ordusuna teslim olmalarını teklif etti. Heyet Başkanı'nın Tunceli'nin silah gücü hakkında ve diğer bilgileri Generali şaşkına çevirdi. Bunun üzerine General ağız değiştirdi ve bu arada da heyet başkanı Generalden et müteahhitliği istedi. General heyet başkanı Alişerin bu teklifini kabul etti..." Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, Ankara, 1984, s.19.

191 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s.126.

192 Akgül, *Rusya'nın Doğu...*, s.150 vd. ; Akgül, *Yakın Tarihimizde...*, s.112.

193 Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s.127.

194 *ATASE*, K.2670, D.162, Dlp.157, F.4-33.

"Himmetli Ağalar,
Yaşayınız! Âferin, size, işte daha bir tabur askerle mitralyöz getirdim.
Diğer aşiretleri de dâvet ettim. İşte her istediğiniz yapıldı. Görelim sizi Rusları kıralım, kovalım. Pis murdar ayaklardan memleketimizi tathir idelim"[195].

Ordu Komutanı Vehip Paşa da, oluşan bu ortamdan istifade edebilmek için Dersimli Alişer'in Rusya ile hareketini hoş gördüğünü ve affedildiklerini ilân ederek Ovacık'taki aşiret reisleriyle birlikte Suşehri'nde ordu merkezine dâvet etmiş, bazı tutukluların da serbest bırakılmasını sağlamıştı[196]. Böylece bölgede oluşan bu olumlu havadan da faydalanılarak, Ermeni ve Ruslara karşı topyekûn hareket edilerek Dersim'de başlayan ayaklanma Mayıs 1917'de bastırılmış[197] ve buralarda büyük hesapları olan Ermeni ve Rusların da beklentileri yok edilmiş oldu.

C-Vilâyât-ı Şarkiyye'de Kürtlerin Hayat Şartlarının İyileştirilmesi İçin Yapılan Bazı Çalışmalar

Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Kürtlerin hayat şartları ve hükûmetlerle olan münasebetlerini uzun yıllar isyanlar, eşkiyalık ve onların askerî müdahalelerle bastırılması döngüsü oluşturmuştur. Özellikle Kürtlerin sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda içinde bulundukları şartların getirdiği olumsuz tepkiler ve Osmanlı Devleti'nin olumlu mânâda tavır ve politikalar geliştirebilmesi için en önemli engeller olmuştu.

I. Meşrutiyetin getirdiği olumlu hava Kürtlerle hükûmetler arasındaki ilişkilere de yeni boyutlar getirmiştir. En azından problemlerin tesbitinde ve çözüm önerilerinde alışılmışın dışına çıkıldığı görülmüştür. Şimdiye kadar hükûmetlerin Vilâyât-ı Şarkiyye meselesinde "safha-i idarîyeden", yani bölgenin idaresinde herhangi bir problemle karşılaşılmaması için geçici önlemler alınması, mevcut statükonun korunması esasından uzaklaşılarak, "saha-i

195 *ATASE*, K.2670, D.162, Dlp.157, F.4-26.
"Dursun Ağa'ya,
İşte bir tabur asker ve bir bölük mitralyöz getirdim ve daha gelecektir. Çarpışmakta devam ediniz. Oradaki ahvalden bana uzun uzadıya malumat veriniz. Aşâirden hangilerinin oraya yetişdiklerini yazınız. Cümlenize selamlar. Nazimiye Kaymakamı", *ATASE*, K.2670, D.162, Dlp.157, F.4-28.

196 "Göz altında bulunanlar arasında Koçgirili Alişan ve Haydar Ağalar da bulunmaktaydı." Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s.128.

197 Akgül, *Rusya'nın Doğu...*, s.152.

www.seyfocenter.com

ı ıtimamiye" yani bölgenin içinde bulunduğu sıkıntıların dikkate, ciddîye alı- ı arak çok çalışması, en azından küçümsenemeyecek problemlerin olduğu- ı un şuûruna varılarak Vilâyât-ı Şarkiyye'de radikal çözümlerin kaçınılmaz ı lduğunun kabul edilmesi husûsunu son derece önemli adımlar olarak kabul ı debiliriz.

Hükûmet, bölge için yapmayı düşündüğü çalışmalarda, buralarda görev- l mülkî ve askerî yöneticilerin tesbit ve öneriler sunduğu raporları esas ka- l ul etmiştir. Bu yaklaşımında, uzaktan emretmek yerine, yerinde tesbitlerin ı apılmasının daha da gerçekçi ve kalıcı olacağı düşüncesinin etkili olması l uvvetle muhtemeldir. Meselâ Aşiret Alayları Müfettişliği'nin raporu ve Er- ; urum Valisi'nin raporları bu mânâda önemli addedilebilir. Birinci raporda l ölge hakkında en dikkat çekici tespitler şunlardır:

> "Devr-i sâbıkda çok imtiyazata mâlik oldukları zannedilen Kürtler bilakis bir çok tahribata uğramışlar idi. Meşrutiyet tekmil anâsırdan ziyade tebcil ile hükûmetin tekmil evâmirine derhal inkiyad iden Kürtlerin terakkî-yi ahvallerine çalışmak ehemm ve elzemdir. Köylerden sarf-ı nazar kasabaların bazılarında bile mekteb yoktur. Her yerden ziyade bu havalide iyi memurlar istihdam-ı lâzimeden iken bu cihette ihmal edilmiştir... Birinci derece muhtaç oldukları maarifin terakkisine ihtimam olunursa Kürtlerin merbutiyet ve sadakatleri teyit edilmiş olur..."[198]

İkinci raporda da, diğer Müslüman milletler gibi Kürtler de hilâfete ve ıaltanata bağlı olsalar bile, yabancıların teşvik ve telkinleriyle bilmeyerek de ɔlsa cahilce bunlara âlet olabilecekleri[199] ve Rusların Kürtler arasında fitne ıkarmak için büyük çabalar içinde olmaları karşısında Kürtlerin *"hâlet-i rûhi- ıe ve seviye-i medeniyyesiyle an'anât-ı kavmiye ve kabiliyet-i muhîtiyesini tetkik ve nütalaa etmesi ve bilahare bu vazifeyi ifa yolunda ittihaz edeceği tedâbire rağmen bir nuhalefet ve temerrüde marûziyeti halinde vazife-i tedibiyeyi icra eylemesi iktiza ıder..."*[200] denilmekteydi.

Erzurum Valisi'nin bu tesbitlerine paralel olarak 7 Ağustos 1912 tarihli bir başka raporunda da Kürtlerin istenilen noktaya gelmesinde iki önemli eksiğe işaret etmektedir. Ancak aşiretlerin ihtiyaçlarına bir şekil verilebilmesi için nâfia ve maarif memurlarının görüş ve projeleri kadar, aşiretlerin arasına girilmek suretiyle bunların hâlet-i rûhiyelerini de dikkate almanın önemi vurgulanmış ve âcil olarak bölgede iki projenin hayata geçirilmesi için çalış-

198 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 15.
199 *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 50.
200 *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 51.

maların başlatılması istenmiştir. Bunlar Erzurum-Bayezid yolunun bir an evvel yapılması ve vilâyet merkezlerinde birer medresenin yapılmasıdır.[201] Bu iki öneri Vali Mehmet Emin Bey'e göre

> "Türkiye'mizin bedeliye-i adalet ve saadetine göre atî-i Osmaniye'nin en kavî ve müteşebbis medeniyet ve terakkî-yi mücahedelerini ihtiva eyleyecektir... efkâr ve hissiyat-ı ahâli değişmedikçe memleketde bir inkılâb-ı mes'ud beklemek bir hülya alacağına binaen Şarkî Anadolu'muzun da hukuk ve şevket-i müstakbeliyesi için böyle bir nesl-i cedid ibda'ı tahte'z- zamanında görülmektedir...."[202]

Bu gibi raporların kısa bir zaman içinde değerlendirilerek gerçekçi ve uygulanabilir olanları ilgili nezâretlere tebliğ ve bunların hayata geçirilmesi husûsunda ilgililerin dikkatleri çekilmiştir. Yukarıda verilen her iki raporun da böyle bir değerlendirme sonucu hayata geçirildiğini görmekteyiz.[203] Gerçekten de bu gibi çalışmaların devletin savaşlarda olmasına rağmen ciddîyetle ele alınmış olması, ülke meselelerinin önemsendiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

1- Nasiha Heyetlerinin Gönderilmesi

Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma özelliği gösteren Nasiha Heyetleri, değişik zamanlarda ülkede yaşanan sıkıntılar karşısında hükûmetlerin işlerini kolaylaştırmak adına bazan dinî cemaat liderleri, bazan da bölgelerinde sevilen sayılan kişilerin olay mahalline gönderilerek hükûmet adına çalışmalar yapmaları istenmiştir. Böylece onların nüfûzlarından istifade edilmek suretiyle meselelerin halline gidilmiştir.

201 "İş bu tarik ikmal edilecek olursa şübhesizdir ki, Bayezid Sancağı dahilinde bulunan aşâir-i mühimme-i bir teceddüd-i sâi ve inkılâb-ı refahîye mahzar olacaktır. Zira aşâir efrâdının alınları kanun-ı vesâi huzurunda eğilmedikçe ve kalbleri sapanların bahş eyleyeceği zevk ve saadetle mütehassıs olmadıkça bunların ellerinde bulunan silahları attırmak ve şu nafile ve mühim vilâyeti her dem müstaidd-ü müheyya-yı kuran olan hâdisat zâviyesinden tahlis eylemek muhal olacak ve bu mahali şekl-i imkâna sevk olabilecek ise ancak bunların yaşadıkları muhit dahilinde silahlara... sapanlarla temin-i maişet ve feth-i saadet devrinden kesadına tevakkut eyleyecektir..."*B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No : 8/1.

202 "Bu nesli ibdâ idecek ocaklardan birisinin iş bu Medrese-i İslâmîye olacağı derkâr bulunmaktadır...." *B.O.A, DH-SYS*, 90 /1-5, Varak No: 8/2.

203 "Bilumum vilâyet ahalisinin ve husûsiyle Bayezid Sancağı dahilinde bulunan aşâir-i ekrâdın

www.seyfocenter.com

II. Meşrutiyet döneminde Vilâyât-ı Şarkiyye'de vukubulan bir çok olayı yatıştırmak için bu yönteme baş vurulduğu görülmüştür. Bu dönemde Kürt aşiretlerinin ıslahı için yapılması düşünülenlerin halka benimsetilmesinde de bu yönteme baş vurulmuştur.

Bu bağlamda somut adımlar atılmıştır. Meselâ Van Vilâyeti'nde aşiretlerin fitne ve telkinlerle aldanmamalarını sağlamak ve onların kötülüklere yatak ık etmeyeceklerine dair, usûlünce, aşiretlerden sözler ve yeminler alınmasını temin için Şeyh Mehmed Sadık Efendi Nasiha Heyeti olarak gönderilmişti[204]. Diyarbakır'ın Cizre Kazası'na göç eden Küçyat Aşiretinin devlet otoritesine girmesi ve asayişi bozucu hareketlerden kaçınmaları için bizzat kaymakam lazım gelen nasihatı vermeye gitmişti[205].

Van Valisi Tahsin Bey de Kürt aşiret reislerinin hükûmete karşı duydukları korku ve endişenin devlet otoritesinin zayıflamasına sebebiyet verdiği endişesiyle birtakım girişimlerde bulunmuştur[206]. Tahsin Bey'in hükûmetten talebi şu idi:

> "Umum Osmanlı ve İran Kürt aşâiri nezdinde bir mevki-i muhabbet ve ihtiram kazanan Erkân-ı harb Abdülkadir Efendi'nin şu aralık burada bulunması her türlü sû-i tefhimatı izale ile mülk ve milletçe pek ziyade faideli olacağından Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından müsaade istihsaline...."[207]

Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti'nin karşısında durup Rusların işbirliği içine giren Kürt gruplarının meydana getirdiği infiallere karşı Kürtleri kazanmanın en iyi yol olabileceği gerçeğinden hareket eden Hükûmet in, özellikle de Alevî kökenli Kürtleri kazanmak için Bektaşî Tarîkati'nin şeyhinden istifade etmeyi düşündüğü görülmektedir.

Daha önce oluşturulan Mevlevî Alayları'na nisbetle Bektaşîlerden de alaylar teşkil edilmesi; Alevîleri ve Kürt Alevîlerini kazanmak için de düşünülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda Dersimliler gibi Alevî Kürtler savaşa katılmak istememiş, üstelik de bir çok problemin çıkmasına sebebiyet vermişlerdi. Mevcut durumu hükûmet lehine çevirmek adına Bektaşî Tarîkati'nden is-

---

nazhar-ı refah ve terakkiyat olmaları ve husûsât-ı arziyelerinden istifade edilebilmeleri için Bayezid-Erzurum tarîkinin behemehal ikmal-i inşası muktezi bulunduğu Erzurum Vilâyetinden ehemmiyetle bildirildiğine, iktizasının bir an evvel ifası..." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5 Varak No: 7/1.

204 *B.O.A, DH-SYS*, 7/2-1, Varak No: 24.

205 *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 67; *B.O.A, DH-SYS*; 23/1, Varak No : 66/1.

206 *B.O.A, DH-SYS*, 23/14, Varak No: 4.

207 *B.O.A, DH-SYS*; 23/14, Varak No: 3; *B.O.A, DH-SYS*; 23/14, Varak No : 1/1.

tifade edilmek istenmesi günün şartları ölçüsünde bir zorunluluk olarak görülmüş ve şeyhler bölgeye dâvet edilmişti. Nuri Dersimi, bu oluşumu şöyle anlatır:

> "Hacı Bektaş Veli evlatlarına bağlılıkları bulunduğu ve Hacı Bektaş evlatlarından Çelebi Cemalettin Efendi'nin Dersim'e gelmesiyle bütün Dersimlilerin cihada katılabilecekleri ihtimalinin bulunduğunu ileri sürerek Enver ve Talat Paşaları kandırmışlardı. Enver Paşa'nın verdiği emir üzerine Çelebi Cemalettin Efendi bulunduğu Kırşehir merkezinden hareketle etrafına topladığı kalabalık Alevî müridi, subayı ve alay mensuplarıyla birlikte öncelikle Sivas'a gelmişti. Sivas'ın Celallı Nahiyesi'ne bağlı Yalkan Köyü'nde oturan Dersimliler tarafından bilinen ve Dersimlilerin mürşidi olan Avuçanlı Seyid Aziz'i de yanına alarak Koçgiri bölgesine ulaşarak, Koçgirilileri cihada dâvet etmişti."[208]

Aziz Samih ise Çelebi Efendi'nin muharebenin fazileti, âmirlere itaatin farz olduğu... vs. hakkında bir nasihatname yazarak, bunun orduya ve Alevî Kürtlere dağıtıldığını ifade etmektedir[209].

Netice itibariyle bu çalışmaların hayata geçirilmesinden beklenen faydaların zaman zaman amacına ulaştığını söylemek mümkündür. En azından yaşanan sıkıntıların az da olsa giderildiği ve işlerin yoluna konulmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Bu gayretler ahalinin hâlet-i rûhiyyesine de uygun görünmektedir.

2- Bazı Kürt Aşiretlerinin Mecburî İskâna Tâbi Tutulması

Osmanlı Devleti'nde savaş öncesi ve savaş sonrası, ülkede yaşayan azınlıklar ve onların emperyalist devletlerle olan ilişkileri, Müslüman Kürt ve Arapların tavır ve tutumları hakkında edindikleri bilgi ve tecrübeler, zaman zaman İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin dünya görüşünü yeniden gözden geçirmesine ve yeni politik arayışlara sürüklemişti.

---

208 Bu bilgileri aktaran Nuri Dersimi, *Hatıratım* ve *Kürdistan Tarihinde Dersim* adlı her iki eserinde de bir çok bilgi ve kronoloji hatası yapmıştır. Bu yanlışların ortaya çıkmasında her iki eserin de Kürtçü ideoloji mantığıyla yazılmış olmasının etkisi büyük olmuştur kanaatindeyiz. Mesela, Enver ve Talat Paşa'nın Elazığ'a geldiğini, kendileriyle görüşmeler yaptıklarını ve her ikisinin de kandırıldığını, bu yüzden de Şeyh Çelebi Cemalettin Efendi'nin heyetiyle gelmeleri için fikir verdikleri....Oysaki ne Enver Paşa ne de Talat Paşa Elazığ'a gitmemiştir... Dersimi, *Hatıratım...*, s.75- vd.; Dersimi, *Kürdistan Tarihinde...*, s.107- vd.

209 Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları...*, s..83.

www.seyfcenter.com

Özellikle Ermenilerin savaş devam ederken Osmanlı Devleti'ne karşı aldıkları pozisyonlara hükûmetin 1915 yılında tehcir kanununu ile cevap vermesi işte böyle bir arayışın sonucuydu. Yine bazı Kürt aşiretlerinin Ruslar ve İngilizlerle işbirliği yaparak devlete karşı ayaklanmaları dolayısıyla hükûmeti savaş içinde zor durumda bırakmaları... gibi davranışlar da bu arayışlara ivme kazandırmıştı. Bu arayışlar ideolojik bazda olduğu kadar kurumsal alanda da olmuştu. Meselâ, "İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyeti"[210] bu mantıkla teşekkül ettirilmiştir.

1913 Vilâyet Kanunnamesi'yle de Osmanlı ülkesinde göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan aşiretlerin tümünü kapsayacak ve bunların özel ve toplumsal yaşam tarzları için gerekli olacak çalışmaları yapmak, bu aşiretlerin iskânı için düzenlemeleri organize etmek gibi amaçları gerçekleştirmek için de hukukî bir zemin hazırlanmış oldu.

Bu önemli görevlere esas olmak için hangi vilâyette ne gibi aşiretlerin mevcut olduğunu, her birisinin kaç gruba ayrıldığını, bunların hükûmetlerle alâkalarının nelerden ibaret olduğunu, ne gibi şartlar dahilinde yaşadıklarını tesbit için vilâyetlerden bilgiler, cetveller tutulması istenmiş, böylece de yeni politikaların alt yapıları oluşturulmak istenmişti.[211]

Meselâ, 1 Nisan 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Trabzon'a çekilen telgrafta bu talepler şöyle açıklanmaktaydı:

> "... Vilâyet dahilinde kaç nüfus-ı Kürd bulunduğunun ve nerelerde mukim ve Türklerle ne derece münasebette bulunduklarının, adât ve lisanlarını muhafaza idüb itmediklerinin inbasıyla beraber vilâyet dahiline Kürd mülteci gelib gelmediğinin işarı..."[212]

Müdiriyetin bu çerçevede uygulamaya koyduğu en önemli çalışmalardan birisi de Kürtlerin kazanılması ve kalkındırılması işiydi.

Vilâyât-ı Şarkiyye'de Kürtlerin ıslahı meselesi İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyeti'nin yukarıda özetle verilen çalışmalarının bir sonucu olarak da

210 "Balkan Harbi bozgunundan beri Rumeli'den memlekete büyük bir muhacir akını vardı. Bunları memleketin çeşitli yerlerine yerleştirmek, bunlara toprak vermek, iş bulmak ve üretici hale getirmek gerekiyordu. Muhacirîn Müdürlüğü bu amaçla kurulmuştu." Sertel, *Hatıratlarım...*, s. 83.

211 "İşbu muharrer mevad hakkında verilecek malûmat bu bâbda vuku bulacak teşebbüsata esas teşkil edeceğinden mümkün olduğu..." *B.O.A, D.H-MB. HPS. H*, 9/50, Varak No: 1.

212 *B.O.A, DH-ŞFR*, 62/188. "Erzincan'da Erzurum Valisi'ne, Mamuretülaziz, Diyarbakır Vilâyetlerine, Kürtlerin bugünkü vaziyetleri ile işgal ettikleri ve tenkil olundukları mevâkiin ve kuvvetleri derecesinin hergün muntazam işar." *B.O.A, DH-ŞFR*, 62/202.

düşünülebilir. En azından kurumun amaçları doğrultusunda göçebe olan bazı Kürt aşiretlerinin de yerleşik hayata geçirilmesi yoluyla bir çok kazanımın olabileceği düşüncesinin etkili olması dikkat çekici bir arayış olarak kabul edilebilir.

Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan bir kısım Kürtlerin, yine Osmanlı ülkesinin bir başka bölgesinde iskânının düşünülmesinde şunlar etkili olmuştur:

1- Vilâyât-ı Şarkiyye'de merkezî otoritenin tesisi,
2- Bazı Kürt gruplarının Rus ve İngilizlerle uzun yıllar işbirliği içerisinde devlete karşı ayaklanmaları,
3- Ermeniler ve bazı Kürt gruplarının aynı maksatla hareket etmeleri,
4- Bölgede yaşanan asayişsizlik ve güvensizliğin sebeplerinden görülmeleri,
5- Aşiretler arasında vukubulan anlaşmazlıklar,
6- Savaş nedeniyle ülkede yaşanan doğal göçler... vs.

Hükûmetin, Kürtlerin ıslahı politikası yukarıda ifade edilen şartların oluşmasının bir sonucuydu. Kaldı ki bu proje yalnız Kürtlerin bir kısmının başka yerlere iskânıyla da açıklanamaz. Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Kürtlerin sosyo-ekonomik, sağlık, eğitim bayındırlık alanlarında topyekûn büyük bir kalkınma hamlesi olarak düşünülmüş olması çok önemli bir inkılâp idi. Yoksa bazı Kürt aydınlarının ideolojik olarak iddia ettiği gibi "kitlesel asimilasyon süreci" söz konusu olamazdı.[213] Zaten Osmanlı Devleti, Kürtleri Türklerin bir kolu olarak görmekte ve birinci sınıf vatandaş statüsünde kabul etmekteydi.

Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya çektiği telgrafta da Vilâyât-ı Şarkiyye'den çeşitli sebeplerle göç etmiş olan Kürtlerin, Araplarla meskûn bulunan yerlerde iskânının muvâfik olamayacağından bunların harb mıntıkalarından uzak yerlere sevklerinin daha münasip olacağı tarzındaki yaklaşımlar iskân çalışmaları hakkında birtakım ipuçları vermektedir.[214] Meselâ, iskâna tâbi olan Kürtlerin büyük kısmı, Türkler gibi, savaş nedeniyle yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalanlar idi. Şu halde

213 "Kitlesel asimilasyon sürecini başlatmadan önce Türkler ilk etapta tanınmış Kürt gruplarını sürmeyi denediler. Fakat çoğu için büyük bir sürpriz olarak Kürtlerin tıpkı Ermeniler gibi asimilasyona ters tepki geliştirdiklerini keşfettiler. Sonuçta sabırlarını kaybederek Kürtlerin de Ermenilerle aynı kaderi paylaşacakları hükmünü verdiler." Prens Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun*, (Çev.) Dilara Zirek, İstanbul, 1994, s.37-38.

214 *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/190.

www.seyfocenter.com

göç nedeniyle yaşanan sıkıntıların yoluna konulması da hükûmetin görevi olacağından, geliştirilen projeler duruma göre şekil almaktaydı.

Ayrıca bütün Kürtlerin tehcire tâbi tutulduğu iddiaları tamamen iftira mıntığıyla ortaya atılmıştı.[215] Çünkü iskâna tâbi tutulan Kürtlerin diğer bir vasfı da savaş gerisinde emperyalist devletlerle işbirliği yapmış olan aşiretler idi.[216]

Savaş sürecinde işlerin süratli yapılması gerektiğinden, sevk edilecek mahallerin tesbiti ve gönderileceklerin muamelelerinin ne şekilde yapılacağına dair vilâyetlere de talimatlar verilmekteydi.[217] Bölge vilâyetlerinde de mahallî özelliklerine göre birtakım değişiklikler olacağından, bunlara verilen talimatlar zaman zaman değişikliklere uğramışsa da, ortak talimatlar da verildiği görülmektedir. Meselâ, Sivas, Mamüretülaziz, Erzurum, Diyarbakır Vilâyetlerine verilen sevk talimatı çok dikkat çekicidir. Şöyleki,

"1. Türk mülteciler ile Türkleşmiş olan kasabât ahalisi vilâyet dahilinde veya münasib civar mahallerde iskân olunmalıdır,
2. Kürt mültecileri gittikleri yerlerde aşâir hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememek için aşiret reislerini behemahal efraddan ayırmak lâzım geldiğinden, bunlar arasında ne kadar zî-nüfuz eşhas ve rüesâ varsa efraddan bittefrik vilâyetin Türklerin mütekâsif bulunduğu mahalle Konya, Ankara, Kastamonu Vilâyetleriyle Kayseri, Niğde, Kütahya, Eskişehir livalarına ayrı ayrı sevk edilmelidir.
3. Meşakk-ı sefere tahammülü olmayan alîl ve ihtiyarlar ile kimsesiz fakir kadın ve çocuklar vilâyet dahilinde Türk köylerinde müteferrikan iskân ve iâşe edilecektir.
4. Sevk edilen mahallerle muhabere edilmekle beraber ne miktar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildiğinden nezârete de malûmat verilecektir. 21 Nisan 332/4 Mayıs 1916, Nazır Talat."[218]

215 "Enver Paşa da Rusya'nın Kürt coğrafyasını işgal ettiği ve Anadolu'yu tehdit ettiği koşullarda bile, Celadet Ali Bedirhan'a belirttiği üzere, Kürt tehlikesi, Türkler açısından Rusya tehlikesinden daha büyüktür diye beyanda bulunmuştur." Hasan Hişyar Serdi, *Görüş ve Anılarım, 1907-1985*, (Çev.) Hasan Cuni, 2.bs., İstanbul, 1994, s.140.

216 "Ahval-i Harbiye dolayısıyla dahile iltica eden Kürtlerin Anadolu Vilâyeti garbiyesine sevkleriyle müteferrikan iskânları mutasavver ise de evvel emirde dahil vilâyette bulunan Kürtler ve Kürt köyleri hakkında malumat-ı mufassala ahz-ı icab ettiğinden..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 62/278.

217 *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/172.

218 "Menâtık-ı harbiyeden gelen mültecilerin Arap ve Kürtlerle meskûn havâlide iskânı bunların oralarda âdet ve milliyetlerini muhafaza ederek yine gayr-i müfid bir unsur halinde kalmalarına imkân bırakılmış olacağından..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/189.

Bu mültecilerin verilen talimatlar doğrultusunda şu vilâyet ve kasabalara yerleştirilmesi istenmiştir: Urfa, Maraş, Ayıntab, Niğde, Kayseri, Ergani, Bahremaz, Maden, Amasya, Malatya, Darende, Tokat, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Konya, Kastamonu, Yozgat, Canik, vs.[219]

Ayrıca mültecilere, gittikleri yerde ne şekilde davranılması ve dikkat edilmesi gerektiği hususunda talimatlar da verilmişti. Meselâ, Kürt mültecilerin cepheye yakın mıntıkalarda iskânlarının söz konusu olamayacağı gibi problemli aşiretlerin de sevklerinin mutlaka yapılacağı ve taviz verilmemesi[220], Kürtlerin yaşadıkları bölgeler ile iskân edilecek mahallerin iklim ve arazi hususiyetlerinin de önemsenmesi[221] bildirilmişti. Bunların dışında aşiretlerin yerleşimlerinde şu hususlara dikkat edilmesi istenmiştir:

1. Rüesâ ile efrâd-ı aşâir tefrik edilecek ve sahib-i nüfûz rüesâ icabına göre vilâyet, liva ve yahud kaza merkezlerinde iskân olunacak ve efrâd-ı aşâir müteferrik surette ve hiçbir vakit yerli ahalinin % 5'ini tecâvüz etmemek üzere köylere tevzi ve oralarda iskân olunacaktır,
2. Şeyh ve imamları keza efrâd-ı aşâirden tefrik olunacak ve bunlar da müteferrik surette ayrıca iskân edilecektir,
3. Rüesâ ile şeyhler ve efrâd-ı aşâirin yekdiğeriyle devam-ı münasebetlerine meydan verilmeyecektir,
4. Bütün bu mülteciler bilahare de memleketlerine iade edilmeyeceklerinden muhacirîn gibi emvâl-i mezkûreden ve arazi tefriki suretiyle idare edilecek ve husûsât-ı sâlifeye muktezi mesârifat-ı muhacirîn tahsisat-ı umûmîyesinden tesviye edilecektir"[222].

219 "Türk mülteciler ile Türkleşmiş olan kasabât ahalisi Urfa, Maraş, Ayıntab cihetlerine... efraddan bittefrik Konya, Kastamonu Vilâyetleri'yle, Niğde ve Kayseri Sancakları'na.... Kadın ve çocuklar Maden Kasabası'yla, Ergani ve Bahremaz Nahiyeleri gibi..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/173. "C. 4 Mayıs 332, şifreye vilâyetin sia-i istiâbından fazla kalacak Türk mülteciler Ezgi, Diyarbakır Siverek tarîkıyla Urfa, Zor, Maraş, Ayıntab cihetlerine, Kürt mültecilerin Malatya, Sivas, Tokat ve kezalik Malatya, Darende, Şariz, Aziziye tarîkıyla Kayseri, Yozgat, Ankara, Canik cihetlerine,..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 64/93. "Van cihetinden gelen mültecilerin Malatya'dan Sivas'a ve Erzurum'dan gelenlerin de Sivas'tan Malatya'ya sevkedildiği ve Sivas'ta iskâna müsaid yer bulunmadığı Başkumandanlık Vekâleti'nden bildirilmiştir. 20 Nisan 332 tarihli şifre talimatla Türk mültecilerin vilâyet civarında iskân ve Kürtlerin ise Garbî Anadolu'da tayin edilen mahallere sevki...." *B.O.A, DH. ŞFR*, 64/5.

220 *B.O.A, DH-ŞFR*, 64/42.

221 *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/215.

222 "Bunlara artık aşiret hayatını terk ettirmek ve kendilerini gayr-i müfid bir unsur olmaktan çıkarıp müfid bir unsur haline getirmek için..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/188. "... Rüesânın kasabalarda ve efrâdın ikişer üçer haneye bittefrik livanın şimaline tesadüf eden Türk köylerinde müteferrikan iskânları iktiza eder..."*B.O.A, DH-ŞFR*, 63/187.

www.seyfocenter.com

Bu doğrultuda, Osmanlı Hükûmeti'nin uygulamaya koyduğu Muhacir Kürtlerin iskânıyla, aynı zamanda bir çok önemli kazanım elde edilebildiği görülür.

3- Erzurum'da Kürtler İçin Bir Medrese Yapılması

Vilâyât-ı Şarkiyye'de zaman zaman yapılması düşünülen ıslahat çalışmalarının daha ziyade Ermenilere şâmil olması bölgede yaşayan Müslümanların âdetâ sosyo-ekonomik anlamda ezilmesine, âdetâ Ermeniler karşısında bir azınlık konumuna düşmesine sebep oluyor, Türkleri ve Kürtleri ziyadesiyle incitiyordu.

Hükûmetlerin Vilâyât-ı Şarkiyye'de Müslümanların yaşadıkları mağduriyetleri gidermek husûsundaki gayretleri, bölgeye bir başka açıdan bakıldığını göstermektedir. En azından şimdiye kadar yapılan ihmallerin telâfi edileceği husûsu çok önemli başlangıçtı. Bu bağlamda atılan en önemli adımlar eğitim ve bayındırlık hizmetlerinde görülmüştür.

Vilâyât-ı Şarkiyye'de stratejik bir önem arzeden Erzurum Vilâyeti'nde Vali Mehmet Emin Bey'in telkinleriyle daha önce başlatılmış çalışmaların başında, Erzurum'da Kürtler için bir medrese açılması gelmekteydi.[223] Mehmet Emin Bey'in teklif ettiği medrese şu özelliklerde olacaktı:

> "Erzurum Vilâyeti'nde Kürtlerin güzergâhı olan Kars Kapı caddesinde 120 şâkirdi ihtiva etmek ve sunûf-ı ibtidâiye ve idadiyeyi şâmil bulunmak üzere leylî olarak "Medrese-i İslamîye" namıyla bir mekteb tesisi...."[224]

Görüleceği üzere Erzurum'da düşünülen medrese; özellikle Kürtlerin içinde bulunduğu cahiliye ve bedevîlik tarzı yaşamdan kurtarılması için düşünülmekteydi. Medresenin hem ilkokul, hem de ortaokul müfredâtı statüsünde ve yatılı olması düşünülmüştü.

Başlatılan çalışmalarda Maarif Nezareti, vilâyetin bu teklifinin önemli olduğunu, ancak nezâret bütçesinde yatılı mekteplerin açılması için yeterince ödenek olmadığını, ancak 1913 senesinde yapılacak olan bütçeden bunun için bir ödenek ayrılabileceği husûsunda görüş beyan etmiştir.[225]

---

223 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No : 8/2; *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No : 7/1.

224 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No : 12.

225 "Erzurum'da Kürt aşâir-i etfaline mahsus olarak Medrese-i İslamîye namında leylî bir mekteb tesisi ve fevaidine dair mütalaatına havi..." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No : 13.

Bu sırada Erzurum vâliliğine Reşid Paşa tâyin olunmuştu. O da bu medresenin önemine binaen bir sonuç almak için devamlı surette hükûmetle yazışmalar yapmaktaydı. Meselâ 22 Haziran 1913 tarihli telgrafında proje hakkında yapılacak bazı düzenlemeler için keşifname ve planların Erzurum' da yapılarak gönderilmesi istenmişti.[226]

Bu bağlamda yapılan yazışmalara rağmen ülkenin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmesi sonucu ve bazı siyasî gerekçelerle olsa gerek, Erzurum'da düşünülen medresenin hayata geçirilmesi mümkün olamamış, ancak Vilâyât-ı Şarkiyye'nin bütününde yaşanan problemlerin kökeninde eğitimsizliğin çok önemli rolü olduğu kabul görmüş, bu gibi çalışmaların bölgede diğer vilâyetlere de taşınması çabası içinde olunmuştur.

4- Kürt Aşiretlerine Silah Dağıtılması

Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşanan büyük sıkıntılar karşısında hükûmet de duruma, zamana ve şartlara göre birtakım politikalar geliştirmekteydi. Özellikle Rusların İran'da ve Vilâyât-ı Şarkiyye'de sürdürdükleri çalışmaların bir sonucu olan Kürt grupları arasındaki hareketlenmeler ve Ermenilerin tedhiş ve mezâlime dönüşen şımarık eylemleri karşısında, hükûmet herhangi bir olaya karışmamış ahalinin can güvenliğinin sağlanması husûsunda yetersizliğini gördüğü için biraz da meseleleri halka mal etmek sûretiyle çözüm yolları araması sonucunda, ahaliye ve hükûmet yanlısı mutî aşiretlere silah dağıtma cihetine gitmiştir.

Bu yaklaşım, İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin Vilâyât-ı Şarkiyye'de bir ideoloğu ve valisi olan Tahsin Bey'in teklifi üzerine değerlendirmeye alınmıştır. Tahsin Bey'in teklifinde, eşkiyalık hareketlerinin artması kadar Rusların da bölgede kendileriyle işbirliği içinde olan aşiretlere silah dağıtmalarının[227] yaratacağı sıkıntılara duyarlılık etkili olmuştur.

---

226 "Medrese-i İslamîyeye ait takdim olunan keşifname ile planın lüzumuna mebni sürat-i iade ve irsaline müsaade buyurulması..." *B.O.A, DH-SYS*, 90-1-5, Varak No: 15. "Keşifnâme ile planın Vilâyet-i müşarünileyhden bâtelgraf taleb edilmekde, evrak-ı mezkûrenin müsaaraten iâde buyurulması..." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No: 14/2. "Telgrafname-i vâlâları ile taleb buyurulan keşifname ile plan Maarif Nezaret-i celilesine bi'lcelb leffen iade kılınmıştır." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No: 17/2. "Fi 12 Haziran 329 tarih ve 79932/65 numrolu tezkire-i âliye-i nezâretpenahileri cevabıdır. Erzurum Vilâyeti merkezinde Kürtlerin güzergâhı olan Kars Kapı Caddesi'nde "Medrese-i İslamîye" tesisine nisbet olunan mektebe aid...." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No: 18

227 *B.O.A, DH-SYS*, 3/39, Varak No: 1/1. "Ruslarda bunlardan endişe ederek o civarda müfrezelerini takviye etmekle beraber köylülere silah tevzi etmek teşebbüsünde bulundukları..."

www.seyfocenter.com

Bu teklif üzerine gerçekleştirilen fikir teâtileri sonucunda hükûmet tarafında bazı endişeler meydana gelmişti. Özellikle hükûmetin asker kanadı bu endişeleri şöyle izah etmiştir:

"Bazı kurâ ahalisine silah verildiği halde esâsen haşin ve tahammûlsüz olan ahalinin hükûmet tarafından böyle bir müsaade istihsaline muvaffak olurlarsa fırsat bulundukça İran'a tecavüz ile nehb-ü gâret husûsundaki cüretleri artacağı ve bu halin Ruslarda müzâhir-i siyasîye tevlidine sebebiyet vermekle beraber anâsır-ı sâirenin de emsal göstererek muhafazaları için teslihlerini talep edecekleri ve bilvesile silah tedarikine çalışacakları tabii olduğundan Kolordunun bu babdaki mütalaası nebü'lemre (?) muvafık görülmüş..."[228]

Bu yüzden de vilâyetlerin bu aşamada, Ruslarla siyasî problemlerin çıkması endişesinden ötürü, silah dağıtılmasından feragat etmesi, bunun yerine problemlerin çözümü için hudud bölüklerinin artırılması ve mahalli jandarma teşkilatlarının genişletilmesinin daha münasib olacağı üzerinde alternatif görüş beyanında bulunulmuştur.

Ortaya çıkan bu yaklaşıma rağmen Van Valisi Tahsin Bey'in bu konuda ısrar ettiğini görmekteyiz. Tahsin Bey, bölgesinde meydana gelen olaylardan örnekler vermekte ve buna bir çare bulunmasını istemektedir. Halkın sosyal psikolojisini yakinen bildiğinden bu konudaki ısrarını şu gerekçelere dayandırmaktaydı: Eğer halkın yaşadığı sıkıntılara siyaseten çareler bulunamamış ise öç almak için toplu hareketler, ahali ve aşiretler arasında çatışmalar olabileceği, dolayısıyla böyle ortamlarda Rusya'nın alacağı vaziyete göre birçok meselenin artabileceği, dahası bu hareketler devam ettikçe can ve mal güvenliği için halkın İran'a dahi göçle taraf değiştirebileceği ve bu kadar geniş bölgelerin yalnızca hudud bölükleriyle korunmasının imkânsız olduğu husûsunda hükûmetin dikkatlerini çekmekteydi. Bu gerekçelerden dolayı en azından hudud bölgelerinde yaşayan ve tecâvüzlere maruz kalan ahalinin can ve mallarının güvenliği için silah dağıtılmasının kaçınılmaz olduğunda ısrar etmekteydi. Bunun dışında, her köyde bir köy bekçisi teşkilatının kurulacağı için de ayrıca silah ve cephaneye ihtiyaç olacağını belirtmiştir[229].

B.O.A, DH-SYS, 3/39, Varak No: 2. "Rus hududunda bu günlerde türeyen kırk kişilik bir eşkıya çetesinin takibi lazımeden bulunduğu hakkında Rus hudud komiserliğinden vârid olan telgrafnamenin..." *B.O.A, DH-SYS*, 3/39, Varak No: 3.

228 *B.O.A, DH-EUM, EMN*, 37/16, Varak No: 1.

229 "Yüzelli kadar Martin veya Mavzer silahının muvakkaten hükûmete teslimi için Harbiye Nezareti'nden Redif Müfettişliğine tebligat itası..." *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 38/25, Varak No: 1.

Savaş arifesinde meydana gelen bu gelişmelere, Rusların kontrolünde Bedirhanî Abdürrezzak'ın Hoy'da topladığı büyük Kürt Kongresi'nde alınan kararların Vilâyât-ı Şarkiyye'yi derinden etkileyeceği endişeleri de eklenince, ahaliye silah dağıtılması meselesinin önemi artmıştı[230]. Bu son gelişme üzerine Tahsin Bey'in görüşlerine itibar edildiği görülmektedir: Enver Paşa'nın 24 Mayıs 1914 tarihli telgrafı bunu doğrulamaktadır. Telgrafta şöyle denilmiştir:

"Devlete mutî ve sâdık bulunan aşâire silah tevzii itasıyla inde'liktiza bu suretle elde bir kuvve-i zâide bulundurulması mümkün ve münasib göründüğünden bu babda vilâyetle bi'lmuhabere icabının..."[231]

Harbiye Nezareti'nin bu görüşüne binaen de Dahiliye Nezareti Van Vilâyeti'ne bu hususta gerekenin yapılması talimatını göndermişti[232].

Bu mevzu, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla da zaman zaman gündeme gelmişti. Özellikle hukukî açıdan tartışmaların olabileceği, bu yüzden de kontrollü hareket edilmesi istenmiştir: Savaş sebebiyle idare-i örfiyyenin uygulamaya girmesi, ahalinin silah bulundurmaktan dolayı divan-ı harbde yargılanmasının söz konusu olduğu husûsunda idarecilerin dikkatleri çekilmiştir. Bu kanun mucibince, ordu kumandanları, müstakil kolordu kumandanları, vs. kendi bölgelerinde şartlar oluşmuşsa ahalinin silahlarını toplamaya yetkili olduğu, aksi halde hareket edenleri divan-ı harbe vererek idam edilmelerini sağlama yetkisini almasından dolayı[233] birtakım problemler yaşanacağından hukukî çerçevenin dışına çıkılmaması da hassaten hatırlatılmıştır[234].

Savaşın bütün hızıyla devam ettiği zamanlarda özellikle Ermenilerin silahlı mukavemetleri, mezâlimleri karşısında hükûmetin bu işe daha bir özen gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ermeni komitelerinin yaptıkları, bu kanun dairesine girdiğinden dolayı da *"cezayı ağırlaştırmak ve fakat kanunu umûmîleştirmek"* lâzım geleceği husûsu ele alınmış, ordunun savaş esnasında ülkeyi savunur-

230 Kongrede alınan kararların 2. maddesinde "Bu maksat için Ruslardan tedârik edilmiş 500 mükerrer ateşli eslihanın Said Simko, Cihangir Hacı Kuluhan nam rüesâ-yı eşkiyaya bi'ttevzîî..:", *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 2. "Hudud-ı İraniye Süvarileri namı altında İran aşâirini teslih itmektedirler...", *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 3.

231 *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No :4; *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 5.

232 *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 6

233 *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107, F.1.

234 *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107, F.1-1; *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107, F.1-2; *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107; F.1-3; *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107, F.1-4.

www.seyfocenter.com

ken içeride cephe gerisinde düşmanlarla işbirliği yapılmasının varacağı noktaya da işaret edilmişti[235].

Ermeni komitelerinin faaliyetlerine dikkat çekilmesiyle birlikte bunların elinde bulunan silahların toplattırılması için Dahiliye Nezâreti nezdinde komisyonların kurulması ve zaman kaybetmeden çalışmaların başlatılması için ilgililere emirler verilmişti[236].

Görüleceği üzere hükûmet, ülkenin içinde bulunduğu bütün şartları değerlendirmekteydi. Bu mânâda, kaçınılmaz hal alan durumlarda dahi işlerin hukukî çerçevede olması için gayret göstermekte ve sorumluluk bilinciyle hareket etmekteydi.

D- Bitlis Hâdisesi'nin Ortaya Çıkması

1- Bitlis Hâdisesi'nde Rusya'nın Rolü

8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya Vilâyat-ı Şarkiyye'de yapılacık Islahat projesini imzalamışlardı. Bu aşamadan sonra Rus ve Ermenilerin Vilâyât-ı Şarkiyye'ye yönelik çalışmalarına hız verdikleri görülmektedir. Ermeniler, Umûmî Müfettişlere murahhas olarak komitacıları atamış, Taşnaksütyun Komitesi ise merkezini Erzurum'a naklederek kongre çalışmalarına başlamıştı[237].

Ruslar, Islahat projesiyle avuçları içine aldıkları Ermenilerden sonra, bölgede yaşayan Müslüman Kürtleri de elde etme çabası içinde oldular. Rusya açısından Vilâyât-ı Şarkiyye'ye nüfûz etmek için her iki tarafı da elde tutma mecburiyeti vardı. Bu maksatla Kürtler arasında nüfûz sahibi olan aşiret reislerinden Simko, Abdürrezzak.. gibilerini[238] yanlarına çekmek için bir çok yolu denemekten geri durmadılar. Kürt milliyetçiliğini bir araç gibi kullanmayı düşünen bu işbirlikçiler, Ermenilere tanınan ayrıcalıkların Kürtlere de

235 "Bir aralık bu ihtilal yüzünden III. Ordu mıntıkasında bir kuvve-i askeriye mevkuten hedef-i askerîsinden uzaklaşmağa ve oldukça büyümüş Ermeni ihtilalini bastırmağa mecbur oldu. Memleketin mukadderatı için harb iden orduların temin-i selameti herhalde bunların geri hidmetinin mühim bir halde tutulmasıyla mümkün olabilirdi." *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107, F.1-9.

236 *ATASE*, K.253, D.1052, Dlp.107, F.1-19.

237 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.II, ks. III, Ankara, 1991, s.187.

238 "İran ve Kafkasya'da Rus amaline hidmet iden Abdürrezak'ın şu sırada Rusların elinden alınması muvafık görülerek...", *B.O.A*, *DH-ŞFR*, 43/245.

verilmesi için Ruslarla her türlü işbirliğine açıktılar. Bayur'a göre Ruslar, Kürtleri elde etme noktasında; dağıttıkları büyük paraların da etkisiyle, bilgisiz câhil tarikat şeyhleri ve aşiret reisleri sâyesinde, bunları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırma husûsunda hiç zorluk çekmediler. Böylece Rusya bir taşla iki kuş vurmak istiyordu.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde İngiltere'nin Van'daki Konsolos yardımcısının verdiği bir raporda Rusya'nın Osmanlı Devleti hakkındaki yeni politikalarını izah ederken, ünlü Kürt liderlerden biri olan Abdürrezzak'ın Rusya'nın himâyesinde bir otonom Kürt yönetimi için propaganda faaliyetlerine başladığını"[239] yazmaktaydı. Bu tür çalışmalar bölgedeki Ermenileri rahatsız etse de Rusya'nın çıkarları açısından her iki taraf da kazanılmış olunacaktı.

Rusya'nın Vilâyât-ı Şarkiyye'deki bu eylemlerinde başarılı olduğu da görülmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'ni uğraştıran ve birçok Kürt hareketine örnek teşkil etmesi mümkün olan olayların başında Bitlis ayaklanması gelmektedir.

Rus tahrik ve desteğiyle meydana gelen Bitlis ayaklanmasının sebepleri şöyle sıralanabilir:

1- İsyancı kesimin İttihat ve Terakkî yönetimine duyduğu tepki, yani hükûmetin Vilâyât-ı Şarkiyye'de gerçekleştirmek istediği reformlarda çıkarları baltalanacak şeyh ve reislerin tepkisiydi,

2- Rusya'nın Bitlis Konsolosluğunun tahrik ve teşvikinin eseriydi[240],

3- Bitlis'in stratejik öneminin Ruslar tarafından kullanılmak istenmesiydi.

Bunun için Bitlis ayaklanması bir Rus komplosuydu. Balcıoğlu'nun yerinde ifadesiyle; "Rus Konsolosluğu'nda başlayan Rus Konsolosluğu'nda biten bir isyandır. Rusların dinî ve toprak aristokrasisini kullanarak meydana getirdiği"[241] bu ayaklanma II. Meşrutiyet dönemindeki Osmanlı-Rus dostluk çabalarını zedelediği gibi Rusların gerçek niyetlerini bir kez daha ortaya koyması bakımından da anlamlıdır.

239 Bayram Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması", *V. Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, I, Ankara, 1996, s.219.

240 Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması...", s.215.

241 Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü*, 30/ 350 (Haziran 1992), s.4.

www.seyfcenter.com

2-Bitlis Hâdisesi'nin Başlaması ve Hükûmetin Aldığı Tedbirler

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Bitlis, hem Osmanlı Devleti'nin hem de emperyalist devletlerin önem verdiği yerlerden biriydi. Müslüman ahali arasında Ermeni nüfus da mevcuttu. Ermeniler ticaretle uğraşıyorlar ve bölgede zengin bir hayat sürüyorlardı. Bitlis'te çoğunluk Türk ve Kürtlerden meydana gelmekteydi. Coğrafî konumu itibariyle karayolu ve nehir taşımacılığıyla Diyarbakır üzerinden Arabistan ve Basra Körfezi'ne uzanan doğu sınırının stratejik önem arzeden yeriydi[242].

Bitlis olaylarıyla ilgili üç isim dikkat çekmektedir. Bu üç isim de Hizan Kazası'nın nüfûzlu şeyhlerindendir. Başta Geyda Tekkesi Şeyhi Şehabeddin, aynı tekkenin idarî işleriyle meşgul amcazâdesi Seyyid Ali ve Şeyhin halifesi Molla Selim gelir. Bu üç isim de halk üzerinde nüfûzlu şahsiyetler olduğu kadar, Van Bölgesi'nde Tekke sahibi Seyyid Taha ile de râbıtaları vardı[243].

Alt yapısı yeterince oluşan ayaklanma nihayet 8 Mart 1914 tarihinde başlamıştı. Bunun Bitlis'te başlamasından önce "Şeriflik" iddiasıyla Seyyid Ali, Ermenilerle görüşmeler yapmış ve ortak hareket kararı almışlardı. Ayrıca Molla Selim de Muş'ta Surp Garabet Manastırı'yla temasa geçmiş, Taşnak Komitesi'nden Rahip Vartan Vartabet ile görüşerek işbirliği teklifleri yapmıştı[244].

Bu aşamada olup bitenden haberdar olan hükûmet de gerekli çalışmalara başlamış ve aldığı istihbaratın doğruluğunun araştırılmasını istemiştir. Dahiliye Nezareti'nden Bitlis'e çekilen bir telgrafta

> "...Şeyh Şehabeddin ve Seyyid Ali hakkında ne gibi malûmat mevcuttur? Geçen sene Karçıkan vukuatında üç gün askerle müsademe etmiş ve bu gibi harekâta ön ayak olmaya alışmış oldukları anlaşılan Horuslilerin (?) bu meselede dahil ve müşareketleri var mıdır? Ne gibi esâret ve ilcaata ve ne dereceye kadar, hangi cihetlerde harekâta lüzum hissolunuyor"[245]

demekteydi.

242 Rüştü Pekdemir, *I. Cihan Harbi'nde Bitlis'in Ruslar Tarafından Zaptı* (Daktilo-Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi), Ankara, 1957, s.1.
243 Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde...", s.171.
244 Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde...", s.170.
245 "Şimdiye kadar merkez ve mülhakat-ı vilâyette ne kadar kuvvet cem ve temşid edilmiştir.". *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/208.

Bu üç zâtın cahilce hareketleri bir müddet sonra iyice aleniyet kazanmıştı. Ayrıca Seyyid Taha'nın da hükûmete karşı açıktan açığa kışkırtılması hükûmeti rahatsız etmekteydi.

Böyle kritik günlerde birlik ve beraberliğin tesisine inanan hükûmet, Bitlis merkezine bir harekâtın olacağını öğrenince, Bitlis Valisi, bunlara Bitlis eşrafından ve meşâyihden oluşan bir Heyet-i Nasîha göndermişti. Nasiha Heyeti, ilk etabda başarılı olmuş olmalı ki Molla Selim, Bitlis'e kadar gelmiş ve pek ziyade memnûniyet dolu bir hava edinilmişti. Bilahare Molla Selim, Vali'nin kendisini ziyaret etmesini istemişti. Ancak Vali'nin böyle bir şey kabul etmeyeceği malûmdu. Bilahare Vali, Molla Selim'i makamına çağırmıştı. Molla Selim de buna icabet etmemiş ve çekip gitmiştir. Bu esnada Molla Selim, Şeyh Şehabeddin ve Seyyid Ali'ye mektuplar yazarak, her üçünün de hükûmet tarafından idamına karar verildiği asılsız haberini yayıp, toplayacakları kuvvetlerle Bitlis'e hareket etmeleri husûsunu bildirdi. Meselenin aslı şu idi: Molla Selim'in adamlarından Süleyman adında biri şüpheler üzerine yakalanmış ve yapılan soruşturmasında Molla Selim hakkında olumsuz bilgiler verince, savcılık ihtar müzekkeresi çıkarmıştı. İşte bunu Molla Selim idam kararı gibi tasavvur etmişti[246].

Bu arada hükûmet, Molla Selim'in bu hareketlerini durdurmak için tutuklanması emrini verince Hizan Jandarması harakete geçmiş ve Molla Selim jandarma tarafından tutuklanmıştı. Daha sonra Bitlis'e getirilirken de yolda adamları tarafından baskınla kaçırılmıştı. Bu durumdan cesaret alan Molla Selim etrafına adam toplamaya hız vermişti[247].

Bu gelişmeler üzerine Bitlis Valisi Mazhar Bey* civar merkezlerden yardım istemiş, hükûmet de bu işin vardığı noktayı Van Valisi Tahsin Bey'den gelen raporlardan öğrenmişti: Bitlis'te meydana gelen hâdiseleri irticaî bir hareket olarak değerlendiren Tahsin Bey**, Seyyid Ali, Şeyh Şehabeddin ve diğer meşâyihin Van Vilâyeti'ndeki aşiretleri kışkırtmak için haberler saldıkları ve bu işin perde arkasında da Rusya'nın olduğunu vurgulayıp Vali Mazhar Bey'in de bu işlerde telâşlı ve beceriksiz olduğunu söylemiş ve eğer zamanında müdahaleler yapılmazsa bu gidişle "bir Kürt Meselesi çıkaracağız" diyerek Bâbıâli'nin dikkatlerini çekmişti[248].

246 "Bitlis Vukuatına Ait Tafsilat", *Tanin*, 8 Nisan 330/ 21 Nisan 1914, No:1913.
247 Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde...", s.171.
* Mazhar Müfid Kansu.
** Hasan Tahsin (Uzer).
248 Tahsin Bey'in bu raporunda Molla Selim hakkında şu ilginç bilgiye yer verdiğini görmekteyiz; "Halife Selim'in bir sene evvel İstanbul'da Şeyh Abdülkadir'e misafir olması ve Kâmil Pa-

www.kseyfocenter.com

Hükûmet Tahsin Bey'in raporunu ciddîye almış olacak ki, Dahiliye Nazırı Talat Bey şu cevabı vermiştir:

"Bitlis'te birşeyler kaynamakta olduğu ve Mazhar Bey'in zaaf gösterdiğini ben de hissediyorum. Tedâbir-i ibtidâiye olarak Muş'tan, Van'dan biraz asker gönderdik, Erzincan'dan da bir alay sevki mukarrerdir. Mazhar Bey'in yerine Mustafa Abdülhalık Bey'i* vekâleten veya asâleten tâyinde isâbet görür müsün ve başka hatırına gelen tedâbir var mıdır?"[249]

Bâbıâli'nin bu cevabına karşılık veren Tahsin Bey'in görüşleri son derece dikkat çekici ve hükûmet'in Vilâyât-ı Şarkiyye politikasına yön verici tarzdadır. Bu yüzden Tahsin Bey'in cevabını aynen vermeyi uygun buluyoruz.

"Cevap, 6 Mart 330/ 19 Mart 1914, Esasen sâika-i irtica olan eşrâf-ı vücûh-ı memleketi toplayıp Halife Selim gibi sersem ve suhte nezdine dördü vücuhtan (eşraf) dördü ilmîyeden olmak üzere sekiz kişilik bir Heyet-i Nasiha gönderen ve bunların avdetiyle beyne'l Ekrâd Hace Selim'e paye veren Mazhar Bey artık Bitlis'te kalamaz. Mustafa Abdülhalık Bey, istikbalinden ümitvar bulunulan cesur ve genç bir vali olabilir. Zaten valimiz azdır, belki yoktur. Meslek-i devletleri dairesinde bir kaç vâli yetiştirmek selâmet-i vatan icabıdır. Siirt Mutasarrıfı, Bitlis'e üçüncü sınıf maaşla bi'l isâle vâli olur ve gider gitmez muktezâyı hale göre idare-i örfiyye ilan ederek başta mektubçu olduğu halde bir kaçını memleket hâricine atar ve Erzincan'dan gidecek kuvvetle tedâbir-i tenkiliyeye tevessül ederse zaten yektan ibaret olan meseleden eser kalmaz. Ordu Müfettiş Vekili Erzurum Kolordu Kumandanı Çerkez Ahmet Paşa, Tatar Osman Paşa'nın tavsiyesiyle şu mevki-i mühimme geçirilmişse hata edilmiştir. Bu zat buradaki orduyu zehirlemiş, hükûmet-i hazıraya bilhassa Enver Paşa Hazretlerine ilân-ı husûmet eylemiştir. Bu yüzden az kaldı orada fenalık olacaktı. Ahmet Paşa, buradan giderken meşbu'-ı kin ve âdâvet olarak ayrıldı. Ve ağzına ne geldiyse söyledi. Vazifeme taalluk etmeyen şu sözleri söylememek için yazmamak

şa'nın sukutuyla Bitlis'e avdet etmesiyle bu defa âdeta ref'-i liva-yı irtica eylemesi pek münasebettârdır. Halife Selim kürre-i arzın kürriyetini (yuvarlaklığını) iddia edenleri tekfir ile müştehir bir mürtecidir". *B.O.A, DH-KMS*, 16/30, Varak No: 3.

Mustafa Abdülhalık Renda'dır. Ülkenin bir çok yerinde öğretmenlik, kaymakamlık, valilik yapmış, Talat Paşa döneminde Dahiliye Nezareti Müsteşarı olmuş, I. Damat Ferit Hükûmeti'nce Bursa Valisi iken azledilmiş, Malta'ya bir İttihatçı olarak sürgün edilmiştir. Millî Mücadele döneminde İktisat ve Dahiliye Vekaletleri Müsteşarlığı, İzmir ve Konya Valiliği, sonra 1923 yılında Meclis'e Çankırı Milletvekili olarak katılmıştır. Maliye Vekili, 1935'te de TBMM Başkanlığı... gibi birçok görevi başarıyla yapmış bir devlet adamıdır.

249 *B.O.A, DH-KMS*, 16/30, Varak No:1/1; *B.O.A, DH-KMS*, 16/30, Varak No: 2.

istiyorum. Fakat hal zaman bunu icab ettirdi. Tabur kumandanları da katiyyen şâyân-ı emniyet değildir. Bu cihetlerin fırka kumandanından tahkik edilmesi daha münâsibdir. Van ve Bitlis'e izamı mukarrer jandarma zâbıtan ve efrâdının bir an evvel gönderilmesi de pek lâzımdır. Mustafa Bey tayin buyurulur, Bitlis'e gelirse tensib-i âlileri dairesinde bir vesile bulub bendeniz de gider tedâbir-i muktezeyye birlikte teşebbüs ederiz"[250].

Bu fikir teâtisi üzerine olayların devam ettiği bir sırada Tahsin Bey'in önerisi doğrultusunda Siirt Mutasarrıfı Mustafa Abdülhalık Bey, 1914'ün Mart ayında Bitlis'e vali atanmış[251] ve Van'dan ikiyüz, Muş'tan da bir tabur asker gönderilmesi için emir verilmişti[252].

Şeyh Selim'in bölgede tahşidat ve adam toplama çabaları sürerken bir ilginç öneri yine Van Valisi Tahsin Bey'den gelir. Ona göre alınması gerekli tedbirlerden birisi nüfuz sahibi Kürtlerden bazılarının hediye ve para ile hükûmete taraftar olmasını sağlamak, diğeri de ahali ve memurlardan bazılarını başka yerlere mecburî iskâna tâbi tutmaktı. Elbette bu işler için paraya büyük ihtiyaç duyulmaktaydı[253] ve hükûmet de gereğini yapmaktan geri durmadı[254].

Bu görüşmeler ve alınan tedbirler devam ederken, âsilerin Bitlis üzerine hücûm edecekleri iyice anlaşılmış ve yeni vali de yorulmak bilmez bir azimle çalışmalarına devam etmekteydi. Nihayetinde Molla Selim, Bitlis kapılarına dayanmış[255], Şeyh Şehabeddin, Seyyid Ali ve kendileriyle hareket edecek

250 *B.O.A, DH-KMS*, 16/30, Varak No: 4.

251 "Siirt Mutasarrıfı Mustafa Abdülhalık Bey'e Şifre,
Bitlis Vilâyeti'ne tayininiz irade-i seniyye iktirân etmiş olduğundan serian Bitlis'e hareketle vüsûlünüzün iş'arı..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/62; *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/63; Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması...", s.20; Mustafa Abdülhalik Bey'in tayin tarihini Ali Çankaya, 29 Mart 1914 olarak vermiştir. Bkz..Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.III, Ankara, 1968, s.973. Mustafa Abdulhalık Bey Bitlis'e atanınca Mazhar Bey de Nisan 1914'te Balıkesir Sancakları Mutasarrıflıkları'na atanır. Yani tenzil-i rütbeye uğramış olur .Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi...*, s.473.

252 *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/7.

253 *B.O.A, DH-KMS*, 19/27, Varak No: 2.

254 "Van Vilâyeti'ne cevap, Mestûreden bin lira bittahsis maliyeden tezkirat yazıldı". *B.O.A, DH-KMS*, 19/27, Varak No : 1/1.

255 "Molla Selim bu sırada kendi yandaşlarına etki edebilmek için olmadık uydurma kerâmetler öne sürüyordu. Mesela başarı Allah tarafından bunlara verilecekmiş, gülleler atılsa da şeyhler elleriyle yakalayacakmış, hatta boynunda asılı duran torbadaki toprakları askerlerin tarafına serptiği gibi hepsi derin bir uykuya dalacakmış..." *Tanin*, 8 Nisan 330/ 21 Nisan 1914, No: 1913.

ğu'nun basılma ihtimalini de dikkate alması sonucu âsileri teslim etmek zorunda kalmıştı. Bunlar da Divan-ı Harb'in kararları doğrultusunda idam edilmişlerdir[274].

Savaşın ilerleyen safhalarında gerek hükûmetin içinde bulunduğu sıkıntılar gerekse de bölgenin hassas dengelerinin dikkate alınması sonucu, bu dönemin birlik beraberlik için mecburiyet arzeden nâzik şartları hükûmeti daha da sağduyulu kararlar almaya mecbûr etmişti. Bu bağlamda Bitlis olaylarından dolayı Medine-i Münevvere'de sürgün, Sivas, Ankara ve Bitlis hapishanelerinde ve diğer yerlerde tutuklu bulunanlar "İrâde-i Seniyye" ile af edilmişler;[275] ayrıca bu karar Meclis-i Vükelâ'ca da onanarak uygulamaya konulmuştu[276].

Netice itibariyle Rusya'nın verdiği büyük destekle Vilâyât-ı Şarkiyye'de patlak veren Kürtçü ve irticaî karakterde meydana gelen ayaklanmalardan biri olan Bitlis Hâdisesi, Hükûmetin soğukkanlı, yerinde ve zamanında müdahaleleriyle büyümeden bastırılmış, sonunda da sağduyulu tavırlarıyla da ülkenin bölünmezliği yolunda önemli mesafeler alınabilmişti.

274 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.II, ks. III..., s.190; Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde...", s.173; Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması...", s.223.

275 Bu aflar için alınan İrade-i Seniyyede şöyle denilmekteydi: "Bitlis Hâdisesi'nden dolayı mahkûmen ve menfiyyen Medine-i Münevvere, Sivas, Ankara, Bitlis hapishanelerinde ve mahal-i sairede mevkuf bulunan eşhasın aflarına Meclis-i Vükelâ kararıyla tensib olunmuştur". *B.O.A, MV.* 237/126.

276 "Eşhasın afvları hususunda Meclis-i Vükelâ kararıyla bilistizan irade-i seniyye şerefsudur buyurularak, Adliye ve Harbiye Nezâretlerine tebligat ifa kılındığı bâtezkere-i sâmiye izbar buyurulmuş icab edenleri bildirilmesi", *B.O.A, DH-ŞFR*, 47/190.

IV. Bölüm

Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ermeniler ve İttihat ve Terakkî Fırkası

A. Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ermeniler

Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi, birbiriyle eş anlamlı olmak üzere Osmanlı literatüründe *Vilâyât-ı Sitte*, batı kamuoyunda da *Six Vilâyet's* yani *Altı Vilâyet* yanında Batı Ermenistan gibi tâbirlerle tanımlanmaya çalışılmıştı.[1] Batılı devletler ve Ermeni komitelerinin propagandalarıyla devamlı suretle gündemde tutulmak istenen bu bölge, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en stratejik bölgelerindendi.

Bu bölge, sosyo-etnik ve dinî yapısından dolayı stratejik bir ehemmiyet arzeder. Özellikle Berlin Antlaşması'yla uluslararası bir boyut kazanan Ermeni meselesi, bu bölgeyle özdeşleştirilmiş ve batılı devletler Ermenilerin bu bölgede nüfus yoğunluğunun fazla olduğu iddialarını ortaya atmışlardır.[2] Böylece kendi iddialarına zemin hazırlama gayreti içinde olmuşlardır.

Ermeniler, Türk ve Kürtlerle birlikte bu bölgede yaşayan bir millet olmasına rağmen tarihin hiçbir döneminde bu bölgede siyasî bir egemenlik ve bağımsız devlet kuramamışlardır. Türklerin bu bölgeyi fethetme sürecinde buralarda egemen güç Bizanslılardı. Türklerin buraları fethinden XX. yüzyıla kadar Ermeniler her zaman Türk egemenliği altında yaşamıştır. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin en rahat azınlığı idi. Vilâyât-ı Şarkiyye'de tarım, bölgesel endüstri, ticaretle; büyük şehirlerde bankerlik, kuyumculuk gibi alanlar-

1 Mc Carthy, "The Anadolian Armenians (1919-1922)"..., s.17.

2 Pamukciyan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Nüfus...", s.16-18.

www.sahfocenter.com

www.seyfocenter.com

www.seyfi-center.com

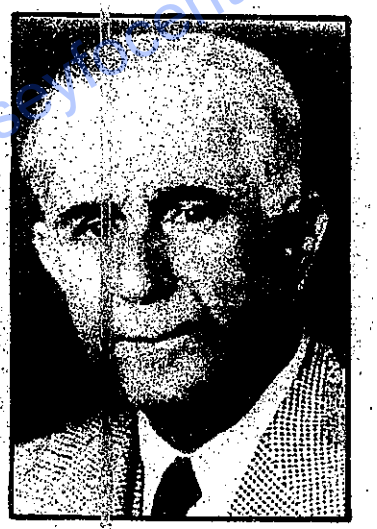

Mithat Şükrü Bleda

1874'de Selanik'de doğan Mithat Şükrü Bleda, Selanik eşrafından Şükrü Bey'in oğludur. İlk tahsilini doğduğu yerde tamamladı. İstanbul'a gelerek Mülkiye'yi bitirdi. Tekrar doğduğu şehre, ailesinin yanına döndü. Yirmi iki yaşındayken o da Abdülhamit'in baskı idaresine karşı gelen gençler gibi Avrupa'ya gitti. Arkadaşlarıyla İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurulmasında rol aldı. Bu cemiyetin Kâtibi Umumisi (Genel Sekreter) olarak, uzun yıllar bıkmadan, yakınmadan hizmet verdi. Birçok olayları yakından görmek olanağını buldu. Birinci Dünya Savaşından Osmanlı İmparatorluğunun yenik çıkması sonucu, diğer ittihatçılarla beraber Maltaya sürüldü. Atatürk'e suikast tertipleme suçundan İstiklal Mahkemesinde yargılandı ve suçsuzluğu kanıtlanarak beraat etti. Atatürk'ün sevgi ve takdirini kazanmış bir vatansever, bir aydındı. Nitekim 1935 seçimlerinde Atatürk'ün arzusuyla Sivas Milletvekili oldu. Hayatının büyük bir bölümü üzüntü, ıstırap dolu günlerle geçen Mithat Şükrü Bleda 1956 yılında 82 yaşında iken öldü.

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ Mithat Şükrü Bleda

REMZİ KİTABEVİ

REMZİ KİTABEVİ

Mithat Şükrü Bleda

İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

www.seyfocenter.com

REMZİ KİTABEVİ Yayınları

EVRİM Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvil Mescit S. 3 Cağaloğlu - İstanbul 1979

Mithat Şükrü Bleda
İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

REMZİ KİTABEVİ
ANKARA CADDESİ, 93 - İSTANBUL

www.seyfocenter.com

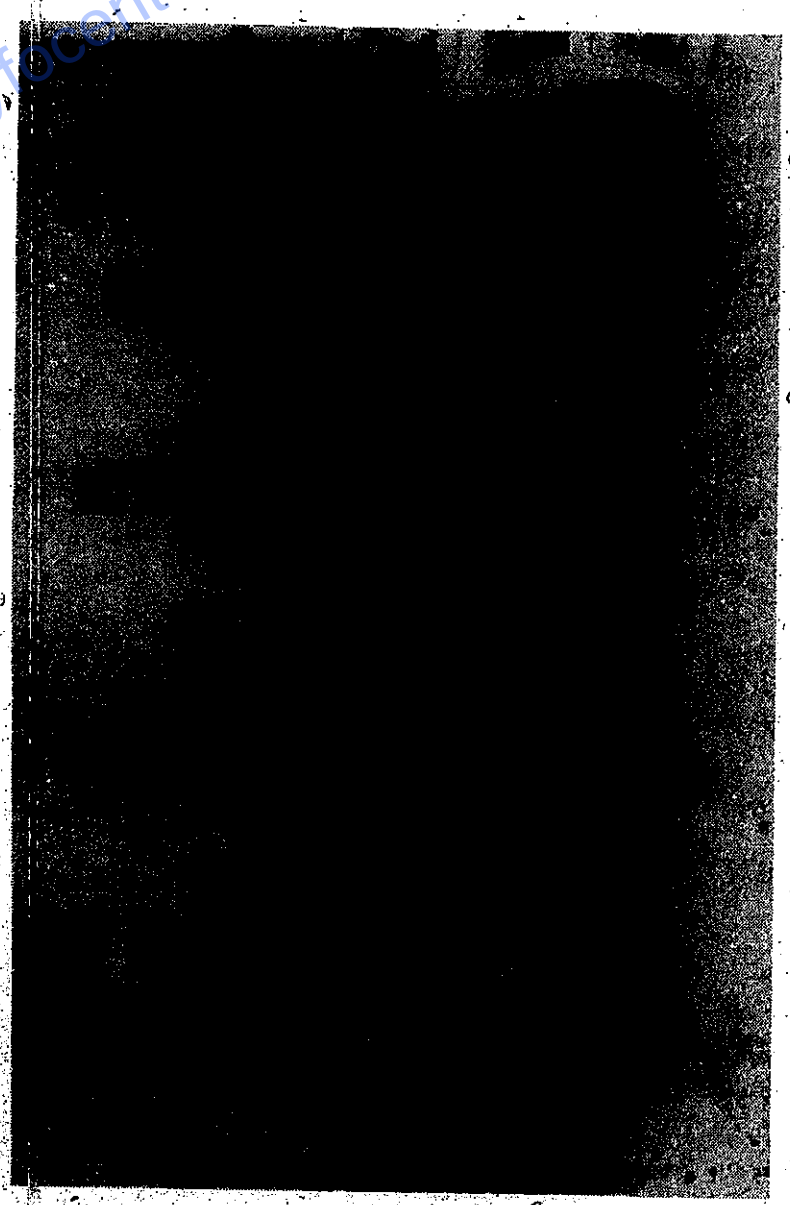

Meşrutiyetten sonra İstanbul'da teşekkül eden ilk Merkezi Umumî. Soldan sağa oturanlar: Habib Bey, Talât Bey, Ahmet Rıza Bey, Hafız Hakkı Bey, Hayri Bey. Ayakta duranlar: Hafız İbrahim Efendi, Enver Bey, Hüseyin Kadri Bey, Mithat Şükrü Bleda.

ÖNSÖZ

Babam İttihat ve Terakki'nin kâtip umumisi (genel sekreteri) Mithat Şükrü Bleda, Selânik eşrafından Şükrü Bey'in oğluydu. 1874'de Selânik'te doğdu. O zamanın gençleri gibi çökmekte olan bir imparatorluğu ayakta tutmak amacıyla o da harekete geçti ve siyasal çalışmalara katılmak üzere Cenevre'ye gitti. Rahmetli Talât Paşa'nın en yakın arkadaşıydı; bu nedenle anılarının, Türkiye'nin bunalımlı bir devri olan İkinci Meşrutiyet tarihine katkıda bulunacağına inanıyorum. Bu anılarda onun ifadesine sadık kalmak istedik. Yalnız, bugünkü kuşakların konuyu iyi kavrayabilmeleri için, dilini günümüz Türkçesine çevirmek zorunluluğunu duyduk. Bu çalışmada bana yardım eden yazar arkadaşım Aydın Bakanoğlu'na teşebbürü borç bilirim.

Turgut BLEDA

www.seyfocenter.com

ANILARIN HATIRLATTIKLARI

Cihad BABAN

Dünyanın neresinde olursa olsun, coğrafî koşullar, ırk farklılıkları, nüfus yoğunlukları, zaman koşulları değişse de, insanlar için değişmeyen tarihsel bir determinisme vardır. İmparatorluklar yücelir ve yıkılır.

On sekizinci yüzyılın son yarısında Fransa Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul İstanbul'daki elçisi Vergennes'e yazdığı bir mektupta: «Zorla ve haksız olarak ele geçirdiği tacı Katerina'nın başına geçirmek için, Rusya'ya bir savaş açmak lâzım, diyor ve ilâve ediyor: Bu işi Türkler yapabilirler, sizin göreviniz, bu savaşa Sultan'ı ikna etmektir.»

Aslında İkinci Katerina da Türkiye'den gelecek böyle bir savaşa karşı değildir. Türklerin zayıf olduğunu biliyor. Üçüncü Mustafa müneccimlerle (1) devlet idare etmektedir. Katerina, Türkiye'ye saldıracaktır ama, Batı devletlerinden korkmaktadır. Eğer Batı devletleri bu işe karışmayacak olsalar, Kırım'ı ele geçirmek, Çanakkale yoluyla sıcak denize çıkmak, İstanbul'a bir Çar oturtmak, onun en kutsal amacıdır. Konstantin'in Ortodoksluğun beşiği haline getirdiği şehri eline geçirebilse, tarih ondan haklı olarak Büyük Katerina diye bahsedecektir.

---

(1) Müneccim: Yıldızlara bakarak geleceği söyleyen.

www.seyfocenar.com

Osmanlı; kudretini ölçmeden, Batıdaki devletlerin oyunlarına akıl erdirmeden Fransa teşvik etti diye Besarabya'daki bir sınır olayını savaş sebebi yapar. Katerina sevinçten zil çalıp oynamağa başlar, Hotin elimizden gider, Kırım yolu açılır, aynı yıl Rus donanması Baltık'tan kalkar, Manş'ı geçer, Akdeniz'e girer ve Çeşme önünde Osmanlı donanmasını perişan eder ama, bu sefer de İngiltere'nin gözü açılır, burnunun önünden geçen donanma, dünyanın öbür ucunda zafer kazanırsa... II. Frederik ile II. Josef, Katerina'nın kuvvetlenmesinden elbette ürkerler.

Bir devlette ne sebepten olursa olsun bir çöküntü gözükmesin, o zaman doğal bir kanun işlemeye başlar ve o devleti parçalamak için herkes paçaları sıvar.

On dokuzuncu yüzyıl, dünya yüzünde bu tür parçalanma olaylarının yoğun olduğu bir devirdir. Türkiye ise zayıflar arasında olduğu için başını belâdan kurtaramayanlardandır.

Mustafa Reşit Paşa, kuzuyu yemek için ileri sürülen türlü sebepler ortadan kaldırılacak olursa, İngiltere ile Fransa'nın bizi daha kuvvetle tutacaklarına ve Rusya'nın da üzerimize atılmak için sebep bulamayacağına inandı. Bu yüzden de yabancı devletlerin önerdikleri reformlar benimsenerek 3 kasım 1839'da Tanzimat Fermanıyla yeni bir devir açıldı.

Ama ne fermanlarla esaslı reformlar yapmak mümkündü, ne de Devlet olarak zayıf olduğunuz sürece yapacağınız reformlar, düşman hamlelerini durdurabilirdi... Nitekim durduramadı da...

***

Milletlerarası rekabette ve kavgada, daha doğrusu politikanın mantığında insaf ve merhamete yer yoktur. Birinci Dünya Savaşını kaybeden İttihat ve Terakki, savaşa girmeden evvel İngiltere ve Fransa ile ittifak aramadı değil... Fakat hasta adamı

yere sermek ve onu parçalamak isteyenler bu ittifaka razı olmadılar. Türkiye'nin Çeşme'de donanması Ruslar tarafından yakılırken, Rusların kuvvetlenmesinden endişe eden İngiltere, Birinci Dünya Savaşı arifesinde artık aynı fikirde değildi. Bu sefer Almanlar, İngiltere'nin genişleyip yayılmasına karşı idiler. Onun için Almanya ile ittifak ederek savaşa girdik... Yavuz ve Midilli, yani Göben ve Breslav, Sivastopol'u bombardıman etmeselerdi bile biz, tarihsel determinisme'in gereği olarak bu savaşa nasıl olsa bir tarafından girecektik...

***

Büyük bir hükümdar olan Frederik II. devletini üç esas üzerinde yüceltiyordu. Kuvvetli bir ordu, sağlam bir maliye ve iyi tarih bilgisi...

Osmanlı Devletinde bunların hiç biri yoktu. Buna karşılık Padişahın gözü kapalı baskı idaresine karşı, Frenklerin kendilerine Jön Türk ismini verdikleri bir takım Türk aydınları bölük pörçük mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadelenin niteliğini merak edenler, rahmetli Ebuzziya Tevfik'in üç ciltlik Jön Türkler tarihini okuyarak meraklarını giderebilirler. Bu hareket devam edecek ve 1889'da Çin'de Kan-Yeu-Wei'nin İmparator Kuang-Sin'e kabul ettirdiği ıslahat programı ortaya çıktığı tarihte Türkiye'de de doktor Abdullah Cevdet, Doktor İshak Sükûti, Doktor İbrahim Temo, Hilmi Tunalı ve Âkil Muhtar gibi uyanık gençler İttihad-ı Osmani Cemiyetini kuracaklar ve Kanun-u Esasi (Anayasa) nin yürürlüğe konmasını, halka özgürlük verilmesini isteyeceklerdi. Amerika'nın 1776 Özgürlük Beyannamesi nasıl Fransa'yı etkilemişse, 1789 Fransız İhtilâli ve ondan doğan insan hakları fikri de bu gençleri öyle etkilemişti.

Bir genç öğretmen Ahmet Rıza, Türk özgürlük davasını Avrupa'da tanıtmağa çalışıyordu. 1899'da Lahey'de (Terki-Teslihat) silahları bırakma konferansına katılmıştı. Bir yıl sonra da

www.seyfocenter.com

Paris'te büyük sergi dolayısıyla toplanan Basın Konferansında, Türkiye'nin özgürlükçülerini temsil ediyordu... Cenevre'de Osmanlı ve İçtihat dergileri, Kahire'de Kanunu-Esasi ve Hak gazeteleri, İzmir'de Hizmet, Saadet ve Âhenk gazeteleri çıkmaya başlamıştı.

Ahmet Rıza, 1902'de Paris'te bir kongre topladı. Burada Prens Sabahattin ile çekişti. Prens Sabahattin'in (ademi-merkeziyet) sistemi, Rum, Ermeni unsurlarına uygun gelmişti. Bu sebepten kongre ikiye bölündü ve Ahmet Rıza Bey, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti.

İşte tam bu sıralarda Selânik'te bir başka hareket belirmişti. P.T.T. Başkanı Talât (sonradan Talât Paşa), Bursalı Mehmet Tahir, anılarını bu kitapta okuyacağınız Mithat Şükrü, eski İzmir valisi Rahmi, Yüzbaşı Ömer Naci, Yaver Kâzım Nami, Süleyman Fehmi, Teğmen İsmail Canbolat, Yüzbaşı İsmail Hakkı gibi kimseler evlerde toplanıyorlar ve gözleri ile izledikleri Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü durdurmak için, gönüllü olarak ağır bir görevin altına girmenin çaresini arıyorlardı.

Türkiye'de bu özgürlükçüler harekete geçtikleri zaman ve geçtikten sonra da nefes alamadı; Trablusgarp Savaşı, arkasından Balkan Savaşı ve üç yıl sonra da Büyük Savaş (1914)...

Genellikle İttihatçı ismini alan bir avuç fedakâr insan tarihin kin, hesap, çıkar nehirlerinden oluşan akıntısına karşı yalnız iyi niyetleri ile karşı koymaya çalışmışlardı... Yalnız o kadar mı? İçerden de vuruldular, bir taraftan Ermeniler, diğer taraftan imparatorluğun çökeceği hesabıyla ve yine yabancı devletlerin teşvikiyle ayaklanan Araplar tarihsel fatalisme'in bütün kanunlarını Osmanlı İmparatorluğuna karşı işletmeğe başladılar. Mithat Şükrü, İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreteri (Kâtip Umumisi) olarak tarihin insafsızca akan seline karşı vücutlarını siper eden genç insanların arasındaydı. Bu kitapta okuyacağınız anılar onun bu kıyametteki rolünü anlatmaktadır.

Mithat Şükrü'nün rolü, yalnız bir grub fedakâr insanın örgütlenmesindeki çaba ile başlamıştır. İçtenliği, şan ve şeref peşinde koşmaması, şöhret yapmak istememesi, böyle bir ihtiyaç duymaması onun kimse ile danışmadan genç yaşta tek başına Cenevre'ye giderek mücadeleye atılmasına engel olmamıştır. Selânik'de Talât Bey ve arkadaşlarıyla toplandığı zaman gizli oturumlardaki masanın etrafında kendi savaşım hayatının çeşitli dönemlerinde karşılaştığı insanları birleştirmek çaresini bulmuştur.

Birinci savaş içinde Mithat Şükrü, Nuruosmaniye'de zamanın meşhurlarının toplandıkları ve bugün halı mağazası olan, İkbal Kıraathanesi denilen meşhur kahvenin üstündeki evde otururdu. Biz de yine onun karşı sırasında, biraz yukarda Cağaloğlu'na doğru 84 numaralı evin kiracıları idik. Talât Paşanın sadaret konağı Yerebatan Sarayı karşısında, şimdi karakol ve Mezarlıklar Müdürlüğü olan bina idi. Babam, Baban Zade Süleyman Hikmet, Süleymaniye Mebusu (Milletvekili) bulunuyordu.

Zaman zaman kader birliği yapmış olan bu kimseler bizim evde de toplanırlar, sohbet ederler, ben de ellerini öpüp bir süre aralarında dolaştıktan sonra, ortadan çekilirdim. Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi'yi, Talât Paşanın yakın arkadaşı ve kendisi ülkeyi terk edip giderken son gecesini evinde geçirdiği İlhan Namık Poroy'u, Kara Kemal'i, Hüseyin Cahit'i, Hüseyin Suad'ı çocukluk anılarım içinde o toplantılardan hatırlarım. Zaman zaman Borazan Tevfik de bu davetlere gelir, kasvetli günlerde etrafına neşe saçardı. Komşu olduğumuz için annem ile Mithat Şükrü Beyin eşi Hatice Hanım sık sık görüşürlerdi.

Zaman geldi, geçti... Devirlerin uğursuzluğunu Atatürk'ün süpürgesi temizledi. 1946'da ben, İstanbul Milletvekili olarak seçildiğim zaman Mithat Şükrü Bleda da Mecliste Sivas Milletvekiliydi.

Mithat Şükrü Bleda Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra,

www.seyfcenter.com

çok çile çekmiş, en yakın arkadaşlarını kaybetmişti. Talât Paşa Berlin'de vurulduğu zaman o da oradaydı. Kaçınılmaz parti çekişmeleri, bir yenilginin yarattığı hırçınlıklar, ihanetler ithamlar ortasında, durgun soğukkanlı bir insan olarak yaşamış, İttihatçıların kötülendiği devirlerde bile saygınlığını kaybetmemiş, Atatürk'ün sevgisi ile Meclise gelebilmişti.

***

Bu anıları okuduğunuz zaman, düşünceleriyle, insanlarıyla, talihsizlikleriyle bir devri daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Tarihi, resmi yazılar kadar anılar da aydınlatır, hatta olayların niteliklerini ve gerçek sebeplerini anılardan çok daha iyi öğrenebilirsiniz.

Biz de bu düşünce ile 19'uncu yüzyılın sonu ile 20'nci yüzyılın başlarını sarsan dünya olaylarının ortasında Türkiye'yi ilgilendiren bir devreyi rahmetli Mithat Şükrü Bleda'nın kaleminden öğrenmek imkânını kendisini rahmetle anarak bulacağız...

Cihad BABAN

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON YILLARI

Altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu, gövdesine kurt düşmüş koca bir çınar gibi temelinden sallanıyordu. Avrupa uyanmış, insanlar sokak ve meydanlarda toplanarak asırlardan beri yaşam ve akıbetlerine hükmeden yönetime «Yeter!» diye bağırmaya başlamışlardı. Hürriyet istiyorlardı, kölelikten kurtulmak istiyorlardı ve bunun için de ayaklarıyla çiğnedikleri topraklara kanlarının akmasını, büyük bir davanın, hür yaşama davasının bedeli olarak kabul ediyorlardı. Hakikatte Avrupa ayaklanmakta geç kalmıştı. Onların istediği, arzuladığı özgürlüğü, Osmanlı İmparatorluğuna Batının penceresini açan Fatih Sultan Mehmet daha o tarihlerde benimsemiş ve halkına maletmişti. Ne var ki zaman, kötü niyetli yöneticiler, zevk ve sefasına düşkün padişahlar her şeyi unutup Romalılardan sonra Avrupa'yı avucu içine alıp tir tir titreten dev yapılı Osmanlı İmparatorluğunun yaprakları, dalları, gövdesi, hatta kökleri kurumuş bir çınara dönüşmesini görememiş, görmezlikten gelmişlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyordu, oysa bu haliyle bile Avrupalılar onun haşmetinden korkuyorlardı. Hariciye Nazırı Fuad Paşanın Paris'te Avrupa ülkeleri devlet adamlarıyla yaptığı bir toplantıda ortaya atılan, «Dünyanın en büyük devleti hangisidir?» sorusuna «Osmanlı İmparatorluğu» cevabını verdiği zaman kıs kıs gülenler vardı. Lâkin Fuad Paşa ciddiyetinden şaşmadan şöyle devam etmişti konuşmasına «Evet, dünyanın en büyük devleti Osmanlı İmparatorluğudur. Nasıl olmasın ki yüzyıllardan beri sizler dışarıdan bizler içeriden bütün uğraşmalarımıza rağmen hâlâ onu yıkamadık.»

Ama o da biliyordu ki Osmanlı İmparatorluğu önlenmesi

www.seyfocenter.com

çok güç bir süratle uçuruma doğru âdeta koşuyordu. İşte bu ortam içinde bir avuç genç bütün imkânsızlıklara rağmen bu çöküntüyü önlemek gayesiyle iyi niyetlerini ortaya koymaktan kaçınmadılar.

***

Yıl 1895... Sözde buraya yani Cenevre'ye matematik tahsilimi tamamlamaya gelmiştim. Gerçekte ise tek emelim benden önce Avrupa'ya kaçıp Paris'e yerleşen hürriyet kahramanlarıyla beraber çalışmaktı. Ne var ki İsviçre topraklarına ayak basan ilk Türk öğrencilerden birisi oluyordum. O tarihe kadar Türk ve Müslüman gençlerinin, tahsil için de olsa, tek başlarına Avrupa'ya gitmesi herkesin merakını üzerinde toplayan ender olaylardan birisiydi.

Türk milletini, yüzyıllardan beri arzuladığı özgürlüğe kavuşturmak uğruna yabancı diyarlarda sayısız mahrumiyetleri göze alarak çalışan gençlerin atıldıkları macera bana o derece cazip geliyordu ki bu yüzden uğrayabileceğim felâketleri bile düşünmekten zevk alıyordum.

Çok takdir ettiğim Ahmet Rıza Beyin Paris'e kaçması beni âdeta imrendirmişti. Onun kaçışından çok geçmemişti ki arkadaşlardan Nazım'ın (1) da tıp tahsili bahanesiyle soluğu Paris'te alması benim için dayanılmaz bir arzunun işareti olmuştu. Artık yerimde duramıyordum, bir an önce onlara ulaşmak, onlarla beraber olmak dayanılmaz bir ideal haline gelmişti. Nihayet işte ben de onların arasındaydım.

Paris ile Cenevre ayrı ayrı ülkelerin ayrı şehirleriydi, fakat kalpleri, düşünceleri, idealleri birbirine bağlı olan gençler için aradaki farkın, mesafenin bir anlamı kalmamıştı.

Fransa ve Paris hakkında çok şey dinlemiş, öğrenmiş, hatta

(1) Sonradan idam edilen Dr. Nâzım.

hayal etmiştim, Paris'i sokak sokak tanıyor gibiydim. Bu bakımdan Cenevre bana yabancı geldi. O güne kadar İsviçre hakkında fazla bilgim olmamıştı. Bu ülke hayalimde Guillaume Tell ile temsil ediliyordu, hepsi o kadar. Bu kentin bir özelliği vardı, o da Fransa, yani hürriyet aşkı ile yanan arkadaşlarımın bulunduğu ülke ile yanyana oluşu. Burada kendimi onlara çok daha yakın hissediyordum. Cenevre'ye gelişimin üçüncü veya dördüncü günü, yani ayağımın tozunu silmeden, kaleme sarılıp Paris'teki Nâzım'a bir mektup yazdım ve Paris'te Ahmet Rıza Beyin etrafında toplanan «İttihatçı» arkadaşlarla çalışmak istediğimi heyecanlı bir lisanla bildirdim.

Bu mektubumun nasıl karşılanacağı hakkında düşüncelerimin iyimser olduğunu söylemek isterim. Hürriyet mücadelesinde benim gibi bir gencin kendilerine katılmak istemesinin onda büyük etki yaratacağı inancındaydım. Ahmet Rıza Bey benim Cenevre'ye gelişimden çok zaman önce Abdülhamid'e isyan bayrağını çekmişti. Paris'te yerleştiği günden başlayarak Yıldız Sarayına devamlı olarak birbiri ardına ıslahat lâyihaları gönderiyor, memleketin içinde bulunduğu kötü durumu en ince noktalarına kadar anlatıp yönetimin değişmesini ilham ediyordu. Son derece ağır eleştirilerle dolu bu lâyihaları okuyan Abdülhamid'in her defasında hop oturup hop kalktığı muhakkaktı.

Cenevre'ye yerleşmemden bir süre sonra, ayağım uğurlu gelmiş olacak, İsviçre'ye Jön-Türk akını başladı. Benden sonra ilk gelenler arasında Akil Muhtar, Celâleddin Beyin büyük kardeşi Hasan Arif, Firarî Emin Bey, Reşit Bey, Nuri Ahmet Bey, Tunalı Hilmi Bey, Seraceddin Bey ve Birinci Cihan Harbinde Berlin Başkonsolosu olan Lütfi Bey vardı.

Nâzım'dan sabırsızlıkla beklediğim cevap geldiği zaman dünyalar sanki benim olmuştu. Zira bu mektupta Nâzım bizlerin Cenevre'de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin (1) bir

(1) O tarihte bu isim altında çalışıyorlardı.

www.seyfocenter.com

şubesi olarak çalışmamızı teklif ediyor ve Ahmet Rıza Beyin selâmlarıyla birlikte bu teklifi kabul ettiğim takdirde kendisinin çok memnun olacağını bildiriyordu.

Sevincim sonsuzdu; ben de artık özgürlük için mücadele edenler arasına resmen girmiştim. İlk işim İsviçre'de bulunan arkadaşları bir araya getirip onlara durumu anlatmak ve bir çalışma programı hazırlamak oldu. Uzun görüşmeler sonunda ilk iş olarak bir gazete çıkartmayı münasip bulduk. Böylece hem Avrupa'da bulunan Türkleri uyaracak, hem de memlekette bizlere katılmak için bir işaret bekleyen vatandaşlara faaliyetlerimiz hakkında bilgi vermek imkânını bulacaktık. Tahsil için ailelerimizden gönderilen paranın bir kısmını biriktirerek Cenevre'nin kenar mahallelerinde faaliyet gösteren bir matbaa ile anlaştık. Küçük boyda dört sayfalık bir gazete çıkaracaktık. Ne yazık ki bugün bizler için büyük önem taşıyan bu gazetenin tek nüshası dahi elimde bulunmadığı gibi ismini bile hatırlamıyorum. Unutmadığım tek şey, gazetemizin karikatürlerini Akil Muhtar'ın çizdiğidir. Herkesin tanıdığı büyük tıp üstadı, Profesör Akil Muhtar gençliğinde mükemmel bir karikatürist idi. Takdir edeceğiniz gibi onun çizdiği karikatürlerin konusu kızıl sultan Abdülhamid olup, çizgilerinde onu en komik şekilde temsilde büyük başarı gösteriyordu. Akil Muhtar'ın bu karikatürlerinde Abdülhamid hakkında yapmadığı tariz, söylemedik ağır söz kalmıyordu. Bütün arkadaşlar gazeteye nöbetle yazıyorduk. Biz bu küçük gazetede yazdıklarımızla haşır neşir olurken ünlü tarihçi Murat Bey'in Paris'e kaçtığı haberi aramızda bomba gibi patladı. Dağıstanlı Murat Bey o zamanın güçlü şahsiyetlerindendi. Mülkiye'de tarih hocalığı yapıyor, aynı zamanda Mizan'ı (1) çıkarıyordu. Murat Bey'in Paris'e kaçması hepimizi

(1) Bir mizah dergisi.

ümitlendirdi. Artık Abdülhamid'in tahtı üzerinde sallandığını gözlerimizle görür gibi oluyorduk. Bu gidişle çok sürmeden İstanbul'da aydın kimseler hep bize katılacaklardı.

Abdülhamid devrinin memlekette yarattığı ağır ve baskılı havayı teneffüs etmeyenlerin Avrupa'da bir avuç Türk gencinin mücadelesini ve yaşamını anlaması çok güçtü.

Kızıl Sultan meşrutiyet idaresini kurmamak yolundaki direnmesini daha ne kadar sürdürebilirdi?

Her şeye rağmen ve biraz da gençliğin verdiği iyimserliğin etkisiyle Kanunu Esasi'nin (Anayasa) bugün yarın ilân edilmesini bekleyenlerimiz bile vardı aramızda. Ne yazık ki bu ümitlerimizin hakikatin amansız yumruğu ile bir anda dağılması mukaddermiş.

Mizan'ın Paris'de yayınlanmasına başlanması üzerine bize yeni bir iş çıkmıştı. Paris'deki arkadaşların gönderdiği bu gazeteyi kendimiz okuduktan sonra postrestant ile memlekette güvendiğimiz kimselere de göndermeye başlamıştık. Böylelikle postrestant ile muhavereyi Türkler arasında ilk yayan galiba bizler olduk.

Cenevre'deki çalışmalarımız, ne yazık ki, ancak yedi sekiz ay sürdü. Zira Murat Bey'in Paris'e firarı Yıldız Sarayını ve padişahın yakınlarını hayli sarsmıştı. Abdülhamid telâş içinde idi. Mizan'cı Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi için akla gelen her vasıtaya başvuruluyordu. Bu girişimlerin hiçbirinden sonuç alamayınca son çare olarak Abdülhamid eski bendelerinden Ahmet Celâleddin Paşayı Paris'e göndermeye karar vermişti. Bu Paşa serhafiye olarak tanınmasına rağmen oldukça iyi kalpli, uysal ve mert bir adamdı. Padişaha körükörüne itaat ediyordu, fakat sarayca tutulan yolun bir çıkmaza girdiğini anlayacak kadar da zekâ sahibi idi. Abdülhamid'in kendisine verdiği bu nazik vazifeyi efendisi adına, itiraf etmek gerekir, mükemmel şekilde başarmıştı.

www.seyfocenter.com

DİRENİŞ ZAYIFLIYOR

Ahmet Celâleddin Paşanın telkin ve vaatleri sonucu Paris'te bulunan bazı hürriyet kahramanları birer ikişer İstanbul'un yolunu tuttular. Paşanın kandıramadığı, inandıramadığı iki kişi vardı, Ahmet Rıza ve Doktor Nâzım...

Kısa süren bir direnişten sonra —kendince kim bilir ne gibi bir sebeple— Murat Bey de Yıldız'a teslim olmaktan çekinmeyince Paris ve Cenevre'de kalan arkadaşları haklı bir endişe almıştı. Murat Bey'in Paris'ten Cenevre'ye gelişini unutamam. Arkadaşlarla toplu bir halde ne yapacağımızı tartışırken odaya girmişti. Yüzü sapsarı, sesi titrekti. Şöyle bizleri süzdü ve karşılanışının soğuk havası içinde birkaç adımı yürüyüp bir iskemleye ilişti. Hemen etrafını sarmıştık. Teker teker hepimize hal ve hatır sorduktan sonra ağır ağır konuşmaya başladı:

— «Arkadaşlar... Celâleddin Paşa ile yaptığımız temaslar bana şu kanaati verdi; aleyhinde neşriyat yapmakla, Padişahı Kanunu Esasi'yi ilâna zorlamamız imkânsızdır. Bizler saraya karşı yumuşak bir tavır takınıp İstanbul'a dönmeye razı olduk. Sizler de bizlere katılırsanız Abdülhamid kendiliğinden milletin arzusuna uyacaktır. Celâleddin Paşa bu hususta kat'i teminat verdi.»

Ne yalan söyleyeyim, Murat Bey'in bu sözleri üzerimizde soğuk bir duş tesiri yapmıştı. İnanamıyorduk kulaklarımıza. Nasıl olurdu da Murat Bey gibi idealist bir kişi böyle konuşurdu... Bütün hayallerimiz bir anda kırılmıştı... Derin bir sessizlik vardı odada ve biz birbirimizin yüzüne bakamıyorduk. Ne cevap verecektik? Nasıl bir karar almalıydık? İşte bu hava içinde ve tam bir sessizliğin hüküm sürdüğü sırada Doktor Akil Muhtar bomba gibi patladı ve ayağa fırlayarak Murat Bey'in yakasına yapışıp bağırdı:

— Bu ne sebatsızlık... bu ne samimiyetsizlik...

Onunla beraber hepimiz ayağa kalkmıştık ve bekliyorduk.

Genç tıbbiyeli arkadaşımızın bu ani feveranı hepimizi şaşırtmıştı. Murat Bey neye uğradığını anlayamamış, telâş ve heyecan içinde Akil Muhtar'ın ellerini tutmuş soğuk bir sesle:

— Oğlum... dur ne oluyorsun?.. Yoksa beni öldürecek misin? diye kekelemişti.

Akil Muhtar kendinden geçmiş, dudakları titriyordu. Ağır hareketlerle Murat Bey'in yakasını bıraktı, başı önde mırıldanır gibi cevap verdi:

— Sizi öldürmek aklımdan geçmedi, fakat şu anda kendim için intihar etmekten başka bir kurtuluş yolu göremiyorum...

Sinirleri bozulan Akil Muhtar'ı yatıştırmaya çalışarak bir iskemleye oturttuk.

Murat Bey daha yarım saat kadar bizimle kaldı ve karşılaştığı beklenmedik muamelenin etkisinde, bitkin bizlere çapraşık cümlelerle nasihatlar vermeye çalıştı. Padişahın aldığı tedbirler sonucu üç beş gencin Avrupa'da, değil çalışmak, yemek yiyecek imkânları kalmayacağını anlatıyor, İstanbul'a dönmekten başka çare olmadığını kaba cümlelerle izaha gayret ediyordu. Şayet üç beş kişi ile bu kampanyayı yürütmek imkânı olacağına inansa kendisinin de asla onlardan ayrılmayacağını söylüyor, en doğru hareketin memlekete dönüp hadiselerin gelişmesini beklemek olduğunu belirttikten sonra şöyle diyordu: «Çocuklar, benim tecrübem sizlerden fazladır. Boş inattan fayda gelmez. Padişahın verdiği vaatlerin tahakkuk edeceği günü beklemeliyiz!..»

Murat Bey ayrıldıktan sonra kimsede maneviyat diye birşey kalmamıştı. Mücadeleye ne ümitlerle başlamıştık ve şimdi nasıl bitiyordu... Çok geçmeden biz de olayların akıntısına bıraktık kendimizi. Cemiyetimiz dağılmıştı, ne düşüneceğimizi, ne yapacağımızı bilmeden günler geçiyordu. Paris'e gidip bir de durumu oradakilerle görüşmek istedim. Ne var ki hareket edece-

www.seyfocenter.com

ğim gün babamın hastalandığı haberi geldi, aldığım telgrafta derhal Selânik'e dönmem isteniyordu.

Bir yandan babamın hastalığına üzülüyor, bir yandan da kurtuluşuna hizmet edemediğim vatanımın durumuna yanıyordum.

Dönecektim, evet dönmem gerekiyordu ama nasıl? Memlekete kaçak mı girecektim? Hayır, Paris'e gidip, Sefir Münir Paşadan diğer affedilenler gibi ve onların arasında muntazam bir pasaportla dönecektim.

SELÂNİK'E DÖNÜŞ VE TALÂT'LA BULUŞMA

Talât Bey, o tarihlerde Edirne Postanesinde memurdu. Kalbi özgürlük için çarpıyor ve elinden geldiği kadarı ile bu davaya hizmetten kaçınmıyordu. Talât Bey'in Edirne'de iki yakın arkadaşı vardı. Faik Bey ve İpekli İbrahim Hoca. Aralarında yaptıkları görüşmeler ve toplantılar dikkati çekmişti. Çalıştıkları postanede evrak ve şifreler üzerinde tahrifatlar yaptıkları bahanesiyle hapse atılmışlardı. Bu üç arkadaş iki yıl kadar hapiste kaldılar. Çıktıkları zaman Talât Bey Selânik'te göz hapsinde bulundurulduk. Faik Bey Konya'ya, İbrahim Hoca da memleketi olan İpek'e sürüldüler.

Talât, tahliye edilince döndüğümü öğrenmiş beni Selânik'te aramış ve karşılaştığımız zaman sarmaş dolaş olup gözyaşlarımızı tutamamıştık. Anne ve kız kardeşleriyle Kule Kahveleri semtinde küçük bir evde oturuyordu. Ben bekârdım, Rahmi de (Eski İzmir Valisi) dayısı Hıfzı Bey'in evinde misafirdi. Cenevre'deki olaylardan sonra kendimi toparlamam için böylesine candan arkadaşlara ihtiyacım olduğunu inkâr edemem. Onlarla her gün buluşuyor, sabah akşam görüşüyorduk. Yeni bir hayat başlamıştı benim için. Genellikle toplantı yerimiz iskele

karşısındaki Yonyo Birahanesi idi. Arada sırada Rahmi Beyin dayısı Hıfzı Beyin iskele meydanındaki yazıhanesinde de toplanıyorduk.

Talât hepimizden daha cesur, daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti. Önünde, ardında dolaşan hafiyelere rağmen davranışlarından sapmıyor, hatta arada bir onlarla dalaşmaktan geri kalmıyordu.

Her toplantıda başbaşa verip memleketin gidişinden bahsediyorduk. Bir akşam yine Yonyo'da içerken Talât kadehini yudumladıktan sonra derin bir nefes aldı ve şöyle dedi:

— Arkadaşlar, bu böyle yürümez. Kimimiz burada, kimimiz orada dağınık bir haldeyiz. Oysa aynı maksadı güdüyoruz, aynı davaya hizmet ediyoruz. Fakat bir türlü bir araya gelemiyoruz. En iyisi bir toplantı tertipleyip aramızda bir cemiyet kurmaktır.

Talât'ın ortaya attığı bu teklif hepimizin hoşuna gitmişti. Esasen hepimiz böyle bir cemiyetin kurulmasına için için hazırlanıyorduk. Toplantılarımızı nerede yapacaktık? Bunun büyük önem taşıdığı muhakkaktı. Talât yine söz aldı ve toplantı yerinin kendisi tarafından seçileceğini ve ne zaman toplanacağımızı yine kendisinin tespit edeceğini söyleyip bizim onayımızı istedi. Hepimiz bu fikri kabul ettik.

Garip değil mi? Cenevre'deki heyecan yine benliğime hâkim oluvermişti. Evlerimize döndüğümüzde o gece arkadaşlarımın da benim gibi heyecanlı olduklarına inanıyordum. Aradan birkaç gün geçti ve Talât'tan beklediğimiz haber geldi. Toplantı yeri Beş Çınar bahçesi idi, ilk toplantı iki gün sonra akşam üstü olacaktı. O günü sabırsızlıkla bekledim. Beş Çınar bahçesine gittiğimde arkadaşların da orada olduğunu gördüm. Hepsi benim gibi heyecan içinde idi. Bu toplantıya katılanlar arasında isimlerini hatırladıklarım şunlardır: Askeri Rüşdiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı Rüşdiyenin Fransızca hocası Naki Bey, eski İzmir valisi Rahmi Bey, Üçüncü Ordu Müşirlik

www.seyfoconer.com

Yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami (Duru) Bey, Muhiddin Baha'nın kardeşi İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canbulat Bey, Ömer Naci Bey, Talât Bey ve ben Mithat Şükrü...

İlk söz alan Talât Bey oldu. Karar verdiğimiz günden beri düşündüğünü ve nihayet bir isim bulduğunu söyledi. Cemiyetimizin adı «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» olacaktı. Buna kimse itiraz etmedi, zira herkes cemiyetin kurulması ve bir an önce çalışmalarına başlaması için sabırsızlanıyordu. O akşam geniş dalları ile şemsiye gibi başımızın üstünde yayılan çınarın altında Selânik'in meşhur gurubunu seyrederken Olimpos biralarını yudumluyor, bir yandan da cemiyetin nasıl örgütleneceğini görüşüyorduk. Bu toplantının anısı bir an bile aklımdan çıkmaz. Cemiyet için bir tüzük hazırlandı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye olacaklar için bazı şartlar koymuştuk. Cemiyete üye olacak kimseler yalnız kendilerini teklif eden rehber ve iki arkadaşı tanıyacaklardı. Bunların dışında kimse ile tanışıklıkları olmayacağı gibi cemiyetin diğer üyeleri hakkında bilgi istemek hakları da yoktu. Bunun yanı sıra bir de yemin şekli saptadık. Üye olabilmenin şartları arasında kısa bir tören yapılması da kararlaştırıldı. Şöyle ki yeni üye adayı gözleri bağlı olarak rehberin beraberinde yemin odasına sokulacak, gözleri açıldığı zaman şu manzara ile karşılaşacaktı. Odanın ortasında üzeri çuha kaplı geniş bir masa, bu masanın bir köşesinde bir Kur'an-ı Kerim ve yanında bir tabanca. Aday giriş yeminini Kur'ana el basarak yapacaktı. Yeni üye sözünde durmaz, cemiyetin sırlarını açığa vuracak olursa beynine masada gördüğü tabanca ile bir kurşun sıkılacaktı. Şimdi mesele bu merasimin nerede yapılacağı idi. Bunu da hallettik ve yeminlerin bizim evde yapılmasına karar verildi. O zaman kaç göç vardı ve ben de Hatice Hanımla yeni evlenmiştim.

Yavaş yavaş cemiyetimiz gelişiyor, yeni yeni üyeler kayıtlarını yaptırıyorlardı. Yemin töreni için gözleri bağlı olarak bi-

zim evin önüne getirilenleri gören emektar adamımız İbrahim Ağa her defasında bir lâhavle çekip elinde büyüyen bizim hanıma şöyle diyormuş:

— Allahını seversen bu senin beyin nasıl adam? Neler dönüyor burada?

Tabii bizim hanım da üstünkörü cevaplar vererek onu savsaklıyormuş. Ne var ki işin örtbas edilecek yanı yoktu. Komşular kuşkulanmaya başlamışlardı bile. Akşam karanlığında bu acayip kıyafetli adamların bizim evde işleri neydi, bir türlü anlayamıyorlardı. Kıyafetlerin garipliği yetmiyormuş gibi gözleri de bağlı idi bu gelenlerin. Anlayacağınız o devir için bu gibi değişiklikler çok tehlikeli şeydi. Eşim zaman zaman telâşlanıyor ve fazla bir şey söylememesine rağmen endişesini gizleyemiyordu. Bizim ev pek göz önünde idi. Zamanla baktık ki bu iş böyle gitmeyecek, muhakkak bir yerden bir dırıltı çıkacak, evi değiştirmeye karar verdik ve Selânik'in tenha bir mahallesine taşınmayı doğru bulduk. Yeni evimizde rahattık; eve gelen veya getirilenler etrafımızda bulunan evlerin uzaklığı nedeni ile fazla dikkati çekmiyordu.

Talât Bey Selânik'te sözde «Rahat durma» karşılığı olarak ayda üç altın alıyordu. Fakat o bundan memnun değildi, hiçbir iş yapmadan devletten maaş almak ona pek ağır geliyordu.

Bu sıkıntılı günlerden birinde Vali Rıza Paşaya müracaat ederek iş istedi. Vali kendisini dinlemiş ve bizzat kaleme aldığı bir tavsiye mektubu ile onu Posta-Telgraf Başmüdürüne göndermiş. Talât mektubu götürdüğü zaman kendisine verilen görevin seyyar posta memurluğu olduğunu öğrenince evvelâ biraz irkilmiş, fakat bir süre düşündükten sonra görevi kabul ettiğini müdüre bildirmişti. Talât vazife gereği posta çantasıyla sınır bölgesine kadar gidip gelecekti. Bunun bizim faaliyetimiz bakımından önemli olduğunu idrak etmişti. Böylece arzu ettiği kimselerle ilişki kurup önerilerini yapmaya, eline geçen gazeteleri

www.seyfettin.com

gizlice dağıtmaya vakit ve fırsat bulacaktı. Durumu bize anlattığı zaman hepimiz sevindik. Önce yeni görevini pek benimsemediğini, fakat bu sayede elde edeceği imkânları düşününce kendisinin de sevindiğini anlattı. Nitekim bu vazife sayesinde Talât faaliyetini hayli geliştirmek imkânını buluyordu.

Diğer taraftan Doktor Nâzım Paris Tıbbiye Mektebinden mezun olmuş ve Fransa'nın başkentinde bir hastanede vazife almayı başarmıştı. Ahmet Rıza Bey ile faaliyetlerine devam ettikleri ve İstanbul'un bundan haberi olduğu için Abdülhamid'in mahkemeleri her ikisini de idama mahkûm etmişti. Ne varki memleket dışında çalışmanın arzulanan faydayı sağlayamadığına onlar da inanmışlardı. Bir gün kendisinden bir mektup aldım. Doktor Nâzım'ın mektubu kısa ve kesin idi. Önce durumlarını anlatıyor sonra orada kalmaktan bir netice alamayacağını anlatıp şöyle diyordu: «Burada kalmamız görevimizi gerektiği gibi yapmak ve beklenen sonucu almak için yeterli olmayacaktır. Delaletiniz ile Selânik'e gelebilir miyim?».

Doktor Nâzım idama mahkûm olduğu için Türkiye sınırları içine giremezdi. Arkadaşlarla oturup uzun uzun Nâzım'ın durumunu inceledik. Nâzım'ın aramızda bulunması hiç şüphesizki bir bakımdan faydalı olacaktı, fakat bunu sağlamak kolay bir iş değildi. O tarihlerde Selânik, Bulgar, Rum ve Sırp komitecilerinin karargâhı haline gelmişti. Biz bütün komitecilerle temasta olmamıza rağmen en iyi anlaştığımız Rum komitecileri idi. Böylece kararı verdik, Nâzım'ı getirtecektik ve bunun için de Rum komitecilerle anlaşmayı tercih ettik. Nitekim Rum komitecilerin reisi ile görüştük ve Nâzım'ın Yunanistan yolu ile Selânik'e gelmesine karar verdik. Rum komitecilerin reisi, Nâzım Yunanistan'a geldikten sonra onu derhal aralarına alıp hudutta getirecekler, biz de uygun bir zamanda ona sınırı geçirtecektik. Durum böylece ayarlandıktan sonra ilk işimiz Nâzım'a bir mektup yazıp ne yapması gerektiğini anlatmak oldu. Bize artık beklemek düşüyordu. Nâzım mektubu aldıktan hemen sonra yola çıkıp Atina'ya geldi. Evvelce bildirdiğimiz adreste bir müddet kalıp Yunanlı komitecileri bekledi. Nihayet bir gün Nâzım komiteciler vasıtasıyla hududa getirildi ve bize haber verildi. Aramızdan seçtiğimiz iki arkadaş sınırda belirtilen yere gittiler ve Nâzım'ı bir gece alıp Selânik'e getirdiler. Ne var ki Nâzım, o bizim bildiğimiz, tanıdığımız Nâzım değildi. Karşımızda başında kocaman bir sarık, sırtında geniş bir cüppe, çenesinde kocaman bir sakal ve burnunun üstünde iri siyah gözlükler olan bir hoca vardı. O modern giyinişli, tuvaletine düşkün kibar yapılı Nâzım gitmiş, karşımıza bir hoca efendi gelmişti. Bu kıyafet değişikliğini kendisi düşünmüş hatta bir de isim takmıştı bu hocaya: Hoca Yakup Efendi...

Nâzım'ın bu kılık kıyafeti Yunanlı komitecileri bile tereddüde düşürmüştü. Zira biz kendilerine Nâzım'ı tarif etmiştik. Atina'daki eve gelen sarıklı Hoca Yakup'un Doktor Nâzım olduğunu anlamak ve ona inanmak hayli güç olmuş, ama sonunda Nâzım kendisinin Paris'ten beklenen kişi olduğuna komitecileri ikna etmiş.

Selânik'e geldikten sonra Nâzım artık Hoca Yakup Efendi olarak aramıza karıştı. Hoca Yakup Efendi aşağı, Hoca Yakup Efendi yukarı, başka lâf yoktu bizde. Nâzım'ı ben misafir edecektim, öyle anlaşmıştık, fakat evdekiler onun bu kıyafetine bir türlü alışamıyorlardı. Onun bu hali şaka konusu oluyordu. Nâzım ne zaman kapıyı çalsa evdekiler: «Çocuklar koşun kapıyı açın. Hoca Yakup geldi» diye telâşlanıyorlardı. Biz ise misafirimizin kimliğini saklamak için elimizden geleni yapıyorduk. O da çok ihtiyatlı davranıyordu. Her dakika temkinli olması gerektiğinden yanından ayırmadığı şemsiyesi ile yolda kendisini tanıyabilecek birisi ile karşılaştığında bu şemsiyeyi açıyor ve yüzünü saklıyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Nâzım konuşmasını da değiştirmişti. Aramızda yabancılar olduğu zaman boğuk kalın bir sesle konuşuyordu, hatta zaman zaman kekeliyordu. Böylece tanınması ihtimali yok denecek kadar azdı. Ne

www.seyfocenter.com

var ki bu önlemler bile yeterli olmadı. Nitekim bir gün Beyazkule civarında Doktor Toledo ile karşılaştı. Doktor Toledo, Nâzım'ın çocukluk arkadaşı idi. Toledo bu değişikliğe rağmen yürüyüşünden ve beden yapısından Nâzım'ı tanımış ve kendisine doğru gelmekte olan çocukluk arkadaşına kollarını açıp, «Nâzım, Nâzım...» diye sarılmak istemişti. Bu durum karşısında Nâzım derhal yana kaçar, sanki kendisine hitap edilmiyormuş gibi aldırış etmeden yoluna devam eder ve süratle bir köşeyi dönüp gözden kaybolur. Oysa Doktor Toledo onu tanımıştır ve kendisinden kaçmasına aldırış etmeden doğru Rahmi Bey'in dayızadesi Refik Hıfzı Bey'e gider ve olayı anlatır:

— Refik kardeşim, der. Olacak iş değil, biraz evvel Doktor Nâzım'la karşılaştım. Sarıklı bir hoca kıyafetine girmiş. Karşılaştık fakat o beni görmemiş gibi davranıp yoluna devam etti ve bir köşeyi dönüp gözden kayboldu. Hem de hava açık ve güneşli olmasına rağmen elindeki kocaman şemsiye ile yüzünü saklamaya çalıştı. Oysa ben onu tanıdım, nasıl tanımazdım ki, çocukluk arkadaşıyız...

Refik Bey cemiyet üyesi olmadığından Nâzım'ın Selânik'e geleceği kendisinden saklanmıştı. Bu nedenle Toledo'ya yanıldığını söylemiş, fakat Toledo ısrarla sokakta karşılaştığı hoca kıyafetli adamın Nâzım olduğunu, onu tanımamasına olanak bulunamadığını söylemişti. Bu ısrarlar üzerine Refik Bey doğru halazadesi Rahmi Beye koşmuş ve durumu anlatmış. Rahmi sakin bir eda ile böyle bir şey olamayacağını, zira Nâzım'ın Paris'te olduğunu herkesin bildiğini söyleyip, «Canım böyle bir şey olsa, yani Nâzım Selânik'e gelse, Toledo'dan evvel bizim haberimiz olurdu, inanma böyle şeylere» diye cevap vermiş. Bunu söylemekle beraber Rahmi derhal bizleri bulup olayı anlattı. Talât fena halde kızmıştı. «Şimdi ben onun yuvasını yapayım» deyip doğru Toledo'nun evine gitti.

— Sen bugün Nâzım'ı görmüşsün doğru mu Doktor?

Toledo heyecanlı bir ifade ile Nâzım'ı gördüğünü, Beyazkule civarında ona rastladığını, fakat Nâzım'ın hoca kıyafetinde olup elindeki şemsiye ile yüzünü kapamaya çalışarak kaçtığını tekrarlamış. Talât bu durum karşısında cebindeki tabancayı çıkarıp önündeki masanın üstüne koymuş ve şöyle konuşmuş:

— Evet, Nâzım gördüğün gibi Selânik'te ve tanınmamak için kıyafet değiştirerek dolaşıyor. Senden başka onu kimse tanımadı. Şayet onun burada olduğu duyulur da Nâzım'a bir şey olursa —Talât burada masanın üzerinde duran tabancayı işaret edip— bak Doktor, böyle bir şey olursa, şu tabanca ile beynini patlatırım... der. Bu tehdit üzerine sapsarı kesilen Toledo derhal Talât'ın ellerine sarılıp yalvarmaya başlar.

— Vallahi görmedim, billahi görmedim, yalnız Refik'ten başkasına da söylemedim. Benim kimseye Nâzım'dan bahsettiğimi duyarsanız öldürün beni! İsterseniz şimdi beraber çıkıp Refik'in evine gidelim, kendisine sizin yanınızda sokakta gördüğüm hocayı tekrar gördüğümü, kendisiyle konuştuğumu ve yanıldığımı, o cüppeli adamın Nâzım olmadığını anladığımı söyleyeyim... deyince, Talât hemen şimdi gitmesinin doğru olmayacağını, Refik'e ilk rastladığı zaman konuyu açıp yanıldığını söylemesinin daha münasip olacağını tembih eder ve oradan ayrılır.

Nâzım, benim evde kaldığından çamaşırları da bizde yıkanırdı. Bir gün eşim bana:

— Mithat Bey, dedi, bu Hoca Yakup Efendi'nin mendilleri gayet güzel, keten olduğu gibi kenarlarında 'N' harfi işlenmiş, acaba bu pahalı mendilleri bu hoca nereden bulmuş?

Nâzım'ın kimliğinden, eşim bile haberdar değildi bu sebeple ona bir yalan söylemem gerekiyordu. Bir iki yutkundum ve şöyle izah etmeye çalıştım:

— Canım, ne olacak sanki, hocanın çok tanıdığı var. Bilhassa zengin beyler arasında çok dostu olan bir kişidir hoca. Herhalde onlardan birisi hediye etmiş olacak bu mendilleri...

www.seyfocenter.com

Yanda görülen belgede Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisinin 27 Ocak 1909'da (27 Kanunisani 1325) gönderdiği bir mektup görülmektedir Bu mektupta Merkezi Umumi Mithat Şükrü Beye Nazım Paşa hakkında şunları yazmaktadır. Mektubu bugünkü dilimize çevirerek aynen yayınlıyoruz:

Mithat Bey Kardeşimize;

Muhterem kardeşimiz. İstanbul'dan gelen bir kardeşimizin bildirdiğine göre Nazım Paşa hazretlerinin bölgeye memur edilmesi düşünüldüğü ancak kendisinin, cemiyetimizin askeri vazifesine karışacağı düşüncesiyle kabulde, tereddüt etmekte olduğu anlaşılmıştır. Kardeşimizin bildiği üzere cemiyetimiz şimdiye kadar hiç kimsenin resmi vazifesine karışmamış ve karışmamayı da ilke olarak kabul etmiştir. Kendileri gibi kudretli bir asker büyüğümüzün, kutsal askerlik vazifesine karışmayı katiyen hatır ve hayaline getirmediği gibi, bütün kuvvet ve varlığıyla da hizmet ve yardıma hazır olduğu ve zaten Bağdat'a tayin buyurulduklarını haber alır almaz hemen Bağdat merkezine kendilerinin meziyetleri ve askeri iktidarlarından ve vatanperverane sohbet ve muhabbetlerinden bahsederek lazım gelen saygıda bulunulması ve başarılarını temin için hiçbir yardımdan geri durulmamasını yazmış olmakla da bellidir. Binaenaleyh Nazım Paşa hazretlerinin tereddüdüne yer yoktur. Bizzat kendilerini gidip görmenizi ve Harbiye Nezaretince bu bölgeye memur edilmeleri kararlaştırılmış ise Cemiyetimizin bu kararı alkışlarla kabul edeceğini kesin olarak arz ve temin ve saygılarımızı takdim etmenizi rica ederiz, muazzez kardeşimiz.

→

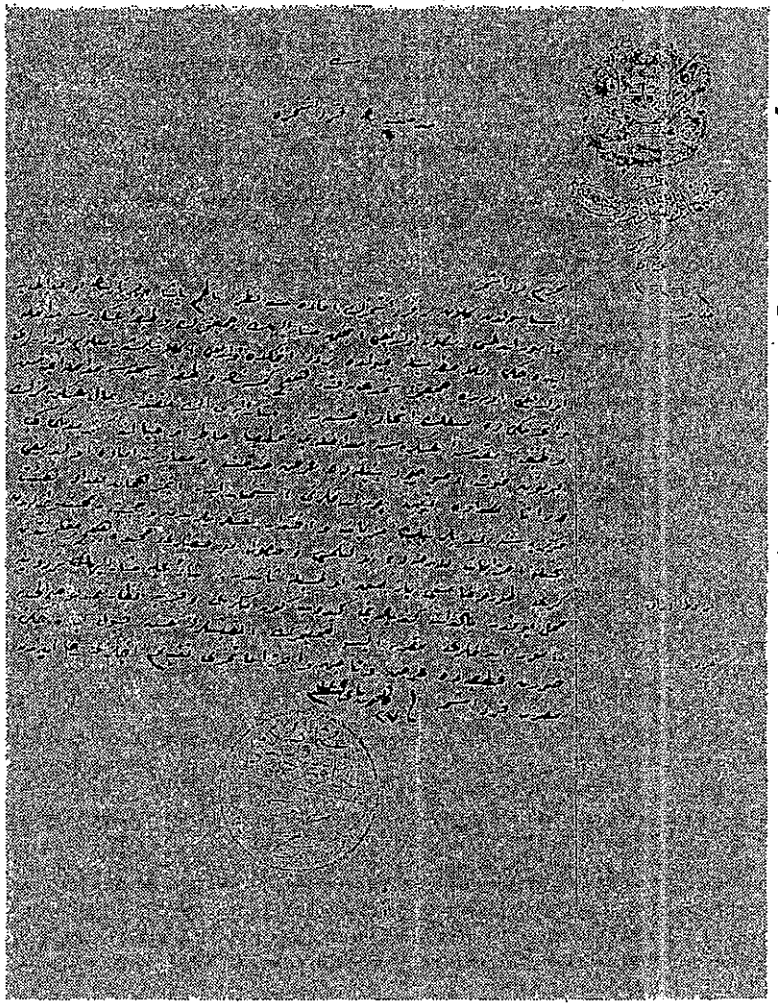

www.seyfocenter.com

Nâzım'ın kişiliğini ne kadar saklamak istesek bazı olaylar bu gizliliği tehlikeye düşürüyordu. Nitekim bir gün rahatsız olduğu için kendisine enjeksiyon yaparken iğne kırılmış ve yarısı kaba etinde kalmıştı. İğneyi çıkartmak için küçük bir cerrahi müdahale gerekiyordu. Bu nedenle koşup hastaneden bir asistan getirdim. Adam uzun uzun uğraşmasına rağmen Nâzım'ın kaba etinde kalan iğnenin yarısını bulamayınca Nâzım sinirlenmeye başladı ve asistana ne yapması gerektiğini izah zorunda kaldı:

— Delikanlı, neşteri paralel, sonra da dikine tarayınca iğne muhakkak çıkar ortaya, sen söylediğim gibi yap bakayım, der.

Onun dediği gibi yapan asistan kırılmış iğneyi bulunca hayretle bunun böyle yapılması gerektiğini nereden öğrendiğini sorar. Nâzım yine o boğuk sesiyle böyle bir şeye bir defa da İstanbul'da rastladığını, orada doktorlardan öğrendiğini söyleyip durumu idare eder.

ÖRGÜTÜN İSMİ DEĞİŞİYOR

Bizden sonra, Nâzım daha çok Binbaşı Nafiz'in evinde misafir edildi. Binbaşı Nafiz, 31 Mart'tan sonra Divanı Harp Reisi olan zat idi. Nâzım ile genellikle akşam saatlerinde buluşuyorduk. Böylesi daha iyi idi, zira gündüzleri sık sık beraber görünmemiz kuşku uyandırabilirdi. Beri yandan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin taraftarları çoğalıyordu. Öyle ki bazı geceler bizim yemin odasında adım atacak yer kalmıyordu. Bu toplantılarda ortaya çıkan tartışmaların başında cemiyetin ismi bahis konusu oluyordu, zira Doktor Nâzım bu ismi bir türlü benimseyememişti. Onun kanaatine göre Paris'te dağılan «İttihat ve Terakki» cemiyetinin isminin Ahmet Rıza Bey tarafından «Terakki ve İttihat» şeklinde değiştirilmesi konusunda öne sürdüğü teklif daha münasipti. Ne var ki Nâzım'ın bu isteğinin yerine getirilmesi artık elimizde değildi. Bugüne kadar «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti» olarak yürüttüğümüz bu teşkilâtın yarı yolda isim değiştirmesi bir yandan istikrarsızlık havası yaratacak, bir yandan da örgüte üye olmuş kimselerin, ki bunlar binleri bulmuştu, isim değişikliğini acaba kabul edecekler miydi? Bu bir problemdi. Nâzım ve onun tarafını tutanların ısrarı üzerine üyelere birer mektup gönderip isim değişikliği hakkında fikirlerini sormak durumunda kaldık. Bu mektupta Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı «Osmanlı İttihat ve Terakki» olarak değiştirildiği takdirde ne düşündüklerini sorduk. Gelen cevaplar tasnif edildiği zaman genellikle yeni ismin kabul edildiği kanısına varıldı ve biz de ismi değiştirdik.

Bu tarihlerde Manyasî Zade Refik Bey Abdülhamid'in hışmına uğramış ve İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştı. Talât ona trende rastlar ve hoşbeşten sonra ahbaplık etmeye başlar. Bakar ki konuşması, tavrı, hareketi efendi bir adam ve düşünceleri hayli uyanık bir kişi. Kendisine hiçbir şey belli etmeden ismini öğrenir, nereye niçin gittiğini sorar. Manyasî Zade Refik Bey de Kavala'ya gittiğini orada yazıhane açıp avukatlık yapacağını söyler.

Refik Beyin efendi tutumu ve güzel konuşması Talât'ın üzerinde çok iyi tesir yapmıştır, uyanık bir adam olduğuna da inandığından konuşmaları daha samimi bir mecraya döner. Seyahat boyunca yavaş yavaş birbirlerine açılırlar. İstanbul'dan konuşurlar, padişahın davranışlarından bahsederler ve nihayet Talât bütün cesaretini toplayıp şu teklifi yapar:

— Refik Bey Kavala'ya gidip ne yapacaksınız, gelin sizi Selânik'e alalım, nüfusu da hayli kalabalık, daha zengin bir şehir. Selânik'te yazıhane açın biz de yardımcı oluruz, hem sonra müşteriniz de çok olur orada...

Talât'ın bu samimi teklifinden fazlasıyla mütehassıs olan

www.sevdaemir.com

Refik Bey ani bir karar değişikliği ile Kavala'ya yerleşmekten vazgeçip Selânik'te yazıhane açmaya razı olur. Refik Bey Kavala'ya gider, işlerini ayarlar ve dönüp Selânik'e gelir. Bu geliş Talât'ı memnun etmiştir ve Refik Beyle daha açık konuşmak lüzumunu duyar. Bir gün başbaşa oturdukları sırada onunla şöyle konuşur:

— Refik Bey, biz burada gizli bir cemiyet kurduk. Daha yeni olmasına rağmen bini aşan üyemiz var. Örgütümüz günden güne gelişiyor. Çok iyi ve candan arkadaşlar bulacaksınız burada. Arzu ederseniz sizi de cemiyetimize alalım, üye kaydedelim, ne dersiniz?

Manyasi Zade Refik Bey fazla düşünmeden elini Talât'a uzatır, samimi bir şekilde tokalaşırlar ve Refik Bey şu cevabı verir:

— Hayhay, memnuniyetle, bugünden tezi yok aranıza girmekten şeref duyacağım. Cemiyetinize yazıldım gitti.

Bu olayın ertesi akşamı bizim meşhur yemin odasında mutad merasim düzenlenir ve Refik Bey yemin eder. Böylece Manyasi Zade Refik Bey aramıza katılmış olup bizimle beraber çalışmalara başlar.

CEMİYET GELİŞİYORDU

Talât'ı gençliğinin en ateşli devrelerinden tanırım, pek uysal bir delikanlı değildi. Fakat şunu da itiraf edeyim ki öyle aşırı bir çapkınlığı ve hoppalığı da yoktu. Bazı akşamlar birkaç kadeh Namyas rakısı parlatıp evine dönerdi. Edirne'de kendisinden Fransızca öğrendiği bir Musevi kız ile seviştiğini üstad İbnülemin'in «Son Sadrazamlar» isimli eserindeki tercümei halinde okudum. Talât'ın böyle ufak tefek geçici maceraları olabilirdi, nihayet o da insan ve genç idi.

Talât'tan lâf açılmışken onun başından geçen bir olayı burada anlatmak isterim. Bir akşam nerede içmiş bilmiyorum, çakır keyif olmuş, evin yolunu tuttuğu bir sırada (Talât o tarihlerde Kulakahveleri mevkiinde otururdu) içinden gelmiş olacak Rumelili şivesiyle «Hayyyyytttt...» diye bir nara atmış sokağın ortasında. Malûm, rakı şişede durduğu gibi durmaz insanın midesinde. O bu narayı attığı sırada, aksilik bu ya, devriyelerden biri oradan geçiyormuş. Devriye Talât'ı yakalamış ve «Hey efendi böyle nara atarak nereye gidiyorsun, gecenin bu saatinde?» diye sormuş. Talât her zamanki hazırcevaplılığı ile şöyle izah eder durumu:

— Ben nara atmadım... nida ettim.

Ne var ki polislere meramını anlatamaz ve devriyeler onu alıp karakola götürürler. Talât komiserin huzurunda aynı savunmasını yapar ve nara atmayıp nida ettiğini söyler. Oysa komiser nara ile nida arasındaki farkı idrak edemediğinden bir türlü karar veremez ve sonunda Talât'ı serbest bırakmaya razı olur. Bu olay arkadaşlar arasında zaman zaman anlatılıp Talât'a, «Nara mı atıyorsun, nida mı ediyorsun?» şeklinde şakalaşmalara sebep olurdu.

***

Cemiyetimiz kısa zamanda Rumeli'nin her tarafında yayılmış, dal budak salmış ve işlerimiz gelişmişti. Manastır'da Resneli Niyazi, Üsküp'te Necip Draga, Ohri'de Eyüp Sabri asker gibi çalışıyorlardı. Yavaş yavaş valileri de kendi tarafımıza çekmeye başlamıştık. Bu konuda ilk hedef olarak Manastır Valisi Hıfzı Paşayı ele aldık. Hıfzı Paşa benim halamın kocası, yani eniştem oluyordu. Bu nedenle onu saraydan ayırmak daha kolay olacaktı. Kendisi o tarihlerde hayli yaşlanmıştı. Hassas bir kalbi vardı, onu inandırmak ve tarafımıza çekmek benim için zor olmayacaktı. Bir gün kalkıp Manastır'a gittim. O devirlerde

www.seyfocenter.com

görüşlü bir gençti; anlayışlı davranacağına inanıyorduk. Yüzbaşı Enver ile ben konuştum.

— Eniştem bizim için tehlikeli olmaya başladı. Fakat sana danışmadan herhangi bir harekete girişmek istemiyoruz. Ne dersin?

Enver Bey hiç düşünmeden şu cevabı verdi:

— Evet, tehlikeyi ben de seziyorum. Bana kalırsa onun vücudunu ortadan kaldırmakta tereddüt etmemeliyiz. Zira bu aralık kendisinin İstanbul'a gitmeye hazırlandığını haber aldım, vakit geçirmeden bu işi halletmek lâzım...

— Yani ne yolda hareket etmemizi tavsiye edersin?

Bu suale cevap vermeden önce bir süre düşündü sonra kararlı bir ifade ile şöyle dedi:

«Bir kurşun ile yere sereriz olur biter!»

— Güzel ama bu işi kim üzerine alacak?

Enver Bey davanın en kestirme yoldan hallolması taraftarı idi.

— Fedailerimiz yok mu? diye sordu. Sonra devam etti: Meselâ Mustafa Necip eniştemi temizlemeyi üzerine alabilir.

Enver Bey'in bu teklifi derhal kabul edildi. Merkez Kumandanı Nâzım Bey Yalılar'daki Akaretler'de bir evde otururdu. Misafirlerini alt katta caddeye bakan bir odada kabul ederdi. Uzun uzun düşünerek hazırladığımız plân şöyle idi: İsmail Canbolat bir gece geç saatlerde kapıyı çalacak. Enver Bey bu sırada eniştesinin yanında olacak ve Canbolat'ın geldiğini haber verecekti. Ziyaretin sebebi de şu idi. Canbolat o günlerde bir rütbe terfi için askeri makamlara başvurmuştu. Nâzım Beyden bu istediğinin yürürlüğe girmesi için süratle sonuçlandırılmasının sağlanmasını isteyecekti. İşte bu konuşma olurken, yaz mevsimi dolayısıyla açık duran pencerenin önünde duracak ve merkez kumandanı konuşmaya daldığı bir sırada onları gözetlemekte olan Mustafa Necip nişan alıp ateş edecekti. Ne varki tertip-

lenen plan tam anlamı ile tatbik edilemedi. Orada cereyan eden olayları Enver Bey sonradan bizlere şöyle nakletti:

— Canbolat kapıyı çaldığı zaman ben eniştemin yanında idim. Emireri yanına gelerek birisinin kendisini görmek istediğini haber verdi. Olayın nasıl geçeceğini merakla bekliyordum. Eniştem pencerede konuşurken ateş edildi, fakat kurşunlar yerine isabet etmedi ve Nâzım Bey yaralandı.

Olaydan sonra Mustafa Necip nefes nefese gelip bizi buldu. Telâş içinde idi ve Nazım Beyle Canbolat'ın hafif yaralandıklarını anlattı. Mustafa Necip bundan başka izahat verecek durumda değildi, zira bu cüretkâr komitecinin suikast nedeni ile hafiyeler tarafından takip edildiği muhakkaktı. Biz de aynı şeyi düşünüyorduk. Bu durumda yapılacak ilk iş Mustafa Necip'i o civarda emniyetli bir evde saklamaktı. Biz de öyle yaptık.

Merkez kumandanının yaralandığı haberi kısa zamanda bütün şehre yayıldı. Böyle bir şehirde böylesine önemli bir olayın gizli kalması olanaksızdı. Ertesi sabah olayı duymayan kalmadı. Tabii biz de durumu öğrenmek istiyorduk. Gelen haberlere göre ayağından yaralanan Canbolat ile Nazım Bey hastaneye kaldırılmışlardı. Ben derhal hatır sormak bahanesiyle hastaneye gittim. Olayın akislerini öğrenmemiz gerekiyordu. Canbolat'ın yarası hafifti. Ben Nâzım Beyin ne gibi harekete geçtiği konusunda bilgi almak üzere gizli kapaklı bir soruşturma yaptım. Mustafa Necip'i de düşünmemiz gerekiyordu. Sıkı bir arama yapılırsa durumu kötü olabilirdi. O sabah öğrendiklerime göre Nâzım Bey kendisine gelir gelmez şifreli bir telgrafla hadiseyi Yıldız'a bildirmişti. İstanbul derhal harekete geçmiş ve Nâzım Beyin yanında bir doktor olduğu halde derhal İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Hastane hatır sormaya gelenlerle dolup taşıyordu. Bu arada Üçüncü Ordu Müşiri Sabri Paşa hastaneye yaverini göndermiş ve merkez kumandanını tedavi için bir doktor görevlendirdiğini de bildirmişti. Ne varki Nâzım Bey doktor isteme-

www.seyfoocenter.com

di ve Paşanın teklifini nezaketle reddetti. Paşanın yaverine şöyle dedi:

— Müşir Paşa hazretlerine şükranlarımı arzederim. Yaralanım ehemmiyetsizdir. Kendimi çok iyi hissediyorum.

Nâzım Bey belki de gönderilecek doktorun jöntürklerden olup ters bir ilâçla kendisini öldürmesinden korkuyordu. Esasen çok vesveseli bir kişi idi, herkese güvenmezdi.

Aradan birkaç gün geçti ve öğrendik ki yeni bir iradei seniye gelmiş ve Selânik Merkez Kumandanı beraberinde bir Ermeni doktor olduğu halde İstanbul'a müteveccihen yola çıkmıştı.

Nâzım Bey bir daha Selânik'e gelmeyecekti.

Merkez Kumandanı Nâzım Bey'in yaralanması hürriyetseverler çevresinde iyi bir etki yapmıştı. İşin ciddiyeti böylece ortaya çıkmış ve o güne kadar cemiyetimizin faaliyeti hakkında şüphesi olanlar durumu anlamışlardı.

İttihat ve Terakki'nin atıldığı mücadeleden muzaffer çıkacağından artık kimsenin şüphesi kalmamıştı. Suikast olayını takip eden günlerde şehirde başka birşey konuşulmaz olmuştu. Kahvehanelerde, gazinolarda, sokaklarda, evlerde merkez kumandanının maruz kaldığı suikast konuşuluyor, sonucu münakaşa ediliyordu. O günlerde oluşan kayda değer ikinci hadise Manastır müftüsünün öldürülmesi idi.

Yıldız sarayının adi jurnalcilerinden olan Manastır müftüsü hakkında verilen bilgiler kendisinin hiç de ihmal edilecek bir kişi olduğu havasında değildi. Öğrendiğimize göre cemiyetinizin Manastır'daki faaliyetlerini devamlı olarak Yıldız'a jurnal ediyormuş. Böylece tehlikeli bir kişi olduğunda karar verildi. İşin enteresan tarafı bu müftünün doğrudan doğruya Yıldız sarayından emir aldığı ve jurnallerini oraya gönderdiği idi.

Bir gün mabeynden gelen bir emirle İstanbul'a gitmek üzere hazırlığa giriştiğini öğrendik. Manastır örgütümüz bu adamın yaşamasının tehlikeli olduğunu bize bildirmişti. Müftü İstanbul'a gitmek için Selânik'e gelmişti. Bu yobazın mutlaka vücudunun ortadan kalkması gerekiyordu. Selânik'te Kolombo otelinde kaldığını öğrendik. Herifin çok şeyler bildiğini ve biran evvel İstanbul'a gidip efendisine her şeyi anlatacağını anlamıştık. Esasen telâşından anlaşılıyordu bu seyahatinin önemi. Onun İstanbul'a gitmemesi lâzımdı ve bunun için işi hemen oracıkta bitirecektik.

Bu defa fedaimiz Abdülkadir Efendi idi. Bu görevi alır almaz sırtındaki askeri elbiseyi çıkartıp sivil giyindi. Kolombo oteline gidip binanın önünde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlamıştı. İstanbul treni ertesi sabah erken saatlerde hareket edecekti. Bu sebeple kaybedecek vakti yoktu. Bütün gece gözüne uyku girmeyen Abdülkadir Efendi sabahın erken saatinde hocanın elinde çantası otelin merdivenlerini indiğini görmüş ve tabancaşını çekip müftü tam arabaya binerken kurşunu yapıştırmıştı. Müftü kanlar içinde yere yıkılmış, otel personelinin telâşı arasında kurşunun nereden geldiğini anlamak için kimse teşebbüse geçememişti.

Manastır müftüsünün öldürülmesi de hayli heyecan uyandırmıştı. Örgütten olan olmayan bu iki suikastten bahsediyordu. Ne varki müftünün öldürülmesiyle bu korkunç jurnalci bir daha konuşmayacak ve örgütümüz bir düşmandan daha kurtulmuş olacaktı. Nâzım Bey ve müftü hadiseleri Selânik ile civarındaki şehirlerde büyük etki yarattı. Artık örgütümüzün ne kuvvette olduğu herkes tarafından anlaşılmıştı. Bu olaylar örgüt faaliyetlerinde daha da cesaretli davranışlara girebileceğimizi göstermişti.

Yıldız, siyasi cinayetlerin kimler tarafından organize edildiğini öğrenmekte gecikmedi. İlk akla gelen isim Tâlat idi. Evet, bütün bu olup bitenlerin altında Talât olmalıydı. hakikat te böyle idi. Herşey onun emriyle oluyor, örgüt onun direktifleriyle girişimlerini ayarlıyordu.

İstanbul bu kanıya varınca, merkezi Selânik'te bulunan

www.seyfocenter.com

Müfettişi Umumiye'ye bir telgraf gönderip Talât'ın görevinden alınmasını ve derhal yanında polisler olduğu halde Anadolu'da bir mahalle gönderilmesini emretmişti. Biz bu emri ajanlarımız vasıtasıyla öğrenmekte gecikmedik. Toplandık ve karar verdik. Şayet Müfettişi Umumiye bu emri yerine getirerek, Talât'ı zorla Anadolu'ya sürmeye teşebbüs ederse örgütümüz derhal faaliyete geçecek ve onu kurtarmak için her çareye başvuracaktı. Bu arada en kötü şartlarla Talât'ı polisin elinden zorla alıp kaçıracaktık. Bu hususta kararımız kesin idi. Saray ile aramızdaki ilişki son derece nazik ve kritik bir devreye girmişti. Ya devlet başa, ya kuzgun leşe, diyorduk.

Cüretimiz tahmin edilmeyecek bir dereceye ulaşmıştı. Yalnız saray hafiyelerini değil, devletin birinci plândaki idare adamlarını dahi hiçe saymaya başlamıştık.

Talât bir gün bize, «Ben gider Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşür hakkımda İstanbul'da alınan karar ve buraya iletilen emri öğrenirim» dedi. Bunları söylediği zaman hiçbirimiz bunda bir tehlike sezmemiştik. Çünkü Talât'ı elimizden alacak bir kuvvet tasavvur edemiyorduk. Talât dediğini yaptı, Hüseyin Hilmi Paşa'nın karşısına çıkarak kendisine şunu sordu:

— Vazifemden azledildiğimi öğrendim, doğru mu?

Hüseyin Hilmi Paşa evet cevabını verince Talât, büyük bir soğukkanlılıkla şöyle konuşmuş:

— Devlet istediğini yapar, bir memurun azil ve nasbı onun elindedir. Şu dakikadan itibaren görevimden istifa ediyorum, bu da benim hakkımdır. Fakat bir şey daha öğrenmek istiyorum, beni Anadolu'ya sürecekmişsiniz. Şayet bu da doğru ise Selânik'ten ayrılmamaya karar verdiğimi bildirmek isterim. Eğer zorla göndermeye girişilirse bu işin sonu hakkınızda hayırlı olmaz...

Bu sözü o günkü şartlar altında değil Talât Efendi gibi herhangi bir memur, en üst kademedeki şahsiyetler bile umumî müfettişin karşısında sarfetmek cesaretini kendilerinde bulamazlardı. Fakat Talât hem gayet cesur bir insan, hem de arkadaşlarının kendisini kurtaracağına inanmış bir kimse idi.

Hüseyin Hilmi Paşa, Talât'ın cemiyetteki nüfuzunu ve kudretini pek iyi bilenlerdendi. Bu sebeple yatıştırıcı bir lisan kullanıp üstüne üstüne gitmemeyi tercih etmişti. Talât Müfettişi Umumiye'den kollarını sallaya sallaya çıkıp doğruca bizim yanımıza geldi. Bu durumda kendisine derhal bir iş bulmak lâzımdı. O tarihlerde Selânik'te hususi bir mektep açmıştık. Leyli ve Nehari Ticaret Mektebi idi adı. Ben bu mektebin müdürü idim. Talât açıkta kalamazdı, bu sebeple ben müdürlükten çekildim ve yerimi Talât'a bıraktım. Bundan bir süre sonra Selânik hastanesi açılınca müdürlüğü bana verildi.

Hüseyin Hilmi Paşa çok zeki ve ileriyi gören bir devlet adamı idi. Talât'ın tek başına bir ihtilâl cemiyetini temsil ve yönettiğini bilmemezlik edemezdi. Mabeyinden gelen emrin tatbik edilmemesi için ne yaptı, işi nasıl idare etti bilemiyorum. Bu nazik meselede mabeyni nasıl oyaladı, padişahı nasıl kandırdı bir türlü anlamadım. Yalnız bildiğim bir şey var ki meşrutiyetin ilânına kadar Hüseyin Hilmi Paşa'nın örgütümüz hakkındaki tutumu daima mülayim olmuş, aleyhimizde hiçbir girişimde bulunmamıştı. Hatta bu konuda ağzından bir tek kelime çıkmadığını da biliyordum.

Enver, eniştesinin hedef olduğu suikasttan dolayı hakkında şüpheler uyandığını biliyordu. Zamanla ilerleyen soruşturma bunu daha da güçlendirmişti. Nitekim çok geçmeden Enver İstanbul'a çağırıldı. Giderse nasıl bir muamele ile karşılaşacağını tahmin etmek zor değildi. Bu sebeple gönderilen çağırı emrini tanımadı ve İstanbul'a gitmemeye karar verdi. Kendisini korumamız gerekiyordu. Onu gizlice Tikveş'e gönderdik. Orada kalacağı sürede İttihat ve Terakki Cemiyeti müfettişi olarak görevli kıldık. O da bundan yararlanıp semt semt, köy köy dolaşıp propaganda yapıyor, örgüte üye kaydediyordu.

O sıralarda Sultan Hamid Rumeli'deki ayaklanmaları bas-

www.seyfcenter.com

tırmak için İzmir'den Selânik'e asker gönderilmesi emrini vermişti. Bu durum karşısında biz de Doktor Nâzım'a usulü dairesinde hazırlanmış bir yol tezkeresi temin edip İzmir'e gönderdik. Doktor Nâzım, İzmir'de Kordonboyu'nda bir tütüncü dükkânı açtı. Bu dükkân merkez olacak ve Nâzım işlerini buradan yönetecekti. Kendisi tütün satmak bahanesiyle vapurlara serbestçe girip çıkıyor, Selânik'e sevkedilecek askerlerle temas olanağı buluyordu. Nitekim bu sayede birçok subay ile dostluk kurmuş onlara İttihat ve Terakki'nin amacını izah etmiş ve memleketi kurtarmak yolunda faaliyetlerini anlatmıştı. Bu propagandanın gayesi Selânik'te bulundukları sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile işbirliği yapıp gönderilen askerlerin Rumeli'deki askeri kuvvetlerle işbirliği yapmalarını sağlamaktı. Memleket ancak böyle kurtulacaktı ve Doktor Nâzım bu işi çok iyi başarıyordu. İlişki kurduğu subayların çoğunu ikna etmiş ve cemiyetin direktifinde çalışmalara katılmalarını sağlamıştı. Nitekim padişahın Tedip Ordusu olarak İzmir'den ayrılan askerler Selânik rıhtımına çıktığı zaman derhal İttihat ve Terakki Cemiyeti hizmetine girip oradaki askerlerle birleşiyorlardı. Böylece Abdülhamid'in kardeşi kardeşe kırdırmak yolundaki teşebbüsü sonuçsuz kalıyordu.

Örgüt olarak artık her fırsatı iyi kullanmaya ve alenen Sultan yönetimine karşı koymaya başlamıştık. Gizlimiz kalmamıştı ve açık olarak savaşı yürütüyorduk. Esasen başka türlü davranmamıza da imkân yoktu. Mademki bu işe giriştik, memleketi kurtarmak için her çareye başvuracaktık. İşte bu düşünce ve anlayış içinde görevlerimizi yürütürken Şemsi Paşa olayı patlak verdi. Arnavutlar üzerinde büyük nüfuzu olduğu söylenen Şemsi Paşa'nın mabeyndeki silahşorlarla işi ele alıp aleyhimizde atıp tuttuğunu öğrendik. Şemsi Paşa, emrine verilecek bu silahşorlarla Rumeli'deki ayaklanmayı birkaç gün içinde bastıracağını söyleyip padişahtan bu yolda bir irade çıkarılmasını istemiş. Öylesine ısrar etmiş ki başta Abdülhamid olmak

üzere herkes inanmış ve gerekli emir çıkarılmış. Örgütümüz tarafından adım adım izlenen Şemsi Paşanın Manastır'a gelmesinin ertesi günü biz her şeyi hazırlamıştık. Onu da saf dışı etmek gerekiyordu. Nitekim Şemsi Paşa mabeyn ile görüşmek üzere konakladığı yerden ayrılıp postaneye girerken fedailerimiz tarafından açılan ateş üzerine merdivenlere yığılıp kaldı. Kanlar içinde yatan paşanın cesedi etrafında toplananlar arasında bulunan örgüt üyeleri polis memurlarına yanlış bilgi vererek suikastçıların rahatça kaçmasını sağladılar. Şemsi Paşaya ateş edenlerden ve ona öldürücü darbeyi vuran, Atıf (Kamçıl) bu başarısı ile hürriyetin bir an evvel ilânında rol oynamıştır. Bu arada Şemsi Paşa'nın koruyucularının attığı kurşunlardan bir tanesi Atıf'ın tabanına gelmişti. Ne varki fedakâr arkadaşımız büyük acısına rağmen kalabalığın arasından sıyrılıp kaçmaya muvaffak olmuş böylece üstlendiği görevini eksiksiz tamamlamıştı. Olayın ertesi günü fedaimiz Atıf'ın anlattığına göre ayağından yaralanıp kaçarken bir köşeyi dönmüş ve oradaki ayakkabı tamircisinin dükkânına dalmış. Ayakkabıcı şaşkın onu seyrederken Atıf şöyle konuşmuş:

— Usta sakın dışarıya çıkma, duyuyorsun belki silahlar patlıyor, serseri bir kurşuna kurban gidersin...

Adam bu ihtar üzerine yerinden kıpırdamamış ve Atıf izini kaybeden koruyucuların sokağa girip kendisini aramalarını dükkânın penceresinden seyretmiş.

Atıf'ı uzaktan kollayan örgütümüze bağlı arkadaşlar koruyucular uzaklaştıktan sonra dükkâna girmiş ve onu alıp tenha sokaklardan Mülâzım Mahmud'un evine götürmüştür. Mülâzım Mahmud sonraları Siirt milletvekili seçilmişti. Kendisi koyu bir ittihatçı olup, Atıf ile bizzat ilgilenmiş ve onun yarasını tedavi etmişti.

Bütün bu olayların bir araya gelişi İttihat ve Terakki Cemiyetinin çok kuvvetli bir örgüte sahip olduğunu, tuttuğunu

www.seyfocenter.com

koparan, giriştiği her işi başaran bir milli birlik haline geldiği konusunda artık şüphe götürmez olmuştu.

Çalışmalarımızın devamı sırasında Talât cemiyetin İstanbul'daki örgütü ile ilişki kurmak gerektiğine inanmış olduğundan yanına Manyasi Zade Refik Bey'i alarak gizlice İstanbul'a gitmişti. Talât İstanbul'da çalışmalarını sürdürüp cemiyete yeni üyeler bulurken kendisine aydın bir genç olarak tanıtılan Mercan İdadisi Müdürü Hüseyin Cahit (Yalçın) ile konuşmak arzusunu belirtir ve aracılar vasıtasıyla Ahmet İhsan matbaasına gidip Hüseyin Cahit'i bulur. Talât kararlıdır ve bu gençten cemiyetimizin yararlanabileceğine inanmaktadır. Uzun süren konuşmaları sırasında Hüseyin Cahit'e cemiyete girmesini teklif eder. Cemiyetin faaliyetlerini anlatır ve cemiyete girdiği takdirde özgürlüğe ulaşmak yolundaki çalışmalarımızın daha da güçleneceğini söyler. Ne var ki Hüseyin Cahit cemiyete girmek bir yana öylesine heyecanlanır ki ayağa kalkıp şöyle konuşur:

— Aman Talât Bey, siz ne yapıyorsunuz? Galiba siz İstanbul'un ne halde olduğunu iyi bilmiyorsunuz, burada olup bitenlerden haberiniz yok... Son derece dikkatli olmanız gerekir. Beni dinlerseniz cemiyetin faaliyetlerinden, hatta adından bile bahsetmeyin. Sağ gözü sol göze emniyet etmek bile caiz değildir. Ben kendi payıma cemiyetinize girmeye katiyen cesaret edemem...

Talât, bilâhare bu olayı bana anlatırken çok üzüldüğünü ve mahçup olduğunu söylemişti.

HÜSEYİN CAHİT'İN CEMİYETE GİRİŞİ

Hüseyin Cahit'ten bahsederken, kendisini cemiyetimize nasıl dahil ettiğimizi burada anlatmakta yarar vardır.

Seçimlerin yapılacağı sıralarda idik. Esasen taşra şehirlerin-

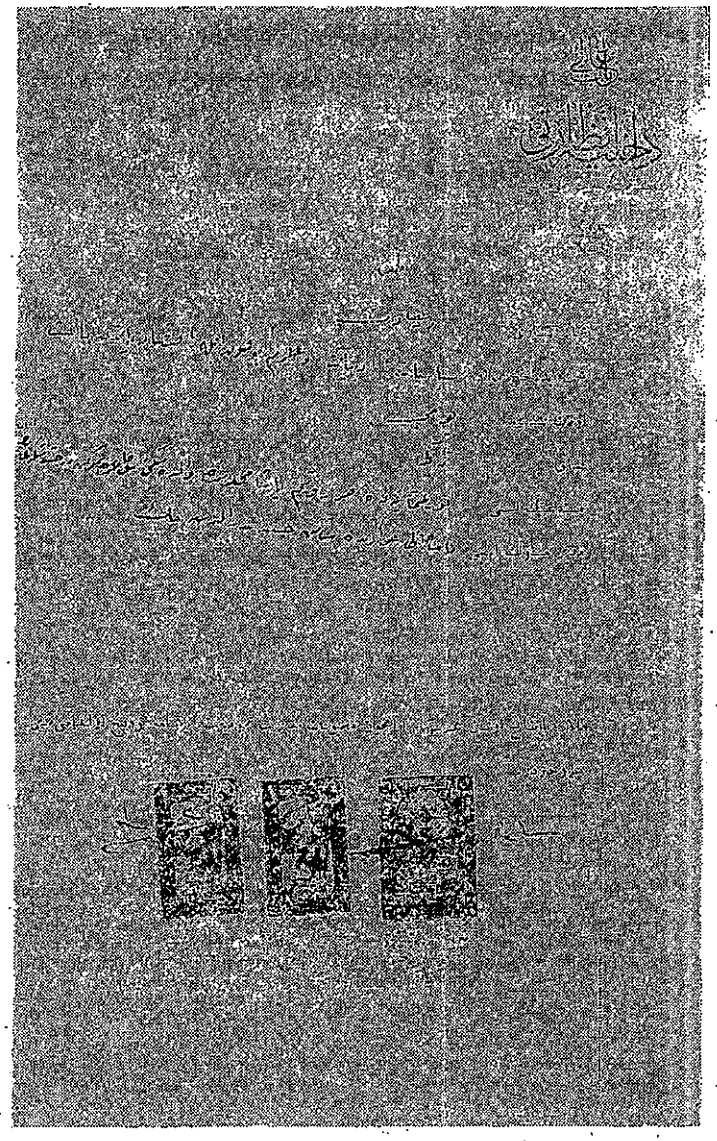

Tanin Gazetesinin sahibi olan Mithat Şükrü Bleda'ya 2 Temmuz 1332 (1916) tarihinde gazetenin yayımlanabilmesi için İçişleri Bakanlığı tarafından verilen belge. Bu gazetede Hüseyin Cahit başyazarlık yapacaktır.

www.seyfocarter.com

de seçimler yapılmış bitmişti. Bir toplantıda Hüseyin Cahit'i İstanbul'dan milletvekili adayı olarak göstermek kararına varmıştık. Cahit'e bu teklifi benim yapmam öne sürüldü. Bir akşamüstü Aksaray'daki evine gittim. Tanışmamız ve konuşmalarımız şöyle cereyan etti:

Kapıyı çaldığımda önce kim olduğumu sordular:

— Açın benim, cevabını verdim. Soranın kimliğini bilmediğimden ismimi söylemek istememiştim. Ne varki o ısrar etti ve «Siz kimsiniz, söyleyin evvela?» Bu durum üzerine çaresiz kalıp kendimi tanıttım: «Ben Serez Mebusu Mithat Şükrü!»

Bunun üzerine kapı açıldı ve içeri girdim. Beni misafir ettikleri odada Hüseyin Cahit ile karşı karşıya oturduk. Ziyaretimin sebebini şöyle izah ettim:

— Ben cemiyet tarafından geliyorum. Sizi İstanbul'dan milletvekili adayı göstermeye karar verdik. Fakat bunun için önce cemiyete üye olmanız gerekiyor. Bunu kabul ediyor musunuz?

Hüseyin Cahit bir süre düşündükten sonra, ağır ağır şöyle konuştu:

— İttihat ve Terakki Cemiyeti, vatanı kurtarmış bir örgüttür. Bu cemiyete karşı kalbimde minnettarlık hisleri doludur. Fakat içimde yalnız yaşamak isteyen ve hiçbir kayda tahammülü olmayan isyanlar mevcuttur.

Bunları söyledikten sonra bir aralık sustu. Ben de sabırla bekledim. Hüseyin Cahit konuşmasına şöyle devam etti:

— Bugün cemiyete girmekte gecikmiş sayılırım. Abdülhamid zamanında tehlike varken cemiyete girip vatanı kurtarmak için uğraşmakta bir şeref vardı. Fakat bugün yalnız cemiyete üza olmakla övünmek bilmem ne dereceye kadar doğru olur... Ben müstakil kalmak isterim ve zannederim ki müstakil bir muharrir olacak cemiyetin lehine yazacağım makalelerin efkârı umumiye üzerinde etkisi cemiyete mensup bir gazetecinin yazılarından daha kuvvetli olacağı muhakkaktır.

Son cümlesinde hakikat payı olduğunu inkâr edemem, fakat ben cemiyetimize üye olması için ısrar ettim ve kendisine cemiyet içinde olursa daha faydalı olacağı kanısında olduğumu şöyle anlatmaya çalıştım:

— İddialarınız gayet doğrudur, ne varki biz sizin gibi münevver gençlere daha başka vazifeler de vermek isteriz. Daha doğrusu niyetimiz budur. Gerek cemiyetin mebus namzedi, gerek başka bir iş için mutlaka İttihat ve Terakki'ye girmeniz lâzımdır. Bu, bizim için bir prensip meselesidir. Bunu nazarı dikkate alarak karar verin. Yarın sizi merkezi umumiyede bekleyeceğim. Takdir edersiniz ki vatana hizmetin yeri ve zamanı yoktur...

Yukarıda özetlemeye çalıştığım konuşmamız bir saate yakın sürdü ve ertesi gün Hüseyin Cahit merkezi umumiyeye gelmiş, kayıt işlemi yapılmış, böylece o da aramıza katılmıştı.

İSTANBUL'DA BEKLENEN ELDE EDİLEMİYORDU

Manyasi Zade Refik Bey'le yaptığı İstanbul seyahatinin hiç de parlak bir netice vermemesi Talât'ı fazlasıyla müteessir etmişti. Üzülmekte haklı idi, zira cemiyete girmeye razı ettiği adı sanı belirsiz birkaç gencin dışında elle tutulur bir faaliyet gösterememişlerdi. Kimisi korktuğundan, kimisi durduğu yerde esmayı üzerine sıçratmak istememekten, kimisi de rahatını bozmaktan çekindiğinden kendilerine müracaat edilen tanınmış kimselerin hiçbirisi Talât'ın tekliflerini olumlu karşılamamıştı.

Diğer taraftan Alman ve Rus İmparatorlarının Reval'de yapacakları ajans haberlerinden öğrendiğimiz görüşme, Talât için büyük bir endişe kaynağı olmuştu. Bu görüşmenin Osmanlı İmparatorluğunun büyük devletler arasında paylaşılacağı konusunu ele alacağı kanısı hâkim olmuştu herkese. Ortada dönen

www.seyfocenter.com

söylentiler hepimizi telâşa düşürmüştü. Memleketi istibdattan kurtarmak yolundaki çabalarımız bu görüşme haberi üzerine bir kat daha hızlandı...

İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikri bu görüşmeler yapılmadan önce meşrutiyetin ilânının sağlanması noktasında toplanıyordu. Aldığımız bir karar üzerine Serez'e gittim. Mutasarrıf Reşit Paşa ile görüşüp durumu ve kararımızı anlatmak istiyordum. Ne var ki mutasarrıf paşa devir seyahatinden dönmemişti. Bu durum karşısında kasabanın ileri gelenlerinden Derviş Bey, Müftüzade Esat Bey, bacanağım Akil Bey ve Yusuf Beyleri görerek cemiyetin bir an evvel Anayasanın ilân edilmesini sağlamak yolunda karar aldığını kendilerine belirttim. Bıçak kemiğe dayanmıştı ve bunda herkes fikir birliği yapıyordu. İçinde bulunduğumuz şartlar bizlere durumun daha da beklemeye müsait olmadığı kanaatini vermişti. Reşit Paşa seyahatten döner dönmez Akil Beyin konağında, başbaşa vererek durumu inceledik ve şu kararları aldık:

Mabeyne ültimatom anlamında bir telgraf çekerek derhal hürriyetin ilânını ve Anayasanın yürürlüğe konulmasını isteyecektik. Buna paralel olarak Millet Meclisinin toplantıya çağırılmasını, eğer milletin bu haklı isteğini kabul etmeyecek olursa Abdülhamid'in padişahlıktan indirilip mahallince meşrutiyetin ilân edileceğini açıkça bildirecektik.

Bu kararları kapsayan telgraf derhal çekildi. Cemiyetten aldığı talimat üzerine Tikveş'e giden Müftüzade İhsan Namık Bey de Enver ile görüşüp aynı mealde bir telgrafı Tikveş'ten çektiler. Böylece iki telgraf Rumeli'nin iki önemli merkezinden aynı gün gönderilmiş, bunları Üsküp, Manastır, Resne, Ohri, Selânik ile daha birçok kazalardan Yıldız sarayına çekilen telgraflar izlemişti. Bu telgraflarda kullanılan ifade tehditkâr olmak bakımından birbirlerine çok benziyordu. Kılıç artık kınından çıkmıştı. Tereddütle geçirecek zaman kalmamıştı artık, ne olacaksa bir an evvel olmalıydı. Selânik'teki ordu müşirini de

elde etmiştik. Üçüncü Ordu Müşiri olan Paşa o tarihlerde yaşı hayli ilerlemiş bir kişi idi. Bizlere karşı açıkça cephe almaya cesareti olmamakla beraber padişahın emniyetini kazandığından ordudaki kaynaşmaları günü gününe Yıldız sarayına haber verdiğinden şüphemiz yoktu. Kendisinden emin olabilmek için, hatırladığıma göre, hürriyetin ilânından pek az zaman önce paşaya cemiyetin resmi mühürünü taşıyan bir mektup gönderdik. Bu mektupta özet olarak şunları anlatıyorduk:

«Bütün ordu mensupları, hükümetin zabıta kuvvetleri ve en yüksek idare amirleri cemiyetimizin hizmetine girmişlerdir. Bir ordu müşiri sıfatıyla sizin bizden ayrı kalmanıza gönlümüz razı olmuyor. Vatanseverliğinizden şüphe etmiyoruz. Memleketi özgürlüğe kavuşturmak için giriştiğimiz hareketi tasvip ettiğinize dair inancımız bu mektubu size göndermek kararını vermemize sebep oldu. Zatı devletinizi şimdiden kendi aramızda telâkki ediyoruz. Ancak bu kanaatimizin kesinleşmesi ve sizden tamamen emin olabilmemiz için şöyle bir teklifte bulunuyoruz. Önümüzdeki cuma günü namaz vaktinde Yalılar'daki Hamidiye Camiinde minberin yanında sizi bekleyeceğiz. Eğer o gün, o saatte camiye gelip belirttiğimiz köşede yerinizi alacak olursanız bizimle birlikte hareket ettiğinize inanacağız. Aksi takdirde düşmanlarla elbirliği ettiğiniz hükmüne varmak zorunluluğunda kalacağız...»

Bu mektup hemen etkisini göstermişti. Zira randevu günü ve o saatte Üçüncü Orduyu Hümayun Müşiri Hayri Paşa hazretlerinin cuma namazından evvel camiye gelip minberin yanında yer aldığını gördük. O günden sonra ne o bizimle ilgilendi, ne bizim ona bir zararımız dokundu.

İstanbul, özellikle Yıldız sarayı tarihi günlerini yaşıyordu. Herkes heyecanlı ve korku içinde idi. Rumeli'de kopan fırtınanın sarayın temellerini sarsmaya başladığını hisseden İkinci Abdülhamid artık başka çare kalmadığını anladığı için vükelâyı saraya toplamış, durumu inceleterek kesin bir karara varmaları

www.seyfocenter.com

yolunda kendilerini zorlamaya başlamıştı. Saraya gelip gidenlerin hesabı yoktu. Bir keşmekeştir başlamıştı. Geceli gündüzlü devam eden çetin görüşmelerden sonra nihayet Anayasanın ilânına mecbur kalarak gazetelere verdikleri yavan ve pek kısa bir tebliğ ile aldıkları kararı şöyle açıklıyorlardı.

«... Zaten kendi tarafından tesis edildiği halde bir zaman için (tam 33 yıl) yürürlükten kaldırılmış olan Kanunu Esasi'nin görülen lüzum üzerine yeniden tatbiki ve Mebusan Meclisinin toplantıya çağrılması için gereken hazırlıkların yapılması Sultan İkinci Abdülhamid hazretleri tarafından emredilmiştir...»

Bu mealdeki ilânın yayılmasından bir gün önce İstanbul hariç Rumeli'nin bütün şehirlerinde hürriyet ilân edilmiş ve genç ihtiyar, çoluk, çocuk yüzbinlerce vatandaş sokaklara dökülerek eylemlere başlamış bulunuyordu. Selânik'te halkın coşkunluğu görülmedik bir dereceye ulaşmıştı. Baştanbaşa bayraklarla donanan İskele Meydanı, Beyazkule'nin önü, Örtülü Çarşı, Kerimefendi ve Paminonda gibi Yalılar semtinin başlıca caddeleri iğne atılsa yere düşmez bir halde idi. Ortalıkta bir «YAŞASIN!» gidiyordu. Bütün yüzlerde sevinç izleri görülüyor, tanıdık tanımadık herkes birbirini kucaklıyordu. Mithat Paşa'nın, Enver ve Niyazi'nin, Eyüp Sabri'nin resimleri kapışılıyordu. Özgürlüğün ne olduğunu bilmeyenler, Anayasanın ne manaya geldiğinden haberi olmayanlar bile genel sevince katılmakta idiler. Yalnız hafiyeler ortalıkta görünmüyordu. Nerelere saklanacaklarını şaşırmış halde idiler. Mümkün olsa da yer yarılsa ve içine girselerdi... Halk akın akın Üççeşmelik semtine koşuyordu. Ağaçlar altında beyinlerine sıkılan tabanca kurşunlarıyla yerde kanlar içinde yatanları gören halkın, «Bunlar mı idi, evler yıkan, ortalığı kana bulayan jurnalciler, bunlar haa... Oh hele şükür geberip gitmişler...» diye söylenenleri çoğunlukta idi. Cesetlerin üzerine tükürenler, hırslarını çıkarmaya çalışanlar intikamlarının alındığını görüp huzur içinde evlerine dönüyordu.

Meşrutiyetin ilânından bir gün sonra Rahmi, Manyasi Zade

Refik ve daha birkaç arkadaş ile Müfettişi Umumi Hüseyin Hilmi Paşayı ziyarete gittik. O günkü neşemize diyecek yoktu. Yürümüyor âdeta uçuyorduk. Bu kadar mücadele, bu kadar yorgunluktan sonra gayemize ulaşmış, daha doğrusu çok yaklaşmış bulunmanın verdiği heyecan ve sevinci tarif etmek imkânsızdı. Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki ile saray arasında oynanan büyük siyasi komediyi yakinen bilenlerin arasında ilk sıralarda gelenlerdendi. Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa istemiş olsaydı İttihat ve Terakki elemanlarına kötülük edebilirdi. Fakat zeki ve anlayışlı bir kimse olduğundan perşembenin gelişini çarşambadan anlamış ve davranışlarını ona göre ayarlamıştı. Bir yandan sarayın nabzını elinde tutarak, öteki yandan İttihat ve Terakki yöneticilerine güler yüz göstererek iki tarafı da mükemmelen idare etmişti. Aldığı terbiye gereği padişaha yönelik bir politika takip etmemesini normal karşılamak gerekirdi. Ne varki Umumi Müfettiş cemiyetimiz erkânı yanında özgürlük taraftarı rolünü de gayet başarı ile oynamıştı.

Anayasa'nın ilânından hemen sonra kendisine yaptığımız bu ziyaret onu tebrik maksadı ile kararlaştırılmıştı. Halbuki İkinci Abdülhamid'in en inandığı adamlarından birisi olması sarayın yenilgisi kendisi için ancak başsağlığına değer acı bir olay olmak gerekirdi.

Bununla beraber Hüseyin Hilmi Paşayı cemiyetin Rumeli'de en kuvvetli dayanaklarından birisi, belki de birincisi telâkki ettiğimiz için bu resmi ziyarete lüzum görmüştük. Müfettişi Umuminin bizi büyük bir heyecan ve neşeli bir şekilde karşılamış ve ağırlamış olduğunu burada ayrıntılarıyla anlatmaya gerek görmüyorum. O ziyaretten hatırladığım en önemli şey paşanın olayların gelişmesinden bizden bin kat daha fazla haz ve sevinç duyduğunu belirtecek davranışları idi. Merhum, o gün âdeta kabına sığmıyordu. Belki de kendi kendine, «Ya bir şaşkınlıkta bulunup sarayı tutup cemiyete karşı cephe almış bulunsaydım...

www.seyfocenter.com

İyi ki böyle bir hatada bulunmamışım...» diye düşünüyordu. Asıl sevincinin de bundan ileri geldiği muhakkaktı.

Selânik'i vaktiyle görenler bilir, Beyaz Kule'de İdadi Mektebine giden uzun caddede sıra sıra konaklar vardı. Bunlara topluca «Emlâki Hümayun» adı verilmişti Hürriyet ilân edildikten sonra ilk işimiz İttihat ve Terakki genel merkezini bu konaklardan birisine nakletmek olmuştu. Burada geç vakitlere kadar hareketli toplantılar yapmıştık. İşte bu toplantıların birinde Rahmi'yi cemiyet temsilcisi olarak İstanbul'a göndermeye karar verdik. Rahmi'ye bu yolculukta birkaç arkadaş daha katılıyordu. Heyet İstanbul'a ulaşır ulaşmaz hükümet reisi ile temaslara başladı. Bu temaslarda ele alınan ilk konu milletvekili seçimi idi. Bu işin nasıl tertipleneceğine dair planlar hazırlandı ve derhal memleketin her köşesine telgraflar çekilerek biran önce seçim işlemlerine geçilmesi için gerekli emirler verildi. Sadrazam Sait Paşa şimdi kraldan fazla kral taraftarı olmuştu. Cemiyeti mukaddese hizmetinde bulunmakla iftihar duyduğunu sık sık tekrar edip duruyordu.

Anayasa ilân edildikten sonra ileri mevkilerdeki bu kişilerin gösterdiği değişiklik yalnız onlarla kalmamıştı. Bizzat Sultan Abdülhamid dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti ve üyelerinin dostu olmuştu. Bu konuda o kadar ileri gitmişti ki hergün yeni bir irade çıkarıyor ve cemiyet mensuplarına yaklaştığını belli etmek için jurnalcilere açık açık lânet edip onları yerin dibine sokuyordu. Abdülhamid'in bu değişik tutumu bizleri aldatmamıştı. O, kendisi ile sevgili milleti arasına giren hainleri lânetlerken o güne dek kendisine körü körüne bağlanmış ve yardımcı olmuş kimseleri bundan böyle yanına sokmayacağını, onlara görev vermeyeceğini söylüyor, böylece her fırsatta İttihat ve Terakki ile anlaşabilmek yolunu tutuyordu.

***

Serez milletvekili olarak İstanbul'a geldiğim zaman durum hayli karışıktı. Özgürlük şarabının sarhoşluğu devam ediyor, birçok kimse artık bütün davanın hallolduğu kanısına vardıklarını gizlemiyorlardı.

Her şeye rağmen dikkatli olmamız gerektiğini bilmiyor değildik. Bu nedenle Yıldız'a güvenemediğimizi gizlemiyorduk. Bu düşüncelerle İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezinin bir süre daha Selânik'te kalması konusunda fikir birliği yapıyorduk. Böylesi daha iyi idi, sarayın sadakat gösterilerine güvenmenin hata olduğu muhakkaktı. Bugüne kadar bizlere kesin olarak düşmanlık eden kimselerin birdenbire değişmesi ve dost olmaları imkânsızdı. Onlara inanmak için çocuk olmak lâzımdı. İstibdat ve saltanat hislerinin birdenbire silinmesi, yerini koyu bir vatanseverlik alması mantık ölçüleriyle bağdaşamazdı. Saray yıkılmıştı ama hayatlarını orada geçirmiş ve rahata alışmış kimselerin bütün bu olan bitenlerden aci çekmediklerine inanmak hataların en büyüğü idi. Diğer taraftan bütün örgütümüzle yerleşmeden önce halk efkârının durulmasını bekliyorduk. O tarihlerde Selânik için «Kâbei Hürriyet», İstanbul için de «Kahpe Bizans» deniliyordu. İstanbul'da İttihat ve Terakki mensupları hakkında iyi fikir besleyenler olduğu gibi, bunun tersi de mevcuttu. Ne var ki bunlar susmuş, artık dil uzatamaz hale gelmişlerdi. Oysa Selânik'ten gelenlere için için diş bileyenler vardı. Biliyorduk ki böylesine köklü bir devrim yapıldığı zaman herkesin birdenbire yeni fikirleri benimsemesi beklenemezdi. İstibdadın yıkılması ile menfaatleri yitirilmiş birçok insan mevcuttu. Ne varki bunların sinsi sinsi yaptıkları propaganda ve direnmeler zamanla bastırılacak ve yok olacaktı. Zira halkın çoğunluğu bizi tutuyordu. Yıllarca sömürülen ve ıstırap içinde yaşamını sürdüren halk meşrutiyetle artık o eski baskılardan kurtulduğuna inanıyordu.

Rumeli'den sonra Anadolu ile meşgul olmaya başlamıştık. Bölge bölge örgütler kuruluyor, ziyaretler tertipleniyor ve meş-

www.seyfocenter.com

rutiyetin getirdikleri halka anlatılıyordu. Beri yandan Anadolu'nun birçok yerlerinden Selânik'teki merkezimize tebrik telgrafları yağıyordu. Merkezi Umumiye'ye gelen heyetler cemiyetimize bağlılıklarını bildiriyor ve çizilen yoldan gideceklerini ifade ediyorlardı. Yurtta örgüt kurarken en çok önem verdiğimiz konu geniş halk tabakalarına cemiyetimizi tanıtmak ve onlarla ahenkli bir çalışma zemini kurmaya olanak yaratmaktı. Kıymetli bazı arkadaşlarımızı «İttihat ve Terakki Mutemedi» payesiyle il merkezlerinde çalıştırmak kararı almıştık. İşte bu günlere ait şu hatıramı burada nakletmekte yarar görüyorum.

Anadolu'da teşkilâtımızı kurmaya başladıktan sonra il merkezlerine gönderdiğimiz fahri mutemetlerden beklediğimiz neticeyi alamamıştık. Çünkü cemiyet adına çalışanlar arasında İttihat ve Terakki'nin gaye ve menfaatlerine aykırı hatta şerefine dokunacak hareketlerde bulunanlar olduğunu gördük. Bunu önlemek için tedbir olarak önemli merkezlerde «Kâtibi Mes'ul» unvanını verdiğimiz; kendilerine güvenilir, namuslu ve becerikli gençlere cemiyetin temsilciliğini vermeyi düşündük. O tarihte rahatsızlanmış, romatizmadan kurtulmak için tedavi maksadı ile Bursa'ya kaplıcalara gitmiştim.

Bir sabah Gönlü Ferah otelinin bahçesinde dinlenirken otel personelinden birisi yanıma gelip bir delikanlının benimle konuşmak istediğini söyledi. Burada beni tanıyanın çok olmadığını bildiğimden her ne kadar garibime gitti ise de gencin gelmesini söyledim. Biraz sonra çekingen bir tavırla yanıma gelen delikanlıyı hiç görmemiştim, tanımıyordum onu. Gayet terbiyeli ve hürmetkâr bir tutumu vardı. Yanıma oturdu ve nazik bir ifade ile şöyle konuştu:

— Efendim ben Bursa'da Cemiyetin heyyeti merkeziyesi azasıyım. Sizin burada olduğunuzu haber alınca ziyaretinize geldim.

Gencin bu davranışı hoşuma gitmişti, adını, sanını ve ne işle meşgul olduğunu öğrenmek istedim. O, başı önde isminin

Mahmut Celâl olduğunu, kayınpederi Bursa eşrafından Saffet Beyin başveznedar olarak çalıştığı Deutsche Oriyant Bank'da görevli bulunduğunu söyledi. Konuşmasından ve tutumundan efendi, zeki bir genç olduğunu anlamakta zorluk çekmedim. İyi bir aile terbiyesi gördüğü de her halinden anlaşılıyordu. Bir müddet kendisiyle havadan sudan bahsettik, Bursa örgütümüz hakkında bazı sualler sordum. Ağırbaşlı cevaplar verdi. Ne öğrenmek istediğimi derhal kavrıyor ve hem kısa hem de yeterli cevaplar veriyordu. Onu dinlerken kendi kendime aradığımız Kâtibi Mes'ul olacak bir delikanlı dedim. Kendisine birşey söylememekle beraber İstanbul'a dönünceye kadar arada sırada onu düşündüm. Bu gençten nasıl yararlanabilirdik?

İstanbul'a döndüğümde arkadaşlara bahsettim kendisinden. Konuşmalarımızı anlattım ve bende olumlu etki bıraktığını anlattım. Bu genci Kâtibi Mes'ul olarak İzmir'e gönderebileceğimizi söyledim. Arkadaşlar bu düşüncemi doğru buldular. İzmir bizim için çok önemli bir merkezdi. Oraya gelişigüzel birisini gönderemezdik. Bu genç banka memuru hakkında arkadaşlara yaptığım öneri ve onun hakkındaki düşüncelerimin ne kadar yerinde olduğunu ileride cereyan eden olaylar ispat etmiştir. Arkadaşların onayını aldıktan hemen sonra kendisine bir mektup yazdım ve İzmir Kâtibi Mes'ullüğüne tayin edildiğini, kabul ettiği takdirde derhal İstanbul'a gelmesini bildirdim. Celâl Bey bu teklifimi kabul etmiş ve bankadaki görevinden istifa edip İstanbul'a gelmişti. Kendisine görevinin ne olduğunu, nasıl hareket edeceğini anlattım ve kısa bir zaman sonra İzmir'e hareket etmesi gerektiğini söyledim. O da öyle yaptı ve ilk fırsatta İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Yunan istilâsının acı günlerinde büyük mücadelenin ilk müjdeli hareketlerini tertipleyen İzmirli meşhur Galip Hoca (Bu isimle tanınırdı), Atatürk'ün son başbakanı, Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar işte bundan elli küsur sene evvel benim Bursa'da Gönlü

www.seyfocenter.com

Fera ı otelinin bahçesinde karşılaştığım ve İzmir'e tayin ettiğim o te biyeli ve zeki delikanlıdır.

Celâl Bey İzmir kâtibi mes'ullüğü yaptığı uzun yıllar içinde sade e İttihat ve Terakki temsilcisi olarak değil, İzmir muhitinin en ç k sevilen, kendisine danışılan, fikirlerinden istifade edilen, düri st örgütçü kişilerinden birisi olarak çalışmış ve en ağır şart ar altında bile kuvvet ve cesaretinden hiçbir şey kaybetmen iş, memlekete büyük ölçülerde hizmet etmiştir.

Atatürk, Celâl Beyi başbakanlığa getirdiği sıralarda ben Siva s milletvekili idim. Büyük Millet Meclisinde ilk hükümet pro ramını bildiren konuşmasını yapıp kürsüden inmişti. Ben ön sıra ardan birinde oturuyordum. Yerine giderken yanıma geldi, ğildi ve kulağıma şunları söyledi:

— Talebenizi beğendiniz mi efendim?

ERMENİ TEHCİRİ VE DOKTOR REŞİT BEY

Öylesine kritik bir devrede yaşıyorduk ki vatanın yüksek mer faatlerini her düşüncenin üstünde tutmak bu konuda azami titi liği göstermek zarureti vardı. Bununla beraber yapılan haksızl klar karşısında Merkezi Umumi işi sıkı tutarak memleket mü lafaasının gerekli şekilde yapılması yolunda bazı tedbirler alm ak mecburiyetini hissetti.

Doğu'da kaynaşma son haddini bulmuştu, hudutlarımızda her angi bir zaafın belirmesi büyük problemlere yol açabilirdi. Er enilerin dış etkilerle ayaklandığını ve dışarıdan yardım gördül lerini biliyorduk. Bu noktayı gözönünde tutarak hudut şehir ve kasabalarımızda bazı şüpheli Ermenileri o bölgelerden geri çek iyorduk. Bu konuda aşırı davranışlarıyla Merkezi Umumi'nin dil katini çeken Doktor Bahaddin Şakir'in tutumu endişe yaratmıştı. İttihat ve Terakki'nin bu güçlü elemanı öylesine tarizlerde bulunuyorduki zaman zaman kendisini ikaz etmek ihtiyaç haline geliyordu.

Durumu daha iyi incelemek ve bazı radikal tedbirler almak gayesiyle doğu vilâyetlerimizdeki bazı valileri merkeze davet edip yerlerine başkalarını göndermeyi münasip bulmuştuk. Yeni valilere doğudaki şikâyetleri dinlemeleri ve gerekirse kati tedbirler almaları emri verilmişti.

Bu arada Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey de geri çağrılanlar arasında yer almıştı. İstanbul'a geldikten sonra bir gün beni ziyaret etti. Böylece kendisi ile açık açık konuşmak ve davranışları hakkında bilgi almak imkânını buldum. Doktor Reşit Bey Merkezi Umumi'ye gelmiş ve benimle görüşmek istediğini bildirmişti. Derhal kendisini kabul ettim. Karşımdaki koltuğa oturduğu zaman her ikimizin de sinirli olduğu göze batıyordu. Kendisine ciddi bir lisanla sordum:

— Siz, dedim, hekimsiniz... ve bu sıfatla can kurtarmakla vazifelisiniz. Nasıl oldu da bunca insanın yakalanıp ölümün kucağına atılmasına göz yumdunuz?

Doktor Reşit Bey yüzüme baktı ve uzunca bir sükûttan sonra, en az benim kadar sert bir lisanla, cevap verdi:

— Hekim olmak bana milliyetimi unutturamazdı. Reşit, elbette bir doktordur ve doktorluğun gerektirdiği çerçeve içinde davranışlarını ayarlamak zorunda idi. Ne varki Doktor Reşit her şeyden önce dünyaya bir Türk olarak gelmişti. Milliyetim her şeyden önce gelir. Diyarbakir'da bulunduğum süre içinde o bölgedeki Ermenilerin dışarıdan ve içeriden nasıl yardım gördüklerini ve kendilerine nasıl vaatlerde bulunularak zehirlendiklerini, aldıkları yardımlar ile nasıl refah içinde yaşadıklarını, bütün bunların sonucu memlekete karşı korkunç duygularla beslenip vatanımızın hayatına kastettiklerini benim gibi yakından görüp tetkik etmek imkânını ve fırsatını bulmuş olsaydınız bugün burada bana böyle tarizlerde bulunmazdınız. Doğudaki Er-

www.seyhcenter.com

meniler aleyhimize öylesine kışkırtılıyorlarki şayet onlar yerlerinde bırakılmış olsalardı çevremizde canlı olarak bir tek Türk bulmak, bir tek Müslümanın yaşadığını görmek imkânsız olacaktı. Diyarbakır'da bulunduğum zaman süresinde bunların sicillerini inceledim, yaşantılarını takip ettim, düşüncelerini öğrendim. Evlerinde yaptırdığım araştırmalar gayeleri hakkında bana kesin kararlar verme imkânını bahşetti. Bazı evlerde ele geçirdiğiniz silâh ve cephane koca bir orduyu bir anda yok edecek sayı ve vasıflarda idi. Korkunç ve müthiş bir teşkilatları var ve yalnız bulundukları bölgede değil, memleketin dört bir yanına uzanan kolları ile bu teşkilat, serbest bırakıldığı takdirde, çok geçmeden Anadolu'da Türk'ü mumla aramamız gerekecek. Yani ya onlar bizi, ya biz onları... Onlar bizleri yok etmek inancı ve kararı ile şartlanmışlardır. Şayet durum böyle olmamış ve kurdukları teşkilat bölge içinde kalmış bulunsaydı oldukları yerde bastırır ve herhangi bir hadise çıkarmalarını kolayca önlerdik. İyi niyetli kişilere elimizi sürmek aklımızdan geçmezdi. Oysa onların mütecaviz davranışlarıyla bizleri ortadan kaldırmak için hazırladıkları artık gizlenemez hale gelmişti. Yani anlayacağınız, bizleri meşru müdafaa için harekete sevkeden onlardır.

Vaziyet bu merkezde olunca kafamı ellerimin arasına alıp düşündüm. «Hey Doktor Reşit, dedim kendi kendime, ortada iki ihtimal var. Ya Ermeniler Türkleri temizleyecek ve bu memleketi sahip çıkacak veya Türkler tarafından temizlenecekler.»

Bu iki ihtimal arasında müteredditi kalamazdım. İhtimallerden birisini tercih etmek zarureti vardı ve seçimimi yaptım. Türklüğüm hekimliğime galebe çaldı, bu başka türlü olamazdı ve olmadı da, sonunda, «Onlar bizi ortadan kaldıracaklarına biz onları ortadan kaldırmalıyız» dedim.

— Doktor, bu davranışınızdan dolayı vicdanınız sizi rahatsız etmiyor mu? diye sorduğumda bana şu cevabı verdi:

— Etmez olur mu? Fakat ben bu işi şahsi gururumu tatmin veya cebimi doldurmak için yapmadım. Baktım ki vatan

elden gidiyor, milletimin hayrına gözlerimi kapadım ve pervasızca ileri atıldım...

— Ya tarihi mesuliyet?

— Şayet bu hareketimden dolayı tarih huzurunda mesul tutulursam ona da eyvallah. Başka milletlerin hakkımda yazdıkları veya yazacakları benim umurumda değil...

Doktor Reşit Bey sözlerini bitirmişti, sustu, ben de sustum. O devirde Doktor Reşit gibi düşünenler az değildi ne varki devlet ağır şartlar altında tam bir bunalım içinde idi.

Dr. Reşit Bey o devrin bilhassa Trablusgarp'a sürülen ve «Şeref Kurbanları» diye anılan en saf ve idealist gençlerinden idi. Hürriyetseverliği, dürüstlüğü, vefakârlığı, mertliği ile tanınmış ve sevilmişti. Sürgünde mesleği icabı arkadaşlarını devamlı olarak tıbbî kontrol altında tutmuş, onlara ihtimam göstermiş, tedavi etmiş ve dediğim gibi herkes tarafından takdir edilip sevilmişti.

VALİ DR. MEHMET REŞİT BEY'İN HAYATI

1889 yılında İstanbul'da tıbbiyeliler tarafından kurulan ilk adı «İttihad-i Osmani» olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 21 Mayıs 1889 tarihindeki kurucularından biridir. Ohrili Dr. İbrahim Temo, Arapkirli Dr. Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı Dr. İshak Sükuti, Kafkasyalı Dr. Mehmet Reşit Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk dört kurucularıdır.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, kendi hal tercümesinde 1289 sene-i hicriyesinde yani 1873 yılında dünyaya gelmiş ve 1874 yılında Kafkasya'dan bütün ailesi ve aileye bağlı kişilerle Osmanlı topraklarına göç etmiş olduklarını İstanbul'un Beşiktaş semtinde ilk-orta-lise tahsilinden sonra Gülhane Mektebi Tıbbiye-i Askeriyesi'nden, Ulum-u Tabiiyye Şehadetnamesiyle Doktor diplo-

www.seyfcenter.com

ı ası aldığını, Tabip Yüzbaşı olarak Haydarpaşa Hastanesi'ne ılman Profesör Dr. Doring Paşa'nın muavini olarak tayin edil- iğini, 1311 yani 1894 yılında meydana gelen Ermeni hadiseleri olayısıyla, (Ermenilerin Türklerle meskûn köylülerini öldürme- eri, yakmaları hadisesi birinci Sasun isyanı) ordunun doktor htiyacını karşılamak için vazifelendirildiğini, burada beş ay kal- ığını yine Prof. Dr. Doring Paşa'nın talebi üzerine eski vazife- ine döndüğünü, Kastamonu, Ankara vilâyetleri ve etrafında ya- ılacak ilmi bir tetkik için vazifelendirildiğini, böylece ilk defa frengi hastalığının mücadelesinde bulunduğunu, İstanbul'a dön- lükten sonra yaptığı tetkikleri için hazırlamış olduğu raporla- ın neticesini beklerken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensu- u olduğu jurnal edilerek Avrupa'daki Jön Türklerle muha- berede bulunduğu ileri sürülerek tevkif edilip Taşkışla Divanıhar- biyesine sevk edildiğini, bir buçuk ay bir hapis devresinden son- a askeri rütbesinin alınarak Trablusgarp'a sürüldüğünü, 27 Ağustos 1897 tarihinde, 78 vatanperverle beraber, Şeref vapu- ruyla alın yazılarına terk edildiklerini, Trablusgarp belediyesin- de tabib olarak vazifelendirildiğini, böylece diğer arkadaşlarıyla hapishaneye girmediğini ve yaptığı yardım çalışmalarına mukabil rütbesinin tekrar iade edildiğini, orada Meşrutiyet ilânına kadar sürgün kaldığını, 1908 Meşrutiyet ilânından sonra İstanbul'a dönen Dr. Mehmet Reşit Bey 1324 yılında (1908) kolağasına yük- seltildiğini, 1325 yılında da (1909) askerlikten istifa ettiğini kaydeden Dr. Mehmet Reşit Bey sivil hayatta Trablusgarp Hu- mus Mutasarrıfı, İstanköy Kaymakamı, Trabzon vilâyeti Rize Mutasarrıfı, Hüdavendigâr-Karasu Mutasarrıfı, Şark Vilâyetleri Umum Müfettişliği Kâtibi Umumiliği, Diyarbakır Valiliği, 1332 (1916) de, kısa süreler için Basra Valiliği, Bağdat Vali Vekâ- leti, Musul Valiliği, 1333'te (1917) Ankara Valiliğini ifa ettiği- ni mevcut belgelerle anlamaktayız. Vali Dr. Mehmet Reşit Bey büyük bir titizlik içinde günlük notlarını küçük defterlere al-

mıştır. Memleket meseleleriyle ilgili raporları mevcuttur. Ba- lıkesir Reşit Bey Hastanesi onun tarafından kurulmuştur.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey bütün şartlar içinde yüklendiği vazifelerin bütün ağır mesuliyetlerini taşımaktan kaçınmayan bir doktordur.

Hatıralarından anladığımıza göre, Vali Dr. Mehmet Reşit Bey memleketin ıstıraplardan kurtulması hususunda hastalığı teşhis ettiği an, bütün mesuliyeti üzerine yüklenerek kendisine düşen vazifeyi yerine getirme cesaret ve olgunluğa ulaşmış bir tıp ada- mı aynı zamanda bir idareci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin siyasi hayatının en kritik devresi olan 1908 ve 1918 yılları arasında sivil idari vazifelerde bulunan Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, Türkiye'nin parçalanması hususunda asır- larca uğraşan; İngiltere - Rusya - Fransa ve en son da Wilson prensipleriyle Amerika devletlerine yardımcı olan azınlıkların ruhî hastalıklarını teşhis ederken hastalığın en son devresinde en son çaresinde beraber ortaya koymuştur. Ya hastalığı ve has- taları yok etmek veya bütün Türk milletinin ve topraklarının deliler elinde yok olmasını görmek.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, bilim adamıdır. Görüşleri ve tutumu kaypak olamaz ve olmamıştır da. Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in bu tutumu Türkiye Millet Meclisi'ni çocuklarına vatani hizmetlerden maaş bağlarken Büyük Meclis tarafından takdir görmüş ve Atatürk tarafından takdirle anılmıştır. Bu anılara ek olarak Birinci Cihan Harbi sonunda kurulan Tahkik Heyeti' nin vermiş olduğu rapor (General Harbor Raporu adını taşır) ki bir esaslı belge Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in teşhis ve tedbir- lerinde ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Fakat, işte «o» Vali Dr. Mehmet Reşit Bey, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından tevkif edilmiş ve Divan-ı Harbe sevk edilmiş bir kişidir!

Çünkü, Damat Ferit Paşa Hükümeti O'nun mensup oldu- ğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

www.seyfocenter.com

meşrutiyet uğruna çalışmış insanlarını ve hükümetlerini mahkûm etmek istiyorlardı. Bu istekte yatan esas gaye: 1908 Meşrutiyet zihniyetini yok etmek idi.

İttihat ve Terakki ileri gelenleri memleketten ayrılmış, hükümeti düşmüş ve Müttefikler savaşta mağlûp olmuşlardı.

Açık ve gizli anlaşmalarıyla İngiltere - Fransa ve Rusya, Türkiye'yi paylaşmak istiyorlardı. Türk toprakları üstünde yarattıkları hadiselerde kendilerine yardım edenleri kurtarmak hususunda da müşterek çabaları vardı. Tarihi belgelerle sabit olan olayları çıkaran azınlıkları kurtaracaklardır.

Türkiye'nin Birinci Cihan Savaşı mağlûbiyeti Mondros Mütarekesi hükümleri ve etrafının düşmanlar tarafından sarılması ve toprakların yer yer işgal edildiği zamanda geçmiş olaylara suçlu aranıyordu. İstanbul Hükümeti bu hususta esaslı baskı altında idi. Suçlular İttihat ve Terakki, Vali ve Kaymakamları olabilirdi.

İşte Türk idarecilerinden Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey, Yozgat Mutasarrıfı Nusret Bey, Diyarbakır Valisi Dr. Mehmet Reşit Beyler ne güne duruyorlardı. Yakaladılar ve Divan-ı Harbe sevk ettiler. Bunlardan Kemal Bey, Nusret Bey hüküm giyerek idam edilmişlerdir. Vali Dr. Mehmet Reşit Bey tahkikat esnasında hapishaneden kaçırılmış ve sonra intihar etmiştir.

Bütün bir devrin suçlusu onlarmış gibi ve Türkiye'de öteden beri rahat durmadan isyan çıkaranlar suçsuzmuş gibi bir hava içinde tarihin hatasını «Nemrut Mustafa Divân-ı Harbi» kararı yapmıştır.

Bu kararda mahkûm olan ne Kemal ne Nusret ve ne de Vali Dr. Mehmet Reşit Beylerdir. Bu kararda hükümet ve divan kendi kendilerini ve Türk milletini mahkûm etmiştir.

Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in firarını hazırlayanların işi sıkı tutmamaları ve bir takım ihmalleri sonunda asıl gayesi Anadolu'ya geçmek olan Vali Dr. Mehmet Reşit kaçırılma olayı neticeye ulaşmadan tekrar yakalanacağını anladığı an, ailesini

görmek için indiği Beşiktaş semtinin fulya tarlaları arasında da intihar etmiştir.

Günü gününe tuttuğu not defterinin bir kısmı kaybolmuştur. Dört adet defterin iki tanesi de 1960'da kaybolmuştur. Bütün kayıplara rağmen mevcut belgeler çok önemlidir. Gelini Özel Şahingiray tarafından «Bir Vali'nin Not Defteri» adı altında hazırlanmaktadır.

***

Meşrutiyet ilânını izleyen yıllar içinde İttihat ve Terakki'ye karşı beliren muhalefetin başında Türk olmayan mebuslar geliyordu. Bunların körüklediği bir hizip mecliste yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştı. Bu arada Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesinde çıkan bir başmakalesinde Fener patriğine hücum etmesi Rumlarla aramızın açılmasında önemli rol oynadı. Böylece imparatorluğun iç bünyesinde ortaya çıkan sarsıntılar artmış, Rum, Ermeni ve Kürt unsurların baş kaldırmaya başladıkları görülmüştür. Bütün gayretlere rağmen yeni meşrutî yönetimin memlekette bir nevi başıboşluk yaratmasını önleyemedik. Nitekim Rumların ünlü milletvekili Boşo Efendi'nin meclis kürsüsünden hepimizin yüzüne karşı söylediklerinden şu cümleyi unutamadım: «Ben, diyordu Boşo Efendi, Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım...» Düşüncelerini böylece açıklayan adam meşrutiyetin getirdiği meclisin bir üyesi idi. Onu Kozmidiler, Vartekes'ler ve daha başkaları izledi ve İttihat ve Terakki'yi yerin dibine batırdılar konuşmalarında. Görüldüğü gibi muhalefet genişlemeye başlamıştı. Dahiliye Nezareti makamını işgal eden Talât Beyin icraatı şiddetle tenkit ediliyordu. Ardı arası kesilmeyen tenkitler karşısında Talât Beyin bu mevkide göreve devam etmesi imkânsızdı. 1908 yılı 10 Temmuz gününden Balkan Harbine kadar geçen zaman içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi bir parti hüviyeti içinde kendisinden beklenen icraatı yapamadı ise bunun nedenlerinin ön sırasında bir an için başını dinlemeye vakit ve fırsat bulamamış olması gelmekteydi.

Diğer taraftan devlet idaresinde tecrübe sahibi olduklarına

www.seyfcenter.com

andığımız için sadrazam sıfatıyla iş başına getirdiğimiz eski politikacılardan bazıları, örneğin Sait Halim Paşa, Kâmil Paşa... türlü gayeler ve gaileler arasında yararlı bir faaliyet göstermeyi başaramamışlardı.

İttihat ve Terakki çekilmek zorunda kalınca meşhur Büyük Kabineyi iktidar mevkiinde gördük. Ne varki o zamana kadar iş işten geçmişti. İçin için hazırlık yapan küçük Balkan devletleri bizim bu iç huzursuzluk ve dağınıklığımızdan, Avrupa temsilcilerimizin gafletinden yararlanarak aralarında anlaşmayı bulmuştu. Dört küçük devlet bu arada işbirliği yaparak bize cephe aldılar ve açtıkları savaş sonucu üç hafta gibi kısa bir süre içinde Rumeli'yi kaybettik. Bu savaş bizi daha da müşkül duruma soktu ve Çatalca hattına kadar gelen Bulgar ordusu ile çok ağır şartlar altında anlaşma imzalamak zorunda kalmıştık. Fakat aradan çok geçmeden Bulgarlarla Sırplar bıraktığımız büyük mirası paylaşmak isterken anlaşmazlığa düştüler. Sırp ordusu Makedonya'ya girerken Romen orduları da Dobruca'yı işgal etti.

Bütün bu hengame içinde bizim gayemiz daha doğrusu yapacağımız en doğru şey Edirne şehrini kurtarmaktı. Böylece Midye - Enos hatları arasında sıkışan Avrupa hududumuzu Meriç'e kadar genişletmiş olacaktık.

Talât, her şeye rağmen bu düşünceyi oluşturmak için çaba sarfediyordu. Fakat dağılmış, bitkin hale gelmiş bir ordunun kılıç artıklarıyla Edirne'yi geri almak hem çok tehlikeli hem de sonsuz bir macera olarak görünüyordu. Talât bu kanaate iştirak etmiyor, Edirne'nin ne pahasına olursa olsun alınmasında direniyordu. Bu konuda düşüncelerini şöyle özetliyordu: «Bir kere Edirne'yi alırsak bizi kimse oradan çıkaramaz!» Enver de aynı fikirde idi. Bütün bu olan bitenler karşısında Avrupa kuşku içinde bekliyordu. Meşrutiyetin ilânı Avrupalıların hoşuna gitmemişti. Demokrasinin Türkler arasına yerleşmesi ile yine karşılarına dev bir devlet çıkmasından korkuyorlardı. Bu noktadan hareket ederek Balkan Savaşının sonunda durum aleyhimize tecelli edince onlar da celallendiler ve «Salibin girdiği yere hilâl giremez» düsturunu ortaya attılar. Bu bakımdan Talât'ın Edirne'yi geri almak için yapmayı tasarladığı hareket çok tehlikeli bir girişim olacaktı.

Her şeye rağmen bu savaşa girildi ve Enver emrindeki kuvvetlerle, Bulgar kıtalarını püskürterek Gelibolu istikametinde taarruza geçen Fethi Bey kuvvetleriyle birleşip Edirne'ye yürüdü. Bu Edirne ki Şükrü Paşanın elinde bir avuç askerle tam 155 gün direnmiş, fakat sonunda kahramanca bir savaştan yenik çıkarak teslim olmak zorunda kalmıştı. Şehri savunan Şükrü Paşa «Edirne Müdafii» olarak tarihimize ismini yazdırmıştır.

Enver'in ordusu birkaç gün süren savaştan sonra Edirne'ye girdi ve bu güzel şehrimizi düşmanların elinden kurtardı.

Ordumuzun Midye - Enos hattına çekilmesinde direnen büyük devletlerin hükümeti zorlaması Talât'ın cesaretini kıramamıştı. En çok Ruslardan çekindiği halde Petersburg sefirimiz vasıtasıyla verilen notaya karşı sert bir eda ile «Bu notayı harbiye ve bahriye nazırlarıyla birlikte tetkik ettikten sonra cevap verebilirim» tarzında bir tehdit savurmuştu. Askeri bir müdahalenin belki Avrupa'da bazı vahim hadiselere sebebiyet verebileceğini düşünerek işin daha ileri gitmesini doğru bulmamıştı.

İSTANBUL'DAKİ AYAKLANMA VE HAREKET ORDUSU

Selânik'te Müftüzade İbrahim Beyin konağında bulunduğum sırada 31 Mart hadisesini öğrendim. Bir sabah beni erken uyandırarak, «Sizi telgraf memuru görmek istiyor» dediler. Merak etmiştim bu saatte telgraf memurunun beni rahatsız etmesini. Hayırdır inşaallah diyerek kalktım, sırtıma bir hırka geçirdim. Herhalde çok önemli bir hadise cereyan etmiş olacaktı.

www.seyfocelter.com

Aşağı indim, telgraf memuru tanıdığım bir gençti. Vakitsiz rahatsız ettiği için özür diledikten sonra dün akşamdan beri İstanbul'dan bir tek telgraf alamadıklarını, sorulan şeylere cevap verilmediğini, yani İstanbul ile Selânik arasında hatların işlemediğini söyleyip, «Herhalde olağanüstü birşeyler oluyor ki bu kadar uzun süre hatlar çalışmıyor» dedi.

Hakikaten önemli bir olaydı bu; zira bugüne kadar hiç böyle bir kesinti olmamıştı. Memur gittikten sonra derhal giyindim ve doğruca cemiyet merkezine gittim. Oradaki arkadaşlara telgraf memurunun anlattıklarını ilettim. Hepsi de sabahın erken saatinde yataklarından kalkıp buraya gelmiş olmanın verdiği heyecan içinde İstanbul - Selânik arasındaki irtibatın kesilmesine bir anlam veremediler.

Ne yapacaktık? Neden kesilmişti İstanbul ile bağlantımız? Başkentte neler oluyordu? Bütün bu suallere cevap bulabilmek için arkadaşlarla yaptığımız görüşmeler sonunda benim telgrafhaneye gidip Edirne Valisi Reşit Paşa ile telgrafla konuşmamı istediler. Reşit Paşaya güvenimiz büyüktü. Kendisini Serez mutasarrıflığından Edirne valiliğine biz tayin ettirmiştik. Bu bakımdan bizlere karşı daima iyi davranmıştı. Verdiğimiz karar gereğince telgrafhaneye gittim ve makine başında Reşit Paşayı bulduranak görüşmeye başladım. Selânik'teki durumu anlattım ve, «Olan bitenlerden haberiniz var mı?» diye sordum. Paşa telgraf görüşmelerinin kesildiğini bildiğini ve Edirne'nin de aynı durumda olduğunu söyledi.

— Dün akşamdan beri biz de bir tek telgraf alamadık. Kulağımıza bazı rivayetler geldi, fakat işin esasını henüz anlayamadık, dedi.

Anlaşılan Rumeli'nin büyük merkezleriyle hatlar kesilmişti. Paşa da tereddütte olduğunu gizlemedi. Kendisine İstanbul ile bağlantı kurulması için her çareye başvurulmasini söyledikten sonra herhangi bir haber alabilirlerse bize de iletmelerini rica ettim.

Durum böyle olunca biz merkezde toplu halde beklemeye başladık. Elimizden hiçbir şey gelmiyordu ve merak son haddini bulmuştu. İstanbul'dan haber almanın bir tek yolu vardı: O da öğleden sonra gelecek olan İstanbul treni idi. Esasen Paşaya bu trenden çıkanlardan bir haber alırsam kendisine bildireceğimi de söylemiştim. Öğleden sonra tekrar telgrafhaneye gittim ve Reşit Paşayı arattım. Paşa makine başına geldiğinde bana şu haberi verdi:

— İstanbul'da askeri isyan var. Mektepli zabitleri ve bir takım masum kişileri sokaklarda öldürüyorlar, şeriat istiyorlarmış...

Telgrafhaneden ayrıldıktan sonra derhal Akaretler'deki askeri kulübe gittim. Heyecanım son haddini bulmuştu. Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşayı buldum ve kendisine sabahtan beri öğrendiklerimi birer birer anlattım. O da heyecanlanmıştı ve derhal maiyet erkânı harbiyesini yanına davet ederek onlarla uzun uzun görüştü. Görüşmeler sonunda aldıkları karara göre yeterli miktarda kuvvet hazırlayarak İstanbul üzerine yürümek en doğru davranış olacaktı. İstanbul'daki hareketin bir irtica ayaklanışı olduğu belli idi ve en kısa zamanda bastırılması için gerekli önlemlerin alınması zorunluydu.

Kısa zamanda hazırlanan askeri kuvvetin ismi «Hareket Ordusu» olarak kabul edildi. Bu askeri birliğin başı harbiye reisi Rahmi Bey'in kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa olup yardımcısı da Mustafa Kemal Beydi.

Ne varki içimde garip bir tereddüt vardı. Edirne'den hareket edecek olan ordu birliklerinden emin olmamız gerekiyordu. Zira Selânik'ten İstanbul'a gönderilecek kuvvetlerin arkasından gelecek olan Edirne ordusu fikir değiştirip herhangi bir ters girişime yeltenecek olursa mahvolurduk. Böyle bir felâket olasılığını ön plâna alarak bunu önlemek için Edirne'ye gidip durumu tetkik etmek istedim. Derhal yola çıktım ve Edirne'ye vardığımda hemen Reşit Paşayı buldum. Kendisi son derece he-

www.seyfcenter.com

ye canlı idi. Düşüncelerimi kendisine anlattım. O da makûl karşıladı ve derhal il jandarma kumandanını yanına çağırtarak şu talimatı verdi:

— Selânik'ten şimdi gelen Serez Milletvekili Mithat Şükrü Bey ile görüşün, sonra da kendisini erkânı harbiyeye götürün. Mithat Bey Selânik'ten hareket edecek kuvvetlerin yol boyunca herhangi bir mukavemete maruz kalıp kalmayacağı konusunda endişelidir. Böyle bir olanak var mı? Bunları iyice tetkik edin ve en kısa yoldan durumu bana bildirin.

Jandarma kumandanı ile İkinci Ordu erkânı harbiyesinin bulunduğu binaya gittik. Selâhiyetli kumandanlarla, ki bunların arasında İsmet Bey (İnönü) de vardı, meseleyi görüştük. Bana Hareket Ordusunun yolda herhangi bir taarruza veya mukavemete uğramayacağına dair garanti verdiler ve beni ikna ettiler. Bu konuda aldıkları karar Selânik kuvvetleri müşkül durama düşecek olursa Edirne ordusunun yardım edeceği yolunda idi, bunda kararlı olduklarını bildirdiler. Böylece verilen garantiyi derhal telgraf ile Selânik'teki arkadaşlara bildirdim. Hakikaten Hareket Ordusu yol boyunca hiçbir zorlukla karşılaşmadı. Bu ordunun İstanbul'a gelişi, Yeşilköy'de toplanan Mebusan ve Ayan meclislerinin görüşmeleri ve aldıkları kararlar, Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılışı, tarih kitaplarının ayrıntılarıyla kaydettiği olaylardır. Ben burada yalnız bir tek noktaya temas edeceğim:

Sultan Hamid'in halli işini görüşmek üzere yapılan toplantıya reislik eden Sait Paşa'nın «Hal maddesi» hakkında ağzından tek bir kelime çıkmayışı dikkati çekmişti. İhtiyar vezir herkese ayrı ayrı fikrini sormuş, söylenenleri dinlemiş, fakat kendisi kişisel görüşlerini açıklamamıştı.

Tahttan indirilen Abdülhamid'in İstanbul'da kalması merkezi umumi tarafından münasip görülmemiş ve devamlı olarak göz hapsinde tutulması kararına varılmıştı.

Tahttan indirilen Abdülhamid önceleri Çırağan sarayında

kalmak istediğini bildirmişse de yukarıda da bahsettiğim gibi, onun İstanbul'da kalmasının doğru olmayacağı kanısına varan merkezi umumi düşük padişahın Selânik'e gönderilmesini istemişti. Böylece bir gece yarısı sarayın dış kapısına getirilen arabalarla Abdülhamid, erkânı, şehzadeler, kızları, bazı kadınlar olduğu halde Sirkeci'ye götürülüp orada bekleyen özel bir trenle Selânik'e hareket ettiler. Bütün kadınlar ve kızları bilâhare evlenmek bahanesiyle İstanbul'a gelmişlerse de Selânik'te Alatini köşkünde ikamet ettirilen Abdülhamid orada kalmış, ancak 1912'de Selânik'in düşman kuvvetleri tarafından işgalinden hemen önce İstanbul'a gönderilmişti.

Abdülhamid'in Selânik'e gidişine dair bir hatırayı burada nakletmek isterim. Aşağıda anlatacaklarımı Abdülhamid'in çok sevdiği kızı eski sultanlardan Şadiye hanımdan dinlemiştim. Düşük padişah Selânik'e gitmek üzere Yıldız sarayında hazırlıklarını yaparken (kendisine istediği eşyaları alabileceği bildirilmişti) kızı Şadiye hanımı yanına çağırtmış ve şöyle demiş:

— Kızım şu çantayı al, iyi muhafaza et ve dikkatli ol...

Şadiye hanım bu çantada ne bulunduğunu bilmiyorsa da, babasının bu kadar önem vermesinden çantada ilâçları bulunduğu düşüncesiyle onu bir an yanından ayırmamıştı. Hatta trende bu çanta devamlı olarak Şadiye hanımın kucağında kalmıştı. Selânik'e gelip kendilerine ayrılan köşke yerleşirlerken Şadiye hanım çantayı babasına iade etmiş. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Balkan Harbi nazik bir devreye girip Yunan ordusu Selânik'i işgal etmezden evvel Abdülhamid İstanbul'a nakledilerek orada ikameti münasip görülmüştü. Bu dönüş için Alman İmparatoru tarafından Selânik'e gönderilen «Lorelei» yatına bindirilen Abdülhamid alelacele İstanbul'a gönderildi. Abdülhamid henüz Alatini köşkünde bulunduğu sıralarda gelinlik çağları yaklaşan kızları Şadiye ve Ayşe'yi münasip birer koca bulup bir an evvel evlendirmek endişesinde imiş. Selânik'te mahpus hayatı sürdürdüğü 1912 yılı ekim ayı içinde kızlarına koca na-

www.seyfocenter.com

ıl bulsun. Kimse ile temas ettirilmiyor, ancak çok yakınlarının ziyaretine izin veriliyordu. Bu durum karşısında düşük padişah kardeşi Sultan Reşat'a başvurarak her iki kızının da İstanbul'a alınmasını istemiş. Sultan Reşat da bu ricayı kabul ederek kızları yanına getirtmiş. Yukarıda bahsettiğim gibi Selânik'in Yunanlılar tarafından alınmasından önce Abdülhamid de İstanbul'a getirilmiş ve Beylerbeyi sarayında yaşaması sağlanmıştı.

Günlerden bir bayram günü idi. Şadiye Hanım babasını ziyaret etmek arzusunu göstermiş ve aldığı izin ile Beylerbeyi sarayına gitmişti. Sultan Hamid hepsinden fazla sevdiği bu nazlı kızını bağrına basıp kucakladıktan, hal ve hatır sorduktan sonra, artık evli bulunan kızının mutlu olup olmadığını öğrenmek ister. Şadiye hanım da bizzat görüp evlendiği kocası Fahir Beyden bahsedip mutlu olduklarını söyler. Bundan sonra baba kız havadan sudan konuştukları sırada Abdülhamid birden hatırlamış gibi yerinden kalkıp şöyle der:

— İyi ki hatırladım. Sana hoşuna gidecek bir şey anlatayım. Her zamanki gibi elleri arkasında odada bir aşağı bir yukarı dolaşırken şunları söyler:

— Ben bir zamanlar bu sarayın bahçesinde birkaç ananas ağacı yetiştirmiştim. Aradan zaman geçtiği için bu ağaçları unuttum. Bu defa kader beni tekrar bu saraya getirdiği zaman diktiğim ananas ağaçlarını hatırlayıp bahçıvanı çağırttım ve ona ağaçlar ne oldu diye sordum. Bahçıvanbaşı ağaçların durduğunu fakat meyve vermediğini söyledi. Kendisine ağaçları aşılamasını ve böylece belki meyve vereceklerini söyledim. Bahçıvanbaşı derhal faliyete geçip dediğimi yaptı. Ve öyle iyi baktıki ağaçlara, bir süre sonra bu ağaçlardan birkaç meyve almak mümkün oldu. Geçenlerde bunlardan birkaç tanesini koparıp bana getirdi. Ben de senin ananası çok sevdiğini bildiğimden bir tanesini sana ayırdım, dur getireyim.»

Şadiye hanım her ne kadar yorulmamasını, zahmete lüzum olmadığını söylemişse de Abdülhamid onu dinlememiş ve oda-

dan çıkmış. Yarım satten fazla bir zaman sonra Şadiye hanım babasını merak edip, ne yaptığına bakmak istediği sırada o içeri girmiş ve elindeki büyücek bir paketi kızına uzatarak:

— Al kızım, bilhassa senin için ayırdım, afiyetle ye. Fakat eve gidene kadar sakın paketi açayım deme, hem paketi açtığın zaman yanında kardeşlerinin bulunmamasına dikkat et. Sonra onlar da istemeye kalkarlar. Para ile tedarik edilecek bir şey olmadığından onlara veremeyeceğim için üzülürüm, demiş.

Şadiye hanım babasına teşekkür edip elindeki paketi almış ve bir müddet daha yanında kalıp konuştuktan sonra Erenköy'de kocası Fahir Beyle beraber oturduğu kayınvalidesinin evine gitmiş. Ev halkı kendisini sofrada bekliyormuş. Geciktiği için merak etmişler, Şadiye hanım sofraya otururken elindeki paketi gösterip:

— Babamın hediyesi, geç kalışımın sebebi bu pakettir, demiş.

Ev erkânı merakla Şadiye hanımın etrafında toplanıp paketin açılmasını istemişler. Kayınvalidesi, «Aman kızım, ben pek sabırsızımdır, aç şunu da nasil bir şeymiş bir görelim hele!» demiş ve öyle ısrar etmişler ki Şadiye hanım daha fazla direnemeyip paketi masanın üzerine koymuş ve açmış. Kâğıtların arasından kocaman bir ananas çıkmış, fakat birde ne görsünler, ananasın içi çakıl taşı gibi mücevher ile dolu. Herkeste bir şaşkınlık, kimse konuşamaz olmuş. Bu nasıl ananastı? Şadiye, ananasın içinden çıkan kıymetli taşları avucuna boşaltmış ve herkesin şaşkın bakışları altında uzun süre konuşmadan ve bir hareket yapmadan öyle kalmış.

Şadiye hanım ikinci defa babasını ziyarete gittiği zaman ananasın hikâyesini anlatıp paketi açtıkları sırada nasıl şaşkınlık içine düştüklerini uzun uzun hikâye etmiş. Şadiye hanım bunları anlatırken Abdülhamid kızının lâfını kesip şöyle demiş:

— Hatırlarsın hani Selânik'e giderken trene binmezden

www.seyfocenter.com

önce, «Bunu iyi sakla» diye sana bir çanta vermiştim. İşte senin ananasın içinden çıkanlar o zaman bu çantada idi.

Baba kız gülüşmüş ve kucaklaşmışlar. Şadiye hanım bu mücevherleri kocası Fahir Bey ölüp kendisi de hanedanın diğer üyeleri ile birlikte memleketi terkettiklerinde Avrupa'da parasız kaldıkça satıp geçindiğini dönüşte bana anlatmıştı.

Şadiye hanımın Fahir Beyle evlenmesi şöyle olmuştu: İttihat ve Terakki hükümeti sarayı avucunun içinde tutabilmek için sultanların kocalarını seçmeyi doğru bulmuş ve bu düşüncenin ışığı altında Enver'i Naciye hanım ile evlendirmeyi münasip görmüştü. Aynı düşüncelerle Şadiye hanımı da Fahir ile başgöz etmeyi düşünmüştü. Bu arada Hafız Hakkı Bey de başka bir sultanla evlendirildi. Anlaşılacağı gibi bu evlenmelerin hepsi siyasi maksatlarla tertiplenmişti. Bu arada Enver evlenmeden önce Naciye sultanı hiç görmemişti. Fahir'in evlenmesi ise böyle olmamıştı. Onların birleşmesi hemen hemen bir aşk hikâyesi idi.

Şadiye hanım daha Selânik'te iken yeğenim Fahir'in fotoğrafını bir yerde görüp pek beğenmiş ve yanındakilere, «Ah, kocam böyle yakışıklı olsa. Kabil olsa da beni Fahir Beye verseler» demiş.

Fahir o zaman hem çok genç, hem de son derece yakışıklı bir delikanlı idi. Onu bir gören bir daha görmek için can atardı. Şadiye hanım bir süre Fahir'den haber beklemiş, bakmış ki ses çıkmıyor, sağa sola başvurup bir takım kimseleri aracılıkla görevlendirip oraya buraya göndermeye başlamış. Nihayet iş Fahir'in kulağına kadar gitmiş. Ben şahsen bu evlenmeye taraftar değildim. Bir gün Fahir, Fındıklı'daki meclis binasına geldi. Beni buldu ve bir kenara çekip şöyle konuştu:

— Beni alelacele damat yapmak istiyorlar, siz bu işe ne dersiniz?

Ona düşüncelerimi açık açık söyledim. Saray çevresinin

onun gibi gençlerin hoşlanacağı yer olmadığını anlatmaya çalıştım. Ve sonunda:

— Beni dinlersen evlenme, dedim.

Fahir bir süre düşündükten sonra şöyle konuştu:

— Demek siz münasip bulmuyorsunuz, o halde derhal kendilerine red cevabını vereyim...

Biz meclis koridorunda böyle konuşurken Talât geldi ve her zamanki neşeli haliyle:

— Siz, böyle amca yeğen başbaşa verip gizli gizli neler konuşuyorsunuz? Biz de bilelim anlatın bakalım, dedi.

Fahir sıkılgan: «Hiç, dedi, amcamı görmeye gelmiştim de...» Talât meseleyi biliyordu ve bizim böyle konuşmamızın nedenini anlamıştı bile. Fahir'e dönüp o zeki bakışlarını delikanlının gözlerine diktikten sonra bana hitaben:

— Çocuğu galiba sen caydırıyorsun anladığım kadarı ile.

Sonra koluma girip koridorun bir ucuna götürdü ve şöyle konuştu:

— Canım, neden mani oluyorsun bu işe... Anlamıyor musun, Fahir üzülüyor.

Ben ne söyleyeceğimi şaşırmıştım. Talât'ın alaycı bakışları karşısında biraz evvelki ısrarımda inat edemedim ve şöyle dedim:

— Vallahi bilemem, Fahir illa olsun diyorsa kendi bilir, bana laf düşmez, o zaman...

— Yahu bırak evlensinler, biz böyle münasip gördük.

Talât böyle ısrar edince baktım Fahir de hevesli, ben de sesimi çıkartmadım.

Yedi sekiz sene bir arada yaşadılar, fakat Fahir bir türlü umduğu saadete eremedi. Erenköy'deki köşkte bir gece verilen ziyafette siyah havyardan zehirlenip birkaç gün içinde öldü. Şadiye Sultan da bir müddet sonra hanedan mensuplarıyla Avrupa'ya sürgün edilince orada bir Avrupalı ile evlendi. Fahir'den

www.seyfi.center.com

olan kızı tahsilini Fransa'da yaptı ve kendisi gibi tahsilini tamamlamak için oraya gelen Amerikalı bir çiftçi çocuğu ile evlenip Amerika'ya gitti. Şadiye hanım ise çıkan af üzerine memlekete dönmüştür.

BABIÂLİ BASKINI

Bu tatlı acı hatıraları bir yana bırakıp biz yine geriye dönelim.

Babıâli baskınındaki benim rolüm, merhum Mahmut Şevket Paşaya bu baskın için bütün hazırlıklarımızın tamamlandığını haber vermek ve aramızda kararlaştırıldığı üzere sadrazamlığı kabul ettirmekti. Beni cemiyet vazifelendirmişti. Enver'in Babıâli'ye bir baskın yapacağını ilk defa ben haber vermiş oluyordum. Mahmut Şevket Paşa çok müteredditi görünüyordu. Bana, «Fakat bu çok tehlikeli bir iş» dedi. Ben kendini ikna etmeye çalışarak şöyle cevap verdim:

— Paşam, ne kadar tehlikeli olursa olsun herhalde «Hareket Ordusu» kadar tehlikeli değildir, dedim.

Ne varki o ısrar ediyor ve ileriye dönük fikirler yürütürken:

— Teşebbüs muvaffak olmazsa bizim için netice çok vahim olur, diyordu.

Ben yine ısrar ettim ve bütün hazırlıklarımızın tamamlandığını, her türlü tedbirin alındığını, hiçbir şeyin tesadüfe bırakılmadığını anlattım ve sonunda şöyle dedim:

— Kâmil Paşayı istifa ettirerek sizin sadaret makamına getirilmeniz cemiyetimizde kararlaştırılmıştır Paşam!..

Mahmut Şevket Paşa odanın içinde mahmuzlarını şakırdatarak bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, bir türlü kararını veremiyordu. Bu dolaşması esnasında durmadan mırıldanıyordu. Bana

yaklaştığı zaman neler söylediğini işitiyordum. Tekrarladığı cümle şu idi: «Ya bir aksilik olursa... Ya ummadık, beklenmedik bir hadise zuhur ederse...»

Tereddüdünü yenmesi için elimden geleni yapıyor ve dilim döndüğü kadar onu ikna etmeye çalışıyordum:

— Paşam, merak etmeyin her şey düşünüldü ve programlandı. Hatta Babıâli'nin telefonlarını dahi keseceğiz, böylece kimsenin karşı koymaya imkânı olmayacak...

Uzun uzun düşündü, kafasında ölçtü biçti nihayet «Allah muvaffak etsin!» diyerek sadrazamlığı kabul ettiğini bildirdi. Rahat bir nefes alabilmiştim. Zira kabul etmeseydi işi baştan organize etmek gerekecekti. Her ne hal ise bu cevabı aldıktan sonra Paşanın yanından ayrılıp merkezi umumiyeye dönerek arkadaşlara Mahmut Şevket Paşa ile yaptığım konuşma ve aldığı kararı ayrıntılarıyla anlattım.

Baskın herkesin bildiği şekilde cereyan ederek başarı ile sonuçlandı. Bu arada benim yanımda olan Mustafa Necip, Nâzım Paşanın yaveri tarafından bir tabanca kurşunu ile vurulup öldüğü zaman karşılık vermek için çıkardığı tabancayı ateşleyecek vakit bulamamıştı. Ben de yerde yatan Mustafa Necip'in tabancasını hatıra olarak almış ve saklamıştım. Bu arada onu vuran Yaver de bir kurşunla öldürülmüştü. Bu patırtı arasında Nâzım Paşa da öldürülünce Talât yanıbaşımda şöyle bağırdı:

— Bir tabancanın daha patladığını duyarsam burayı terkederim.

Onun kararlı sözleri üzerine ortalık bir anda sükûna kavuştu ve bu olaydan sonra Mahmut Şevket Paşa kabinesi iş başına geldi.

Rahmetli Paşa sonradan hayatına malolacak bu mevkiin kendisine neler hazırladığını garip bir içgüdü ile hissetmiş olacak ki olumlu cevabını vermek için uzun uzun düşünmüş ve karar vermekte çekingen davranmıştı. Zavallı Mahmut Şevket Paşa Beyazıt Meydanında Topal Tevfik ve arkadaşları tarafın-

www.seyfocenter.com

-Teşkilât-ı Mahsûsa Dairesi'nin ilk teşkili, 17 Teşrin-i sani 329/30 Kasım 1913.

-Süleyman Askerî Bey'in Irak'a azimeti, Teşrin-i evvel 330/ Ekim 1914. (Nihayesi).

-Halil Bey'in Yanya Kuvve-i Seyyâresi emrine hareketi, 2 Kânun-i evvel 330/ 15 Aralık 1914.

-Cevad Bey'in infikâkı, Mayıs 331/ Mayıs 1915.

-Ali Bey'in kassam olması, Mayıs 331/ Mayıs 1915.

-Ali Bey'in hastalanması, 24 Teşrin-i evvel 34/24 Ekim 1918.

-Ali Bey'in vefatı, 31 Teşrin-i evvel 34/31 Ekim 1918.

-Miralay Hasan Tursun Bey'in memuriyeti, 31 Teşrin-i evvel 34/31 Ekim 1918.

-Dairenin ilgası ,15 Teşrin-i sani 34/15 Kasım 1918.

-Dairenin tâkib-i muamelâtına memur Kaymakam Hüsameddin Bey'in memuriyeti, 5 Kânun-i evvel 34/5 Aralık 1918.[138]

Tercüme ve Telif Şubesi

Müdür:

Piyade Binbaşı Ali Rıza Bey; muvakkâten Seyyid Hazretleri mihmandarlığındadır.

Urduca, Afgan, Beluc, Hind Lisanları Masası; Sivil Abdurrab Bey, bu kere Avrupa'ya.

Arabca Lisanı Masası; Sivil Şeyh Hızır Efendi, bu kere Avrupa'ya.

Arabca, Türkçe Lisanları Masası; Sivil Şeyh Mehmet Efendi.

Türkçe, Arabca, İngilizce, Fransızca Lisanları; Süvari Mülazım-ı Evvel Yusuf Efendi, bu kere Avrupa'ya.

Türkçe, Fransızca Lisanları Masası; Levazım Zabıt namzedi Hami Efendi, muvakkaten Bahriye Nazırı hidmetine.

Almanca Lisanı Masası; Nefer Ziya Efendi.

Türkçe, Fransızca, İngilizce Lisanları Masası; Nefer Ferid Efendi.

Hind, Mısır, Afgan, Arabistan Şubesi

Müdür;

Doktor Fuad Bey, bu kere Avrupa'ya.

Afgan, Hindistan Masası; Sivil Abdurrab Bey, bu kere Avrupa'ya.

Mısır Masası; Süvari Mülâzım-ı Evvel Yusuf Efendi, bu kere Avrupa'ya[139]

Şark Şubesi

138 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (*ATASE*), Klasör (K.) 1846, Dosya (D.) 79, Dolap (Dlp.) 140, Fihrist (F.) 13-4.

139 *ATASE*, K.1846, D.79, Dlp.140, F.13-5.

Müdür;

Piyade Yüzbaşı Mehmed Nuri Efendi.

Fahri Müdür; Köprülüzade Fuad Bey.

İran Masası; Jandarma Yüzbaşı Süheyl Efendi.

Kafkas Masası; Süvari Mülazım-ı Evvel Adnan Efendi.

Kırım Masası; Süvari Mülazım-ı Evvel Rıfat Efendi.

Türkistan, Şimal Türkleri Masası; Piyade Yüzbaşı Süleyman Efendi.

Neşriyat ve Matbuat Tevzî Masası; Süvari Mülazım-ı Sani Sabri Efendi.

Daire Mihmandarı; Piyade Yüzbaşı Sadeddin Efendi.

Daire Mihmandarı; Kemal Efendi (Yemen'e gidecek heyete dahildir).

Daire Mihmandarı ve Tercüman; Salim Efendi (Zabit Vekili).

Afrika-yı Şârkî, Afrika-yı Garbî, Sevkiyat, Umur-ı Takibiye, Muamelât-ı Zatiye, Kurye Şubesi

Müdür;

Süvari Kaimakamı Hüsameddin Bey.

Afrika-yı Şârkîye Masası; İhtiyat Hesab Memuru Vekili Nuri Efendi.

Afrika-yı Garbî Masası; Bu dahi.

Sevkiyat Masası; Serçavuş Muavini İlhami Efendi.(Hastanede)

Kurye Masası; Sivil Tayyib Efendi ve Nefer Dürrî Efendi.

Ûmûr-ı Takibiye Masası; Serçavuş Muavini İhsan Efendi ve Takımbaşı Salih Efendi.

Muamelât-ı Zatiye Masası; Nefer Hidayet Efendi (Hastadır)[140].

Evrak ve Dosya Şubesi

Müdür;

Piyade Kıdemli Yüzbaşı Muhtar Efendi.

Rumeli Şubesi

Piyade Yüzbaşı Fuad Efendi*.

Muhasebe Şubesi

Müdür;

Piyade Kıdemli Yüzbaşı Ali Rıza Efendi.

Muhasebe Katibi; Nefer Celal Efendi[141].

140 *ATASE*, K.1846, D.79, Dlp.140, F.13-6.

* Piyade Yüzbaşı Fuad Efendi için ayrıca şu bilgiler verilmiştir: "Müddet-i medîdeden beri Karargâh-ı Umûmî İstihbârât Şûbesi Müdîri Kaymakam Seyfi Beyle temâs etmektedir. Son zamanlarda Kaymakam mîr-i mûmâ-ileyhden aldığı talîmât üzerine Umûr-ı Şarkiyyede esâmisi mezbut ba'zı milis zâbit ve küçük zâbitanla birlikde mahrem bir me'muriyetle hareket etmiştir."

141 *ATASE*, K.1846, D.79, Dlp.140, F.13-7.

www.sevfocenter.com

Od ıcı; Sivil Talib Ağa.
Ka ucu; Nefer Ahmedoğlu İsmail (Şam).
Em ir Neferi; Nefer Ahmedoğlu Salih Mehmed (Drama).
Em ir Neferi; Nefer Celaloğlu Bahaddin (Manastır).
Em ir Neferi; Nefer Ahmedoğlu Cemal (Dersaadet,hastadır).
Em ir Neferi; Nefer Yusufoğlu Abdulhak (Priştine).
Po ta Neferi; Nefer İbrahimoğlu Hakkı (Koçhisar).
Po ta Neferi; Nefer Alioğlu Süleyman (Selle).
Po ta Neferi; Nefer İsmailoğlu Ahmet (Tirebolu).
Po ta Neferi; Nefer Hasanoğlu Sadık (Afyonkarahisar).
Po ta Neferi; Nefer Mustafaoğlu Ahmed (Beyşehir, hastahanededir).
Se kiyat Neferi; Nefer Mehmedoğlu Elmas (Trablusgarb).
Se kiyat Neferi; Nefer Abdullahoğlu Hacı Abdullah (Trablusgarb).
Se kiyat Neferi; Nefer Selimoğlu Tebuni (Trablusgarb).
Al ı Çavuşu, Tabur Çavuşu; Yusufoğlu Ahmed (Tavas).[142]

Te kilât-ı Mahsûsa yaklaşık beş senelik süre içinde oldukça ciddî ve kayda de er bir çok faaliyet gerçekleştirmiştir. Kendine özgü yöntemleri ve imkânla ı kullanarak gerek yurt içinde gerekse yurt dışında devletin bekası için yaptığ ı çalışmalar, zaman zaman tartışılmışsa da günün şartlarını dikkate aldığım z takdirde önemli işler yaptığı görülür.

Mo ndros Mütarekesi'nin imza edilmesiyle birlikte fiilen sona eren İttihat ve Te akkî Hükûmeti yerine; Müşir Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti kurulmuştu. İş alci devletler, sömürgelerinde Teşkilât-ı Mahsûsa'nın faaliyet gösterdiğini ö renmişler, İstanbul Hükûmeti'ne baskılarını artırmışlardı. Teşkilatın bir an evvel lağv edilerek silah ve cephanesinin işgalci devletlerinin temsilcilerine teslim edilmesini bizzat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa emretmişti.[143]

Te kilâtın tasfiyesi için Erkân-ı Harp Miralayı Hasan Tosun Bey görevlendiriln işti. Ancak bu işin hiç de kolay olmayacağı âşikârdı. Bir müddet sonra Hasa Tosun Bey'in işin altından kalkamayacağı anlaşılınca, bu işle ilgili olarak s n Reis Hüsamettin Bey tekrar göreve getirilmiş ve gerekli hazırlıklar yapıl rak prosedür tamamlanmış, işgalci devletlere verilmesi gereken silah ve ce hanenin bir kısmı teslim edilmiş, büyük bir kısmı ise çeşitli yollarla Anad lu'ya kaçırılmış ve evraklar da yakılarak imha edilmiştir. Çalışanların bir kı mı Avrupa'ya gönderilmiş[144], bir kısmı da Millî Mücadele taraftarı ola-

142 AT ISE, K.1846, D.79, Dlp.140, F.13-8.
143 Er ürk, *İki Devrin Perde Arkası* ..., s.214.
144 Te kilat-ı Mahsusa'da çalışanlardan; Abdurrab Bey, Süvari Mülazım-ı Evvel Yusuf Efendi,

rak farklı isimler altında kurulan teşkilâtlarla İstanbul–Ankara arasında çalışmalara katılmışlardı.[145]

a) Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Vilâyât-ı Şârkîyye Misyonu

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi gerçekte sonun başlangıcıydı. Bu durum büyük devletlerce de böyle kabul edildiğinden Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını beklemeden kendi aralarında topraklarının paylaşılması için birtakım görüşme ve anlaşmalar yapmışlardı. Ayrıca siyasî ve ekonomik mânâda bu bölüşme çabaları kendi aralarında da sorun olmaya devam etmişti.

Bu çerçevede 1913-1914 yılları arasında yapılan anlaşmalarla Osmanlı Devleti paylaşılmış ve her devlete düşen toprak ve imtiyazlar belirlenmişti. Bu bölüşümde Rusya'nın elde ettiği topraklar ve haklar tarihî Rus politikalarına uygundu. Özellikle Vilâyât-ı Şârkîyye ve Karadeniz bölgeleri Rusya'nın vazgeçmek istemediği yerlerdi ve oraları da nüfûzu altına almıştı[146]. Öyleki Rusya, savaş öncesi bu tutumunu savaş boyunca da göstermişti. Hatta İstanbul ve Doğu Anadolu'nun kendilerine verilmediği takdirde savaştan çekilebileceği tehditlerini dahi savurmaktan geri kalmamışlardı.

I. Dünya Savaşı sürecinde Doğu Anadolu'ya Türk Ermenistan'ı gibi yaklaşılması ve böyle adlandırılması çok kötü olayların yaşanacağının habercisi gibiydi[147]. Anadolu'nun hiçbir yerinde % 30'u geçmeyen Ermenilere bu şekilde yaklaşımlar, Ermenileri tahrik etmiş ve Rus ordusu ile anlaşacak kadar ileri gitmelerine zemin hazırlamıştı.

Gelinen bu noktada Osmanlı Hükûmeti, birtakım tedbirler alma mecburiyetinde kalmıştır. İşte bu tedbirlerin bir tanesi de; Vilâyât-ı Şârkîyye Bölge-

Doktor Fuat Beyler Avrupa'ya gönderilenlerdendi. Balcıoğlu, "Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkiye Dairesi"..., s.8.

145 "Bir gün Harbiye Nezareti Meydanındaki kulenin dibinde Müsteşar Erkân-ı Harp Miralayı İsmet Bey'e rast geldim. Bana eliyle işaret ederek :
-Hüsamettin Bey, dedi, nasıl verdiğimiz talimata göre hareket ediyor musunuz?
Kulağına eğilerek:
-Evet Miralayım, emirlerinizi yerine getiriyorum, yalnız bir eksiği ile; silah ve cephaneyi Anadolu için elde tutuyorum. Yüzüme baktı, güldü ve yürüdü..." Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası* ..., s.216.

146 "Rusya'ya şu illerde özel bir durum tanınmıştı. Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Amasya, Tokat, Gümüşhane, Sivas, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Van, Hakkâri, Samsun, Bitlis, Muş, Elazığ, Malatya, Diyarbekir ve Mardin. Eski Osmanlı illeri olarak, Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis, Van, Elazığ, Diyarbekir". Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih 1789-1924*, 4.bs., İstanbul, 1995, s.458.

147 M. Philips Price, *Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Cumhuriyet'e Kadar*, (Çev). M. Asım Mutludoğan, Ankara, 1969, s.99.

www.seyfocenter.com

si'ne, daha önce kuruluşu gerçekleşen Teşkilât-ı Mahsûsa'ya da görev vermek olmuştu.

Bu teşkilatın bir misyonu vardı: Osmanlı Ordusu'nun düşman topraklarındaki muhtemel hareketlerine zemin hazırlamak. Ancak şimdiki görev yeri Vilâyât-ı Şârkîyye ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ydi. İlk bakışta tezat gibi görünen bu yeni misyonun teşkilata tevdî edilmesinde bölgenin sosyo-etnik özellikleri ve bu bölgelerde işgalci devletlerin stratejik faydalar beklentisi içinde olmalarının rolü büyük olmuştur.

Bu bölgelerde Teşkilât-ı Mahsûsa'nın örgütleyeceği gönüllü birlikler silahlandırılarak gerilla savaşına hazırlanacak, bölgede düşman mevzilerine öncü olarak saldıracak onlara zarar vererek savaş düzenlerini bozacaktı. Bu gönüllü birlikler Müslüman ahalinin desteği ile varlığını sürdürecek, düşman birlikleri hakkında gerekli olan istihbaratı sağlayacak, dahası Müslüman ahaliye moral güç olmakla birlikte ordu birlikleriyle devamlı irtibatta olacak ve onlarla koordineli çalışmalar yapacaktı.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bu misyonuna uygun düzenli ve disiplinli hareketini sağlayarak amacına ulaşabilmesi için İttihat ve Terakkî Partisi Merkez-i Umumîsi; merkez azalarını ve kâtib-i mesullerini harbe iştirak kararı çerçevesinde Vilâyât-ı Şârkîyye'de görevlendirmiştir. Bu misyonda görev alan yöneticiler rastgele seçilmiş beceriksiz, bilgisiz insanlar değildi. Görevlendirilen devatın çoğu İttihatçı komitelerde görev almış, becerikli, tecrübeli ve bilgili kişilerden oluşmaktaydı. Görevlendirilen şahısların bazıları şunlardır:

> "Doktor Bahaeddin Şakir Bey Şimâl-i Kafkasya'ya, Ömer Naci ve Ruşenî Beyler İran mıntıkasına, Süleyman Şefik Paşa, Rauf Bey ve Ubeydullah Efendiler'in Afganistan'a hareketleriyle[148] İbrahim, İskeçeli Ali Rıza ve Bulgar mebuslarından Celal Beyler Rumeli'deki teşkilatlanmalar için görevlendirilmiştir. Süleyman Askerî Bey'in başkanlığı altına giren Teşkilât-ı Mahsûsa'da, gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra evvela kâtib-i mes'uller İstanbul'dan kara tarîkiyle Erzincan'a gitmişlerdi."[149]

148 Rauf Bey Müfrezesi için bakınız: İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "I. Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, 3 (Ocak1992), Ankara, 1992, s. 247.

149 Ârif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa*, İstanbul, 1997, s.13. "Kâtib-i mesullerin Erzincan'a hareket etmeleri hakkında İttihat ve Terakkî Merkez-i Umûmîsi'nin verdiği kararda sonra o zaman Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa da bir gün Doktor Bahaettin Şakir Bey'i nezdine çağırarak ona Erzurum'a gitmesini teklif etmiş ve demişti ki: -Umumî harbe belki biz de iştirak edeceğiz. Erzurum bir serhattır. Sen Edirne'de muhasara gördün, tecrüben vardır. Harbe girersek sen Erzurum Valiliği'ni deruhte edeceksin. O vakte kadar da Erzurum'da Teşkilat-ı Mahsusa vezâifini tanzimle meşgul olursun", Ârif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s.18.

Bu görevliler gerekli hazırlıkları yaptıktan[150] sonra bir kısmı demiryoluyla önce Ankara, oradan da karayoluyla Erzincan ve Erzurum'a gidecekler, bir kısmı da deniz yoluyla Trabzon, Rize ve Elviye-i Selâse'ye gidecek ve kimliklerini son derece gizli tutacaklardı[151].

Ayrıca Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne açılan Kafkasya kapısı, hem Vilâyât-ı Şârkîyye, hem de Karadeniz'e açılmaktaydı. 93 Harbi'nden sonra imza edilen antlaşmalar çerçevesinde Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan, Batum) Rus egemenliğine geçmesi, Osmanlı Hükûmeti'nin içine sindiremediği bir durum arzediyordu.

De facto durum karşısında Osmanlı Hükûmeti, Elviye-i Selâse'yi Vilâyât-ı Şârkîyye'nin bir parçası olarak gördüğünden, buraları anavatanın bir parçasıymış gibi gizli teşkilatlandırma gayreti içinde olduğu görülür[152]. Bu çerçevede hükûmetin Kafkasya'ya yönelik politikalar geliştirmesinde şu etmenler dikkate alınmış olmalı:

1- Osmanlı Devleti'nin zaman zaman takip ettiği; Osmanlıcılık ve İslâmcılık gibi fikirlerin, yerini Türk milliyetçiliği ülküsüne bırakması,
2- Panslavizme karşı duyulan tepkiyle Türkler arasında Türkçülük cereyanının gelişmesi,
3- İşgal altındaki Türklerin kendi aralarında gizli teşkilatlar kurmaları,
4- Rusya'ya karşı tampon devletcikler kurulması,
5- Ermenilerin bu bölgelerde de Türkleri katliamdan geçirmeye başlaması karşısında buralarda yaşayan Türklerin Osmanlı'dan yardım talebleri,
6- Osmanlı Devleti'nin savaşta kaybettiği prestiji buralarda araması[153].

Osmanlı Hükûmeti'nin gerek Vilâyât-ı Şârkîyye'de gerekse de Kafkasya'da beklentilerini elde edebilmek için Teşkilât-ı Mahsûsa gibi örgüte ihtiyacı vardı. Ve bunu da zaman kaybetmeden hayata geçirme çabası içinde ol-

150 "Çetecilik için vilâyetlerden vaki olan müracaatlar mikdar-ı matlubu pek ziyade tecavüz eylemektedir. Kafkasya ahalisinden ve evvelce yapılan şeraiti haiz olanların muayene-i tıbbiyeleri bi'l icra ve elbise hususundaki noksanları ikmal edilerek yola çıkarılarak..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 48/28

151 "Birlis Vilayeti'ne, C.25 Nisan 330. Bu namda o taraflarda gönderilmiş memurunuz vardır. Kendisinin münasebetle hüviyetini bildirdiğinin işarı 26 Nisan 330. Nazır Namına Ali". *B.O.A, DH-ŞFR*, 40/176.

152 Elviye-i Selâse hakkında daha geniş bilgi için bkz. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilatlanma*, Erzurum, 1997.

153 Nasır Yüceer, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, 1918*, Ankara, 1996, s.39-42.

www.seyfocenter.com

dular. İşte Merkez-i Umûmî'nin Vilâyât-ı Şârkîyye'ye gönderdiği şahısların esas vazifeleri bunlar olacaktı.

Elviye-i Selâse ve Kafkasya'ya yönelik bu politikaların düzenli olarak yürütülmesi için de Erzurum hareket üssü olarak seçilmiş, sorumlu olarak da Dr. Bahaeddin Şakir Bey görevlendirilmişti. Trabzon mıntıkasına da Rıza ve Nail Beyler atanmıştı.[154] Ayrıca Ömer Naci Bey'in sorumluluğunda İran'a yönelik politikaların gerçekleştirilmesinde de Van hareket üssü olarak seçilmişti. Buradan da İran'da İngiliz ve Almanların petrol mücadeleleri takip edilerek gerekli tedbirler alınacak, bölgedeki bölücü ve işbirlikçi Kürtlerin tedibi ve en önemlisi de Müslüman ve Türk unsurları örgütleyerek Osmanlı taraftarı bir ittifak meydana getirilecekti.

Kısaca şunu söyleyebiliriz ki; Vilâyât-ı Şârkîyye'de konuşlandırılan Teşkilât-ı Mahsûsa, her ne pahasına olursa olsun; Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanması ve uzak yakın hedeflerin elde edilmesi çabası içinde olacaktı.

b) Gönüllü Birliklerin Kurulması

Türk ordu tarihinde askere alma sistemleri genel anlamıyla ikiye ayrılır. Bu sistemde tercih edilen yöntem; askerliği bir mecburî yükümlülük olarak görendir. Ancak şartlara göre o anki ihtiyaca binaen paralı ve gönüllü birliklerin oluşturulmasıyla da ordu desteklenmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde de öncelik mecburî yükümlülük esasına göre düzenlenmiştir. Ancak halkın istekleri de dikkate alınmıştır. Mesela Trablusgarp Savaşı'nda gönüllülerin vermiş olduğu mücadelelerin kamuoyunda bıraktığı olumlu havanın da tesiriyle Balkan Savaşları'nda da gönüllülerin muvakkat bir hükûmetin kurulmasına giden kahramanlıkları Bulgarlarla yapılan antlaşmaların oluşmasında fevkalade olumlu tesirler bırakmıştır.

Özellikle I. Dünya Savaşı'nda gönüllülerden oluşan müfrezelerin yaptıkları şayân-ı dikkattir. Bu müfrezelerin oluşturulması ve eğitimleri, sevkleri ve organizasyonları gönüllü olarak Teşkilât-ı Mahsûsa'nın subayları tarafından yapılmaktaydı. Bu müfrezeler, halktan katılım şeklinde olduğu gibi tarikatlar ve cemiyetlerin organizasyonuyla da gerçekleşmiştir. Bu şekilde oluşan müfrezelere Mevlevî, Kadirî ve Bektaşî Tarîkatlarının katkısı büyük olmuştur[155]. Tarîkatların bu istekleri hükûmet tarafından birkaç sebeple desteklenmiştir:

[154] Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.20.

[155] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1908-1920)*, c.III, Ankara, 1996, s.121.

1-Halkın manevîyatına destek olmak ve bu yönüyle gerekli olan desteği almak,

2-İçe ve dışa dönük propaganda yapmak,

3-Ordunun manevîyatını yükseltmek ve zinde tutmak,

4-Gerilla savaşlarında kullanmak,

5-Şeyhlerin nüfuzunu kullanmak suretiyle ayrılıkçı ve bölücü grupların önüne geçmek ve onları kazanmak.

Mevlevî Tarîkatı Şeyhi Veled Çelebî İzbudak'ın hatıralarında bu oluşum şöyle anlatılır:

"Sultan Reşat, Mevlevî olduğundan bir "Mücâhidîn-i Mevlevîye Alayı" teşkilini arzu etti. Mevlevîlere bir alay bayrağı ile bir kılıç gönderdi. Ben bu alayın kumandanı oldum. Konya'da toplandık. Bektaşîler de Kafkas Cephesi'ne gittiler. Alayın bayrakları Ankara Mevkî Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevîlere silah verildi. Mevlevî Alayı, trenle Şam'a geldi. Karargâhımız Cebel-i Lübnan'da idi. Burada talimlere devam etti. Fakat harbe iştirak etmedik. Cemal Paşa da bizim alayla meşgul idi. Üç sene Şam'da kaldık. Fakat Suriye bozgunu başlayınca, Konya'ya döndük. Bu tarihî Mevlevî Alayı dağılarak dergâhlarına gittiler"[156].

Yine Bursa merkez ve havalisi Şeyhi Mahmut Şemsettin Efendi riyasetinde 67 kişiden oluşan Mevlevîler, İstanbul'a giderek orada Padişah tarafından kabul edilmişler ve sefer için hazırlıklar tamamlandıktan sonra düşmanla savaşmak için cepheye hareket etmeleri sağlanmıştı.[157]

[156] Veled Çelebî İzbudak, "Hatıralarım", *Canlı Tarihler*, İstanbul, 1996, s.54-55.
"Konya Gönüllülerinin Darü'lharbe Azimeti,
Konya'da münteşir "Babalık Gazetesinde" okuduğumuza göre icra iden teşvikat-ı vatanperverâne neticesi olarak Konya'da 260 gönüllüden mürekkeb olarak teşkil idilen gönüllü kafilesi meydan-ı harbe müteveccihen azimet eylemiş ve vali-i hilafet ile Müdafaa-i Millîye Cemiyeti şubesi bir cemm-i gafir tarafından teşyi' olunmuştur." *Tanin*, 24 Kanun-ı Sani 330/ 6 Şubat 1915, No:2202.
"Konya'da Çelebî Efendi Hazretlerine,
Mevlevî Gönüllü Taburuna Harbiye Nezareti'nce silah verilmesi tekarrür etmiş ve işbu tabura Şam'da veya Haleb'de endaht talimi verilmesi de Şam'da IV. Ordu Kumandanlığı Vekâleti'ne emr olunmuştur. 22 Kanun-i Sani 330" Harbiye Nazırı.
B.O.A, DH-ŞFR, 49/209.

[157] "Zat-ı Hazret-i Padişahî Camî-i Şerife hin-i muvasalatında müşahede buyurarak gerdûn-u hümâyunlarını bittevfik şeyhleri Mehmet Şemseddin Efendi Hazretlerini huzûr-u mülûkânelerine kabul ve taltif ile beraber maiyetinde bulunan dedegânı selâm-ı hümâyunlarıyla tebrik buyurmuşlardır", *Tanin*, 24 Kanun-ı Sani 330/ 6 Şubat 1915, No:2202.

www.seyocenter.com

Mevlevî alaylarının yanında Bektaşîlerden oluşan alayların da teşekkül ettiğini görmekteyiz. Özellikle Mevlevî alayı Suriye Cephesi'ne gidince Bektaşîler de siyaseten bir alay çıkardı. Hacı Bektaş Çelebî kumandasında oluşan bu alaya Galip Bey de askerî müşavir olarak katılmıştı. Bu alay bir müddet sonra Erzurum'a gelmiş ve gerekli hazırlıklar için eğitime tâbi tutulmuşlardı. Bektaşîlerin bu alayı hakkında da Aziz Samih şu bilgileri aktarmaktadır:

"Çelebî Efendi artık Galip Efendi'yi istemiyordu. Bunu Bektaşî Sabri Bey'le değiştirdik. Efrada en ziyade muhtaç olduğumuz zamanda gelen bu alayı hemen Salimgâha göndererek talimlere başlattık. Zaten hepsi bakaya, firarî ve esnân erbabından olduğundan ordunun malı demekti. Bunları Çelebî Efendi'ye anlattık. Ordu Komutanı bir muharebe madalyası verdi. Çelebî Efendi de muharebenin fazileti, âmirlere itaatin farzı hakkında bir nasihatname yazdı. Tekrar böyle asker toplayıp getirmek vaadiyle geri döndü. Bu nasihatname bastırılarak askere dağıtıldı. Zaten evvelce de Enver Paşa matbu kurşun geçmez muskalar göndermişti"[158].

İttihat ve Terakkî Hükûmeti gönüllü birlikleri önemsemiş olacak ki Anadolu'da birçok vilâyette bu mânâda hazırlıklar yapılmaktaydı. Dahiliye Nazırı Talat imzasıyla vilâyetlere çekilen 26 Kasım 1914 tarihli telgraf bunu ispat etmektedir. Bu telgrafta şöyle denilmekteydi:

"Kafkasya'da çetecilikte istihdam olunmak üzere bir haftaya kadar 200 kadar adama lüzum var. Oralarda bulunan Laz ve Çerkeslerden çeteciliğe elverişli ne kadar eşhas tedariki kabil olabilirse, bunların mahkûmeyn ve şekavetle me'luf eşhasdan olması da caizdir"[159].

Edirne, Hüdavendigâr, Ankara, Bolu, İzmit, Trabzon, Bitlis, Siirt, Erzurum, Diyarbakır gibi Anadolu'nun birçok yerinden Dahiliye Nazırı'nın çağrısına cevap verilmişti. Bu cevapların hemen hepsi olumluydu. Bu işler İttihat-

158 "Bu alayın yürüyüşünü Galip Bey'in şikâyet telgrafları öğretiyordu. Galip Bey, Çelebî Efendi'nin yolda bütün köylülerin mallarını aldığını yayıp duruyordu. Alay, Erzurum'a geldi. Çelebî Efendi'ye bir hane tahsis ve erzak gönderilerek istirahati temin edildi. Galip Efendi'yi görünledik. Çelebî Efendi geçerken bütün köylüler yollara çıkarak koyunlarını, sığırlarını, mallarını, Çelebî Efendi'nin hak-i payına takdim ediyorlarmış, o zat da alıp diğer yerlere satarak paraya akte tahvil ediyormuş. Meselede bir cebir ve tazyik olmayarak hediye olduğuna hükmolunarak mesele kapandı". Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları, Zivinden Peteriçe*, Ankara, 1934, s.83.

159 *B.O.A, DH-ŞFR*, 47/196.

çı mülkî âmirlerce de desteklenmekteydi.[160] Mesela, Bitlis Valisi Memduh Bey, Bitlis Cephesi'nde görevli fırka kumandanının gönüllü birlikler oluşturmak maksadıyla Siirt'e gideceğini Mutasarrıfı'na tebliğ etmekteydi[161].

Gönüllü birliklerin teşkilinde İttihat ve Terakkî'nin paramiliter kuruluşlarından olan Müdafaa-i Millîye'nin çok büyük katkısı vardır. Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti'nin en dikkate değer çalışmalarının başında Gönüllü Heyetlerin yaptığı faaliyetler gelmekteydi. Cemiyet, kurulur kurulmaz gönüllülerin kaydı için çalışma başlatmıştır. Bunun için basında gönüllü toplanması çağrıları tekrarlanmış ve bölgelerde nüfuzlu kişilerin desteklerini almaya özen göstermişlerdir. Mesela, Vilâyât-ı Şârkîyye'de "Bedirhanî Aşireti reislerinden Bedirhanî Azpezi, Bedirhanpaşazâde Abdurrahman, Bedirhanpaşazâde Murad, Remzi ile Mahmud Sıddık ve Ayan azasından Seyyid Abdülkadir, evlad-ı ekrâda (Kürtlere) seslenirken, Rize eşrafından Kumbasarzâde Hoca Süleyman Sırrı ve yine Karadenizli olan Nemlizâde Tahsin Paşa... vs."[162] Müdafaa-i Millîye Cemiyeti için yaptıkları maddî ve manevî yardımlarıyla destek olmuşlardı. Hemen hemen Anadolu'nun neresinde örgütlenmişse oralarda gönüllü teşkilatlar çabucak hayat bulmuştur. Bunların organize edilmesi, lojistik ve parasal ihtiyaçları yine bu cemiyet şubelerince büyük bir hevesle yapılmıştır. Bu cemiyetin Ege'de, Marmara'da, Karadeniz başta olmak üzere diğer bölgelerde de örgütlenmesi bu işlerin çabucak yola girmesini sağlamaktaydı. Mesela Gönen'de Müdafaa-i Millîye Cemiyeti; Teşkilât-ı Mahsûsa' ya 60 eleman göndermiş[163], Kütahya'da ihtiyaç duyulan elbiseyle birlikte 30 kişi[164], Ordu[165] ve Ünye'de[166] müfrezeler hazırlandığı, İnebolu'da 20 kişilik bir müfrezenin hazırlandığı[167], Konya'da Mevlevîlerin dışında 27 kişilik vasıflı gönüllü hazırlandığı[168], Samsun'da Çürüksulu Ahmet Bey'in riyasetinde 500 kişilik gönüllü ile savaşa hazır oldukları[169].... vs. Anadolu'nun hemen her tarafında çalışmalar başlatılmış ve İstanbul'da Dr. Nazım riyâsetinde hazırlanan bu gönüllüler, ihtiyaç duyulan cephelerde birliklere gönderilmekteydi.

160 "O günlerde Erzurum'da bir gönüllü teşkilatı yapılıyordu, benim de bu teşkilatta Vali Tahsin Uzer'in önerisiyle vazifem vardı" "Koyunluoğlu'nun Anıları, II, Erzurum ve Sonrası", *Tarih ve Toplum, 6/36, (Aralık 1986)*, s.35.

161 *B.O.A, DH-İ.U.M*, E-16/34.

162 Nazım Hikmet Polat, *Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti*, Ankara, 1991, s.56.

163 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-21.

164 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-23.

165 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-25.

166 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-24.

167 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-31.

168 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-27.

169 *ATASE*, K.1828, D.185, Dlp.140, F.1-6.

www.sevocenter.com

Özellikle Kafkas Cephesi için Müdafaa-i Millîye'nin örgütlediği gönüllülerin yanında, bir de Anadolu dışındaki Türklerden de isteklilerin katıldığını görmekteyiz. Mesela, Kafkasyalı bir Türk olduğunu söyleyen bir gönüllü şöyle bir müracaatta bulunur:

"...Arzettiğim veçhile tahsilimi Rusya'da gördüğüm cihetle Rus lisanına, edebiyatına vakıfım. Binaenaleyh orduda tercümanlık yahud etibbaya muavenet [hekimlere yardım] edebilirim. Bana görmesi men edilmiş olan vatanıma halâskâr olan asker kardeşlerimle girmek benim için ebedî bir saadettir. Bu babda bendenizi hatt-ı harbe göndermenizi tekrar tekrar istid'a ve istirham eylerim"[170].

Yine İranlı bir başka Türk de Teşkilât-ı Mahsûsa'ya girmekle bir vatan borcunu yerine getireceğini, bunun için kabul edilmesini istemekteydi[171].

Bir kısım ard niyetli çevreler Teşkilât-ı Mahsûsa gönüllülerinin özellikle Çerkes, Dağıstanlı, Laz vs. unsurlardan oluşturulmasında bir kasıt aramaktadırlar. Halbuki elimizdeki birçok belgeden bu görüşlerin temelsiz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü gönüllü müfrezeler yalnız Çerkes ve Lazlardan meydana gelmemiştir. Bunların yanında Türk ve Kürtlerden oluşturulmuş bir çok müfreze bulunmaktadır. Mesela; Diyarbakır Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin İrşad Heyeti Reisi Müftü Hacı İbrahim, savaş mahalline gitmek üzere gönüllü mücahidler toplamaya başlamış ve bu hususta bir de cihad beyannamesi yayınlamıştır. Bu beyannamede şunlar yazılıydı:

"İşte ben zayıf, omuzlarım da yarım asırlık bir bâr (ağırlık) hayatı taşımakla beraber ilk adımı atıyor ve onbeş güne kadar levazım-ı seferiyemi ikmal ile müteheyyi-i hareket bulunuyorum. Bu müddet zarfında binlerce ihvân-ı dinin bana, teşkil ettiğim gönüllü alayına iltihak edeceklerini kaviyen ümid ediyorum. Haydi kahraman kardeşlerim! Haydi müdafaa-i din ve namus uğrunda meydan-ı gazâya. El-cennetû tahte zılâli's-süyûf"[172].

İrşad Heyeti Reisi Müftü İbrahim Efendi'nin çağrısı makes bulmuş, 500 kişilik gönüllü ile Erzurum'a hareket etmiştir. Bu yolculuk esnasında Ergani ve Maden'de de birçok iltihak ile bu sayı 1000'e yükselmiş ve lojistik ikmalin ardından Midyat gönüllüleri de kısa sürede Van Bölgesine avdet ideceği bildirilmektedir[173].

170 "...Sıhhiye olarak, muma'ileyh müracaatında istidasıyla beraber seferberliğe gönderilmesi". *ATASE*, K.1828, D.185, Dlp.140, F.1-3.

171 *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F. 48.

172 "Diyarbekir Gönüllü Mücahidinî" *Tanin*, 22 Kanun-i Evvel 330/ 4 Ocak 1915, No:2169.

173 "Teşkilât-ı Mahsusa Komisyonu Riyâset-i Vâlâsı'na"

Yine Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilâyeti'ne çekilen şifrede Erzurum Bölgesinde oluşturulan Kürd Gönüllü Taburlarına kumandanlık eden Şeyh Sadık'ın Bitlis'e ulaşmasından sonra kendisinin ve taburunun iyi ağırlanması gerektiği bildirilmiştir[174].

I. Dünya Savaşı sürecinde ihtiyaca binaen oluşturulan bu birlikler Osmanlı Devleti'nde bir arayışın ifadesi olarak gündeme gelmiştir. Bunun için halka başvurmuş, hatta halkın bu yöndeki taleblerini değerlendirmiştir. Böylece de zaman zaman tartışılan müfrezelerin vücuda getirilmesine çalışılmıştır. Bu yöndeki politikaların bir maksadı da meseleler gerçek sahiplerine, yani halka, teslim edilmek istenmiştir.

c) Mahkûm Gönüllülerin Teşkilât-ı Mahsûsa'ya Alınması

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın gönüllü müfrezelerinin oluşturulmasında aşiret ve göçmen topluluklarının yanında önemli bir kaynak da mahkûmlardı. O halde Osmanlı Hükûmeti ve Merkez-i Umûmî niçin böyle bir kaynağı kullanma ihtiyacı duymuştur?

Kanaatimizce Osmanlı Devleti'nin savaşa yeterince hazırlık yapamaması, elinde savaştan yeni çıkmış yorgun, bitkin askerlerin olması, askerî mânâda gerilla harbine büyük ihtiyaç duyulacağına olan düşünceleri, bölgeyi iyi tanıyan, göçmen gruplarını Rus ve Ermenilere karşı kullanmak, mahkûmların, bölgeye ait dil ve lehçeleri bilenlerinden istifade etme isteği, bunların çoğunun çete mensubu olmalarından dolayı çete savaşlarında kullanılma istekleri, ayrıca mahkûmların bir çoğunun bölge insanıyla organik bağlarının olması böyle bir karar almalarında etkili olmuştur.

Mahkûmlardan istifade edilmesi hiç şüphesiz kanunî yollardan olacaktı. Bu mânâda Dahiliye Nâzırı Talat Bey'in 12 Eylül 1914 tarihinde Van, Bitlis, Musul, Erzurum, Diyarbakır Vilâyetleri'ne gönderdiği tamimde mahkûmlarla ilgili bilgi almak istenmişti. Bu tamimde:

"Cerâim-i sabıkalarına mebnî elyevm habishanelerde mevkuf olan veya mahkûm olub da vâdî-i firarda bulunan ve kendilerinden hareket-i askerîye için istifade me'mul olan Aşâir rüesasıyla sahib-i nüfuz eşhasın afv-ı âliye maz-

Diyarbakır Müdafaa-i Millîye Şubesinden vürud iden 30 Kanun-i Evvel 330 tarihli telgrafname münderecatına husul-ı ıslah zımnında suret-i melfufen tesyar kılınmıştır. Efendim" *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-35; *ATASE*, K.1829, D.8, Dlp.140, F.1-34.

174 *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/172.

www.seyfocenter.com

ha idilerek kendülerinin riyaseti tahtında çeteler teşkiliyle inde'licab düşman ar zisine saldırılması, atiyyen memleketi eşkıya vürudundan kurtarmak itibariyle le muvafık olacağı ve bu işi yapabilecek olanların kumandanlarla bi'lmuha ere tayini muvafık olacağı Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı Vekâleti'n den bildirilmiş olmağla teşebbüsün ehemmiyeti nazar-ı dikkate alınarak bura a bilahare bir karar ittihaz olunmak üzere şimdilik afv suretiyle kendilerinde istifade olunabilecek eşhas var ise esamisinin temin ve işârı"[175].

Hükûmetin bu tür çalışmalarının olabileceğini düşünen emperyalist devletleri ı konsolosları, Vilâyât-i Şârkîyye'de mahkûmun afvlarını önceden sezinler iş olacaklar ki Dahiliye Nâzırı da onlara karşı tedbirler almış ve konsolosl ırın kendi bölgelerinde hapishaneleri gezmelerine katiyyen müsaade edilm mesi hususunda yetkilileri uyarmıştır[176].

Ta nimden de anlaşılacağı üzere sadece tecrübeli, nüfuz sahibi kişi ve aşiret lid erlerinin kazanılması düşünülmektedir. Talat Bey, 31 Ağustos'ta da alınan b ı kararı Van'da Ömer Naci, Erzurum'da Bahaeddin Şakir, Trabzon'da da Ri a Bey'e de bildirilerek bu konuda dikkatlerini çekmiş ve mahkûmlardan is ifade edilmesi noktasında gerekli hazırlıkların yapılmasını bildirmişti[177].

Yi e Hükûmet, bu politikalarını hukuka göre yapmak maksadıyla 11 Ocak 917 tarihinde "Darü'lharbe gidecek Eşhas Hakkındaki Takibat ve Mücazatı Teciline Dair Kanun" Meclis-i Mebusan'da görüşülerek kabul edilmiş ve 18 Ocak 1917 tarihinde de *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanarak resmîyete kavuşmuştu. Hükûmetin fayda göreceğine inandığı kanunun birinci maddesinde bu durum şöyle izah edilmiştir:

"Si ın-i mükellefiyete dahil olub da bir sene veya daha ziyade habs ve nefy-i mu vakkat (geçici sürgün) cezasıyla veya mücazat-ı terhibîyle ile keza sinn-i mükel effiyet haricinde bulunub da gerek cünha gerek cinâyetten dolayı mahkûm bu unanlardan ve sinn-i mükellefiyet dahilinde olsun ale'lıtlak olanlardan darü' harbe sevk ve izamlarını taleb ve istid'a idenler ahlaken ve cismen evsaf-ı laz neyi haiz oldukları halde kıtaat-ı askerîyeye sevk ve haklarındaki takibat-ı kan uniyenin icrası veya hükümlerin infazı zaman-ı avdetlerine kadar tecil idile-

175 *B.O.A, DH-ŞFR*, 44/224.

176 "Er urum Vilayeti'ne, C.2 Temmuz 330. Konsolosun hapishaneleri gezmesine katiyyen müsaade edilmemesi. 3 Temmuz 330" Nazır. *B.O.A, DH-ŞFR*, 43/40.

177 "Vi ayete, 30 Ağustos 330 tarihinde ileride mahkûm veya mevkufundan istifade edilmesi hakk nda keşide idilen şifre me'li ile de iştigal ediniz". *B.O.A, DH-ŞFR*, 44/228.

bilir. Ancak hetk-i ırz (ırza geçme) ve fiil-i şen'iden [yüz kızartıcı fiillerden] dolayı mahkûm ve maznun olanlar bundan müstefid olamazlar"[178].

Vilâyetlerin bu tamim karşısında yapacağı işler belli olunca her vilâyet kendi bölgesindeki mahkûmların isim ve suçlarını Bâbıâli'ye bildirmeye başlamıştı. Dahiliye Nezareti bu cevapları inceleyip cevabî yazısını göndererek gerekli işlemlerin zaman kaybedilmeden yapılmasını istemiştir. Mesela; Bitlis Vilâyeti'ne verilen cevapta, Mahbus Çerkes Eşref'in cezasının Padişah iradesiyle afv edildiği[179], Trabzon'da Kundak Karyeli Mustafa, oğulları ve rüfekasının Teşkilât-ı Mahsûsa ile savaşa gitmesinin uygun olduğundan cezasının tecil edildiği[180], Vilâyât-ı Şârkîyye Vilâyetleri'ndeki bütün hapishanelerde istihdamları uygun görülenlerin afv edildiği[181] bildirilmişti.

Mahkûm gönüllüler yalnız Vilâyât-ı Şârkîyye hapishanelerindekileri kapsamıyordu. Aşağı yukarı bütün vilâyetler için bu kararlar geçerliydi. Özellikle göçmenlerin yoğun olduğu vilâyetlerin bu konuda dikkatleri çekilmiştir. Mesela İzmit Mutasarrıflığı'na yazılan tamimde, tutuklu ve hükümlülerin çetecilik hizmetlerinde gösterecekleri hizmet ve faaliyetleri üzerine af iradesinin çıkacağı, şimdilik takip ve cezalarının tecillerinin münasib görüldüğü belirtiliyordu ki[182], bu tamim diğerlerinden daha bir başka anlam taşımaktaydı.

Bu tamim üzerine İzmit Mutasarrıfı, sancaktaki mahkûmların elverişli olanlarının isim cetvellerini göndermiş[183], cevabî yazı beklenmeden de mahkûmlardan 285 kişi derhal İstanbul'a gönderilmişti[184].

178 *Düstûr, Tertib-i Sani*, c.9, İstanbul, 1928, s.94-97. Bu kanun hakkında Tarık Zafer Tunaya görüşlerini belirtirken kanunun çıkış tarihi olarak 1913'ü zikretmektedir. Oysaki kanun *Takvim-i Vekâyi*'de 5 Kanun-i Sani 1332 tarihinde yayınlanmıştır. Tunaya, yine bu konuda tarih hatası yapmakta, akabinde de şunları söylemektedir. "Geçici bir kanunla, parlamentosuz bir dönemde yasalaştırılan bu durum İttihatçılara yararlı görünmüş ve Balkan Savaşları'nda denenmiştir. Ve işin ilginç yönü bu birliklere Teşkilat-ı Mahsusa kıtaları denilmiştir. Sabıkalılar ve ıslah edilemeyecek olanlardan da Amele Taburları kurulduğuna değinilmiştir". Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakkî, Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, c.III, İstanbul, 1989, s.285.

179 *B.O.A, DH-ŞFR*, 46/251.

180 *B.O.A, DH-ŞFR*, 60/88.

181 *B.O.A, DH-ŞFR*, 46/134.

182 *B.O.A, DH-ŞFR*, 47/245.

183 *ATASE*, K.1828, D.185, Dlp.140, F.1-19.

184 *ATASE*, K.1828, D.185, Dlp.140, F.1-21.

www.seyfocenter.com

(Mahkûm ve Hükümlü Defterinden Örnek)[185]

Numro	Esamisi	Memleketi	Nevm-i Cürmü		Mülahazat
1	Yusuf bin Süleyman	Tire	Katl	15 Sene	-
2	Hüseyin bin M. Ali	Trabzon	Katl	15 Sene	-
3	Mehmet bin Zekeriya	Gönen	Katl	15 Sene	Sivas Kayadibi Nahiyesi Hastahanesine sevk 14 Kanun-i Evvel 331
Toplam 163					

Mahkûmların salıverilmesi ile ilgili olarak yapılan muameleler zaman zaman bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Dahiliye Nazırı Talat Bey görevlilere, daha dikkatli olunması hususunda gerekli uyarılarda bulunmuştur[186].

Mahkûmlar İstanbul'da ya da mahallinde kısa dönemlerde eğitildikten sonra savaşa sürülmekteydi. Zaten çoğu çete faaliyetlerini bildiğinden başarılı ve uyumlu bir süreç geçiriyorlardı. Bunlar savaş meydanlarında da önemli başarılara katkıda bulunmuşlardır. Talat Bey'in 13 Ocak 1915 tarihli Erzurum Vilâyeti'ne çektiği şifre son derece dikkat çekicidir. Şöyleki:

> "Vilâyet hapishanelerinde mevkuf iken bi'ttahliye çete halinde mücahedeye sevk olunan aftan faide temin edildiği anlaşılmaktadır. Bu surette Kafkasya'da işe varar lâakall... gönüllü tedarik ve sevki mümkün olacağından Hafız Hakkı Paşa'ya bu cihetin izahıyla muvafakat olunduğu surette hemen vilâyetlerden yola çıkarılmak üzere inbâsı"[187].

Ancak gönüllülerin bu başarılarına rağmen zaman zaman olumsuz davranışları da görülmüştür. Bu yüzden de komutanlar tarafından İstanbul'a şikâyetler gitmiştir. Netice itibariyle şu söylenebilir: Hükûmet kısa vadede

185 *ATASE*, K.1829, D.9, Dlp.128, F.1-9.
186 *B.O.A, DH-ŞFR*, 49/61.
187 *B.O.A, DH-ŞFR*, 48/344.

amacına ulaşmıştır. Ama uzun vadede büyük başarıların kazanılmasında yetersiz kalmışlardır.

d) Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Vilâyât-ı Şârkîyye'de Eylemleri

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşu ve teşkilatlanması ile ilgili yukarıda verilen bilgiler özetle gönüllü birlikleri organize etmek ve mahkûmlardan da istifade ederek bunlardan oluşan bu müfrezeleri savaş bölgelerine göndermekten ibarettir.

Teşkilâtın amaçlarını ve ideolojisini hayata geçirmek için son derece ciddî eylemlere giriştiği görülmektedir. Bu eylemler Tunaya'ya göre kişisel ve toplu nitelik taşırlar. "Kişisel eylemler dışında, toplu hareketler müfrezeler ve çeteler tarafından gerçekleştirilmiştir"[188]. Kişisel eylemler ise daha çok casusluk, suikast ve propaganda maksatlı olanlardır.

Yine Tunaya'ya göre Teşkilât-ı Mahsûsa'nın I. Dünya Savaşı'nda giriştiği eylemler; ideolojik olduğu kadar Alman Genelkurmayı'nın isteklerine uygun stratejik birçok alanda gerçekleşmiştir[189]. Bu çerçevede Vilâyât-ı Şarkiyye, Kafkasya, İran ve Ortadoğu Teşkilât-ı Mahsûsa'nın eylemlerinin jeopolitik kapsamı alanında yer almışlardır. Ayrıca Vilâyât-ı Şarkiyye Kafkasya ve İran üçgeni Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ideolojik alanıyla da örtüşmektedir.

İttihat ve Terakkî Partisi'nin paramiliter özellikler taşıyan bu kuruluşu; Merkez-i Umûmî'nin ideolojik, stratejik gerekliliği dikkate alarak bu üçgen bölgeye işin ehli ve cesur kâtib-i mesulleri görevlendirmesi, büyük önem taşımaktadır. Buna göre, Vilâyât-ı Şarkiyye ve Elviye-i Selâse Bölgesi'nde işleri yürütme vazifesini, idare merkezi Erzurum olmak üzere Dr. Bahaeddin Şakir Bey'e, Batı Kafkasya ve Elviye-i Selâse'nin Batum Bölgesi'nde işleri yürütme vazifesini, idare merkezi Trabzon olmak üzere Rıza ve Nail Beylere, Azerbaycan ve İran Bölgesi'nde işleri yürütme vazifesini idare merkezi Van Vilâyeti olmak üzere Ömer Naci Bey'e vermiştir[190].

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bu bölgelerde görevlerini başarıyla tamamlaması bu bölgelerin birbiriyle irtibatıyla yakından ilgilidir. Görev sahası itibariyle merkez Erzurum ve Dr. Bahaeddin Şakir Bey, bir üst-âmir konumundadır. Merkez-i Umûmî'de de Dr. Nazım bu işlerin sorumlusu olarak görev yapmaktadır.

188 "Bir bakışa göre çete ile müfreze aynı anlamdadır. Bunların yönetici heyetine de komite denmiştir". Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III..., s.282.
189 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III..., s.286.
190 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.20.

www.seyfocenter.com

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Erzurum'a geldiği andan itibaren burada Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ihtiyacı olan hazırlıklarını tamamlamış, Ermeni terör örgütlerinin elebaşı ve üyelerinin ve Ruslar lehine casusluk yapanları tespit ederek bunların sınır dışı edilmesini sağlamış, yine burada görevli, casusluk yapan emniyet mensuplarının tâyinlerini başka bölgeye aldırtmıştır[191]. Bunlara karşılık güvendiği adamlarını Rusya'nın içlerine kadar göndererek buralar hakkında raporlar hazırlatmış, bu raporları da İstanbul'a İttihat ve Terakkî Merkez-i Umûmîsi'ne bildirmişti. Bu bölgelerden gelen ilk haberlerde özetle şu bilgiler veriliyordu: Ruslar, kendilerine iltica edecek Rum ve Ermenilere her türlü yardım ve kolaylığın sağlanacağını bildiriyordu. Ermenilerin Kafkas Müslümanlarına çok zulüm ettiği, bu bölgelerde önde gelen Türk aydınların bir kısmının tutuklanarak sürgün edildiği bir kısmının da öldürüldüğü, Müslüman ahalinin can, mal ve ırzlarına geçildiği, ayrıca Rusların bu bölgelerdeki savaş hazırlıklarına devam ettiği anlaşılıyordu[192].

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Rusların bu eylemlerine karşılık bir hükûmet politikası olarak, bütün ülkede savaş amacıyla toplanan gönüllüler gibi Erzurum ve civarından da gönüllülerin toplanmasına çalışmaktaydı. Bu maksatla Erzincan, Bayburt, Tercan, Kığı vs. mülkî âmirlerine birer telgraf çekerek askerlik problemi olmayan, dinç, becerikli olanlardan İslâm milis fırkasına katılmaları istenmiştir. Bu işleri organize edecek olan ahalinin önde gelenlerinin de isimleri verilerek, onların nüfuzları kullanılmak istenmiştir[193]. Buna benzer talimatlarla büyük oranda gönüllü toplanmış, bunlara Erzurum'da gerekli eğitim verilip, lojistik ihtiyaçlarını teminden sonra 15-20 kişilik gruplar halinde cepheye gönderilmeye başlanmıştır.

İttihat ve Terakkî Partisi'nin Teşkilât-ı Mahsûsa'sı için "bu tür örgütler zararlı ve anlamsız" olduğunu söyleyen Köprülü Şerif Bey, Vilâyât-ı Şarkiyye'de gönüllü birliklerin organizesi hakkında şu bilgiyi aktarmaktadır:

191 Arslan Terzioğlu, *Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr. Bahaeddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri Meselesi*, İstanbul, 2001, s.4.

192 "Genel bu gizli haberlere nazaran Ruslar Kars'da Paşa (?) Köprüsü'nden itibaren mühim tahkimat yapıyorlardı. Bizim Horum havalisinde mühim tahşidatımız var diye Rusların çok korktukları söyleniyordu". Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.44.

193 "Üçüncü Ordu Kumandanı Paşa'nın tasvibiyle Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in riyasetinde esnâna dahil olmayan gençlerle esnânı mütecaviz fakat zinde olan ihtiyarlardan bir İslam Milis Fırkası teşkil ediliyor. Teşkilatta memur olan zevat Erzincan Mebusu Halet Bey'le, Jandarma Tabur Kumandanı Mehmet Efendi ve Tercan'dan Çadırcızade Ali Bey, Bayburt'tan tüccar Mehmet Efendi, Kığı'dan Mithat Efendi ile Karakilise'den Şamil Efendi ve Doktor Fuad Bey'dir. Muavenet eyleyecek olanlara dahi Velizâde Dursun ve Sabık Belediye Reisi Şükrü Efendi ile Hamdi ve Reşid Beyler, Hacı Mustafa ve İbrahim Efendilerdir." Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.4[illegible].

"Erzurum'da Bahaeddin Şakir Bey'in oluşturduğu çetelere Hasan İzzet Paşa'nın emriyle IX. Kolordu birliklerinden en seçkin subay ve Erzurum'un en babayiğit erleri verilmiştir." Bunun yanında Köprülü Şerif Bey, bu hususta bir de eleştiri yaparak; "Ben daha sonra bu çetelerin bizim ilerimizde değil, gerimizde dolaştıklarını ve köyleri yağma etmekle uğraştıklarını gördüm. Bu atlı erler süvari tümenimizde ve bu seçkin subaylar kendi bölüklerinde görev yaparlardı. Elbette daha verimli ve daha soylu bir iş görürlerdi" demektedir"[194].

Gönüllü birliklerin içinde Köprülü Şerif Bey'i haklı gösteren ferdî bazda yanlışlıkların olduğuna şahid olmaktayız. Elbette bu durumlar gönüllü birliklerin ideoloji ve eylemlerinin jeopolitiğini değiştirmemektedir. Birlikler içinde bu tür yanlışları yapanların hemen adalet önüne çıkarılıp hak ettikleri cezaya çarptırıldığı söylenebilir. Mesela Artvin'de çete kumandanı Halil Bey'in Artvin ahalisinden topladığı 65 bin kuruşluk altınları posta ile Bayramiç'e pederine gönderdiği Dr. Bahaeddin Şakir Bey tarafından tespit edilmiş ve hemen divan-ı harbe verilmişti[195].

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, müfrezeler için yaptığı çalışmaları devamlı İstanbul'a rapor etmiştir. Bu raporlarında zaman zaman da kendi bölgelerini ilgilendiren hususlarda şikâyetlerde de bulunmuştur. Bunların başında Merkez-i Umûmî'nin Van ve Trabzon'a silah, cephane ve mühimmat göndermesine rağmen en önemli mıntıkayı ihmal ettikleri hususundaki sitemi zikre değerdir. Birçok kez para istediğini, ancak cevap alamadığını, paranın mutlaka gönderilmesi gerektiğini[196], ayrıca müfrezeler için gerekli olan lojistik ihtiyaçlarının da bir an evvel karşılanmasını bildirmekteydi.

Bu çerçevede Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Millîye Cemiyetleri Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ihtiyacı olan herşeyi karşılamaya çalışmaktaydı. Dahiliye Nâzırı Talat Bey'in verdiği cevapta, cemiyetlerin reisleriyle görüştüğünü, istenilen yardımın ulaştırılacağını, ancak nakil problemlerinin olabileceğini, bunun yerine Trabzon'da istenilenlerden çok bulunduğunu ve buradan hemen isteyebileceğini bildirmekteydi[197]. Belirtilen bu ihtiyaçlar yalnız İstanbul'dan karşılanmıyordu. Verilen talimatlara uygun olarak Anadolu'nun birçok yerinden cemiyetlerin ve halkın destekleriyle temin edildiğini görmekteyiz. Erzu-

194 Köprülü Şerif (İlden), *Sarıkamış*, İstanbul, 1998, s.158-159.

195 "Halil Bey'in Artvin ahalisinden epeyce bir meblağ toplandığı ve kadınların boynundan koparılmış 65 bin guruş kıymetinde ziynet altınlarını posta ile Bayramiç'de pederi Döngelzâde Ali Ağa namına gönderildiği..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 49/91.

196 Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.49.

197 "Şu halde bunların Trabzon'dan celbi daha kolay ve çabuk olacaktır. Hemen celb itdiriniz ve bana yazınız, Efendim". *B.O.A, DH-ŞFR*, 49/262.

www.seyfocenter.com

rum mıntıkasında görevli Gönüllü Tabur Kumandanı Bekir Sıdkı, Teşkilât-ı Mahsûsa merkezine gönderdiği telgrafta şu dikkat çekici bilgileri aktarmaktadır:

"Dün Kemah'a muvasalat olundu. Erzincan Mebus-ı muhterem ve fedakârî Halit ve Kaimakam Rıfat ve her reis ve eşraftan Celal ve Sadık Beylerin istikbal ve efradın iaşe ve iskân, çarık itasıyla beraber ihtiyacat-ı vesairenin temini hususunda gösterdikleri lütuf ve hamiyet mucib-i şükran ve iftihar..."[198]

Yine Çanik Mutasarrıflığı Erzurum'da Teşkilât-ı Mahsûsa için tekâlif-i harbiyeden 200 takım zibka (potur), yufka, kavurma, yulaf ve Erzurum hastahaneleri için 396 top fipus bezi ve yatak çarşafı ve 1350 çift çorabın gönderildiği bildirilmiştir[199]. İhtiyaç duyulan para ise Harbiye bütçesinden olduğu kadar daha çok Tahsisât-ı Mestûre ve cemiyet şubelerinin yardımlarından karşılandığını görmekteyiz[200].

Yine müfrezelerin ihtiyacı olan silah ve cephanenin karşılanması hususunda da İstanbul'dan gönderilenlerin dışında, Ruslardan elde edilenlerin dağıtılması usûlünden de istifade edilmiştir. III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın gönderdiği bir telgrafta;

"Ruslardan alınub kabil-i istimal 120 aded tüfek Teşkilât-ı Mahsûsa efradına verilmek üzere burada bulunan Bahaeddin Şakir Bey'e teslim edildi."

denilmekteydi[201].

Daha sonraki dönemlerde de şartlar el verdiği ölçüde müfrezelerin ihtiyaçları temin edilmiştir. Özellikle Tehcir Kanunu sürecinde kullanılmak üzere istenilen tahsisat gönderilmiştir[202].

198 *ATASE*, K.1828, D.185, Dlp.140, F.1.
199 *B.O.A*, *DH-İ.U.M*, E.5/99.
200 Teşkilât-ı Mahsûsa için toplanan paralarda zaman zaman yolsuzlukların olduğunu görmekteyiz. "Karesi Mutasarrıflığına, Teşkilât-ı Mahsûsa için toplanan iâne paralarını dokuz aydan beri kendülerine virmediği anlaşıldığından bu paranın ne olduğunun serian işarı, Nazır Talat" *B.O.A*, *DH-ŞFR*, 57/417, *B.O.A*, *DH-KMS*, 35/22; Varak No: 2; *B.O.A*, *DH-KMS*, 35/22, Varak No: 3/1. "Musul Vilayeti'ne, C.20 Mart 330. Mestureden 300 liralık havalename derdest irsali ...Fi 22 Mart 330, Nâzır Talat" *B.O.A*,*DH-ŞFR*, 39/150.
201 "Başkumandan Vekâleti'nin emriyle mevki-i müstahkeme mürettib maadel martinilerden 3.000 adedi tüfenk başına 500 fişeng ile Trabzon Vilayeti'ne teslim edildiği". *ATASE*, K.1828, D.185, Dlp.140, F.1-8.
202 *B.O.A*, *DH-ŞFR*, 51/215.

Görüldüğü üzere Dr. Bahaeddin Şakir Bey, müfrezelerin alt yapılarını tamamlamak suretiyle büyük bir inkişaf örneği göstermiştir. Bizzat kendi görevlendirdiği arkadaşları da bulundukları yerlerde benzer çalışmalar yapmıştır. Bu kişiler daha sonra Rusya ve İran'a görevlendirdiği casuslar vasıtasıyla Rusların faaliyetlerini öğrenmeye çalışmışlardı. Bayezid mıntıkasında çalışan Necati Bey ise tamamen Kürtlerden oluşan çeteler kurmuş[203] ve düşman topraklarına taarruzlar etmiştir.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli ikinci hareket üssü Van Vilâyeti ve sorumlusu da İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ünlü hatibi Ömer Naci Bey idi. Ömer Naci Bey'in böyle bir sorumluluk almasında onun idealistliği kadar bu bölgeleri çok yakından bilmesi de etkili olmuştur.

II. Meşrutiyetin ilanından önce Paris'ten Rusya yolu ile önce İran'a, sonra Van'a gelmişti. Merkez-i Umûmî'nin görevlendirdiği Ömer Naci Bey'in bu yolculuğu; Osmanlı Hükûmeti'nin ve cemiyetin büyük önem verdiği Kafkas mıntıkasında, Çarlık Rusyası'nın büyük mağduru olan unsurları Ruslara karşı ayaklandırma... vs. görevlerle ilgiliydi. Yine aynı maksatla Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Ruşenî Beyler de Erzurum'a gönderilmiştir[204]. İşte Ömer Naci Bey'in bu göreve gelmesinde, bölgede daha önceki benzer çalışmaların etkili olduğunu söylersek abartmış olmayız.

Ömer Naci Bey'in daha savaş kararı alınmadan bu bölgeye hükûmet tarafından görevlendirildiği görülür. 6 Ağustos 1914 tarihinde Van Vilâyeti'ne çekilen bir telgrafta bu misyonla ilgili şu bilgiye rastlamaktayız. "Ömer Naci ve Ruşenî Beyler bazı refikleriyle oraya tevcihen hareket ettiler. Bilahare verilecek talimat dairesinde hareket edebilmek üzere Aşâir içün şimdiden lazım gelen istihzaratda bulunulması lüzumunun Abdülkadir Bey'e tebliği"[205].

Van'a gelir gelmez teşkilatlanmasını süratle yapmaya koyulan Ömer Naci Bey, Ağustos ayında yapmış olduğu tahkikatı bir rapor olarak İstanbul'a bildirdi. Bu raporunda çetelerle olan irtibatı kurduğunu, ancak silah ve cephanenin yetersiz olduğunu, İran bölgesinde yapılan çalışmalarla bölge halkının Ruslara karşı harekete geçirildiğini bildirdi[206].

203 "En ziyade Celalî rüesasından olup elebaşıları Bayezit'e tâbi Gürbulak Karyesi'nden Özbekzâde Eyüp Ağa, Karabulak'ta Kotanlı Ahmet Ağa ve biraderi Yemliha... Celalî Aşiret Binbaşısı Şeyh İbrahim Efendi'yle Yüzbaşı Mustafa Behçet Efendi ve akrabalarından Ömer Celil Ağa idiler." Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.55.
204 Mustafa Ragıp (Esadlı), *İttihat ve Terakkî Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul, 1934, s.235.
205 "4 Eylül 330; 491. Pazartesi akşamı talimat-ı mukteziye virilecektir". "Nazır". *B.O.A*, *DH-ŞFR*, 43/192; *B.O.A*..*DH-ŞFR*, 45/36.
206 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.58. Nazır Talat Bey, bu telgrafa karşılık şu cevabı vermiştir: "Silah varsa bunları o makule mezkûr mıntıkalara sevk mümkün ve faydalıdır. Ayrıca

www.seyfocenter.com

Savaş arifesinde oluşturulan kimi gönüllü birliklerin bu bölgede yaptıkları eylemler hükûmetçe şayan-ı dikkat olarak görülmüştür[207]. Bu çalışmaların savaş içinde de Ermeni ve Ruslara karşı başarıyla sürdürülebilmesi için gerekli silah, cephane gönderilmiş ve parasal yardım ise Tahsisât-ı Mestûre'den karşılanmıştı. Özellikle Ömer Naci Bey'in bu yönde talepleri, başarı getirir ümidiyle, devamlı olumlu karşılanmıştır. Mesela 2 Kasım 1915 tarihli telgrafnâmede Nazır Talat Bey, şu ifadeleri kullanmıştı: "Ömer Naci Bey için istenilen 500 liranın tahsisat-ı askerîyeden tesviyesi Harbiye Nezareti'ne yazılmıştır."[208].

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 28 Ekim 1914 tarihinde Merkez Komutanı Halil Bey'e şu talimatı vermişti:

> "Vazifeniz tümeninizle İran'da Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek orada geri umûmî bir isyana esas olmak ve Rusları Bahr-i Hazar ve garbine sürmek, yürüyüş esnasında Rus şimendöfer ve telgraf hatlarını hassaten Bakü-Tiflis hattını tahrip eylemek ve esna-yı hareketinizde yoldaki aşâiri Ruslar aleyhine muharebiye teşvik ve sevk eylemektir."

Görüleceği üzere, bu emir Sarıkamış taarruzundan önce verilmiş bir karar olup bu bölgede yapılacak taarruz için bir hazırlıktı.[209]. İşte Ömer Naci Bey ve diğerlerinin asıl misyonu bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu misyon genel anlamda Azerbaycan'ı ayaklandırma olarak da tanımlanabilir[210].

Yusuf Hikmet Bayur, bu süreçte Ömer Naci Bey komutasındaki gönüllülerinin eylemleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

> "Sarıkamış vuruşmaları baylayınca Ruslar, İran Azerbaycan'ındaki kuvvetlerinin

silah tedârik edildikçe o mıntıkalara gönderilecektir: Ancak gönüllü fırkası mahalli olarak ve Erzurum mevkiine tahsise teşkil edilirse bu caizdir." Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.59.

207 "İran Vilâyeti'ne, C.16 Şubat sene 330 ve 813. Gönüllülerin taarruzu hakikaten vâki ise şâyân-ı dikkattir...:" *B.O.A, DH-ŞFR*, 50/168.

208 *B.O.A, DH-ŞFR*, 57/40. "Bitlis Vilayeti'ne, C.14.Teşrin-i Evvel 331. Ömer Naci Bey'e virilmek üzere istenilen 700 liranın muvassal emvalinden gönderilecek havalenameden mahsub icra kılınmak üzere bâtehir mumaileyha tesviyesi hususunun muvassal defterdarlığa tebliğine Maliye Nezareti'ne işar ve havalenamesi mahalline irsal kılınmış olduğu Harbiye Nezareti'nden bildirilmiştir. Nazır Talat," *B.O.A, DH-ŞFR*, 57/262.

209 Halusi Baykoç, *Büyük Harpte Kafkas ve Irak Cephesinde Beşinci Kuvve-i Seferiye (52.Tümen)*, İstanbul, 1938, s.5.

210 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III.., s.289.

> çoğunu çekerler. Bunun üzerine Ömer Naci Bey'in komutasındaki gönüllüler 4 Ocak 1915'te Rumiye'yi alır. Van Jandarma Tümeni de 14 Ocak'ta Dilmen'i alır. Ancak Hoy'u alamaz. Musul ve Süleymaniye'den gelen asker ve gönüllü karışık birlikler de Ömer Fevzi Bey idaresinde olarak Savuçbulak dolaylarında Rus Kazaklarıyla İran'ın Azerbaycan Valisi Şüca'üd-devle kuvvetlerini yenip, 12 Ocak 1915'te Tebriz'i alırlar. Ruslar, Sarıkamış olaylarından sonra ise oralardan aldıkları kuvvetleri geri gönderdiklerinden İran'da elde edilen bu başarılar sonuçsuz kalacak, onların yerine yenilgiler görülecek, kazanılan yerler kaybedilecek ve İran yönünden Vilâyât-ı Şarkiyye istilaya uğrayacaktır"[211].

1916 yılında Erzurum'da Alman Konsolos Scheubner ile birlikte Ömer Naci Bey, Musul'a geçmiş ve orada çalışmalarını sürdürmüştü. Ancak bu dönemde tifüs hastalığına yakalanmış[212] ve bundan kurtulamayarak 29 Temmuz 1916'da Kerkük'te hastahanede ölmüştü[213].

211 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, 1914-1918, Genel Savaşlar*, c.III, ks. I, Ankara, 1991, s.386; Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, İstanbul, 1992, s.194-195.

212 "Ömer Naci Bey'in sıhhatte olduğunun pederine tebliğ ettirilmesi müsterhamdır, Vali Haydar". *B.O.A, DH-ŞFR*, 63/318. "Türk vatanperveri hatib, şair Ömer Naci Bey, İran'da Ruslara galebe çalan Türk bayrağı altında mücadelesine devam ettiği bir sırada tifüs hastalığına düçar olarak berâ-yı tedâvi nakledildiği Kerkük şehrinde tair-i menzil-i şühedâ olmuştur". "Büyük Naci'nin Vefatı Münasebetiyle", *Tanin* 6 Ağustos 332/19 Ağustos 1916, No:2760.

213 Tevetoğlu, *Ömer Naci...* s.195. Ömer Naci'nin ölümü üzerine ünlü Kerküklü Şair Râsih'in mersiyesindeki şu mısralar pek mânidardır:

"Hele ol tatlı tebessümler o şirin harekât
Yâda geldikçe gider sabr-ı kararım Nâci
Dolu dizgin gidilir mi akıbet-i ecele
Nûr-i nisârım, Nâci" (Tevetoğlu, *Ömer Naci...*, s.196).

Büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp de Ömer Naci için şu şiirini yazar:

"O, yalnız bir hatip, bir mert değildi.
O, yalnız millete hemdert değildi.
Fert olsa yanmazdım bir ferd değildi.
Milletin şahlanmış imanı yolu o" (Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III.., s.289)

Ömer Naci'nin vefatı Türk basınında da büyük bir üzüntü ile karşılanmıştır. Bu beklenmeyen haber *Türk Yurdu*'nda okuyucusuna şöyle aktarılmaktadır. "Türklerin ateşli ve imanlı hatibi büyük emelli siyasîsi Ömer Naci Bey büyük emeline ermek için hayatı boyunca cihat sahası olarak intihab ettiği Kafkas ve Azerbaycan civarında kahraman Osmanlı Ordusu içinde Tanrı'ya ulaşmıştır. Allah gani gani rahmet eylesin. *Türk Yurdu*'nun teessüsünde yardımı dokunan merhum şahsiyetinden, hizmetlerinden ileride uzun uzun bahsedeceğiz. Şimdilik yalnız bu elemli haberi verip ailesine taziyelerimizi bildirmek vazifesini ifa ediyoruz". "Vefeyât: Ömer Naci'nin Vefeyâtı", *Türk Yurdu*, 5/116 (18 Ağustos 1332/ 31 Ağustos 1916), s.179.

www.seyfocenter.com

Bu ölüm haberi herkesi şaşırtmış ve üzmüştü. Kendisiyle uzun süre birlikte çalışan Alman misyonunda görevli Paul Leverkuehn, hatıralarında Ömer Naci'nin ölümünden duydukları üzüntüyü ifâde etmiştir.[214]

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın üçüncü hareket üssü Trabzon idi. Trabzon'daki müfreze eylemlerinin jeopolitiğini Elviye-i Selâse'nin Ardahan, Batum ve Yukarı Kafkasya Bölgeleri oluşturmaktaydı. Burada sorumlu Rıza Bey idi. Rıza Bey, bir an evel teşkilatlanmayı tamamlamak için kendi bölgesindeki mülkî idarecilerden çalışkan ve gönüllü olanların tayinlerini istemiş ve birtakım Türk çetelerinin organizasyonuyla uğraşmıştı[215]. Bu arada Cemal Azmi Bey de Trabzon'a vali tayin edilmişti.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'le yapılan görüşmeler sonunda bu bölgede oluşturulan stratejiye göre; Trabzon'da bulunan Gürcüler ve Rusya'ya gidip gelen tüccarlardan casusluk işinde yararlanılacak, Rusya'ya karşı Gürcüleri tarafımıza çekerek destek verilecek ve Trabzon hapishanelerinde bulunan ünlü çete reisleri kazanılacaktı[216].

Bu bölgelerde Almanların ekonomik ve stratejik çıkarları için Teşkilât-ı Mahsûsa ile birlikte çalışma yaptıkları görülmektedir. Özellikle de Almanların Batum'dan Tiflis'e kadar Kurafkuse Vadisi'nde gerçekleştirilecek ayaklanma fikri Doğu Kafkas hesaplarına uygun düşmekteydi. Gürcü lejyonu ile temas 1915 baharında Trabzon'da gerçekleştirildi. Gürcüler, Türklerden yardım beklemesine karşı bunların bir diyeti olacağı şüphesini de taşımaktaydılar. Yani bu yardım bağımsız Gürcistan'a bir zarar verir miydi; yahut bir Türk işgali söz konusu olur muydu? Ancak bu endişelere rağmen Gürcüler, Rus politik ve askerî çıkarlarının önüne geçilmesi gerektiği fikrini taşıyan Türk ve Almanlarla hemfikirdiler. Bu çerçevede oluşan endişelerin giderilmesi için de görüşmeler devam etmekteydi[217]. Trabzon grubu bir taraftan Alman ve Gürcülerle temaslarına devam ederken öte taraftan Dr. Bahaeddin Şakir Bey'le temas kurarak ortak hareket noktalarını tespit için çaba gösteriyordu. Bu temas sonunda her iki grup Bayburt'ta buluşmaya karar vermiş ve ne suretle hareket edileceğini bir nizamname ile tanımlamışlardı. Buna göre Teşkilât-ı

214 Paul Leverkuehn, *Sonsuz Nöbette Görev*, (Çev.) Zekiye Hasançebi, İstanbul, 1998, s.140.

215 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.20. Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçulara karşı faaliyetler askerî destekli sivil güçlere verilmişti. Buralarda bu çetelerin en gözde olanlarından birisi İttihat ve Terakkî Mensubu Topal Osman çetesiydi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla etrafına topladığı gönüllülerle Teşkilât-ı Mahsûsa alaylarına katılmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız. Mustafa Balcıoğlu, "I. Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri", *OTAM*, Sayı 4, Ankara, 1993, s.91-97.

216 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.21.

217 Leverkuehn, *Sonsuz Nöbette Görev...*, s.24-25.

Mahsûsa, Şark Cephesi, Kafkasya İhtilal Cemiyeti namı altında hareket edecekti: Şark Cephesi; biri Erzurum birisi de Trabzon olmak üzere iki koldan idare edilecekti[218]. Böylece her üç grup da Kafkas Cephesi'nde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı. İlk iş olarak Kafkasya ve İran'daki Türklere ve Gürcülere, Kafkas İhtilal Cemiyeti namına propaganda içerikli beyannameler hazırlanarak dağıtılmaya başlanmıştı[219]. Bu hazırlıkların tamamlanması için Tahsisât-ı Mestûre'den gerektiği kadar parasal destek de hükûmet tarafından verilmekteydi[220]. Ayrıca müfrezelerin ihtiyacı olan gönüllülerin silah ve cephaneleri de gerek Müdafaa-i Millîye ve Hilal-i Ahmer Cemiyetlerince, gerekse de hükûmetçe karşılanmaktaydı. Mesela 23 Aralık 1915 tarihinde Canik Sancağı'na çekilen telgraf bu yoldaki çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Telgrafta deniliyor ki; "Esliha buradan Trabzon'a sevk olunacaktır. Beşyüz kişilik kuvvetin Yüzbaşı Ahmed Bey kumandasında Trabzon'a sevkiyle malûmat itâsı"[221].

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Trabzon'da teşkilatlanması tamamlandıktan sonra Rıza Bey eylemlere başlama zamanının geldiğini düşünerek karargâhını Elviye-i Selâse'ye çok yakın Arhavi Kasabası'na nakletti[222]. Ali İhsan Sabis'e göre bu harekâtın mânâsı Ardahan ile Batum arasındaki Çoruh Vadisi'nde çete savaşları yaparak Rus Ordusu'nun aşağı tarafına darbeler indirmekti. Zaten Enver Paşa'nın Trabzon'a gelmesi eylemleri tetiklemişti. Şüphesiz bu durum Sarıkamış taarruzunun hazırlığıydı[223].

Bu bölgede gönüllü birlikler kurma çalışmaları devam etmekteydi. Özellikle Sopalı Mutasarrıf olarak namlanan Cemal Azmi Bey'in Trabzon Valiliği'ne atanması bu çalışmalara ivme kazandırmıştı. Cemal Azmi Bey, dağdaki eşkiyaya haberler göndermiş, vatan tehlikedeyken dağlarda kalmanın yan-

218 Kafkas İhtilal Cemiyeti hakkında daha geniş bilgi için bkz. Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.28-34.

219 Bu beyannamelerinin birinde deniliyordu ki: "...Dünyada ancak hakim olmak için yarattığı Müslümanların ortak düşman esaretinden kurtulacağı zaman geldi... Allahımıza sarılalım, peygamberimizden istimdat edelim. Köpeklerden daha korkak olan mel'un Rus Hükümeti'ni Kafkasya dağlarının ötelerine kadar kovalım...", Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.32-33.

220 "Trabzon Vilayeti'ne şifre C. 27 Mart 330, 10 bin guruşluk havalename derdest irsaldir, 30 Mart 330 Nazır". *B.O.A, DH-ŞFR*, 39/216.

221 *B.O.A, DH-ŞFR*, 48/147.

222 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.75;
"Trabzon Vilayeti'ne,
Teşkilat-ı Mahsusa Heyet Reisi Rıza Bey tarafından Arhavi merkezinde kaza şifresiyle keşide olunan... Teşrin-i Sani 330... telgrafnamenin Vilayet şifresiyle bittertib hemen işarı" Fi: 5 Teşrin-i Sani 330, Nazır namına" *B.O.A, DH-ŞFR*, 47/73.

223 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, Birinci Cihan Harbi*, c.II, İstanbul, 1992, s.247.

www.seyfocenter.com

lış olduğu, bu dönemin vatana hizmet etmek için iyi bir fırsat olduğu, ayrıca yaptıkları hizmete karşılık affedilecekleri de duyurulmuştu. Bu haberler üzerine çete reisleri birer birer dağdan inmiş ve Teşkilât-ı Mahsûsa birliklerine katılmışlardı[224].

Rıza Bey, müfrezelerini savaş başlamadan önce ve sonra çok rahat yönlendirebiliyordu. Çünkü buralar Rusların işgalinden uzak bölgelerdi. Bu sebeple gönüllüler çok kısa sürede hududu geçerek hedefleri vurabiliyordu[225]. Enver Paşa'nın emriyle bu çeteler harekete geçmiş, sol cenahtan Batum'daki Ruslara karşı savaşan Alman Ştange Müfrezesi yine bu emir doğrultusunda Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in emrine verilmişti. Ayrıca Yakup Cemil müfrezesi de bunlara katılmış[226], 3 Aralık'ta Ardanuç alınmış ve Ardahan'a doğru hareket edilmişti[227].

Şark Bölgesinde Türk-Rus Savaşı başladığında Karadeniz'de Rus harekâtı olmamıştı. Ancak Batum; Rusların müstahkem mevkiiydi. Dolayısıyla Rus birliklerinin asıl görevi bu mevkiyi koruyarak Çoruh mıntıkasını kontrol edebilmekti. Bu durum Sarıkamış taarruzu düşüncesiyle de çelişmekteydi. Bu maksatla Türk gönüllü birlikleri 1 Kasım 1914'ten itibaren baskınlar yapmaya başlamış[228], Artvin, Murgul, Borçka, Ruslardan temizlenmişti. Gönüllülerin bu ilerleyişi netice vermiş ve Batum büyük oranda ele geçirilmişti[229]. Kısaca Batum'u almak III. Ordu harekâtını kolaylaştıracağından[230] büyük önem taşımaktaydı.

Batum'da bu başarının elde edilmesinde Yakup Cemil Bey'in büyük katkısı olmuştu. Bu sebeple şehrin fatihliği sıfatını kimseye bırakmamış ve bununla hep övünmüştür[231].

Yine verilen emirler doğrultusunda Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in müfrezeleri İlviye-i Selâse'de çok önemli kavşak noktası olan Oltu'ya hareket etmiş-

224 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.84-85. "Teşkilât-ı Mahsûsa'ya vaz olarak Dersaadet'ten gitmiş zabitana seferberlik münasebetiyle oraca bir nefer zam tayini virülüb virülmediğine dair bir kati defterin irsali. 11 Mart 331. Dersaadet Merkez Kumandanı Cemal", *B.O.A, DH-ŞFR*, 51/123.
225 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.104.
226 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım...*, s.277.
227 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III, ks. I..., s.357.
228 *B.O.A, DH-ŞFR*, 51/44.
229 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı*, c.I, Ankara, 1993, s.599-600.
230 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi...*, s.618.
231 Halip Vardar, *İttihat ve Terakkî İçinde Dönenler*, (Yaz.) Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1960, s.234.

ti. Bu müfrezelerden de Kars ve Ardahan'a giden telgraf hatlarını kesip Kars-Sarıkamış demiryolunun tahrip edilmesi istenmişti[232]. Bu ilerleyiş sonunda 29 Aralık 1914'te müfrezeler Ardahan'ı ele geçirmişlerdi[233].

Ruslar, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bu başarıları karşısında zaman zaman karşı saldırılarda bulunmuş, ancak hep zayiat vermiştir. Mesela, Rus donanması Teşkilât-ı Mahsûsa'nın sahil müfrezelerine taarruz etmiş, ancak düşman 600 ölü bırakarak geri çekilmişti[234].

Vilâyât-ı Şarkiyye ve Kafkas Cephesi'nde bir taraftan düzenli ordu, diğer taraftan Teşkilât-ı Mahsûsa Müfrezeleri ideolojik eylem mantığına uygun hareketlerine devam etmelerine rağmen, bir türlü kalıcı olan darbeyi vuramıyorlardı. Özellikle Sarıkamış taarruzunun acıyla sonuçlanması, ordunun ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin mâneviyatını sarsmış; bu sıralarda İstanbul'da yaşanan fırka çekişmeleri Teşkilât-ı Mahsûsa'nın örgüt yapısına ve eylemlerine büyük zararlar vermeye başlamıştı. Bunun üzerine örgütteki bozulmaların daha büyük olumsuzluklar yaratmasına izin vermemek için hükûmet kararıyla Trabzon ve havâlisindeki Teşkilât-ı Mahsûsa kumandanlığı lağvedildi ve Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in idaresi altındaki müfrezelerle birlikte bu işlerin idaresi Avni Paşa'ya devredildi[235].

Netice itibariyle Teşkilât-ı Mahsûsa'nın misyonu, savaşın akışına uygun olarak tam bir başarı ve başarısızlık ikilemi arasında kalmış, düşmana zarar vermiş, ama öldürücü darbeler vuramamıştır. Zaten misyonu ve örgüt yapısı da bu kadarına izin verebilmiştir.

E. Vilâyât-ı Şarkiyye'de Bayındırlık, Sağlık, Ziraat ve Ticaretle İlgili Bazı Çalışmalar

1-Vilâyât-ı Şarkiyye Yollarının Yapılması Meselesi

İttihat ve Terakkî'nin memlekette hayata geçirmeyi düşündüğü en gerçekçi politikalarından birisi de bayındırlık alanında reformlar yapma teşebbüsüydü. Bu bağlamda ele aldığı işlerden birisi demiryolları, diğeri karayollarının yapılmasıdır. Geleceğin garantisi olarak gördüğü bu yollar meselesi, hem

232 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım ...*, s.291.
233 Köprülü Şerif (İlden); *Sarıkamış...*, s.168.
234 *ATASE*; K.129, D.601, Dlp.104, F. 21.
235 Arif Cemil, *I.Dünya Savaşı'nda ...*, s.252.

www.sevincenter.com

la terhis olunduklarının behemahal tasri edilmesi..."[313] şeklinde ifade edilen bu kararın uygulanması için de şu şartların dikkate alınması istenmiştir: "Teksîr-i nüfûs hesabıyle ve birer ay müddetle terhis edilegelmekde olan efradın duhûl-i askerîsinin altı ayı geçmiş olması ve müteehhil ve çiftçi bulunması ve bu duhûlleri henüz altı ay olmayanlar müstesna olmak üzere diğer mevcudun % 20'sinin terhisi evâmir-i mübelliğ iktizasındandır. Bu sefer kıtaatdan gelen izin defterlerine göre tezkireler imlâ ve iâde edilmiş ise de nisbeti muhafaza ederek terhis etmek alay kumandanlığının vazifesidir..."[314]

Tarımın yanında bölge halkının en önemli geçim kaynağı hayvancılık sektörüdür. Hükûmet, bu konuda da halkın çektiği sıkıntılara vakıftır. Bölge mebusları da bu sıkıntıları Meclis-i Mebusan'a taşımış ve gerekli destek ve tedbirlerin alınmasını takib etmişlerdi.[315]

Vilâyetlerde, özellikle bir takım bulaşıcı hayvan hastalıklarının zuhûr etmesi yüzünden çift hayvanlarının önemli miktarlarda azalmasından dolayı bu zararın giderilmesi noktasında yine hükûmet bazı tedbirler almıştı.[316] Bunlar; hayvanların ıslahı için damızlık hayvanların köylere dağıtılması, hastalıklarla mücadele ve en önemlisi de ihtiyaç hasıl olan hayvanın tedariki için Ziraat Bankası'ndan kredi kolaylıkları sağlamak gibi tedbirlerden ibarettir.[317]

Bahsedilen sorunlar ve bunlara karşılık alınan tedbirlere paralel olarak, hükûmet Vilâyât-ı Şarkiyye'de ticaretin canlandırılması ve tüccarın kendini kurtararak bölgeye bir katma değer kazandırması için de destek tedbirleri almıştır. Bu tedbirlerden dikkat çekici olanlarından biri; Vilâyât-ı Şarkiyye'de ithalat yapacak tüccarın sınır vilâyetlerinde alınan gümrükten muaf tutulma-

313 *ATASE*, K. 5215, D.6, Dlp.220, F.1.

314 *ATASE*, K. 5215, D.6, Dlp. 220, F.2.

Bunun üzerine birliklerden gönderilecek askerlerin hakkında yapılan yazışmalardan bazıları şunlardır: "Mezuniyetden avdet iden efrâda aid mezuniyet vesikalarının merbuten takdim kılınmağı.."*ATASE*, K. 5215, D.6, Dlp.220, F.4. "Mezunen memlekete gidüb 8 Mayıs 332 tarihinde avdet iden bâlâda künyesi muharrer neferin tezkiresi rabten takdim..." *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.8; *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.9; *ATASE*; K.5215, D.6, Dlp.220, F.10; *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.11, *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.12; *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.13. "Berâ-yı müddetle mezunu memleketlerine gönderilecek olan 43 neferin künyeleri merbutan arz ve takdim kılınır..." *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.29; *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.30; *ATASE*, K.5215, D.6, Dlp.220, F.26.

315 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi III*, Ankara 1986, s.41.

316 "Vücûd-a bakarî şiddetle hükümfermâ olmasına mebni yüz çift öküzün mübayaası..." *B.O.A, DH-SYS*, 123-9/21-1, Varak No: 4.

317 *B.O.A, DH-SYS*, 123-9/21-1, Varak No: 3/1.

sıdır.[318] Hayvan tüccarlarının daha rahat ticaret yapabilmeleri için de bunlardan alınan vergilerin sınırlandırılması gibi bir takım tedbirler alınmıştır.[319] Mesela, Vilâyât-ı Şarkiyye'den İstanbul veya diğer yerlere sevk olunacak koyunlar için % 50'ye karşılık olmak üzere izin tezkerelerinin verilmesi uygun görülmüştür.[320] Bu bağlamda alınan diğer tedbirler de yerli tüccarın korunması, haksız rekabetin engellenmesi, resmî vergilerin artırılması için kaçakçılığın yasaklanması ve bu işleri yapanlara karşılık sert tedbirler alınmasıdır.[321]

İttihat ve Terakki hükûmeti, bölge halkının hayat standartlarını iyileştirme konusundaki yaptığı çalışmalar ve aldığı ciddî tedbirlerle kısa zaman içinde belirgin bir ilerleme gösterebilmiştir. Bunun en iyi göstergesi de yıllara göre tutulan istatistiklere yansımasıdır. Bu tedbirler alınana kadar bölgede yapılan üretimin, sadece halkın kendi kendini idare etmesine yettiği halde, alınan ciddî tedbirlerle üretimin önemli boyutlarda artması sağlanabilmiştir. Meselâ, Büyük Savaş arifesinde olunmasına rağmen, şöyle bir artış yaşanmıştır: Üretilen tahılın üretim bölgesi dışına satılanı Diyarbakır'da; 183 ton buğday, 66 ton arpa, 38 ton pirinç, baklagillerden; 192 ton nohut, köklü bitkilerden, 103 ton soğan; sanayi bitkilerinden 109 ton pamuk lifi, 2 ton tütün... Elazığ'da; 567 ton buğday, 1211 ton arpa; sanayi bitkilerinden 8 ton pamuk lifi, 1 ton haşhaş, hayvan ürünlerinden 13 ton yün, 2000 adet keçi... vs.[322] başka bölgelere satılmış, böylece bu gibi üretimden bir katma değer elde edilmiştir.

F- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Eğitimin Genel Durumu ve İttihat ve Terakkî'nin Konuyu Önemsemesi

Bir çok ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de eğitim devletin siyasal anlamda birliği, kanunlara ve düzene uyum sağlamayı ve sosyal barışın tesisinde ideolojik bir mekanizmanın yaşatılması noktasında bir araç olarak

318 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre III, İçtima Senesi 1*, Ankara, 1991, s.87.

319 *B.O.A, DH-İ.U.M*, E-4/37, Varak No: 1/1; *B.O.A, DH-İ.U.M*, E-4/37, Varak No: 4; *B.O.A, DH-İ.U.M*, E-4/37, Varak No: 3.

320 *B.O.A, DH-İ.U.M*, E-4/40, Varak No: 1/1.

321 "İttihaz edilecek tedâbir ne kadar şedid ve kat'i olursa o nisbette kat'i neticeler istihsal edileceği derkâr bulunduğundan gerek kaçakçılık ve gerekse pasaportsuz gelenler hakkında aynı usûlün hududun bu taraflarında tatbiki..." *B.O.A, DH-E.U.M-EMN*, 61/21, Varak No: 2.

322 *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri...*, s.169 vd.

www.seyfocenter.com

kabul edilmiştir. Devletin çağdaşlaşma sürecinde önemli bir yer tutan eğitimin, dinî ve dünyevî mânâda karakterize edilmesi önemli bir adımdır. "Eğitim, imparatorluklar içindeki hakim unsurun ulusçuluk bilincini teşvik ederken, öte yandan dinsel cemaatler için de benzer bir etki yapmıştır. Böylece gelenekseel toplumun cemaat yapısını dünyevileşme yönünde değişime uğratmakta, ulusçuluk hareketlerini teşvik etmekte ve imparatorlukların dağılışını hızlandırmaktadır."[323]

Bu gerçekler ışığında Osmanlı Devleti'nin en problemli yerlerinden olan Vilâyât-ı Şarkiyye'ye de bu bakışın hakim olduğu söylenebilir. Sosyo-etnik ve dinî yapısı gereğince çok önemli problemlerin yaşandığı bu bölgede emperyalist yaklaşımların dış dünyada büyük ilgi çekmesi karşısında, Osmanlı hükûmetlerinin de bu problemlere ciddiyetle yaklaşmasında büyük etkisi olmuştur. Hükûmetlerin de problemlerin kaynağında bölgedeki eğitimsizliği görmesi ve çözümü de yine burada aramaları gerçekten anlamlı yaklaşımlar olarak kabul edilebilir.

Şu halde Vilâyât-ı Şarkiyye'de eğitim meselesinin hükûmetler açısından üç aşamalı bir problem olarak kabul edildiği görülür. Buna göre,

1. Bölgede Müslüman okullarının durumu,
2. Bölgede azınlık okullarının durumu,
3. Bölgede yabancı okulların durumu.

II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Vilâyât-ı Şarkiyye'de mevcut okullaşmanın durumu şöyle idi:

Vilâyetlerin çoğunda resmî okullar faaliyetlerini sürdürmekteydi. Altı vilâyette 897 iptidâî okul mevcuttu. Bu okulların bir kısmı Müslüman öğrencilere tahsis edilmişken, büyük bir kısmında da azınlıkların öğrencileri okumaktaydı. Bu okulların bir kısmı erkek, bir kısmı kız, bir kısmı da karma sistemle eğitim yapmaktaydı. Oran itibariyle azınlıkların okul sayısı, her vilâyette, Müslümanların okulundan çok fazla idi. Bu oran aşağı yukarı % 95'e tekabül etmiştir. Müslümanların okullarında daha çok erkek öğrencilerin okuduğu göze çarparken, azınlık ve cemaat okullarında her üç kategoride

323 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri, 1839-1924", *Osman Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (Der.) Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara, 2000, s.127-128.

de okulların öğrenci kabul ettiği görülür. İstatistiklere göre altı vilâyette de resmî ve özel okul sayısı 1376'dır.[324]

Vilâyât-ı Şarkiyye'nin XX.yy. başındaki nüfusunun 3.529.152 ve altı vilâyette toplam öğrenci sayısının 149.821 olduğu düşünülürse, bölgede nüfusa oranla öğrenci sayısı % 4.24 gibi rakam elde edilir. Bu rakamlarda okuma yazma oranının çok düşük olduğu ortaya çıkar. Vilâyetler bazında % 7.6'lık oranıyla Sivas, okuma yazma oranı en yüksek vilâyet iken, % 0.94'lük oranıyla da Van en düşük orana sahiptir. Diğer dört vilâyetinde ortalama oranın % 3'lerde olduğu görülür.[325]

I. Dünya Savaşı arifesine gelindiğinde Vilâyât-ı Şarkiyye'de eğitim alanındaki yapının yavaş yavaş bozulduğu görülür. Hemen hemen her vilâyette okul ve öğrenci sayısının azaldığı dikkati çekmektedir. Meselâ, Diyarbakır Vilâyeti'nde daha önce 179 iptidaî okul var iken, bu sayı 1914'te 60'a düşmüştür. Bölgede en çok okulun olduğu Sivas'ta daha önce 345 olan iptidaî okullar, bu tarihlerde 167'ye düşmüştür. Bu düşüşün, bu okullarda okuyan öğrenci sayısında da % 70 oranında olduğu gözlenmektedir. Ancak hemen şunu da ifade etmeliyiz, buralarda gözlenen düşüşler yabancı ve cemaat okullarında da vardır. Ancak resmî ve Müslüman kategorisindeki düşüşten daha az olduğu söylenebilir.[326]

Vilâyet	Nüfus	Öğrenci	Oran
Erzurum	647010	19592	% 3
Bitlis	647010	19592	% 3.4
Diyarbakır	471462	9970	% 2.1
Sivas	1086455	82713	% 7.6
Mamuratülaziz	575314	22411	% 3.8
Van	430000	4042	% 0.90

324 Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839-1924 Tarihli İstatistikler Dizisi*, c.VI, Ankara, 2000, s.121- vd.
325 Alkan, *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme...*, s..115.
326 Alkan, *Tanzimattan Cumhuriyete Modernleşme...*, s.165-vd.

www.sevfocenter.com

Yukarıda verilen istatistik bilgilerin bu kadar büyük oranda değişmesinin bir çok sebebi vardır. Bunlardan önemli olanları şunlardır:

1. Vilâyât-ı Şarkiyye'nin sosyo-kültürel yapısının özellikle Müslümanların tercihlerini etkilemesi,
2. Bölgenin uzun yıllar asayişsizliğe maruz kalması,
3. Bölgenin uzun yıllar savaş alanı olması,
4. Emperyalist devletlerin zaman zaman müdahalelerde bulunarak azınlıkları etkilemek istemesi,
5. Ekonomik yapının zaafiyet içinde olması.

İttihat ve Terakki'nin hem denetleme hem de iktidar dönemlerinde eğitim sistemine eleştirel anlamda yaklaşım içinde bulunduğu ve ülke gerçeklerine en uygun sistemi aradığı görülür. Meselâ, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin "Tuğba Ağacı Nazariyesi"nin uygulama alanına konulmak istenmesi karşısında, 1325 yılında Satı Bey'in "Umûr-ı Maârif" hakkında Emrullah Efendi'ye sunduğu layihası eğitim alanında ciddî tartışmalara zemin hazırlamıştı.[32]

"Maarif temelden başlar"[328] diyen Satı Bey'e göre yeni sistemde esas şu olmalıdır: "Maarifin bütün aksam ve şuâbatı arasında şedîd bir irtibat vardır. Hiçbir şûbe-i maârifin hiçbir derece-i tahsilin diğerlerinden müstakil ıslah ve tensiki kabil değildir..."[329]

Sistem arayışlarına parelel olarak İttihat ve Terakki'nin Vilâyât-ı Şarkiyye Bölgesi ile yönelik çok büyük kaygı ve endişe içinde olduğu görülür.[330] Özellikle azınlıkların ve yabancıların bu bölgedeki okullaşma oranlarındaki artış ve bu okullarda verilen eğitimin kalitesi hükûmetlerin de dikkatini çekmekte ve aynı zamanda da kaygı ve endişelerini artırmaktaydı. Doğaldır ki, hiçbir devlet, vatandaşının eğitimini başka bir devlete veya azınlıklara terk edemez. Ancak Osmanlı Devleti'nde eğitimi karakterize eden millet sistemi, kapitülasyonlar, dinî yapının nüfuzu, kanunların uygulanmasındaki güçlükler

327 Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996 s.46.
328 Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde...*, s.47.
329 "Ezcümle mekâtib-i aliyyenin terakkisi onların talebesini ihzar etmekte olan mekâtib-i ibtidaiye ve tâliyenin terakkisine, bu mekteblerin terakkisi de onlara muallim ve muharrir yetiştirmekte olan mekâtib-i aliyyenin terakkisine mutavakkıftır..." Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. "Islahat-ı Mübremeden", *Tanin*, 29 Kanun-ı Sani 1325/ 11 Şubat 1910, No: 518.
330 Akın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri...*, s..200.

sebebiyle eğitim konusunda hep bir belirsizlik olmuş ve uygun sistem arayışı uzun seneler devam etmiştir.[331]

Millet sistemi, azınlıklara kendi cemaatlerinin kontrolü altında politik güce sahip topluluklar olma hakkı veren ilginç bir siyasî kurumdur. Bu sistem içinde azınlıklar kendi okullarını yönetmekte, böylece Osmanlı eğitiminden çok az etkilenmekteydi. Kapitülasyonlar da yabancılara imparatorlukta büyük eğitim kurumları kurma fırsatı vermiştir. Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar bu fırsatları çok iyi değerlendirmişlerdir. Bu okulların çoğu azınlıklar arasında entellektüel ve dinî şartları iyileştirmek amacı taşımaktaydı.[332]

Bu haklara sahip olan yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toprakları üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışmaktaydı. Bu güce erişebilmek için de kendilerine yakın bir azınlığı, cemaati parasal güçle kendi yanlarına çekme eylemini seçmişlerdir. Cemaatler de bunların yardımıyla imtiyazlardan istifade edebilmek için yabancı devletlerin himâyesine girmeyi fırsat olarak görmüşlerdir. Zamanla bu istekler, amacına ulaşmakta gecikmedi.[333] *"İsa ve ticaret adına dünyanın yeşil kalmış son parçasının ırzına geçtiler"* sözünün muhatabı olan misyoner örgütleri devreye sokulmuş[334], son derece profesyonel yöntemler ve parasal destekle Osmanlı Devleti'nde eğitimin sömürüsünde etkin rol oynamışlardır.[335]

Bu oluşumlara en çarpıcı örnekler Vilâyât-ı Şarkiyye'de verilmiştir. İlber Ortaylı, Amerikan misyonerlerinin faaliyet alanı içine Vilâyât-ı Şarkiyye'nin girdiğine dikkat çekmekte ve şu ilginç bilgiyi vermektedir:

"Şarkta ise bunun tersine bazen küçük kasabalar ve kimsenin ayak basmadığı vilâyetlerde Amerikan misyonerlerinin yoğun bir şekilde bulunduğu görülür. Amerika, Ermeniler ve Şark Katoliklerini kendine hedef olarak seçmiş, onlar

331 Paul Monroe, "Education", *Modern Turkey, A Politica-Economic İnterpretation, 1908-1923 İnclusive, With Selected Chapters By Representative Authorities*, (By) Eliot Grinnell Mears, New York, 1924, s.121.
332 Paul Monroe, "Education ", *Modern Turkey, A Politica-Economic İnterpretation...*, s..122.
333 İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, LII/203 (Ağustos 1988), s.627-628.
334 Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989, s.13-vd.
335 "Birer silahsız orduya sahip bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman Hükûmetleri, yerleşip sömürmek istedikleri ülkelere silahlı kuvvetlerden önce misyoner örgütlerini yollamış..." Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, 2.bs, İstanbul, (Tarihsiz), s.20. Azınlık ve yabancı okulların oluşumları ve tarihsel süreci için ayrıca bkz. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 1997.

www.seyfocenter.com

arasında faaliyet göstermeyi yeğlemiştir. Ermeni cemaati bazı hallerde Amerikan misyonerlerine karşı olumlu tutum takınmış, hatta yardımcı olmuştur."[336]

Eğitim, misyonerler açısından bir araçtır. Amaçları itibariyle dinsel motifler kullanılmasına rağmen "dinsel boyutları çok aşan, ekonomik-sosyal-kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme aracıdır."[337] Bu mânâda misyoner okullarının bölgede üç amacı gerçekleştirme gayreti içinde olduğu görülür; eğitim yapmak, din ve mezhep mücadelesi vermek ve en önemlisi de siyasal faaliyetlerini devam ettirmektir.[338] Bu üç amacın en dikkat çekici olanı siyasal faaliyetleriydi. Emperyalizmin hedefleri arasında bulunan Vilâyât-ı Şarkiyye'deki etnik unsurlar da en iyi malzeme mesâbesindeydi. Özellikle Ermeniler ve Süryanilerin bu kıskacın içinde olması, bazı siyasal beklentilere işaret etmekteydi. Bölgede bir çok okulun açılması, esasta bu amacı kapsamaktaydı. Yabancı okulların siyasal düzeyde yakaladığı mesafeyi ve sonuçları izah etmesi açısından, Van olayları ayrı bir önem arzetmektedir.

Meselâ Rusların Ermeniler üzerindeki oyunlarının amacına ulaşması için dünyacı ünlü Rus yazarı Tolstoy'un kızı Alexandra Tolstoy, Rus ordusunda gönüllü olarak savaşa katılmış ve Van'a kadar gelebilmişti. Bunun yanında Van'da bir çok misyoner teşkilâtları aktif olarak görev yapmış; misyoner okulları açılmış, dispanser, hastahane ve kiliseler bu misyonlar aracılığıyla organize edilmişti.

"Bu yüzden Doğu'daki Ermeni ayaklanması sadece bir işaret beklemektedir. O işaret de Rusların I. Dünya Savaşı'nda tüm Doğu Anadolu'yu işgalleriyle verilir. Böylece Ermeniler kıyama kalkarlar. Bu hareket yüzünden binlerce, onbinlerce masum ve günahsız insan katledilir. Yerlerinden sürülür ve perişan olur. Bu çerçeği görmek istemeyen Batılılar misyonerlerin hazırlayıp, propaganda ettikleri bir Ermeni soykırımından bahseder. Halbuki, bütün bu hareketlerden sorumlu olanlar, misyonerlerdir."[339]

Vilâyât-ı Şarkiyye'de bu okullaşmalar o kadar büyük boyutlara ulaşmıştır

336 "Örneğin misyoner David Brawer Eddy, 1910'larda Van'daki faaliyetlerini anlatırken, Van'da 1872'de kurulan okul gelişiyor. 1905'de erkek okulunda 120 öğrenci varken 1910'da bu sayı 325'e ulaştı..." İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s.324.

337 Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...*, s.24

338 Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s. 648-vd.

339 Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991, s.125.

ki, İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin çok ciddî tedbirler almasına sebebiyet vermiştir. Hükûmet, özellikle III. Ordu mıntıkasındaki misyoner faaliyetlerini gözetim altına almak için, bunlar hakkında şu bilgileri istemiştir:

"1. Oradaki Amerikan mektebindeki Amerikalı misyonlar ve muallimlerin ahvali hakkında hemen malûmat verilsin,
2. Bir de III. Ordu kumandanlığına telgraf yazsın. Amerikan milleti ve misyonları bulunan menâtıktan mıntıkaları sorsun, bunların ahvali hakkında buraya malûmat versin."[340]

Bunun üzerine Vilâyât-ı Şarkiyye'de başlatılan çalışmaların hızlandığı görülür.[341] Vilâyet ve livalardan misyonlar hakkında çok önemli raporlar tutulur ve hükûmete bildirilir. Meselâ 19 Temmuz 1915 tarihinde Diyarbakır Vilâyeti'nden Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen raporda çok önemli bilgiler aktarılmıştır. Bu rapordaki şu bilgiler dikkat çekicidir:

"Diyarbakır'da bulunan iki leylî mekteble bir hastahaneyi idare eden Mister Azes (?) ve Doktor Nam (?) ve Madam Fenige (?) namlarında üç Amerikalının Müslim ve Gayrimüslim herkesi hükûmet aleyhine çevirmek içün propaganda yapmakta; Ermeni komitecilerin bazılarını hanelerinde saklamakta ve bir kısmının kıymetli eşya ve nukudunu muhafaza etmekte oldukları, dahile tebliğ idilmiş. Ermeni ailelerinin fotoğraflarını alarak, Amerika'ya göndermek üzere eski hükûmet-i mahalliyece icra edilen takibat-ı siyasîde muvaffak olamayarak canlarını imha itdikleri, Midyat Hristiyanlarının mülk-i şahsî ile Haziran ayında hanelerinde misafir ederek malûm olan Midyat isyanını ihzar ve tertib ettikleri Diyarbakır Vilâyeti'nce icra edilen taharriyat ve tahkikat neticesinde (anlaşıldığından) ve bu gibilerin zât-ı sâmilerince de jandarmalarca muvafakat olduğundan bunların dahilinde başka vilâyetlere yoksa memleket haricinde teb'îd idileceklerini işâr buyurulması maruzdur."[342]

340 *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F.16-2.

341 "Merzifon'da Amerikan mektebinde muallimlik iden Arzuyan nam şahsın Ermenilerin tâbiyeleri hakkındaki emirden evvel komite ile..." *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F.16-4. "Trabzon Vilâyetinde Trabzon'un Boztepe mevkiinde Farud Liydo (?) isminde Amerikalı bir müdür ile bir muallimesi vardır. Vilâyetin başka yerinde Amerikan müessesatı yoktur." *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F. 18.

342 *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F. 18-5. "Mardin'deki iki mekteb ve hastahaneyi idare eden iki Ermeni kadının derhal çıkarılması.." *ATASE*, K. 385, D.1530, Dlp. 110, F. 18-1. "Mardin'deki iki leylî idadî mektebi ve hastahaneyi idare eden bedhah iki Ermeniyi... tard ittiriniz..." *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F.18-2. "Mardin'de bulunduğu arz olunan iki erkek

www.seyfocenter.com

Yine bu mânâda hükûmete verilen raporlardan birisi de Erzurum Vilâyeti hakkındadır. Bu raporda da şu bilgiler mevcuttur:

"Erzurum Vilâyeti'nde, Erzurum şehrinde bir kız, bir erkek Amerikan mektebi, bir hastahane vardır. Erkek mektebinde biri Amerikalı, dördü Ermeni muallim ve seksen talebe ve kız mektebinde bir Amerikalı muallime ve dört Ermeni muallime, doksan talebesi mevcud idi. Ermeni muallimlerin ikisi mezun olmuş, birisi gitmiş ve birisi askerdir. Muallimler buradadır..."[343]

Görüldüğü gibi bu raporlar hükûmetin endişelerinin ne kadar yerinde olduğunu göstermeye yetecek boyutlara ulaşmıştı. Bu gibi durum karşısında hükûmet de bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Özellikle misyonerlerden bölücü çalışmalara katılanların tesbit edilerek sınır dışına gönderilmesi ve bunların divan-ı harblere verilmesi sûretiyle sert tedbirler alınmış, bu işlere karışan azınlık memurlarının memuriyetlerine son verildiği görülmüştür.[344] Ayrıca, azınlık ve yabancı okulların faaliyetlerine son verilmiştir. Savaş sürecinde İttihat ve Terakkî millî konsept, bağımsızlık ve ekonomik bakımdan son derece önemli bir adım sayılan kapitülasyonları kaldırınca, bu okulların kapatılmasına da zemin hazırlamış oldu.

II. Meşrutiyetle birlikte, ülkede geri kalmışlığın aşılabilmesi için eğitim seferberliğine olan inanç ve teşvik, kısa sürede Meclis-i Mebusan'da bir hareketliliğe sebebiyet vermiştir. Özellikle Vilâyât-ı Şarkiyye mebuslarının çalışmaları son derece dikkat çekicidir. Meselâ Genç Mebusu Muhiddin Efendi'nin Maarif Nezareti'ne bölge ihtiyaçlarını bildirdiği ve yapılmasını istediği şeylerle ilgili olan takriri önemlidir. Bu takrirde şöyle denilmiştir:

"Nüfusun yarıdan ziyadesi mektumdur. Saniyen maarif lambaları demek olan o havalinin medâris ve mekatibi, yağsız fitilsiz bir halde bulunan lambalar gibi nur yerine zulmet saçıyorlar. Binaenaleyh gönül ister ki bu tahsisat-ı munzama evvel tevzi olunsun..."[345]

ve bir kadın Amerikalıdır. Bunlar tard ve tebeyyün edilmiştir..." *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F.18-3. "Diyarbakır Vilâyeti dahilinde Bank-ı Osmanî, Rejî, Duyûn-ı Umumîye idaresinde müstahdem memurların iradesinden efkar-ı muzırra alakası bulunan eşhasın..." *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F. 18-4.

343 *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F. 18-8.

344 "Aslen Maraşlı olub Derşaat'de mahsus mektebinde ikmal-i tahsil iderek Ankara-Sivas hattına istihdam olunduğu istihbar olan Nezaret Şeritciyan'ın Taşnaksutyun komitesine mensuliyetinden olduğu gibi Dersaadetde müddet-i ikameti esnasında komitenin en faal azası idi ki bu cihetle memuriyetine hitam verilerek..." *ATASE*, K. 385, D. 1530, Dlp. 110, F. 32.

345 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi* 2, c. VI, Ankara, 1986, s..1-2.

Daha birçok bölge mebusu kendi vilâyeti, livası için gerekli olan bir çok okulun açılması için bir çok takrir vermiştir.

İttihat ve Terakkî'nin siyasî ve idarî alanlarda yaptığı reformlarla, aynı zamanda eğitime de bir çeki düzen, bir millîlik ve bir kimlik kazandırılmak istenmiştir.[346]

a) Vilâyât-ı Şarkiyye'de İttihat ve Terakkî Mekteplerinin Açılması ve Diğer Uygulamalar

İttihat ve Terakkî'nin fikrî tekâmülüne paralel olarak ortaya konulan en önemli çalışmalar okullaşma alanında olmuştur. Henüz Osmanlıcılık fikrinin savunulduğu dönemlerde Osmanlılık fikri etrafında bir birlik vücuda getirmek yolunda tek çare okullar görülmüştür. Böylece ülkede yaşayan her azınlık grubunun Osmanlılık fikrine ancak bu okullar sayesinde kazandırılacağı ümit edilmiştir.[347]

Ancak emperyalizmin Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmesiyle birlikte ülkede özellikle de azınlıklar arasında vuku bulan gelişmeler karşısında doğal bir refleksin İttihat ve Terakkî tarafından da geliştirildiği görülür. Bu aşamada millîleşme ve Türkleştirme politikalarının uygulama alanları olarak okullar görülmüştür.

İttihat ve Terakkî'nin denetleme döneminde hayata geçirilen çalışmalar arasından Van'da İttihat ve Terakkî Medresesi'nin açılması yönündeki gayretler önem arzetmektedir. Zaman zaman devrin hükûmetleri bazı engellemelerde bulunmuşsalar da, medresenin hayata geçirildiği görülür. Bu medresenin inşasında İttihat ve Terakkî'nin Van şûbesinin ahâliden yardımlar topladığı, bu suretle bir bina ikmali yoluna gidildiği görülmüştür. Buna rağmen

346 Meselâ, Diyarbakır Mebusu Feyzi Efendi'nin talebe harekâtı dolayısıyla 7'nci sınıfı ilga ve tamamı nehariye çevrilen Diyarbakır Mekteb-i İdadî-i Mülkîsinin yeniden eski hale getirilmesine dair takriri..." *Meclis-i Mebusan Zabıt Caridesi, Devre I, İçtima Senesi* 2, c.I, Ankara 1985, s..526. Muş Mebusu İlyas Sami ve Keygam Efendilerin Muşta leylî ve neharî bir idadî mektebinin tesisi için, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi* 2, c. I, Ankara, 1985, s.227. Diyarbakır Mebusu Fevzi Efendi'nin Diyarbakır'da Ziraat Mektebi ile numûne tarlasının tesisi... *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Devre I, İçtima Senesi* 2, c.III, Ankara 1986, s.299. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi* 2, c.IV, Ankara 1986, s.92.

347 Hüseyin Cahid, "Osmanlı Mekteblerinde Ecnebi Muallimler", *Tanin*, 26 Nisan 1326/ 9 Mayıs 1910, No: 605.

www.seyfocenter.com

zaman zaman hükûmetler bu yöndeki çalışmalara endişeyle bakmışlardır. Bu bakış daha çok siyasî endişelerden kaynaklanmıştır. Bu endişeler Vali Ahmet İzzet Bey'in telkinleriyle giderilmiştir.[348]

İttihat ve Terakkî Medresesi'nin fizibilite çalışmalarından sonra törenlerle medresenin temelleri atılmıştır. *Tanin Gazetesi*, özel muhabirlerinden edindiği bilgiye göre temel atma töreni şöyle olmuştur:

"İttihat ve Terakkî Cemiyeti Van Kulübü'nün Van'da inşasını tasmim ettiği İttihat ve Terakkî Medresesi'nin vaz-ı esas resmi teyemmünen cülûs-ı hazret-i Padişahiye müsâdif yevm-i bihînde icra edilmiştir. Yevm-i mezkûrda vali ve kumandan paşalarla eşrâf ve muteberân Rüşdîye-yi askerîye salonunda içtima edip saat sekiz buçuk raddelerinde önlerinde bir bando mızıka ve bir cem-i gafir ile mekteb arsasına gitmiştir. Alay müftüsü tarafından kıraat edilen duânın hitamında kurban zebh ve ilk temel taşı Vali Nazım Beyefendi ile Kolordu Kumandanı Muhlis Paşa hazretleri tarafından hafredilen temele vaz olunmuş ... Bâlehu Kulüp Reisi Dr. Ahmet Midhat Bey, cemiyetin amâl-i mukaddesesi ile bugüne kadar ibraz ettiği fedakârlık ve hıdemat-ı vataniye-i mütenevviasıyla muhaliflere karşı birer cevab-ı müskit hamiyetten olarak cemiyete hibe ve müessislik şerefine kesb-i liyakat eden Şehzâde Cemaleddin Efendi... yüz lira vermede ibraz-ı semahat ve hamiyet eyleyen Şemdinan Kazası'nda Şeyata Efendi Hazretlerine beyan-ı teşekkür ederek... alkışlamışlardır. Müteakiben Hınçak, Meşrutiyet ve Hukuk-ı Avam komiteleri reisleri tarafından İttihat ile kuvvet hâsıl olduğundan teali-i vatan husûsunda çalışan cemiyetin yaptırdığı şu müessese-i hayriyye bütün Osmanlıların muavenete medyun oldukları bir lisan-ı samimi ile zikredilmiş ve alkışlanmıştır..."[349]

Bu sırada hükûmet değişikliği olmuş ve İttihat ve Terakkî iş başına geçmişti. Medresenin bir an evvel bitirilmesi için yeni hükûmetten de maddî destek temin edilmiştir. Meclis-i Vükelâ'da bu konuda şu karar alınmıştır:

"Van Vilâyeti'nin işârına nazaran medrese-i mezkûrenin bir an evvel inşasına

348 "Bizzat müşahede ve tecriye buyurulmuş hakayıkdan ve hâlet-i rûhiyyeden olmasına binaen taşra halkını bir takım efsanelerle ve eksik olmayan telgrafla tereddüdattan ve teşebbüsat-ı muhakemeden kurtarmak içün bâdi-i tesir ve intibah olacak asar-ı fiiliyenin daha ziyade geciktirilmeyerek evvel be evvel oraca tertib ve icrası..." *B.O.A, DH-SYS*, 65/8, Varak No: 92. "Van'da kulübe mahsus dairenin bir komisyon-ı mahsusla taht itdirilmeye eşyayla beraber taht-ı tahtime alındığına..." *B.O.A, DH-SYS*, 65/8, Varak No: 92/2.

349 "İttihat ve Terakkî Medresesi," *Senin (Tanin*, Kısa bir süre bu isimle çıkmış), 4 Mayıs 329/17 Mayıs 1913, No: 972.

mübaşeret olunması muktezi bulunduğundan hazine-i maliyece tesviye olunacak ilk taksitte 2000 liranın masârif-ı mebhûsın anhaya mahsuben cânib-i vilâyete hemen irsal olunduğunun nezâret-i müşârünileyhaya cevaben tebliği..."[350]

Van'da yaptırılan bu medrese çok önemli mesajları ihtiva eder. Her şeyden önce bölge halkının hâlet-i rûhiyesine uygunluk gösterir. Sonra da Van Bölgesi'nde Ermeni ve Rusların faaliyetlerine karşı dinî bir kıyam mesajı taşımaktadır. Çünkü bu şehirde hem Ermeni nüfus yoğun olarak yaşamaktaydı, hem de Ermeniler için kutsal bir şehirdi. Bu yüzden ülkenin geleceğine talip İttihatçıların dikkatini çekmiş ve buralara nüfûz etmeyi düşünmüş olmalıdırlar.

Van'da başlatılan çalışmaların Erzurum[351] ve Bitlis'te de sürdürüldüğü görülmektedir. Meselâ Bitlis'te Büyük Savaşın arifesinde benzer çalışmaların başlatıldığı görülür. Ancak bu medrese için hazineden yardım yapılamamış, daha çok davalı binaların, vakıf arsaların değiştirilerek nakde çevrilmesi suretiyle elde edilecek para ve bağışların yardımıyla yapılması öngörülmüştür.[352]

Vilâyât-ı Şarkiyye'de İttihat ve Terakkî'nin teşkilâtlanma çabalarıyla paralel yürüdüğünü söyleyebileceğimiz bu gibi faaliyetlerin bir başka önemli örneği bu bölgede İttihat ve Terakkî Mektepleri'nin açılmasıdır. Bu uygulamaya Erzurum'da açılan İttihat ve Terakkî Mektebi örnek gösterilebilir. Meclis-i Vükelâ'da bu konuda şu karar alınmıştır:

"Erzurum'daki İttihat ve Terakkî Mektebi içün bir bina yaptırılmak üzere Merkez-i Umûmîce 8000 lira ita kılınmış ve Meclisce de 800 lira kadar bir meblağ tedârik edilmiş ise de mezkûr mektebin ber-mûceb-i keşf 3500 lira ile vücuda geleceği anlaşıldığından ve mebâliğ-i mukteziyenin temini içün İzmir Sanayi Mektebi'nde olduğu gibi bir piyango tertibine müsaade itası..."[353]

Vilâyât-ı Şarkiyye'de eğitim meselesi husûsunda yine en dikkat çekici görüşleri Van Valisi Tahsin Bey dile getirmektedir.

350 *B.O.A, M.V*, 179/73, Varak No: 73.

351 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-5, Varak No: 12.

352 "C. 25 Nisan 330, hazinenin hal-i hazırına nazaran tesisine lüzum gösterilen medâris için para irsali kabil olmayub..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 41/27.

353 Meclis-i Umûmî delaletince istid'a olunduğundan bahs ile ifâ-yı muktezası dermiyan olunmuş ve suret-i işarı münasib görünmüş..." *B.O.A, M.V*, 152/32, Varak No: 32.

www.sevfocenter.com

Tahsin Bey vilâyetin ihtiyacı olan hususlarda Bâbıâli'den özellikle cehalet içinde yaşadıklarını vurguladığı Kürtlerin eğitimin nimetlerinden faydalanabilmesi için, Van'da sâdık ve namuslu ailelerin çocuklarından 20 kadarının eğitim öğretim yılının başında, Mekteb-i Sultanîye'ye alınmasını istemiştir. Tahsin Bey bölgede okulların açılması için de şu teklifini sunar:

"Vilâyet dahilinde ya evkaftan yahud maariften üç-dört muhtelif mevkide ve medrese-i ibtidaiye namı altında leylî ve ellişer kişilik üç veya dört mekteb-i ibtidaî küşadıyla evlâd-ı ekrâdın oralarda tahsil ettirilmesi elzem bulunduğundan. [354]

Tahsin Bey'in bu yöndeki çabası, siyasî konularda olduğu gibi isabetli ve yerinde görülmüş, teklifleri dikkate alınmıştır. İstediği dört mekteb-i ibtidaî'nin tesisi için hazine-i evkafa ödenek verilmesi kararlaştırılmıştır.[355] Kürt çocuklarından yirmisinin İstanbul'da yatılı okutulması için, Maarif Nezareti imkânlarını seferber etmiştir.[356] Ayrıca zaman kaybetmeden bu sene iki mektebin inşasına karar verilmiş, bunun için de Van Vilâyeti'nden bu okulların nerede yapılacağına dair yer tayini, keşif ve planlarının tertib edilerek en kısa sürede Evkaf-ı Hümâyun'a ulaştırılması istenmiştir.[357]

İttihat ve Terakkî'nin Vilâyât-ı Şarkiyye'de eğitime yönelik çalışmaları arasında yatılı okulların açılması çok önemli yer tutmaktadır. Hükûmetin bu yönde çalışmalar başlatmasında en önemli etken bölgede yabancı ve azınlık okullarının varlığıydı. Bu okulların bölücü ve yıkıcı eylemlere karışması sonucu, hükûmet de bu okulların yapısında yatılı okullar açma teşebbüsünü hızlandırmıştır. Bununla hem yabancı okullara yönelik bir mesaj vermek istenmiş, hem de halkın bu okullara yönelik ilgisini etkilemek için alternatifler sunmak istemiştir.

354 *B.O.A, DH-KMS*, 20/49, Varak No: 1/2

355 *B.O.A, DH-KMS*, 20/49, Varak No: 2/1. "Maarif bütçesinin hal-i hazırı buna müsaid olmadığına binâen teşebbüsat-ı vakıanın neticelendirilemediği ve fi'lhal hazine-i evkaf veyahud hazine-i maliyeden tahsisat-ı kafiye verildiği halde mekatibin teşkil veya teessüsüne ait muamelenin hemen ifa edileceği dermiyan edilmiştir."

356 "Evlâd-ı Ekrâd'ın sin-i nizamîde bulunan yirmi kadarının sene-i dersiye-i atiye ibtidasında mekâtib-i sultaniyeye yerleştirilmeleri kabil olacağından..."*B.O.A, DH-KMS*, 20/49, Varak No: 2.

357 *B.O.A, DH-KMS*, 20/49, Varak No: 4/1. "Bu sene iki mekteb inşası icabına bakılmak üzere evvel emirde mevkilerini tayini ve keşfnameleriyle planlarının tertib ve irsali..." *B.O.A, DH-KMS*, 20/49, Varak No: 5.

Meselâ, İngilizler Van'ın Hakkâri Sancağı'nda hükûmetin emirlerine karşı gelen Tayyarî Aşireti arasına mektebler açmak bahanesiyle girip nüfuz ettiği, bu yüzden de uzak olmayan bir gelecekte buralarda büyük sıkıntıların yaşanmasının kaçınılmaz olduğu raporlarda sıkça işlenmiştir[358]. Bölgede bu gibi durumlar karşısında yatılı okulların açılması daha bir anlamlı ve önem kazanmıştır.

Bu okulların açılması için Meclis-i Vükelâ'da alınan kararlardan birisinde şu ifadeler yer almaktaydı:

"Vilâyât-i Şarkiyye'nin münasib bir mevkiinde sunûf-ı ibtidaîyeyi dahi havî olmak üzere beş senelik idadî derecesinde leylî bir mekteb küşâdına lüzum görünmesine binaen".[359]

Azınlık okulları, terör eylemlerinin içinde olmasına rağmen, büyük savaş arifesinde dahi bu bölgede ne etnik, ne kültürel bir asimilasyon söz konusu olmamıştır. Aksine Osmanlı Devleti'nin büyük hoşgörüsü, yaşatılmıştır. Bunun en iyi örneklerinden birisi de Erzurum'da yaşanmıştır. Erzurum'un Refahiye Kazası'nda Ermenilerin meskûn olduğu mahallede Tuncioğlu Vahan'ın arsası üzerinde Ermeni çocukları için bir mektep yaptırılmak istenmiştir. Okul için müracaat edilmesiyle bu talep incelenmiş ve şu karar alınmıştır:

"Maarif-i Umûmîye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ahkâmına riâyet olunmak üzere Ermeni etfaline mahsus bir mekteb inşasına Şûrâ-yı Devlet kararıyla ruhsat verilmiştir."[360]

Bölgede açılan okulların alt yapısının oluşturulması için bir takım yollara başvurulduğu görülmektedir. Okul ihtiyacı olan mahallerde yeni okulların yapılmasında hazineden büyük destek alındığı gibi, halkın yardımlarının da önemli yer tuttuğunu söylemek gerekir. Bazen de şartlara göre imkânlar değerlendirilmiştir. Meselâ:1915 Ermeni Tehciri ile boş kalan binaların uygun olanlarının geçici süreler için Müslüman çocukların eğitimine tahsis edildiği

358 *B.O.A, DH-ŞFR*, 42/12.

359 "Tahsisatın hakkında beyan-ı mütaba olunmak üzere zikrolunan tezkire ve melfufun Maliye Nezareti'ne irsali ".*B.O.A, MV*, 178/87.

360 "280 arşın miktarındaki mahalde tûlen 16 ve arzen 13 ve irtifaen 9 arşın ebadında ve altı kapı ile onüç pencere ve dört oda ve iki salonun işgal edeceği arsaya ...." *B.O.A,, MV*, 235/160.

www.seyfocenter.com

de görülmüştür.[361] Dikkat çekici bir başka çalışma da bu okullarda yabancı öğretmenlerin eğitimin dışına itilmesi olmuştur. Bu, yabancı öğretmenleri hiç kabul etmemek mânâsında değildir.[362] Oluşturulmak istenen yeni sistemin karelerinden kaynaklanmaktadır.

Netice itibariyle Vilâyât-ı Şarkiyye'de İttihat ve Terakkî'nin siyasî ve idarî çalışmalarına paralel olarak yürütülen eğitim çalışmaları da bir o kadar önem arzetmektedir. Gelecek adına atılmış temeller bir çok vatan evlâdının yetişmesi için birer fırsat olmuş ve buralardan çok kıymetli insanlar yetişmiştir.

İttihat ve Terakkî'nin savaş sürecine rağmen ortaya koyduğu bu performans takdire değer bir nitelik taşır. Aynı zamanda parti olarak bölge halkının desteği ve sempatisini kazanmalarında da çok önemli etken olduğu söylenebilir.

G- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Askerî Alanda Yapılan Bazı Çalışmalar

1-Hamidiye Alaylarından Aşiret Alaylarına

Vilâyât-ı Şarkiyye üzerinde emperyalist eğilimlerin iyice belirginleştiği XIX. yüzyılın son çeyreğine Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit ile girmiş ve bu dönemde gerek içte gerekse de dışta denge politikaları hayata geçirilmeye çalışılmıştı.

Bu dönemde yaşanılan büyük sıkıntılara paralel olarak, yepyeni adımların da atılmış olması, ülkeye bir canlılık kazandırmıştı. Bir taraftan yeni rejim üzerine başlayan fikir tartışmaları diğer taraftan emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme çabaları, bir taraftan da Makedonya, Girit, Yemen ve Ermenistan'daki gelişmelerden Sultan II. Abdülhamid' in huzuru kaçmıştı. Bu durum Padişah'ı yeni arayışlara itmekteydi.

Özellikle Ermenilerin bölücü ve ayrılıkçı istekleri, büyük problemler yaşanacağının ilk işaretleriydi. Bu dönemde Ermeniler, Rus ajanlarının tahriki ve Amerikalı misyonerlerin verdiği demokrasi içerikli bilgilerle bağımsızlık istemektedilerdi[363]. Abdülhamid bu misyonerler için hiçbir zaman iyi niyet

361 *B.O.A, İ.H-HMŞ, 12/25.*

362 *Tanin*, 2 Nisan 326/ 9 Mayıs 1910, No: 605.

363 Joan Haslip, *Bilinmeyen Tarafları İle Abdülhamid*, (Çev.) Nusret Kuruoğlu, İstanbul, 1964, s.222.

beslememişti. Ermeni grupların Avrupa'nın desteğini ve müdahalesini sağlama çabalarını kaygıyla karşılamıştı. Ermeni teşekküllerin gizli emelleri için silahlı çetelerle Vilâyât-ı Şarkiyye'de teşkilatlanma çabaları, bu bölgede Türk, Ermeni, Kürt çatışmalarını çıkaracağından şüphe edilemezdi. Zamanla bu şüphe ve endişelerin gerçekleşmesi ve gittikçe artması mülkî âmirlerin bölge üzerindeki otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştu[364].

Bu gelişmeler üzerine Padişah, genelde bütün Osmanlı ülkesinde, özelde de Vilâyât-ı Şarkiyye'de sarsılan devlet otoritesinin yeniden tesisi için, tam anlamıyla merkeziyetçi bir yaklaşım sergilemiş; bölgede birtakım çözüm yolları aranmıştı. İşte böyle bir endişe ve arayış sonunda "Hamidiye Alayları", ilerleyen dönemlerde de "Aşiret Alayları" adıyla birliklerin kurulması gündeme gelmiş oldu.

II. Abdülhamid, Vilâyât-ı Şarkiyye'de merkezî otoriteyi yeniden tesis maksadıyla Hamidiye Alayları ismiyle maruf birliklerin kurulmasına büyük önem vermiştir.

Alayların kuruluş amaçlarını Selçuk Günay şu başlıklar altında ele almıştır:

1- Doğu Anadolu'da devlet otoritesini sağlamlaştırmak,
2- Aşiretlerden askerî güç olarak faydalanmak,
3- Aşiretleri düzene sokarak onları yerleşik hayata alıştırmak,
4- Doğu Anadolu'da Ermeni faaliyetlerini önlemek,
5- Muhtemel bir Rus hücûmuna karşılık elde hazır bir kuvvet bulundurmak,
6- Dış devletlerin tahrikine karşı Doğu Anadolu'yu elde tutmak,
7- İslâmcılık politikasını Doğu Anadolu'da yürütmek[365].

Yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde kurulan alayların birkaç özelliği

364 "Her ne kadar Ermenistan'daki ayaklanmalara karşı ilgisiz kalmaya dikkat gösterilmiş ise de İngiliz ajanlarının Kuzey Anadolu'da faaliyette bulunduğundan hiç şüphe edilmemektedir". Haslip, *Bilinmeyen Tarafları...*, s.225-226.

365 Selçuk Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları (1890-1918)*, (Y.D.T), Erzurum, 1983, s.11-15. "Sultan Abdülhamid, merkezî otoriteyi tesis etmek, Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak..., gibi bazı sebeplerle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun altı ilinde Hamidiye Hafif Süvari Alayları kurdurmuştu". Şevket Baysanoğlu, *Anıtlar ve Kitabeleri İlk Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*, c.II, Ankara, 1996, s.738. "Sultan Hamid, istibdadını yürütmek için artık temelli olarak aşiretlere Kürt ve doğu illerine de Kürdistan ve kendisine de Kürtlerin babası demekteydi": M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi, (Etimoloji, Din, Etnografya, Dil ve Ermeni Mezalimi)*, 5.bs, Ankara, 1983, s.123.

www.sevfocenter.com

dikkat çekicidir. Birincisi; alayların teşkilinde Kürtlerden büyük oranda istifade edilmiştir: Ancak bu alaylar sadece Kürtlerle kurulmamış, Türk ve Araplardan da oluşan alaylar kurulmuştur[366]. İkincisi; alay kumandanlarının hepsi aşiret reisiydi ve aşiretlerin büyük kısmı sünnî olduğu için[367] alayların da büyük kısmı merkezî politikalara daha yakın durmuşlardır. Ayrıca disiplinsiz yaşantılarına da bir devlet disipliniyle yeni bir yaşam tarzı getirilmiştir.

Bunlara rağmen alaylar zaman zaman istenmeyen huzursuzluklara da karışmış ve amaçları dışında durumların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir. Özellikle aşiret reisleri, alayların başında olmasını siyasî bir üstünlük, bir söylulik unsuru gibi kullanmışlardır[368].

Bu tür şâyialaların büyük problemler doğurabileceği endişesiyle hükûmet, zamanında çalışmalar başlatmış ve olup bitenler hakkında raporlar hazırlatmıştır. Meselâ Harbiye Nezareti'nin Aşiret Süvari Alayları hakkındaki raporunda özetle şöyle denilmiştir: Son zamanlarda Aşiret Alaylarının irticaya karıştığı, fesad çıkardığı yolundaki iddiaların dedikodu olduğu, Abdürrezak gibi hainlerin fesadı olduğu, bu bağlamda olabileceklerin önünün ancak bölgedeki Kürtlerin eğitimi yoluyla alınacağı belirtilmiştir[369]. Sadâret ise bu tespitleri yerinde bulmuş, çözüm olarak Alaylı Kürt kabilelerinin eğitiminin yükseltilmesi için mekteplerin açılmasını ve o havalide iyi ve becerikli memurların istihdamının yerinde olacağını, ilgililere gereğinin yapılmasını emretmiştir[370]. Dahiliye Nezareti de Vilâyât-ı Şarkiyye'de valilerden bu yolda neler yapılması gerektiğine dair raporlar hazırlanmasını, özellikle de mekteb ve yollar hakkında gerekenin yapılması için ilgililere talimat verilmiştir[371].

Hamidiye Alayları zaman içinde şartların nâzikliğine göre bir takım dü-

366 Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.21.

367 Beşikçi'ye göre aşiretlerin hepsinin sünnî mezhepli Kürtlerden oluşması ileride sünnî ve Alevî ökenli aşiretler arasında çatışmaların çıkmasına sebep olmuştur. İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Ankara, 1969, s.175. Günay ise bu gibi ölçülerin zamanla dikkate alınmadığını, bütün aşiretlerden alayların kurulduğunu söylemektedir. Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.23.

368 Ebubekir Hazim Tepeyran, "Hatıraları", *Canlı Tarihler*, İstanbul, 1944, s.316 vd.

369 *B.O.A., DH-SYS*, 90/1-6, Varak No :17.

370 "Mezkûr Alayları teşkil eden kabâil-i Ekrâd'ın terakkî-i halleri için şimdiye kadar hiçbir teşebbüste bulunulmamakla beraber köylerden sarf-ı nazar kasabalıların bazılarında bile mekteb tesisi ve küşad edilememiş... cümle işardan bulunmasına nazaran vilâyetle ve Maarif Nezaret-i Celilesiyle bilmuhabere icab iden...", *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No :16.

371 *B.O.A., DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 12/2.

zenlemelere tâbi tutulmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanıyla ortaya çıkan yeni anlayışlar çerçevesinde, bu alayları tamamen ortadan kaldırmaktansa, yeni reformlara gidildiği görülmektedir. Öncelikle bu işleri yapmak üzere iki komisyon kurulmuş, ve bu komisyonlar bizzat aşiretlerin içine girip defterleri kontrol ederek, ölenleri silmiş ve yerlerine yeni kayıtlar yapmış, teçhizat ve diğer ihtiyaçları yenilemiş, reislerine de bir takım rütbeler vererek teşkilatlanmaları tamamlanmıştır.[372]

"Bu arada alayların adı Mahmud Şevket Paşa tarafından değiştirilerek Aşiret Alayları denilmesi karar altına alınmıştır"[373]. Böyle bir değişiklik yapılmasında II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra[374] başlayan II. Jön Türk yaklaşımlarının ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin telkinlerinin etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Bu çalışmanın ardından da "Aşiret Süvari Efradına Mahsus Terbiye-i Münferide Talimatnamesi" yürürlüğe konulmuştur[375].

1911'de Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Aşiret Hafif Süvari Alayları, Nizamiye Hafif Süvari Alayları namıyla değiştirilerek, Nizamiye Ordusuna bağlanmış[376]. Harbiye Nezareti, Aşiret Alaylarının yeni nizamnamesi çerçevesinde yapılacak değişiklikler için bir tezkere hazırlamıştı. Yeni nizamnamede şu değişiklikler önerilmişti:

> "Aşiret Süvari Alaylarının cedid nizamnameye nazaran yoklamalarının icrasıyla mevcud-ı hakikiyelerine göre tensikleri içün mahallerine izan kılınan komisyonlar ikmal-i vazife iderek evrak-ı tensikayı irsâl eylemişlerdir. Komisyonların icra ettikleri muayeneye nazaran mezkûr alaylardan bazılarının ilgasıyla yerlerine birer Redif taburlarının teşkili ve misâkının yekdiğerine mecziyle müceddeden XXIV. Süvari Alayı ve bir müstakil süvari bölüğü halinde tensik ve teşkili takarrür eylemiştir. Aşiret Süvari Nizamnamesi'ndeki mıntıka müfettişliği tâbirinin Fırka Kumandanlığı'na tebdiliyle mezkûr alayların dört Aşiret Süvari Fırkası'na taksimi ve fırkaların da Redif Müfettişlikleri misüllü bir Aşiret Süvari Müfettişliği

372 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara, 1987, s.62; Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.67; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası, (1912-1922)*, İstanbul,1992, s.57; Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul, 1992, s.58- vd.

373 "Hatta bir ara Oğuz Alayları adı verilmek istenmişse de sonradan vazgeçilmiştir". Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu...*, s.62.

374 Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.67.

375 Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.72.

376 *B.O.A, MV*, 130/39; Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.72; Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu...*, s.63..

www.seyfocenter.com

ihdas olunarak oraya rabtı muktezi görülmüş ve hangi fırka ve alayların atik, hangi alaylardan teşkil edildiği hakkında dört kıta hülaşa cedveli ifa edilecek ve alayların numroları müşir (?) diğer bir cedvel ile ol babdaki beyanname leffen takdim kılınmış..."[377]

UMÛMÎ AŞİRET SÜVARİ MÜFETTİŞLİĞİ (MERKEZİ ERZURUM)
I. AŞİRET SÜVARİ FIRKASI (MERKEZİ ERZURUM)

Cedid Alay Numroları	*Alay Merkezi*	*Hangi Aşiretlerden Müteşekkil Olduğu*	*Kaç Bölükten Mürekkeb Olduğu*	*Atik Hangi Alaydan Teşkil İdildiği*	*Mülahazat*
1	Erzurum	Zerikanlı	4	34. Alay	-
2	Uğnut	Cibranlı	4	31 Alay 33 Alay Kısmen 32 Alay	-
3	Varto (Gümgüm)	Cibranlı	4	32. Alay 33. Alay Kısmen	-
4	Hınıs	Zeriki	4	35. Alay 61. Alay Kısmen	-
5	Hasankale	Şadıllı Kaskanlı	4	57. Alay 61. Alay	-
6	Hasankale	Badıllı Cemadanlı	4	8. Alay 62. Alay	
Müstakil Bölük	Sivas	Karapapak	1	40. Alay	Ahz-ı asker ve idare cihetiyle mevkuten Sivas Redif Taburuna merbut olacaktır.

Hükûmet bu tezkereyi Meclis-i Vükelâ'da kabul ederek İrâde-i Seniyye'nin icabları için Padişah makamına göndermiş ve gereken İrâde-i Seniyye alınarak bu bağlamda yapılan değişiklikler tamamlanmıştır[378]. 1913 tarihinden itibaren de alayların "İhtiyat Süvari Alayları" adıyla yeni bir düzenlemeye tabi tutuldukları Vilâyât-ı Şarkiyye'deki aşiret süvari fırkalarının Erzurum'daki III. Ordu emrine verildiği görülmektedir[379].

377 "Aşiret Süvari Alayları teşkilatı hakkında Harbiye Nezaret-i Celilesi'nin tezkiresi üzerine Meclis-i Vükelâ'dan kaleme alınan mazbata-i melfufiyetle arz ve takdim olunmakla İrâde-i Seniyye icabat-ı Padişahîye vechile şerefsudur buyuruluyor ise...", *B.O.A, İrade, M.M. (16.Nisan 1329)* Hususi, 22, Genel, 1648; *B.O.A, İrade, M.M. (1330 Ra 29)*, Hususi 71, Genel 46.

378 *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 45; *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 44/1.

379 "Anadolu-yı Şarkî'deki Aşiret (ihtiyat) Süvari Fırkaları Erzurum'daki III. Ordu Kumandanlığı emrine mevdu' olup suret ve mahall-i istihdamları mezkûr kumandanlıkta tayin edileceğinden bi'lmuhabere takarrür şurûtu dairesinde hareket buyurulması", *B.O.A, DH-ŞFR*, 44/24. Günay, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları...*, s.73.

Ayrıca savaş arifesinde bu alayların efradından titizlikle seçilmek şartıyla hudud bölüklerinin teşkiline gidildiği, özellikle de asayişin temininde Jandarma ile birlikte karakollarla irtibatlı çalışılması noktasında azamî hassasiyetler gösterildiği görülmektedir[380].

Netice itibariyle Hamidiye Alayları'na yeni kimlikler kazandırılmak suretiyle bunlardan ihtiyaca binaen azamî olarak yararlanılması yoluna gidilmiştir.

2- Amele Taburlarının Kurulması

"1914 yılından itibaren oluşturulan ve ölüm taburları da denilen Amele Taburları, gayr-i müslim nüfusu azaltacak bir diğer tuzaktır. Taş kırmak, tünel kazmak, yol yapmak gibi görevler yüklenen bu insanlara sunulan yaşam koşullarının bir insanı hayatta tutmaya yetebilecek en alt düzeyde dahi bulunmayacağı tahmin edilebilir. Verilen yiyecek asgari düzeydedir. Açlığın pençesinde inlerken taş kırmak, tünel kazmak ve yol yapmak için günde on sekiz saat çalışmaları istenir. İş verimliliğini düşürmenin cezası sırtlarında patlayan öküz kuyruğu kırbaçlardır..."[381]

Yukarıda verilen metinden de anlaşılacağı üzere bir kısım art niyetli ve maksatlı çevreler, Osmanlı Hükûmeti'nin savaş sürecindeki bazı uygulamalarını sürekli bir şekilde istismar ederek ajitasyona dayalı propaganda yollarına tevessül etmektedirler. Bunlardan birisi de savaş şartları gereği uygulanmaya konan *"Amele Taburları"* meselesidir. Meselenin aslı şudur:

II. Meşrutiyet döneminde, azınlıkların sürekli elde etmek istedikleri haklardan olan askerlik için 14 Temmuz 1909 yılında din mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün vatandaşlara askerlik yükümlülüğü veren bir kanun çıkarılmıştı[382]. Bu tarihten itibaren uygulamada bazı ihmaller olduysa da bunun asıl sebebi ordunun o günkü yapısıyla ilgiliydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla Türk Silahlı Kuvvetler tarihinde fevkalade bir yenilik sayılacak bir uygulama başlamış oldu. Bu da gayrimüslim vatandaşlar kendileri istedikleri için, Müslümanlar gibi silah altına alınması idi[383]. Bu ana kadar

380 *B.O.A, DH-ŞFR*, 41/49.

381 Pervin Erbil, *Anadolu'ya Ağlıyordu, Niobe Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları*, İstanbul, 2001, s.36-37.

382 Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri...*, s.11-vd.

383 *Düstur, Tertib-i Sani*, c.6, İstanbul, 1334, s.662.

www.seyfocenter.com

hiçbir çelişki yoktur. İşte burada bir takım paradokslar yaratanlar art niyetli çevreler dir.

Osmanlı Devleti, seferberlik ilan edince "Mükellefiyet-i Askerîye Kanunu" gereğince gayri müslimler de tıpkı Türk ve diğer azınlıklar gibi savaşa davet edilmişti. Silah altına alınacak olan bu grupların bir kısmı silahlı, bir kısmı da silahsız askerî sınıflara ayrılmıştı[384]. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere gayrimüslim gruplar, bu dönemin özgürlükçü havasının verdiği hakları istismar etmiş; Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan devletlerle ciddî anlamda işbirliği yapmaktan geri durmamışlardı. Bu gerçeği göz önüne alan hükûmet, çağrıyı yaparken biraz ihtiyatlı davranmış, bu azınlık grupların silahsız geri hizmetlerde istihdamlarını devletin menfaatlerine uygun görmüştü. Bu maksatla, Harbiye Nezareti, 3 Ağustos 1914 tarihinde yayınladığı bir tamimle "Amele Taburlarının mümkün mertebe en çok gayrimüslimlerden teşkil edileceği" direktifini vermişti.[385]

Ancak, verilen bu emre nisbeten, bu taburların tamamen azınlıklardan oluşturuldu ğunu söylemek büyük bir hata olur. Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani gibi gayrimüslimlerden mürekkeb taburlarda aynı zamanda Türk, Kürt, Arap gibi Müslümanlardan da bir çok kişi göreve çağrılmıştı. Hatta bazı taburlarda çoğunluk Müslümanlardan oluşmaktaydı[386]. Tunaya, taburların bu yapısı için şu bilgiyi vermektedir:

> "Kıtalar, sayıları beş bine varan mahkûmlardan ve sâbıkalılardan oluşturulmuştur. Bunlar arasında işe yaramayanlar Amele Taburları olarak yol ve yapı işlerinde çalıştırılmışlardır".[387]

Bu taburlardan Hükûmet,

> "Cephe ile cepheyi besleyen iç kesimlerdeki merkezlerle olan her türlü bağlantıyı sağlayan ve kolaylaştıran karayolları ve demiryollarının yapım ve onarımıyla, bazı müstahkem mevkilerin yapımı gibi askerî gayelerin yanısıra, ziraî faaliyetlere yardım gibi birtakım sivil hayata yönelik faaliyetlerin de gerçekleştirilmesi gibi faydaları beklemekteydi"[388].

384 Zekeriya Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları, (Y.Y.L.T.)*, Ankara, 1994, s.30.

385 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s.31. "Bu taburlar ilk kez bu seferberlikte teşkil edilmiş değildi. Balkan Savaşlarında da "Hizmet Taburları" adıyla bunlara rastlamaktayız. Aynı şekilde Kurtuluş Savaşımızda da Amele Taburları istihdam edilmiştir". Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.32.

386 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.56-59.

387 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III..., s.275-276. "Sabıkalılar ve ıslah edilemeyecek olanlardan da Amele Taburları kurulduğuna değinilmiştir." Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III.., s.28[illegible].

Meselâ Üçüncü Ordu Kumandanı, 5 Nisan 1918 tarihli yazısında Kafkas Kolordu mıntıkasındaki köylerin ahalisinin tohumluk bulamadığından toprağı ekemediğini belirterek, ahalinin tohumluk ihtiyacının giderilmesini istemekteydi[389].

Savaş şartlarının dayanılmaz durumu ve uzun sürmesi sebebiyle Amele Taburları için yeni takviyeler olmuştur. Terhis, firarî vs. sebeplerden dolayı azalan sayı karşısında, ya taburların birleştirilmesi istenmiş ya da yeni mükelleflerin çağrılması yoluna gidilmişti. Sadece Kürtlerden oluşan Amele Taburları da teşkil edilmiştir[390]. Meselâ 1 Nisan 1915 tarihli Dahiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilâyeti'ne çekilen telgrafa şu cevap verilmiştir:

> "Diyarbakır'da teşkil olunacak 4 bin kişilik Amele Taburu için III. Ordu'yu teşkil eden III. Kolordu mıntıkasındaki efraddan lüzumu miktar tefrik olunarak taburların tesri-i ikmal meycudu Harbiye Nezareti'ne, mezkûr ordu kumandanlığına tebliğ edilmiştir".[391]

Savaş süresince gerek silahlı ve gerekse de silahsız hizmete tâbi tutulan bu azınlıkların, özellikle Ermeni ve Rumların, işgalci devletlerle işbirliği çabaları karşısında Osmanlı Hükûmeti de 1915 yılından itibaren bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden birisi de askere alınmış bütün gayrimüslimlerin Amele Taburları'na alınmasıdır.[392] Bir diğeri de bazı taşkınlıkları görülenlerin, disiplinsizlik vs. sebeplerden dolayı tehcir edilmeleridir. Ancak bir kısmının sevkleri, yaptıkları işlerin bitmesine kadar ertelenmiştir.

Kurulmaları tamamen askerî maksatla ve savaş şartları gereği, insan kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesi mecburiyetinden kaynaklanan bu birlikler, zaman zaman istismarlara yol açmışsa da birtakım faydalı çalışma-

388 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s.62.

389 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s.165.

390 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s.68.

391 *B.O.A, DH-ŞFR*, 51/186.

392 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.93. "Erzurum Amele Taburlarındaki Ermenilerin firarlarına meydan verilmeden 4. Orduya sevki emredilirken 4. Sivas Amele Taburu'ndaki Ermenilerin halen çeşitli inşaatlarda çalışmakta olduğundan söz konusu inşaatlar bitene kadar sevklerinin ertelenmesinin uygun olduğu bildirilmektedir". Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda ...*, s.112.

www.sevincenter.com

larla ordu ve sivil halka büyük katkıları da olmuştur. Ama asla "ölüm taburla ı" mantığıyla hareket edilmemiştir.

3- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Jandarma Teşkilâtının Durumu ve Alınan Bazı Tedbirler

Jandarma teşkilatı, Osmanlı Devleti'nde zabtiye teşkilatının yerine 1903 yılında kurulmuştu. Jandarma teşkilatı kendi içinde de piyade ve süvari yani seyyar jandarma olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bu teşkilat, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında memleketin iç güvenlik ve savunmasında büyük hizmetler görmüştür. Bu teşkilat, II. Meşrutiyet'le birlikte Harbiye Nezareti'ne bağlanmış bütün ihtiyaçları ordu tarafından karşılanmıştır.[393]

Vilâyât-ı Şarkiyye'de başlatılan ıslahatlar çerçevesinde en çok üzerinde durulan konuların başında, bölgede vuku bulan asayişsizlik ve eşkıya hareketlerinin meydana getirdiği huzursuzluk gelmekteydi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerle yaptığı ıslahat görüşmelerinde bölgede jandarma ve adliye teşkilatının yetersizliği işlenmiş, gerekli tedbirlerin alınması için teşebbüsler yapılmış ve bölgede gerekli çalışmaları yapmak üzere Umumî Müfettişlerin görevlendirileceği belirtilmiştir[394].

Asayiş ve adaletin tesisinde başlıca görev jandarma ve adliyenindi. Bu maksatla hükûmetler bu konuda gelecek şikâyetlerin önünü almak için birtakım girişimlerde bulunmaktan geri kalmamışlardı. Meselâ Van Vilâyeti'nde 1265 olan jandarma efradı 1345'e Diyarbakır'da 1180'den 1260'a, Erzurum'da 1.115'den 1485'e, Bitlis'te 1190'dan 1490'a, Elazığ'da 980'den 1330'a, Sivas'ta 1235'ten 1555'e, Trabzon'da 855'ten 1084'e çıkarılmış; daha sonra da bu sayılar artırılmıştı. Yine, adliye teşkilâtı sıkıntı çekilen kazalara tesis edilmiş ve jandarma ile aralarındaki bağ kuvvetlendirilmiş, buralara savcılar, yardımcıları, icra memurları ve hakimlerin tayini yapılmıştı. Bu çerçevede adliye teşkilatı kurulan yerlerden bazıları Bitlis; Ahlat, Hizan, Şirvan, Van; Adilcevaz, Gevaş, Şatak, Erzurum; İspir, Tercan, Refahiye, Eleşkirt, Sivas; Mecidözü, Hofik, Yıldızeli, Reşadiye[395] vs. idi.

---

393 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, c. III..., s.148-149.

394 "Bu müfettişler, illerinin sivil idare, adliye, polis ve jandarmasını kontrol edeceklerdir. Güvenliği koruyacak olan kuvvetlerin yetmemesi halinde, müfettişin isteğiyle yetkileri hududu dahilinde hazırlayacakları tedbirlerin uygulanması için askerî kuvvetler, genel müfettişin emrine verilecektir. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, s.399

395 Bu teşkilatlar vilâyetlerine göre,

Hükûmet, asayişsizlik yüzünden ortaya çıkacak durumlara fırsat vermemek için, Vilâyât-ı Şarkiyye'de ehemmiyet arz eden yerlere gerekli talimatları vermişti. I. Dünya Savaşı arifesinde her türlü zor şartlara rağmen bölgede asayişin tamamen tesisi için hangi mevkide ne kadar asker bulundurulacağı, gerekli olan keyfiyetin dikkate alınarak en kısa sürede hükûmete bildirilmesi istenmiş, gelen cevaba göre asayişin temini için ilk etapta jandarmanın sayısı artırılmıştı[396].

Bu bağlamda bölge valilerinin ve mutasarrıflıklarının da görüşleri alınmış, onların yerinden yaptıkları tespitleri önemsemişlerdir. Meselâ Van Valisi, Tahsin Bey şu tesbitlerde bulunmuştur:

> "Van Vilâyeti'nin umum karyelerinin yeraltında karanlık evlerden mürekkeb olup karakol olmak üzere isticar edilecek bir bina mevcut olmamasına ve jandarma teşkilatının hüsn-ü tatbiki karakol inşasıyla kabil olacağına binaen emniyet ve asâyiş-i mahallînin temin ve takriri zımnında jandarmaya mahsus karakol binalarının inşası ve telefonla yekdiğerine rabtı derece-i vücub görüldüğünden bahisle bu babda tahsisatın bir an evvel itası..."[397]

Benzer bir tespit de Maraş Mutasarrıflığı'ndan gelmiştir. Şöyle:

> "Zeytun Kazası'nın bihakkın hüsn-ü inzibat ve asayişi dâhil-i kazadaki jandarma karakollarının merkez kazaya telefonla rabtına vâbeste olduğundan bahisle bunun temin edeceği muhassenat oraya ve istirahat-ı umûmîyeye nazaran..."[398]

"Bitlis: Ahlat, Mutki, Hizon, Arva, Şirvan, Garzan, Sason, Pervari, Çapakçor, Kulb ve Eruh.
Van; Adilcevaz, Gevaş, Şatak, Mahmudi, Gervari, Hoşab, Erciş, Şumuyab, Cövelek, Reşadiye, Muradiye.
Erzurum; İspir, Tercan, Pülümür, Kemah, Diyadin, Ayıntab, Eleşkirt, Refahiye, Narman, Keskim; Tortum, Kuruçay.
Sivas; Mecidözü, Darende, Kerun, Tenos, Hofik, Yıldızeli, Ladik, Gümüşhacıköy, Koyulhisar, Elvicre, Niksar, Erbaa, Havza, Bünyan, Hamid, Reşadiye, Mesudiye." *Tanin*, 18 Haziran 329/ 1 Temmuz 1913, No:1648.

396 "Vilâyât-ı Şarkî ahvalinin kesb-i nezâket ve ehemmiyet edildiği şu sırada oralarda muhill-i inzibat ve asayiş vukuat zuhûruna katiyyen meydan bırakılmaması hükûmetçe pek mültezem olmasına ve gerçi jandarma mevcudiyeti..." *B.O.A, DH-SYS*, 118/2, Varak No: 6/1.

397 *B.O.A, DH- E.U.M-EMN*, 38/4, Varak No: 1/2. "Şemdinan Kazası'na ait teşebbüsat-ı inzibatiye vs. temin edilerek bugün Gevaş Kazası'na muvasalat olunduğu arz ve vilâyetin emniyet ve asayişi için farz-ı ayn hükmünde görünen jandarma karakollarının inşası ve telefonla rabtı için lazım gelen tahsisatın bir an evvel itası..." *B.O.A, E.U.M-EMN*, 38/4, Varak No: 2.

398 *B.O.A, E.U.M-EMN*, 61/22., Varak No: 5.

www.seyfocenter.com

den lmekteydi. Görüleceği gibi, bölgede aşayişin temini için jandarmanın böl ede rahat hareket etmesi isteniyordu. Bunun için karakolların yeniden tesi i ve teçhizatlarının modernleştirilmesi gerekiyordu.

u çalışmalar yalnızca hükûmetin, şu veya bu devletin tepkisini dindirme i için yapılmamaktadır. Elbette ahalinin refahının da temini isteniyordu. Yok a Kürtler için ayrı, Ermeniler için ayrı, Türkler için ayrı şeyler düşünülmü ordu. Hele hele savaş halinde bulunan bir devletin ıslahatı düşünmesi, niz mnameler hazırlaması, memurlar göndermesi, başka türlü izah olunama dı. Ve bu işlerin daha iyi yapılması için zamana ihtiyaç vardı. Gelinen bu nok tayı *Tanin* gazetesi şöyle değerlendirmiştir.

Jandarma kuvveti bazı yerlerde rub' bazı yerlerde sülüs nisbetinde tertib edilmiş. Bu netice acaba şâyân-ı şükran değil mi? Jandarma tensikatı elbette kâğıt üzerinde birkaç rakam çizmekle olub bitmez. Elbette biraz zaman geçmek âzım... İşte bu maddî bir ıslah ki semeresi de eşkiyanın peyderpey teşkil edilmesi suretiyle iktitaf oluşmaya bile başlamıştır. Adliye teşkilatı da aynı surette erakkî ediyor"[399].

Hükûmet büyük bir sorumluluk ve ciddiyetle Vilâyât-ı Şarkiyye'de yapılma sı gereken bütün işlere, bölge valileri ve mutasarrıflarıyla irtibat halinde ye inde, zamanında ve doğru bir biçimde müdahale etmekten geri durmamı ıtır[400].

Bu çerçevede yapılan şikâyetleri ve teftiş işlerini değerlendirmek için Vi âyât-ı Şarkiyye'de Jandarma Müfettişi olan Havker Paşa'nın yaptığı çalışm lar önem arzetmektedir. *Tanin* muhabiriyle yaptığı röportajda Havker Paşa bu konuda alınan mesafeyi şöyle ifade etmiştir:

"- Paşa Hazretleri, Jandarmamızı nasıl buldunuz"
- Eskiye nisbet kabul etmeyecek derecede iyi buldum, ileride daha ziyade terakki edeceği ve şimdiki gördüğüm tekâmülün tezauf edeceği zayıf kalacağı şüphesizdir.
- Ahali ile jandarmaların münesabatı ne haldedir?

39 "Devlet-i Osmaniye muharebe-i ahireden küçülmüş, kesilmiş, kırılmış, perişan ve viran bir halde çıktığını müteakib daha doğrusu bi'aman düşmanlarıyla hâlâ pençeleştiği sıralarda bile bu vazifesini tamamiyle takdir etti ve Memalik-i Osmaniye'ye verilecek şekl-i idareyi tayin ile uğraştı...", *Tanin*, 19 Haziran 1329/ 2 Temmuz 1913, No:1649.

40 "Hin-i hâcetde zabıtaya kuvvetü'l zuhûr olarak mahall-i inzibat ve asayiş ahval ve hadisat vukuunda kuvve-i nizamiyeye müracaatla hadisat-ı vak'anın sürat ve suhûletle men'i için livanın..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 41/10.

- İyidir. Zabıtanın gayret ve faaliyeti büyük bir terakki temin etmiştir. Bu terakki ileride daha büyük bir dereceye varacaktır...
- Vilâyât-ı Şarkiye'ye Jandarma Teşkilatı hakkındaki fikrinizi sorabilir miyim?
- Teşkilat vakıa hal-i hazırda temin-i asayiş için kâfidir. Daha yarım saat evvel Vali Paşa Hazretleriyle ahval-i vilâyeti arîz ve amîk tetkik ettikten sonra vilâyet için yeni bir kadro tertib ile hükûmet-i merkezîye arzettik. Asâyiş-i memleket husûsunda fevâid ve muhsinâtı derkâr olan bu kadronun merkez hükûmetçe derhal tatbik ve icrası için emr-i kat'î verileceğinden eminim"[401].

Müfettiş Havker, bu maksatlarla çıktığı gezisine bütün Vilâyât-ı Şarkiyye'de devam edecektir. Görülüyor ki, ister ıslahatlar çerçevesinde değerlendirilmiş olsun, ister hükûmetin samimiyetinden kaynaklansın, buralarda huzur ve barış ortamı oluşturulması için titizlikle çaba gösterilmiştir.

401 Özellikle Ermeni gazetelerinin bu bölgedeki asayişsizlik hakkında kopardıkları yaygaraya dair, *Tanin* muhabiri Müfettişe görüşlerini sorduğunda, "Bunları kamu görevi yapan ve dünyanın her tarafında görülebilecek fevrî hadiseler olarak değerlendirmiştir. Mesela Erzurum'un Köprüköy'de şöyle bir vaka meydana gelmiştir. "Köprüköy, Pasinlere tâbidir. Burada da jandarma ile balık tutan üç Ermeni arasında bir vak'a tehaddüs etmiştir." "Vilâyât-ı Şarkiyye'de Jandarma Teşkilatı", *Tanin, 3 Mayıs 330/ 16 Mayıs 1914, No: 1938*

www.seyfocenter.com

III. BÖLÜM

VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE'DE KÜRTLER VE İTTİHÂT TERAKKÎ FIRKÂSI

A- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Asayiş Meselesi

Vilâyât-ı Şarkiyye bölgesinde en çok istismar edilen konuların başında burada yaşanan asayişsizlik ve güvensizlik gelmektedir. Durum bu boyutuyla da emperyalist devletlerin ve Ermenilerin sürekli bir şekilde Osmanlı Devleti ve hükûmeti aleyhine kullanmaktan çekinmedikleri bir problem mesabesindeydi.

Asayişsizliğin en büyük sebebi Kürtler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlıklardı. Özellikle arazi meseleleri uzun tartışmalara sebebiyet veren konuların başında gelmekteydi. Bu konuda Ermeni Patrikhanesi'nin de tartışmalara katılması ve hükûmet nezdinde girişimlerde bulunarak, devamlı surette Kürtlerin eşkiyalıklarını anlatan takrirler vermesi dikkat çekicidir. Bu yüzden Vilâyât-ı Şarkiyye ıslahatı hakkında yapılan toplantılar sürecinde Patrik Arşoraki Efendi, Kürtleri tamamen câhil adamlar olarak ifade etmiş ve vilâyetlerdeki rahiplerden edindiği bilgilere göre Ermenilerin sürekli Kürtlerin tâcizine maruz kaldığı ve mezâlime dûçar olduğu ve hükûmetin de buna ses çıkarmadığı yönünde suçlayıcı ifadeler kullanmıştı[1]. Rusya Devleti, Ermenilerin hâmisi sıfatıyla, Kürtlerin yaptığı haksız davranışların Müfettiş-i Umumîlerce çözülmesini önermiş, ancak hükûmet meselelerin halline mahkemelerin karar vereceğini ifade ederek Rus önerilerini reddetmişti[2].

[1] "Ermeni Patriğinin Beyanatı", *Tanin*, 27 Nisan 329/ 10 Mayıs 1913, No:1596.

[2] "Mesele-i Islahat", *Tanin*, 14 Kanun-ı Sani 329/ 27 Ocak 1914, No:1816; *Tanin*, 24 Haziran 329 / 7 Temmuz 1913, No: 1654.

Elbette bu mânâda yapılan şikâyetlerin çoğu abartılı ve propaganda maksatlıydı. Bu yüzden inandırıcılıktan uzak, en azından problemi tanımlamaya yetmeyecek bir durum arzetmektedir. Buna rağmen yine de bölgede bir asayişsizlik meselesinin olduğu kabul edilmelidir[3]. Ancak problemlerin müsebbibi olarak yalnız Kürtleri göstermenin doğru bir yaklaşım olamayacağı âşikârdır. Şu halde bölgede asayişsizliğin sebepleri şöyle izah edilebilir:

- Kürtler tarafından işlenen âdî suçlar; hırsızlık, yol kesme, adam öldürme,
- Kürtlerin tertip ettiği siyasî maksatlı ayaklanmalar,
- Ermeniler tarafından gerçekleştirilen siyasî maksatlı suçlar ve propagandaların fiiliyata geçirilmesi,
- Rus ajanların kışkırtma ve tertipleri,
- İngiliz ajanlarının kışkırtma ve tertipleri,
- Aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar,
- Hükûmetin yeterince tedbir alamaması,
- Diğer azınlıkların tertipleri, çalışmaları,
- Sosyo-ekonomik sıkıntıların sebebiyet verdiği sosyal olaylar vs.

Asayişsizliğin ve güvensizliğin sebepleri açılırsa; vilâyetlerden gelen raporlarda Kürtler tarafından işlenen âdî ve siyasî maksatlı suçların önemsendiği görülmektedir. Meselâ Elazığ vilâyet raporunda Ayasî ve Uşakî Aşireti üzerine silahlı adamlarıyla saldıran Korişan Aşiretinin üç kişiyi katlettiği ve üç yüz kadar koyunun gasp edildiği bildirilmişti. Bu yüzden, saldırıların bir karşılık bulacağı ihtimaline karşı askerî tedbir alınması istenmişti[4]. Ancak hükûmet savaş şartları dolayısıyla zaman zaman bu tür istekleri cevapsız bırakmış ve istenilen birliklerin olay mahalline gönderilmesi mümkün olamamıştı.[5] Özellikle Dersim bölgesinde vukubulan olayların çıkışında yabancı ajanların kışkırtmalarının büyük rol oynadığı edinilen istihbaratla tespit edilmiş, bu yüzden yerel idarecilerin bu işin ciddîye alınması husûsunda dikkatleri çekilmişti[6].

[3] *ATASE*, K.129, D.601, Dlp. 104, F. 76/10.

[4] "Bilahare vilâyât-ı mütecâvireyede sirâyet ederse önünün alınması pek müşkil olacağından iki bölük süvarinin âcilen Erzincan'dan izamı", *B.O.A, DH-SYS*, 118/7, Varak No: 8. "IX. ve XI. Kolordular süvari ve piyadelerinden öteye beriye müfrezeler tertip edildiği cihetle bazı mevâkiin süvari kıtaatıyla işgali ve piyadelerden bir tabur ihzarıyla Dersim'e sevki gayrimümkün bulunduğu...", *B.O.A, DH-SYS*, 118/7, Varak No: 7/1.

[5] *B.O.A,DH-SYS*, 118/7, Varak No: 12/1. "Vilâyât-ı Şarkiyye de bir fenalık zuhûruna meydan verilmemesi için tebligat-ı mesbuka vechile hükûmet-i mahalliye ile muhabere ve ne gibi tedâbir ittihazı lazım gelirse ifası.", *B.O.A, DH-SYS*, 118/7, Varak No: 30.

[6] *B.O.A, DH-SYS*, 118/7, Varak No:18.

www.seyfocenter.com

Vilâyetlerde meşhur çete reislerinin de büyük güçleri olduğu, bunların adam kaçırma, öldürme ve yağma gibi adî suçlar işlediği rapor edilmekteydi. Meselâ Diyarbekir Vilâyeti'nde Reşo Namoy, Şırnaklılar gibi çetelerin varlığı bu bölgede suç oranını yükseltmişti[7]. Daha bunlar gibi yüzlerce aşiret ve çetelerin bölgeye korku saldığını ve ahalinin huzur ve güvenliğinin sarsılmasına sebebiyet verdikleri görülmektedir. Öyle ki Vilâyât-ı Şarkiyye'de bu durumlara sebebiyet veren çete ve aşiretlerin yaptıkları zamanında önlenemediği takdirde, benzer davranışların diğer aşiretlerce de sergilenebileceği endişesinin taşındığını, hatta bir çok olayın aşiretlerin şımarıklıklarından kaynaklandığı ifade edilmekteydi[8].

Bölgede yaşanan diğer bir sıkıntı da Müslümanlarla Hıristiyan unsurlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklardı ki, emperyalist devletlerce istismar edilen konuların başında gelmekteydi[9]. Bunun dışında bölgede yaşanan en önemli sıkıntılardan birisi de aşiretlerin birtakım siyasî taleplerle problemler çıkarmasıydı. Meselâ, "Diyarbekir ve Bitlis Kürtleri arasında bir müddetten beri hükûmet-i Osmaniye aleyhinde mahsus olan (hissolunan) hareketin şu son günlerde Midyat ve Cizre Kazalarında bir şekl-i hakiki iktibas ettiği ve Kürtlerin ilan-ı istiklâl ederek düvel-i muazzamadan bazılarının himâyesini talep etmek mesâilini müzakere etmek üzere alenen akd-i içtima etmekte oldukları"[10] hakkında birtakım gelişmelere dikkatler çekilmişti. Rus ajanlarının kışkırtmalarıyla meydana gelen Bitlis hadisesi de bu bağlamda kabul edilebilir bir özellik taşır.

Yaşanan bu olaylara karşılık, hükûmet birtakım tedbirler almaya mecbur kalmıştı. Bunların başında askerî tedbirler gelmekteydi. Bunun için ihtiyaç duyulan yerlere gerekli asker sevki ve lojistik destek verilmişti[11]. Özellikle belirli yerlerde tampon bölgeler oluşturularak askerî birlikler konuşlandırılmış[12], bir çok yerde jandarma ve mülkî idarenin yetersiz kalmasından dolayı kazaların, köylerin tek idare altında toplanmasıyla asayişsizliğin önlenebi-

[7] *B.O.A, DH-SYS*, 71-1/3-3, Varak No: 49; "Şakî Mendanî Said'in takib ve derdesti hakkında Van Vilâyeti'ce ifasına lüzum gösterilen müzaharet-i askerîyenin ..." *B.O.A, DH-SYS*, 7/2-1 Varak No: 76/1; *B.O.A, DH-ŞFR*, 36/6.

[8] *B.O.A, DH-SYS*, 118/7, Varak No: 5.

[9] *B.O.A, DH-M.U.İ*, 77-2/18, Varak No: 3/1. "Şu sırada Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında bazı mertebe-i asar-ı münaferat hissedilmekte olduğu ihbarat-ı mütevaliyeden anlaşılmaktadır.."

[10] *B.O.A, DH-SYS*, 118/13 Varak No: 26/1; *B.O.A, DH-SYS*, 118/13, Varak No: 21/1.

[11] *B.O.A, DH-SYS*, 118/2, Varak No: 3/1.

[12] *B.O.A, DH-SYS*, 118/2, Varak No: 26.

leceği düşünülmüştü. Ayrıca kazalarda uzun süreli görev yapan kaymakam ve jandarma kumandanlarının yetersizliği yüzünden oluşan olumsuz havayı gidermek için, bunların yerleri değiştirilerek yetenekli, tecrübeli idarecilerin atanması için hükûmetin çalışmalar yaptırtması[13] bu bağlamdaki en önemli tedbir olarak kabul edilebilir.

Ancak hükûmetin aldığı bunca tedbire rağmen bölgede sıkıntılar devam etmiş ve sorunlar halledilememişti. Çünkü alınan tedbirlere paralel olarak bölgede sosyo, ekonomik, eğitim, sağlık...vs. alanlarda yatırımlarda geç kalınmıştı. Hükûmet, bunlar için çalışmalar başlatmış olmasına rağmen, savaş yüzünden tam anlamıyla hedefine ulaşamamıştı.

B- Vilâyât-ı Şarkiyye'de Kürtler

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların önemli bir kesimini teşkil eden Vilâyât-ı Şarkiyye, tarihte siyaseten en çok istismar edilmiş bölgeydi. Vilâyât-ı Şarkiyye'nin istismara maruz kalmasındaki en önemli etken de sosyo-etnik yapısıdır.

Osmanlı Devlet anlayışında tebaa öncelikle müslim-gayrimüslim olarak tanımlanmıştı. Bu ayrıma göre Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Ermeni, Asurî, Süryani, Nasturi vs. etnik unsurların gayrimüslim ve kendi kavimlerine izafeten isimlendirilmesinde bir sıkıntı olmamasına rağmen, Müslümanlar arasında etnik ayrım kabul edilmediğinden, isimleri zikr edilmemiştir. Osmanlı resmî kaynaklarında ve istatistiklerinde de bu ayrıma dikkat edildiğini söylenebilir. Bunlar ise Türkler, Araplar, Kürtler, Lazlar, Çerkesler.. vs.dir.

Mesela; "Diyarbakır; bir kısmı Viranşehir'de, bir kısm-ı diğeri Nusaybin'de ikame olunmak üzere mevcud tam bir alay, Nizamiye alayının izamı...
Mamüraltül'aziz; Dersim Livası merkezinde topluca bir tabur Nizamiye askeri ikamesi...
Bitlis; Eruh, Siirt taburları mevcudunun toplu bir surette mahallerinde bulunmak ve indelicab iraeten satvet etmek üzere beşer yüz iblağıyla mezkur taburların müttehiden hareket etmelerinin... bir alay kumandanının tayini ve zabıtan kadrosunun ikmali ve Muş'tan Siird'e gidecek cebel bataryasının yolların küşadında hemen izamı...
Erzurum; Bayezid Sancağı'nın nefs-i merkez kazasıyla Eleşkirt Kazası'nda bulunan Nizamiye Taburları'yla Karakilise Kazası'nda mevcud süvari alayının oralardan kaldırılmak teşebbüsünde sarf-ı nazarla bunların kemâkân mahallerinde ibkası...
Van; hududdaki kıtaat-ı askeriyenin takviyesi Ermenilerle meskûn bulunan Gevaş, Şatak, Erçek gibi mevâkiye bir müfreze-i askeriye karnesi ve mühim geçitlerde seyyar müfrezeler dolaştırılması." *B.O.A, DH-SYS*, 118/2.

[13] *B.O.A, DH-SYS*, 71-1/3-3, Varak No: 48/2.

www.seyfocenter.com

Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan ve Müslüman grup arasında yer alan Kürtler, bölgenin tarihinde zaman zaman büyük problemlerin yaşanmasına sebebiyet vererek devleti zor durumda bıraktıkları gibi, zaman zaman da Türk ordusunun yanında düşmana karşı savaşmışlardır. Etnik kökeni hakkında birtakım farklı görüşlere rağmen tarihî gerçekçilik ve bilim, Kürtlerin Turanî bir halk olduğunu doğrulamaktadır[14]. Mehmet Eröz, *Kürt* kelimesinin anlamını açıklarken en eski Türk yazılı kaynaklarından Göktürk yazıtlarında bu kelimeye rastlandığını söylemekte ve Elegeş Yazıtlarını da buna kaynak olarak göstermektedir. Eröz'ün kaynak olarak gösterdiği Elegeş Yazıtlarında şu ifade yer almaktadır: *"Kürt elinin hanı Alp Urungu altunlu okluğumu bağladım beldi, ülkem..."*[15] En önemli Kürt kaynaklarından Şeref Han'da ise Kürt adının anlamı şöyle ifade edilir; *"Kürtlerin bu adla adlandırılmalarının tek nedeni aşırı cesaretleri ve savaşçılıklarıdır. O kadar ki, kavga alanlarında savaş meydanlarında ve diğer çetin durumlarda tehevvür ve pervasızlıkla nitelendirilmişlerdir"*[16]. Görüleceği üzere tarihî kaynaklarda Kürt adıyla bir milletin varlığından bahsedilmez. Asur kitabelerinde dahi iddia edilenlerin aksine Kürt adı geçmez. Bu kavram daha ziyade dağlı, vahşi anlamlarda kullanılmıştır[17]

Kürt kelimesine izafeten Kürtlerin oturduğu ülke anlamında Kürdistan kelimesi de tarihsel dönemlerde Vilâyât-ı Şarkiyye için kullanılmış ifadelerdendir. Ancak tarihî ve coğrafî bağlamda Kürdistan tabiri Kürtlerin ülkesi, Kürtlerin anavatanı gibi anlamları taşımaktan uzaktır. Bu kavram Şemseddin Sami'nin *Kamus'ul Alâm*'ında şöyle açıklanmıştır:

> "Asya-yı Garbî'de kısm-ı azamı memâlik-i Osmaniye'de ve bir kısmı İran'a tâbi büyük bir memleket olub ekseriyet üzere ahalisi bulunan kavminin ismiyle tesmiye olunmuşdur. Bu isim taksimat-ı mülkiye ve dinîyeye hasıl olmayub vaktiyle bizde Kürdistan Valiliği ve şimdi İran'da Kürdistan Eyaleti bu isimle müsemma memleketin bölümünü ihata etmediği gibi Kürtler dahi dağınık vs. akvamla karışık bulunduklarından Kürdistan'ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşkildir."[18].

[4] Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler, Kürtlerin Kökeni-Siyasi Sosyal ve Kültürel Hayatları*, 2.bs. Ankara, 1983, s.1-20.
[5] Mehmet Eröz, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İstanbul, 1975, s.4.
[6] Şeref Han, *Şerefname*, *Kürt Tarihi*, (Çev.) M.Emin Bozarslan, 2.bs., İstanbul, 1998, s.19.
[7] Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, 3.bs.,Ankara, 1982, s.79.
[8] "Kürdistan'ın medar-ı tefriki ahalisinin cinsiyeti olduğu halde Kürtler yalnız bu memlekete münhasır olmayub Cezire'nin kısm-ı şimalinde Şam ve Haleb cihetlerinde, Anadolu'nun her tarafında, Rusya'ya tabi Mavera-yı Kafkas eyaletlerinde İran'ın her tarafında hatta Horasan ve Afganistan'da, Belucistan'da birçok Kürt aşireti bulunuyor". Şemseddin Sâmi, *Kâmusu'l-A'lâm*, c.V, Ankara, 1996, s.3840.

Gerçekten de Kürdistan teriminin taşıdığı anlamı ifade etmek için birçok farklı görüş, birçok bölge haritaları çizilmiş, Kürdistan değişik isimlerle ifade edilmiş ve değişik yerler gösterilmiştir. Bu yaklaşımların özünde ideolojik ve Türk düşmanlığının esas alındığına ve bu meselelerin saptırılmak istendiğine şahit olmaktayız. Mesud Fanî'ye göre Kürdistan teriminden daha çok Türkiye'nin Doğu vilâyetlerinde bir Kürt ülkesi meydana getirme çabası vardır. Fanî, bu kavramın kullanılmasını daha çok Türk düşmanı çevrelerin istediğini belirterek şu ilginç görüşü ileri sürer:

> "Türk düşmanı eğilimler, Kürt-Ermeni cemaatlerinin millî hislerini tahrik ederek Türkiye'nin batısında olduğu kadar doğusunda da diğer bir Balkan Meselesi, siyasî bir yangın yaratmak istenmektedir"[19].

Osmanlı Devleti'nin zayıf dönemlerinde, cahil, fakir, millî duyguları işlenmemiş ve yurt sevgisi verilememiş Vilâyât-ı Şarkiyye halkının bu zafiyetini iyi değerlendiren emperyalist devletler, seyyah, misyoner ve ajanları vasıtasıyla bu bölgede hem Kürdistan hem de Ermenistan'ın kurulacağını sistematik olarak işlemiş ve tahriklere devam etmişti[20].

Bu kavram, Osmanlı Devletinin hiçbir döneminde siyasî ve idarî teşkilatının adı olmamasına rağmen[21], II. Meşrutiyetin özgürlükçü havasının ülkede yansıması, Kürt milliyetçiliğinin yavaş yavaş taraftar bulması bu yönde yeni istekleri de beraber getirmiştir. II. Jön Türk kuşağının ülke genelinde birlik beraberlik noktasındaki çalışmalarına paralel olarak Meclis-i Mebusan'da da çalışmalar yapıldığı görülür. Meselâ Vilâyât-ı Şarkiyye'de bazı suçlar için af çıkarılması bunlardandı[22].

Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Kürtlerin, bütün ülkede olduğu gibi zaman zaman yapılan sayımlara rağmen, nüfus oranlarını tespit etme şansı çok azdır. Bunun sebebi Kürtlerin de Müslüman kategorisinde değerlendirilmesidir. Buna rağmen bazı yabancı araştırmacıların tam anlamıyla güvenli olmamasına rağmen verdikleri rakamlar şöyledir; B. Nikitin'e göre bütün ülkede

[19] *Mesut Fanî (Bilgili)'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişmeleri*, (Çev.) Azmi Süslü, Ankara, 1993, s.58.
[20] Rıdvanbeyoğlu Hüsrev Gerede, *Siyasi Hatıralarım, I, İran Ağustos 1930, Haziran 1934*, İstanbul, 1952, s.151; *Mesut Fanî (Bilgili)'ye Göre Kürtler...*, s.58-59.
[21] *Mesut Fanî (Bilgili)'ye Göre Kürtler ...*, s.59.
[22] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtimai Senesi I*, c.6, Ankara, 1993, s.396. Ayrılıkçı Kürt hareketlerine karşı Kürtlerin büyük kısmı sağduyulu hareket etmektedirler. Mesela Şerif Paşa'nın Bogos Nubar Paşa ile yaptığı işbirlikleri bir çok vilâyetten telgraflarla protesto edilmiştir. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi I*, c.I, Ankara, 1992, s.208.

www.seyfocenter.com

4.500.000, S. I. Bronk'a göre 2.500.000, A. Kassemlou'ya göre 4.900.000, C. J. Edmonds'a göre ise 3.200.000 Kürt nüfusu vardır[23].

Bu bölgede Kürtler arasında din yani İslâmiyet bir üst kimlik olarak kabul gördüğü gibi üretim güçleri ve ilişkilerini de belirleyen en önemli unsurdur. Bunun, statükonun korunmasında rolü olduğu gibi, yapısal değişimlere hep bu noktadan karşı çıkılmıştır. Bu yapıdan dolayı bölgede mezhep ve tarikatların belirleyici rolü vardır. Özellikle Kadirî ve Nakşibendî tarikatları Kürtler arasında büyük taraftar bulmuştur. Ayrıca Kürtler arasında hem Sünnî hem Şiî hem de Yezidîlik, bölgelere göre yaygın olarak görülebilmektedir[24] Büyük çoğunluğu Sünnî olduğu için de Osmanlı Devleti'nin politikaları ve çağrılarına daha yakın durmuşlardır.

Burada şeyhlik, aşiret reisliği, ağalık aynı zamanda siyasî ve ekonomik kurumlarla bütünleşmiş ve âdetâ feodaliteye dönüşebilmiştir[25]. Bu güçler âdetâ birer güç merkezi olabilmiş ve şartlara göre Osmanlı Devleti'nin bazen yanında, bazen karşısında olarak büyük problemlerin kaynağını oluşturmuşlardır.

Kürtlerin büyük çoğunluğu göçebe ve yarı göçebe olarak yaşamaktaydı. Topraksız ve hayvan daha çok ağanın malıydı. Aşiret mensupları çiftçilik, çobanlık ve bazı zanaat işlerini yaparlardı. Yerleşik hayat sürenler vergi vererek askerlik yaparken, göçebeler nüfusa kayıtlı olmadığından vergi vermez, askerlik yapmazdı[26]. Bu yaşam tarzından dolayı da aralarında kavga ve kan davaları eksik olmazdı.

Yine II. Meşrutiyet'in geniş halk kitlelerine kazandırdığı en önemli kazanımlar düşünce ve örgütlenme hakkıydı. Özellikle bu zamana kadar gizli çalışmalar içinde bulunan İttihat ve Terakkî Cemiyeti, bu süreci iyi değerlendirmek istemişti. Çünkü, Vilâyât-ı Şarkiyye'de İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yeterince örgütlenmesi yoktu. Bu döneme kadar daha çok bölgeye sürgüne gönderilen cemiyet taraftarlarının çabaları söz konusu olabilmişti. Meselâ cemiyetin Elazığ ve Erzurum'da nüfûz alanı oluşturabilmesi, sürgünler arasında oluşan grupların çalışmalarıyla sağlanmıştı. Diyarbakır'da da Ziya Gökalp ve Abdullah Cevdet'in büyük katkılarıyla teşkilatlanma mümkün olmuştu. İşte kendini ifade etme özgürlüğü şeklinde başlayan bu süreç aynı zamanda bölgede Kürt aydınları arasında da etkili olmuş ve 1890'lardan itiba-

23 J. H. Bois, V. Minorsky, B. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev.) Kamuran Fıratlı, İstanbul, 1996, s.18.
24 Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni...*, s.186.
25 Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni...*, s.188.
26 İ. Kalman, *Osmanlı-Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik*, İstanbul, 1994, s.161.

ren Kürtçe kitab, gazete vs. çıkarma eğilimine paralel olarak yeni bir boyut kazanmıştı[27].

Kültürel anlamda başlayan bu çalışmaların ileride siyasal talepler doğuracağı gerçeğinden hareketle Kürtlerin, Ermenilere verilecek hakların ve ıslahatların benzerini talep etmeye başladıkları görülmektedir. Meselâ o dönemlerde Kürtçü bir aydın olarak bu cemiyetler içinde çok önemli görevler üstlenen Mehmet Şükrü Sekban'ın anlattıklarına göre, o gün Kürtler Vilâyât-ı Şarkiyye için öncelikli olan şu istekleri hükûmetin yerine getirmesini istemişlerdi:

> "Hepimiz altı doğu vilâyetinde bir reform yapılması husûsunda mutabık idik. İşte istedikleri reform: Muktedir ve namuslu valiler tayin edilmesi, birkaç ana yol inşası, adaletin iyi bir şekilde uygulanması için, mahkemelerin yeniden ele alınması"[28].

Ancak şu da ifade edilmelidir ki, Vilâyât-ı Şarkiyye'de bu bağlamda yapılan isteklerin entelektüel zemini yoktu. Ancak İstanbul'daki Kürt aydınların başlattıkları çalışmalar kısa sürede Vilâyât-i Şarkiyye'de de taraftar bulmaktaydı. Meselâ Meşrutiyetçi çizgiyi savunarak 1908'de kurulan Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti kısa sürede teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Cemiyet, Vilâyât-i Şarkiyye'de olup bitenleri yakından takip ederek, gerekli hallerde hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmuş yerine göre de Kürtleri sağduyuya dâvet etmişti[29]. Buna rağmen cemiyet üyeleri daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'ne başkaldırarak emperyalistlerle işbirliğinden çekinmemişlerdi. Meselâ Bitlis'te bu cemiyetin şubesi, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Ruslarla işbirliği ederek Osmanlı Devletini zor durumda bırakan hadiselerin müsebbibi, Molla Selim ve Ali Ağa'nın gayretleriyle açılmıştı. Ayrıca Diyarbakır, Musul, Erzurum, Hınıs gibi yerlerde de şubelerinin açıldığı bilinmektedir[30].

İşte II. Meşrutiyetin yarattığı bu ortamı değerlendirmek isteyen Kürtçü aydınların bu çalışmaları bir müddet sonra bir Kürt kimliği ve sunî Kürt meselesinin ortaya çıkma sürecini etkileyecektir[31].

27 Malmîsanij, *Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti ve Gazetesi*, 2.bs. İstanbul, 1999, s.14-15.
28 M.Şükrü Sekban, *Kürt Meselesi*, Ankara, 1979, s.28.
29 Malmîsanij, *Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti...*, s.45.
30 Malmîsanij, *Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti...*, s.49-52.
31 "Ocak 1909'da Muş'ta da Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti'nin bir şubesi açıldığını görmekteyiz. Sıraczâde Nadir, Genç eski Tahrirat Müdürü Hilmi, âlimlerden Arabzade eski Müftü Muhammed, şeyhlerden Osman, ileri gelenlerden Müftizade Fethullah, eşraftan Niyazi. Bun-

www.seyfocenter.com

Rus ajanı Nikitin de Kürtler arasındaki bu oluşum sürecini şöyle yorumlar:

"Dünya Savaşı onu izleyerek Kürdistan'ın bazı kesimlerinde meydana gelen topraksal ve yönetim değişiklikleri, Kürt komitelerinin bağrından kopar ve modern bir ülkünün canlandırdığı bir elitin doğuşu Kürt harekatının hali hazırdaki karakterini belirlerler"[32].

Bu bağlamda Vilâyât-ı Şarkiyye'de problem olduğu veya olacağı hissedildiği zaman İttihat Terakkî hükûmetinin yerinde ve zamanında müdahaleleriyle durdurulmaya çalışılmış, bunlara karşı daha itidalli ve hayatî çözümler içeren politikalar hayata geçirilmek istenmişti. Ancak İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin bu yöndeki çalışmalarının temelinde Kürtleri, Ermeni ve Süryani gibi bir azınlık değil, Türk milletinin bir kolu, Türklerle birlikte ülkenin sahipleri gibi kabul etme fikri vardır. Dolayısıyla bu kriterin dışında görüş ileri sürenler de ayrılıkçı ve işbirlikçi olarak kabul edilmişler ve ona göre tedbirler alınmıştı.

Vilâyât-ı Şarkiyye'de Kürtlerin yaşam tarzları, karakterleri ve toplumsal yapıları gereğince, düşünce ve tutumları ile şeyhler de Kürt eylemleri için bir adres mesabesindedir. Bunlar özellikle XIX. yüzyılda ve XX.yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya ve İngiltere gibi emperyalist devletlerle işbirliği yaparak, Osmanlı Devleti'ne baş kaldırma eylemlerinden ekonomik, sosyal ve siyasal çıkarlar elde etme beklentisi içinde olmuşlardır[33]. Bu yüzden de Vilâyât-ı Şarkiyye'de sık sık asayiş ve huzûrun zayıflamasına sebebiyet vermişlerdir.

1-İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Kürt Politikası

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin politik görüşleri ekseninde ülkede yaşayan müslim ve gayrimüslim toplulukları bir çatı altında tutma gayretleri vardı. Müslümanlar arasında Türkler, Araplar, Arnavutlar, Kürtler gibi gruplar bulunmaktaydı. Ve bunların hepsinin birbiriyle çatışan farklı çıkarları ve beklentileri vardı. Mevcut şartlar içinde bu grupların bir kısmı statükocu, bir kısmı da yenilikçi olarak tanımlanabilirdi. Konumuz itibariyle Kürtlerin apayrı bir yeri vardır. Çünkü Kürtler Vilâyât-ı Şarkiyye'de devletin geleceği için hem

lar an Hilmi ve Arabzade yeni açılan bu şubenin üyesiydi". Malmîsanij, *Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti...*, s.53.

32 Lucien Rambout, *Kürdistan (1918-1946)*, İstanbul, 1978, s.28.

33 M. Kalman, *Osmanlı-Kürt İlişkileri...*, s.163.

Padişahların hem de İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin vazgeçemediği bir denge vazifesi mesâbesindeydiler.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin yaptığı çok önemli siyasî, askerî ve sosyal reformların bir sonucu olarak da düşünülebilecek Kürtçülük hareketlerine rağmen, Kürt grupları padişah iradesine bağlı idiler ve padişah meşrûiyetini hiçbir zaman tartışma konusu dahi yapmamışlardı[34]. Öyle ki, bu dönemde birçok Osmanlı aydınının Avrupa'da mevcut statükoya muhalif çalışmalarına Kürtlerden de birçok aydın iştirak etmiş, bir Osmanlı olarak İttihat ve Terakkî Cemiyeti içinde çalışmışlardı[35]. Hatta cemiyetin kurucuları arasında Dr. Abdullah Cevdet[36], Dr. İshak Sükutî gibi çok önemli fikir adamları dahi görev almış ve aktif olarak çalışmışlardı.

Bunlar gibi Kürt temsilciler daha çok şehirli, iyi yetişmiş ve kendilerine özgü kimliklere sahip idiler. Vilâyât-ı Şarkiyye ve Kürtlerin yaşadığı diğer yerlerde halkın duygu ve düşüncelerini paylaşamadıkları gerekçesiyle, bunların, kitlelerin temsilcileri sıfatını taşıyamayacakları tarzında itirazlar da olmuştur. Kürtlerin aşiret yapısında olması sebebiyle bunların halkın düşüncelerini tam anlamıyla yansıttıkları ve gerçek mânâda temsil ettikleri söylenemez. Hele Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanıyla yeniden anayasal düzene geçilmesi, Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle bölgede oynadıkları rollerini yitirme tehlikesi yaşayan aşiret reisleri ve Hamidiye Alayları mensupları[37] ile dinî liderlerin bu gidişten memnun olmayacakları âşikârdı. Diğer taraftan da Sonyel'in ifadesiyle "Kürt önderlerin genel olarak Kürt halka karşı tutumları bir gösterişti. Çünkü Kürt halkın çoğunluğunun yaşadığı söylenen Doğu illeriyle ciddî herhangi bir ilişkileri yoktu"[38].

34 "Halifeliğin Kürtler için çok büyük bir önemi vardı ve Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki artan çelişkiler büyük bir olasılıkla halife padişaha karşı varolan bağlılık duygularını daha da güçlendirmiştir": Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (Çev.) Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskinar, Halil Turansal, Selda Somuncuoğlu, Levent Kafadar, İstanbul, 1992, s.132.

35 Erol Kurubaş, *Başlangıcından 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu*, Ankara, 1997, s.24.

36 "Siyasal faaliyet açısından Abdullah Cevdet'in Meşrutiyet öncesinde Adem-i Merkeziyet grubunun Mısır'daki şubesiyle ilişki kurduğunu ve kısa zamanda bu grubun en önemli üyelerinden biri haline geldiğini..." M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s.287.

37 "Aşiretleriyle beraber Hamidiye Alaylarını kurmak için seçilen aşiret reisleri daha az şanslı komşularına göre güç kazandıklarından emin olabilirlerdi." M. Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar...*, s.134.

38 S. R. Sonyel, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s.390.

www.seyfocenter.com

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin *"hürriyet, eşitlik, kardeşlik"* üçlemesinin Osmanlı Devleti'nin bölünmesi anlamına gelmeyeceğinin bilinmesine rağmen, Ermeniler, Bulgarlar gibi, kimi Kürt grup ve aydınları da bunu bir fırsatmış gibi değerlendirerek, gizli örgütlenme gayretlerine girmişler, gazete ve dergi çıkarmaya teşebbüs etmişler ve fiziksel ayrılık nedeniyle de diğer parti ve cemiyetlere katılmaya başlamışlardı[39].

Bu süreçte 1908 yılında İngiliz Kralı ve Rus Çarı'nın Reval'de bir araya gelerek Osmanlı ülkesinin paylaşımı için bir karara varmaları üzerine Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti de harekete geçmiş[40], mevcud düşünce ve politikalarını yeniden gözden geçirmişti. Bir müddet sonra da ülkede yaşanan heyecan ve coşkunun dağılmaya başlaması, yeni anlayışa düşman güçlerin niyetlerini ve boş durmadıklarını ortaya çıkardı. Diğer taraftan, siyasal çalışmalarını alenen yapmaya başlayan bölücü gruplar da aykırı seslerini iyice yükseltmişlerdi[41]. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Merkez-i Umûmî gittikçe güçlenen bu muhalefete karşı derin endişe duymaya başlamıştı. Çünkü bu güçler kontrol edilemediği takdirde, otonomi ve bağımsızlık taleplerinin peşpeşe geleceğini iyi biliyorlardı[42]. Bu yüzden de bu gibi talepler Birinci Dünya Savaşı sürecinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni fikirsel anlamda değişimlere sürüklemişti.

1914 tarihli Ermeni Islahatı dolayısıyla Ermenilere tanınan bazı hakların Kürt gruplarını ve aydınlarını rahatsız ettiği bir gerçekti. Dolayısıyla benzer hakların Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Kürtlerin de doğal hakkı olacağı tezini işlemeye ve bundan hareketle Batı kamuoyunun desteğini almak için büyük çaba harcamaya başlamışlardı.

Diğer taraftan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesiyle Vilâyât-ı Şarkiyye'de teşkilatlarının sayısının artması ve siyasî güçlerini hissettirmeleri sonucu, daha önce var olan İttihat ve Terakkî klüpleriyle Kürt klüpleri arasında yaşanan çatışmalar iyice artırmıştı. Cemiyet

39 İ. R. Sonyel, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s.391; M. Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar...*, s.141.

40 Şahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, 5.bs., Ankara, 1978. s. 358.

41 Bu çerçevede Kürt aydını Abdullah Cevdet de Kürtlere yazdığı yazılarıyla tavsiyeler vermekteydi, "Vaktiyle yönetimin en çok karşı olduğu bir düşünceye Arnavutların Latin harflerini kabul etmesine taraftar oluşu gibi Arap harflerini terketme ve kültürel açıdan gelişme şeklindeki noktalarda toplanıyordu. Bu tavsiyelerin amacı ise uzun vadede imparatorluktan ayrılmak olduğu kuşkusuzdur." Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet...*, s.317-318..

42 Nadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihî Kökenleri ve Gelişimi*, 2.bs, (Çev.) İsmail Çekam, Alder Duman, (Haz) Nevzat Kıraç, İstanbul, 1999, s.198.

içinde Türkçü fikirlerin ağırlık kazanmasıyla ayrılıkçı faaliyetlerini iyice artıran Kürt klüplerinin bu süreçte kapatılmaları, iki taraf arasında problemleri artırmışsa da bazı Kürtçü yazarların abartılı olarak verdiği gibi Kürtleri bağımsızlığa götürecek kadar ileri boyutlara ulaşmamıştı[43].

Ancak Kürtler arasında bazı grupların Ruslarla ve İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma çıkartma, kışkırtma gayreti içinde olmaları bu ilişkileri oldukça germişti. Meselâ, İttihat ve Terakkî'nin Erzurum Şubesi'nden Nazım Bey, Kürtlerin bu tür eğilimlerinin Rus polis yetkililerinin görevlendirdiği ajanlardan kaynaklandığını, benzer çalışmaların Bitlis'te de tertip edildiğini ve bu ajanların bölgenin Rus işgaline hazır hale gelmesini temin edebilmek için uğraş verdiklerini Merkez-i Umûmî'ye bildirmekteydi[44].

Bu dönemde Türk-Kürt ilişkilerini etkileyen sebepler sıralanacak olursa:

1- İttihatçıların İslâm'a bakışları Kürtlerin kutsal saydıkları miti yıkmış, bu da Kürtler ve hükûmet arasındaki problemleri artırmıştır,

2- İttihatçıların sosyo-politik fikirleri; Vilâyât-ı Şarkiyye'de merkezîleştirme ve Türkleştirme çabaları, Kürtlerin yaşam tarzı ve temel değerleriyle çatışıyordu[45],

3- İttihatçıların iktidara geçmesi, diplomatik ve askerî mânâda zaaf gösterilmesi ve doğan olumsuz sonuçlar, Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıfladığı şeklinde algılanmış, bu durum Kürtlerin bir kısmını bağımsızlık için çalışmaya yöneltebilmişti,

4- Hükûmetlerin zaman içindeki bazı anlamsız uygulamalarına paralel olarak, bölgedeki kötü idare, bu beklentileri artırmıştır,

5- Kürt milliyetçiliği fikrinin gittikçe taraftar bulması[46],

6- Rus ve İngilizlerin Vilâyât-ı Şarkiyye'de misyoner ve ajanları vasıtasıyla kara propaganda yapmaları,

7- Ayrıca aşiret reislerinin câhilliği ve para düşkünlükleri,

8- Kürt toplumunun sosyo-kültürel anlamda oldukça yetersizliği.

43 Naci Kutlay, *İttihat ve Terakkî ve Kürtler*, 3.bs. Ankara, 1992, s.138.

44 Manoug Joseph Somakian, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, New York, 1995, s.51-52.

45 Bazı Kürt aydınları, özellikle ayrılıkçı Kürtçü olanları, bu uygulamaları o kadar abarttılar ki, İttihat ve Terakkî politikalarını Müslüman Kürtleri asimile etmek ve Ermenileri yok etmek için bir taktik olduğunu ileri sürmekten geri kalmamışlardır.Bkz., Prens Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası, Haybun*, (Çev.) Dilara Zirek, İstanbul, 1994, s.36.

46 W.Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.205-206.

www.seyfocenter.com

Yukarıdaki sebepler, Rus ve İngilizlerin Kürtleri ele geçirme, onları kullanma politikaları, İttihat ve Terakkî Partisi'nin Kürt politikalarını yeniden gözden geçirmelerinde en önemli etken olduğu kanaatini vermektedir. 1912'ye kadar Vilâyât-ı Şarkiyye'yi işgal düşüncesi, Kürtleri kazanma ve bazı Kürt aşiretlerini yanlarına çekme çabaları Rusya'nın en etkili yöntemiydi[47].

Rusların bu çabalarına karşı Osmanlı hükûmeti pasif ve duyarsız kalmamış, bölücü ve ayrılıkçı Kürtlere karşı daha etkin mücadele yöntemleri uygulamaktan çekinmemişti. Meselâ, Hüseyin Paşa'nın XVI. Hafif Aşiret Süvari Alayı'nın başına geçirilmesi bu tedbirlerden birisiydi. Hamidiye Alayları'ndan Aşiret Alayları'na geçiş, bunlara mensub Kürtleri rahatsız etmişse de, Hükûmet bu aşiretlere bir çeki düzen vermekte kararlıydı. Hüseyin Paşa'nın tayini hem Kürtler hem de Ermeniler üzerinde şok etkisi yapmıştır. Çünkü Paşa, Ermenilerle uzun yıllar etkin mücadelesiyle ün salmıştı.

"İngiliz askerî ataşesi Binbaşı W. Tynell, bu olağanüstü atamanın sebebini İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yetkililerine sorduğunda; 'Bu siz yabancıların hatasıdır. Bizi niçin kendi başımıza bırakmıyorsunuz? Ruslar, Kürt şeflerini satın alıyorlar ve biz Kürtleri Ruslardan uzak tutmak için Hüseyin Paşa gibi adamlara rüşvet vermek zorundayız." demiştir[48].

Somakian'ın aktardığı bu diyalog doğru mudur bilinmez ama savaş sürecinde Osmanlı Hükûmeti'nin menfaatlerine de uygun görünmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda hükûmetin yayınladığı *Cihat Fetvâsı* da Kürtlerin üzerinde etkili olmuş, en azından hükûmetin yanında yer almaları husûsunda beklenen etkiyi vermişti. Özellikle aşiretlerin bu çağrıyı Müslüman - Hıristiyan savaşı olarak algılamış olmaları, onların gayri nizamî güçlerinden yararlanılmasına sebebiyet vermiştir[49].

İttihat ve Terakkî yönetiminin Kürtlere yönelik politikalarının yalnızca askerî olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir[50]. Meselâ 1913 yılında yapılan Cemiyet kongresinde alınan bir kararda *"aşâirin sûret-i iskânı ve aşâir*

47 Karubaş, *Başlangıcından 1960'a Değin Kürt Sorununun...*, s.29. "Doğudan gelen birçok konsolosluk raporlarından sonra İstanbul'daki ardarda gelen iki İngiliz Elçisi Lowther ve Malet, Abdürrezak'ın Rusya'nın yardımıyla Van, Bitlis, Musul arasında bir Kürt devrimi hazırlığında olduğu konusunda ikna oldular." Somakian, *Empires in Conflict...*,s.56; Sonyel ,*Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s.397.

48 Somakian, *Empires in Conflict...*, s.54. "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının yanında Rusya'ya karşı savaştılar...", Kutlay, *İttihat ve Terakkî...*, s.147

49 David Mc. Dowall, *Kürtler*, (Çev.) Zeki İnanç, 7.bs. İstanbul, 1996, s.49.

50 Kutlay, *İttihat ve Terakkî...*, s.151-156.

ile meskûn olan mahallerin sûret-i idaresi..."[51] tarzında bir başka politik görüş ortaya konulmuştur. Bununla da Vilâyât-ı Şarkiyye'de merkezî otoritenin kurulması ve asayişsizliklerin önüne geçilmesi hedeflenmişti.

Yine sorumlu bir hükûmet olarak Vilâyât-ı Şarkiyye'nin asayiş ve güvenliğinin teminine paralel olarak Kürt-Ermeni anlaşmazlıklarına çözüm yolları aranmış[52], jandarma ve adliye teşkilatlarının bölgede organizasyonuna çalışılmış, özellikle de problemlerin temel kaynağı olan eğitimsizlik için bir eğitim seferberliği tarzında millî okulların açılmasına önem verilmiş, yollar, köprüler ve şehirlerin imarına yeni bir tarz getirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu konulardaki çalışmalar araştırmanın ileriki bahislerinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Savaş boyunca hükûmetin sosyo-ekonomik ve askerî mânâda almış olduğu tedbirler etkili olmuş olacak ki, Lazarev gibi Rus araştırmacılar bu gayretleri Jöntürk kışkırtıcılığı olarak değerlendirmiş ve bu politikalarda başarılı olunduğunu itiraf etmişlerdir[53].

Netice itibariyle İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Kürtlere bakışı, Ermeni, Arnavut, Arap gibi azınlıklara bakışıyla aynı değildi. Çünkü İttihat ve Terakkî, Kürtleri tıpkı Alevîlerde olduğu gibi, büyük Türk ailesinin bir kolu olarak görmüş, bu yüzden de onları azınlık değil, Osmanlı ülkesinin birinci sınıf vatandaşı ve sahibi olarak kabul etmişti. Yoksa Lazarev'in iddia ettiği gibi zorlama ve kışkırtmadan öte, Kürtlerin sağduyulu davranması, aldatılmış olanların da bütün Kürtleri temsil etmeyeceği gerçeği, bunların çok küçük gruplar olması gibi etkenler Kürtlerin kazanımında başarıyı getiren en önemli etkenler olmuştur.

2- İngiltere'nin Kürt Politikası

İngiliz Avam Kamarası'ndan W. Guinness I. Dünya Savaşı sürecinde Rusya'nın Kürt politikası konusunda kat ettiği mesafeyi şöyle izah etmiştir:

51 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, c.I, İstanbul, 1984, s. 109; Kutlay, *İttihat ve Terakkî ...*, s.157.

52 "Dahiliye Nazırı'nı çağırttım. Ermeni meselesini açtım. Ermeniler, Doğu Anadolu'da bilhassa Kürtlerle anlaşamıyorlar ve onlardan çok korkuyorlardı. Fakat son zamanlarda Ermenilere karşı Türk umûmî efkârında da tam bir hoşnutsuzluk vardı". *Harbiye Nazırı, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, (Haz.) Adem Sarıgöl, İstanbul, 2001. s.135; Kutlay, *İttihat ve Terakkî...*, s.158.

53 M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, (Çev.) Mehmet Demir, Ankara, 1989, s.17.

www.seyfocenter.com

"Rusların Kürtlere gösterdikleri sevgi çok dikkat çekicidir. Kürtler, Türklerin işlerine karışmamasına ve askerlik zorunluluğunun Kürtlere tam uygulanmamasına rağmen, Türklere karşı kışkırtılıyordu. Aldatılmış olanlar, Rus silahları ile donatılmıştı. Hatta bir defada ulaşılması çok güç bir köyde Kürt gibi giyinmiş ve Kürtlerin yaşantısını paylaşan bir Rus gördüm. Kardeşinin subay olduğunu, bunun yardımı ile para temin ettiğini öğrendim"[54].

Bu ifadeler son derece dikkat çekicidir. İngiliz ajanın bu tesbitleri elbette çok önemli ve gelinen noktayı izah etmesi açısından dikkate değer bir ifadedir. Ancak hemen şu sorunun da W. Guinness* gibilere sorulması gerekir: Rus ajanlarının cirit attığı bu bölgelerde siz ne arıyordunuz? Amacınız ne idi?

Rusya'nın Şark Meselesi diye özetlediği, Osmanlı Devleti'nin yok edilmesi ve yağmalanması fikrine İngiltere'nin de katılması böylece yeniden başlar. Ruslar gibi İngilizler de hem Ermenileri, hem de Kürtleri diplomatik bir malzeme olarak kullanmaya hız verir[55]. Tıpkı Ermeni meselesi gibi sun'î bir Kürt Meselesi yaratılarak, uluslararası alana getirilmek istenmesinden de maksat[56] Osmanlı Devleti'ni yok etmekti.

İngiltere, benzer amaç ve yöntemler uygulamasına rağmen Rusya'dan farklı yöntemler de denemiştir. İngiltere, Rusya gibi bölgeyi işgal etmek suretiyle sömürgeleştirmektense, her zamanki gibi yöresel unsurları kullanmak suretiyle bölgeye nüfûz etmeyi tercih etmiştir. Özellikle de Rusya'nın Vilâyât-ı Şarkiyye bölgesini işgal ederek Güneye yani zengin petrol yataklarına doğru inmesi İngiltere'yi bu yarışın içine çekmiştir. İngiltere, daha çok Rusya'nın ilerleyişine engel olmak için, Kürtler üzerinde nüfûzunu kuvvetlendirmeyi düşünmekteydi.

İngiltere'nin Ruslarla benzer politikalar ve ortaklıklar takip etmesine rağmen aynı zamanda da Rusya'ya karşı bir hareket sahasının meydana getirilmesi hedef alınmıştır[57]. Bu politikaların uygulanmasında bazı zorluklar vardı. Hem Ermeniler hem Kürtler Vilâyât-ı Şarkiyye'ye sahip olma mücâdelesi vermekteydi. Sonyel'in ifadesiyle *"İngilizler her iki azınlığı da zorluk çekmeden âlet olarak kullanmayı tasarlıyorlardı"*[58]. Bu hassas durum karşısında İngiltere, iyi yetişmiş ajanları vasıtasıyla Kürt toplulukları içine sızarak bunları elde etmeye çalışmıştır.

Bölgede politik dengeler değişince İngilizlerin Kürt ve Ermeni politikaları da değişmiştir. Buna rağmen politik yaklaşımlarının temelinde Orta Doğu'daki Irak petrollerine sahip olma ve bu bölgeleri sömürge edinme maksadı gizlidir. Bu yüzden de Irak'ın kuzeyindeki bölgelerde stratejik üsler kurmak[59] ve Kürtleri de organize bir şekilde kendilerine bağlamak, çıkarlarına uygundu. Bu işi başarmak için her türlü yöntemi uygulamaktan geri kalmamışlardır. Güç kullanma, rüşvet ve parasal destek verme, daha da önemlisi İngiliz misyonerlerinin çalışmaları dikkat çekici olanlarından bazılarıdır.

Uluslararası boyutta bir Kürt Meselesi çıkarma gayretleri, daha çok İngiliz ve Rus politikalarıyla örtüşmekteydi[60]. Bunun için de özel eğitimli İngiliz ajanları Kürt toplulukları içine girerek onları kazanmak için çalışmışlardır. Daha 1800'lerden itibaren Vilâyât-ı Şarkiyye'ye araştırmacı kisvesi altında ajanlar sokmuş ve bölücülük faaliyetleri için çalışmış[61], bölgeye nüfûz etmeye gayret etmişlerdir.

"İngiliz ajanlarını biz bazan bir diplomat, bazan bir arkeolog veya bazan da bir tarih uzmanı olarak görürüz. Bunların dışında bir subay veya Orta Doğu'da faaliyet gösteren bir şirketin müdürü veya temsilcisi olarak da vazifelerinin başındadırlar. Hemen bütün fırsatlar ve çeşitli yollar ile Kürt toplulukları arasında bulunmak ve bunları etki altına alabilmek diğer emperyalist merkezler kadar İngilizlerin de isteği olarak ortaya çıkar"[62].

---

54 Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ...*, s.216.

* Avam Kamarası üyesi Walter Guinness; 1913 yılından itibaren Vilâyât-ı Şarkiyye'de Ermeni ve Kürtler arasında gözlemlerde bulunmuş, bu gözlemlerini bir rapor halinde sunmuştur. Yani İngiltere lehine çalışan önemli bir ajan olarak bilinmektedir.

55 Ergun Aybarş, *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, İstanbul, 1988, s.7. Bu konuda İngilizler de aynı mantıkla hareket etmişlerdir. Mesela; İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener, "Türkleri dünya haritasından silinceye kadar harbe devam etmeliyiz"; Llyod George , 1914 yılında "Türkler bir insanlık kanseri, kötü yönettikleri toplumların etine işlenmiş bir yara" demek suretiyle Şark Meselesini kendi perspektifleri açısından değerlendirmişlerdir. Aslan Topçubaşı, *Batı ve Şark Meselesi*, Ankara, 2000, s.152-153.

56 Rambout, *Kürdistan (1918-1946)...*, s.28.

57 Mehmet Bayrak, *Açık-Gizli/Resmî-Gayriresmî Kürdoloji Belgeleri*, Ankara, 1994, s.355.

58 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 1995, s.6.

59 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970, s.32.

60 Tekin Erer, *Kürtçülük Meselesi*, İstanbul, 1994, s.45.

61 S. Ahmet Arvasî, *Doğu Anadolu Gerçeği*, 2.bs. Ankara, 1988, s.81. "Misyoner kelimesinin İslâm düşmanı mânâsına alışını ve bunların bu ünvanla Müslümanların karşısına çıkamayacak hale geldiklerini bunun neticesi olarak misyonerler, unvanı değiştirmek ve kendilerine bambaşka bir çeki düzen vermek lüzumunu hissettikleri... misyoner olmak iddialarını bırakmışlar ve din ilimlerinde ihtisas sahibi birer ilim adamı sıfatıyla ortaya çıkmayı tercih etmişlerdir..." *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 1996, s.44.

62 İbrahim Etem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977, s.125. "Villiams, General Bikker, Tirotir ve Vilson isimleri akıla ilk gelenlerdir. Bunlardan General Bikker Aras-Fırat Bölgesinin ko-

www.seyfocenter.com

İngiltere, Kürt meselesinde uzmanlaşmış elemanlarını Anadolu'ya göndermiş ve bunlardan sürekli raporlar istemiştir. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği de bu raporları İngiltere'de Hariciye'ye göndermiştir. Meselâ bir raporda şu ifadeler dikkat çekicidir: *"Hükûmetimizin niyeti Türkleri ne olursa olsun zayıf düşürmek ise, Kürtleri onlardan ayırmak hiç de fena fikir değildir. Bu da mümkündür."*[63] Yine başka bir İngiliz belgesinde durum tespitleri yaparak gelinen noktaları izah etmişlerdir. Bu belgede şöyle deniyor:

"Bu zengin memleket Almanların göz diktikleri olgun bir meyve gibidir. Sanıyorum ki İstanbul'da karışıklıklar ümit ediyorlar ve bu karışıklıkların ardından Kürtlerin Ermenileri ya da Ermenilerin Kürtleri kesmesini bekliyorlar. Bu durumda da Rusların karışacağını umuyorlar. Böyle bir vaziyette Almanlar da derhal kendi çıkar bölgelerine gireceklerdir"[64].

Bu bağlamda İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı arifesinde irtibata geçtiği aşiret reislerinden birisi Seyyit Taha'dır. 1910'lardan itibaren Kürtçülük hareketi içinde önemli çalışmalar yapmış olan Şeyh Abdülkadir de İngiltere'nin büyük desteğini alanlardandır[65].

Halim Kemal Öke'ye göre İngilizlerin Kürtlere duydukları ilgi zamanla diplomatik ve askerî müdahalelere dönüşmüştür. Bunda İngiltere'nin Ermenilere duyduğu ilginin de Kürtler tarafından İngiltere'ye mesafeli bir duruşa sebebiyet verdiği muhakkaktır. 1912 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi gelişen bu hareketlerin ileride kendileri için bir tehlike doğurabileceği endişesini rapor etmiş, ancak İngiliz hükûmeti Kürtlerin henüz bu olgunluğa erişmediğini, bu yüzden de ciddîye alınabilecek bir karşıt Kürt hareketinin olacağına inanmamıştı. Zaman zaman Kürt liderlerin ayaklanma için İngiltere'den destek istediklerinde de başarısız olabileceklerinden emin oldukları, bu isteklerine red cevapları verilmişti[66].

Ancak İngiliz politikası bölgede meydana gelen gelişmelere ve Rusya'nın almış olduğu mesafe ve tavırlara göre tutum ve davranışlarını politikalarına

mitanının yanında bulunmuş ve önemli vazifeler yüklenmiştir. Tirotir ise İsmail Hakkı Paşa'nın müşaviri olarak vazife görmüştür." Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği* ..., s.129.

63 Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği...*, s.132.

64 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967, s.163. "Ruslar Türkiye sınırında bir anarşiye katlanamayacaklarını bildirdiler. Majestenin hükümeti Türk sınırında yaşayan Kürtler arasında da huzursuzluk çıkartıyorlar. Zayıf Türk otoriteleri bunu bastıramaz ve biz buna katlanamayız dediler" .Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye...*, s.168.

65 Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği...*, s.130-131.

66 Halim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı, Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)*, İstanbul, 1990, s. 14-15.

da yansıtmakta gecikmemişlerdir. Meselâ, Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtlerin birlikteliği sağlanıp da bir devletçik kurulması gündeme gelirse duruma göre Kürtlerin idaresinin değil, ama himâyelerinin de Ruslara bırakılabileceği düşünülmüşken, bir başka görüşte de "Kürdistan'ın geleceği ileride ciddî bir mesele olacaktır. Oranın ikinci bir Rus Türkistan'ı olmayacağı ümid"[67] edilmiş ve Kürtlerin bağımsızlığının daha büyük sıkıntılar doğuracağı düşünülmüştür.

Bu politik döngü savaş sürecinde yeni boyutlar kazanmıştır. Özellikle Ermeniler mi? Yoksa Kürtler mi? soruları karşısında Rusların tavırlarına göre ve bölgenin stratejik önemine binaen daha akılcı ve kalıcı olanı, yani Kürtlerin desteklenmesi gündeme gelmişti. Hattâ Osmanlı Devleti'nin 1915 yılındaki mecburî iskân politikalarında ölüm ve sıkıntıların müsebbibi olarak Kürtlerin gösterilemeyeceği tezi savunulmuştur. Bu tezi iki sebebe bağlamışlardır. Birincisi, söylenildiğinin aksine bir Ermeni katliamından daha çok Ermenilerin Kürtleri katlettikleri, ikincisi de tehcirden, dolayısıyla soykırımdan Kürtlerin değil, Türk tarafının ve hükûmetin sorumlu bulunduğu, bunda da hükûmetin propagandalarının etkili olduğu, Ermeni ve Kürtlerin tarihî dostlukları olduğu[68] şeklinde ifade etmişlerdir.

İngilizlerin bu politik döngülerinin vardığı noktayı bir İngiliz ajanı olan Noel, hâtıralarında şöyle özetlemiştir;

"Ortadoğu'daki çıkarlarımızdan ötürü bölgedeki Ermeni ve Kürt sorununa tarafsız kalmamız mümkün değil. Ayrıca Amerikalı misyonerlerin çözümlerinin etkisinde kalmamamız gerekir."[69]

Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin Vilâyât-ı Şarkiyye bölgesinde İngiltere hükûmeti, Ermenilerin Büyük Ermenistan'dan vazgeçerek buraların "Doğu vilâyetleri", "Ermenistan" veya "Kürdistan" adıyla isimlendirilmesini, sınırlar ayrılmadan diğer problemlerin daha ileri tarihe bırakılmasını önermektedir[70]. Gerçekten İngilizler bu bölgeye yönelik kalıcı çözümü savaş son-

67 "İngiliz otoritelerinin konu üzerinde ne kadar farklı düşündükleri belli olmuştu. Çözüm için savaşın bitmesinin beklenmesi yerinde bir karar olacaktı..." Öke, *İngiliz Ajanı, Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu...*, s.16.

68 Edward William Charles Noel, *Kürdistan 1919 Kürdistan'da Özel Görevde Bulunan Binbaşı Noel'in Günlüğü*, (Çev.)Bülent Birer, İstanbul, 1999, s.153-154.

69 "Dr. User Ermenileri çok seviyor, çünkü Ermeniler, Hıristiyandır ve Kürtlerden üstün görüyor, çünkü Kürtler Müslümandır", Noel, *Kürdistan...*, s.155.

70 Noel, *Kürdistan...* s.158.

www.sevocenter.com

rasına bırakmakla geleneksel İngiliz diplomasisine sahip çıkmakta ve bundan da kendi lehlerine sonuçlar çıkarmayı düşünmekteydiler.

3- Rusların Vilâyât-ı Şarkiyye Politikaları Çerçevesinde Kürtlerin Yeri

Rusya, yönetim ve rejimlerin değişmesine rağmen asla vazgeçmediği bir plan ve programın sahibi devlettir. Bu plan ve programın siklet merkezinde jeopolitik ve jeostratejik açıdan vazgeçemediği Osmanlı Devleti bulunmaktadır. Çar I. Petro'nun âmiyâne tâbiriyle, Şark Meselesi önünde en büyük engel olarak da Osmanlı Devleti yani Türkler bulunmaktaydı. Dolayısıyla buraları elde etmek için ne gerekirse yapılmalıydı[71].

Tarihî süreç içinde Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanı olmayı başaran Rusya, bir çok kez savaş meydanlarında diplomatik toplantılarda kozlarını oynamışlardı. Rusya, her defasında Boğazları ve Vilâyât-ı Şarkiyye'yi elde etme mücadelesinden vazgeçmedi. Her iki bölge stratejik öneminden dolayı emperyalist devletlerin önemsediği yerlerdi ve bu yüzden asırlar boyunca her türlü taktik ve mücadeleye sahne olmuştu.

Rusya'nın Vilâyât-ı Şarkiyye üzerinde oynamaya çalıştığı oyunlarda, bölgenin sosyo-etnik yapısının belirleyici olduğu görülmektedir. Rusya'nın amaçlarına ulaşmada kullanabileceği iki taraf, Ermeniler ve Kürtler idi. Vilâyât-ı Şarkiyye'yi ele geçirmek için tâbiri câizse kale içten fethedilmek istenmekteydi. Bunun için ilk önce Ermenilerin bölgede bir devlet kurma hayallerinin gerçekleştirilmesine destek olmuşlardı. Bu meselede de epeyce yol almışlardı. Özellikle Ermeni meselesinin uluslararası bir probleme dönüşmesinden rahatsız olan Rusya, Ermenilerin kontrolden çıkabileceği endişesiyle yeni arayışlar içinde oldu[72]. Aynı maksada hizmet etmesi beklenen diğer tarafta ise Kürtler bulunmaktaydı.

Rusların Kürtlerle teması 1804-1805 yıllarına tesâdüf eder. Rusların bu gayretleri yüzyıl boyunca devam eden Türk-Rus savaşlarında da tesirini göstermiş ve Kürtleri yeni bir politik malzeme olarak her defasında kullanma gayreti içinde olmuşlardı. 1800'lerden itibaren temeli atılan bu ilgi sonuç

71 Loris Mouravieff, *Deli Petro'nun Vasiyetnamesi*, (Çev.) Refik Özdek, İstanbul, 1966, s.52.

72 "Çünkü bölgenin nüfusunun yüzde seksenbeşi Müslümandı. Yüzde onbeşlik bir Ermeni nüfusla Osmanlı ordusuna büyük bir darbe indirmek mümkün değildi..." Muammer Demirel, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Kürtleri Elde Etme Girişimleri", *Beşinci Askerî Tarih Seminerleri Bildirileri , II, 23-25 Ekim 1995, İstanbul*, Ankara, 1997, s.1.

vermiş, Kürtler, 1829 Türk-Rus savaşlarında Rusların yanında savaşabilmişti. Bu savaşların Kürtlerin geniş coğrafyalara göçleri yoluyla ve Ruslar lehine tampon bölgeler oluşturulmasında ziyadesiyle etkili olduğu söylenebilir[73].

Kürtlerin bu tavrına karşı Osmanlı kuvvetlerinin harekete geçmesi karşısında Yezdan Şîr, Bohtan'da ayaklanmıştı. 93 Harbiyle Bahdinan ve Bohtan'da Hakkari Kürtleri, bir müddet sonra Şeyh Ubeydullah Ayaklanmaları vuku bulmuştu. Bu ayaklanmaların hemen hemen hepsi, Hıristiyanlara karşı olmaktan çok Rusya'nın emellerine göre hazırlanmış tertipler görünümündeydi[74].

Rusya, Vilâyât-ı Şarkiyye'de yaşayan Ermeni, Kürt, Asurî gibi grupların kendi hesabına çalışmalarını temin etmek için bir taraftan bu grupları kışkırtarak birbirine düşürmek istemiş, bir taraftan da bunlar arasında elde ettiği ajanları parasal olarak desteklemiş, onları Rusya'da eğitmiş ve silahlandırmıştı. Bu işleri de kendi ajanları vasıtasıyla yapmıştı[75].

Aslında Ruslar, bölgeyi elde etmek için yalnız askerî tedbirlere başvurmamıştır; bölgeyi tamamen işgal edip kalmayı düşündükleri için, başvurdukları tedbirler arasında en etkili olanı diyebileceğimiz, aşiretler üzerinde başlattıkları kültürel çalışmaları daha çok önemsemişlerdi. Özellikle 93 Harbi akabinde Rusların Kürtler konusundaki eğilimlerinde yeni yöntemlere paralel olarak, kültürel çalışmaların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Akgül'e göre de *"Bu savaş Rusya'da Kürt aşiretleri ve Doğu Anadolu'daki diğer gruplar üzerinde yeni fikirlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır."*[76] Gelinen bu süreci Rohat ise şöyle izah etmektedir:

> "Kürdoloji bir bilim olarak Rusya'da doğup, gelişmeye başladı. Böylece Kürdoloji'nin ana vatanı Çarlık Rusya'sı oldu. XIX. yüzyılda bölgede başlayan savaşlar sonucunda Ruslar, Kürtler ile olan kontaklarını daha da geliştirerek, Kürtler ile yakından ilgilenmeye başladılar... Ruslar ve Kürtler arasında bu dönemde

73 N. Minorsky, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, 1967, s. 1106.

74 Viladimir Minorsky, "XIX. Yüzyılda Türkiye", T. H. Bois, V. Minorsky, D. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan* (Çev.) Kamuran Fıratlı, İstanbul, 1996, s. 114-116.

75 "Bu Rus görevlileri arasında; Diyarbekir Konsolosu Yakimonisky, Tebriz Konsolosu Bonafiyd, General Loris, Melikof, General Babatov, Erzurum Konsolosu A. Jaba, General Korganof, General Paskeviç, General Avrianov, Dışişleri Bakanı Sazanof, Kafkasya Genel Valisi Voronsov-Daşkov, İstanbul Büyükelçisi Giers, Şam Büyükelçisi Şahovski ve gizli ajan Klemn..." Suat Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", *Osmanlı*, (Edit.) Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, c.II, Ankara, 1999, s.540.

76 Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ...", s.541.

www.seyfocenter.com

oluşan ilişkiler, yalnız askerî ve siyasî alanda değil, aynı şekilde bu iki halk arasında birtakım ekonomik, kültürel, dinî ve komşuluk ilişkileri de olmuştur"[77].

Bu yakınlaşma sürecine Rus Kürdolojisi, yaptığı çalışmalarla büyük ivme kazanmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalardan bazı örnekler vermek gerekirse:

- M. Lixutin'in, *1854 ve 1856 Yıllarında Türkiye'nin Asya Kesiminde Ruslar*,
- I. M. Çetoev, *Rus-Kürt İlişkileri Tarihinden*,
- P. S. Pallas, *Tüm Diller ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü*,
- F. Justi, *Kürtçe Gramer*,
- A. Jaba, *Kürt Halk Türküleri*,
- Abovyan, *Kürtler, Yezidiler...*[78]

Rusların böylesi tutkulu çalışmalarının amacına ulaşması için yalnız bu çalışmalar da yetmezdi. Bunun için bir taraftan da Gürcistan Kuban Irmağı arasındaki yerlerde yaşayan Müslüman Türkleri öldürmek, sürgün etmek gibi yıldırma gayretleriyle beraber, bu bölgelere Rus mujiklerini (köylüsü) yerleştirme politikası da takip etmekteydi[79]. Ruslar, kuzeyden güneye inerek Vilâyât-i Şarkiyye'yi ele geçirmek için Ermenilerin yanında Kürtleri de yanlarına almaları gerektiğini iyi biliyorlardı. Özellikle bölgede Ermenilerin her an katliama uğrayacakları korkusu içinde yaşamaları Rus politikasına uygundu. Bu durum Rusya'nın işgal planlarına iyi bir diplomatik yol olabilecekti. Kürtler ve Ermenilerin Osmanlı Hükûmetine karşı olmaları ve güvensizlik durumları da Rus propagandasının etkili olduğunu göstermekteydi. Van Konsolosluğu'ndan Büyükelçi Giers'e gönderilen raporda bu gerçek şöyle ifade edilmiştir;

"Başarılı Rus politikasından dolayı, sadece Ermeniler değil, Kürtler de iki yıl önesine kadar Osmanlı Hükûmeti'ne güven duymaktayken şimdi Türk Hükûmeti'ne karşı hasmane bir tavır içine girmişlerdir"[80].

Rus-Kürt ilişkilerinde bu noktaya gelinmesinde Rus ajanlarının ve meselâ Rus generali Avyarov'un yaptığı kısa ve uzun vâdeli planların etkisi pek bü-

77 Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, 2.bs. İstanbul, 1992, s.95.
78 Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 ...*, s.95-104.
79 Muhmut Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, 4 bs. İstanbul, 1992, s.214-215.
80 Somakian, *Empires in Conflict...*, s.51.

yük olmuştur[81]. Avyarov bu ilişkilerin ana hatlarını belirlemiştir. Bu raporda özetle; önce gelecekte çıkabilecek Türk-Rus savaşlarında Kürtlerin alacakları pozisyonu belirlemek için üç önemli tespitte bulunuyor:

"1- Kürtlerde açık bir millî hissiyat olmadığı gibi onlarda vatanperverlik de yoktur. Bunlarda yalnızca hürriyet, kendi aşiretine ve bazan da kendi aşiret başkanı tarafından yerleşilen yere bağlılık vardır...
2- Şimdilik Kürtlerin dinî taassupları dahi yoktur...
3- Genel bir dinî bağlılık dışında Kürtlerle Türkler arasında herhangi bir olgu yoktur..."[82]

Avyarov, bu tespitler üzerine olması gereken Rus-Kürt ilişkilerinin ana çerçevesini de şöyle izah etmektedir:

- Rusların her zaman Osmanlı'ya karşı güçlü olduğu hissinin uyandırılması gereklidir.
- Ruslarla işbirliği yapan bazı şahısların Türkiye'ye kaçtıkları görülmüştür. Bu durum Kürtlere Rus idaresinin çok kötü olduğu izlenimi vermekte; bu hususlara dikkat edilmesi gerekir.
- İslâm dininin Türklerle Kürtler arasındaki bağı güçlendirmesini sağlamak için Osmanlı Hükûmetlerinin konuya önem verdiği görülüyor; bu yüzden bu ilişkinin izlenmesi gerekir.
- Bölgede açılan Türk okullarının gelecekte büyük bir misyonu olacaktır.
- Hamidiye Alayları, Rus politikalarına karşı büyük bir engeldir. Bu yüzden aşiret reislerini rüşvet, hediye ve entrikalarla kazanmalıyız[83].
- Kürtleri kazanmak için para unsuru önemlidir, bunun için çok dikkatli davranmak gerekir. Aksi halde Rusya'nın güçsüz olduğuna inanırlar.
- Kürtlere, özellikle Hamidiye Kürtlerine karşı Rusya'nın silahlarının da en gelişmiş silahlar olduğunu öğretmeliyiz[84].
- Savaş başlamadan önce Kürt taarruzlarına sed çekmek için ya bizimle işbirliği yapmaları ya da hepsinin yeryüzünden silineceği imajı ve propagandası yapmalı; zira, Kürtlerde vatanperverlik hissi zayıf olduğundan birinciyi

81 "Rusya bu çalışmalar sayesinde denizlere ve Ortadoğu'ya açılma yolunun üzerindeki engellerin nasıl kaldırılacağının hesabı içindeydi". Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti...", s. 542.
82 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, (Çev.) Muhammed (Hako) Varlı (Xanî), İstanbul, 1995, s.147.
83 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran ...*, s.148.
84 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran ...*, s.149.

www.seyfocenter.com

tercih edeceklerdir. Çünkü şahsî ve maddî çıkarlar onlar için öncelikli olanıdır[85].

- Kürtlere karşı silah kullandığımızda bu en acımasız ve gaddarca olmalıdır.
- İşgal edilecek yerlerde Kürt milisleri teşkilatı kurulmalıdır[86].
- Kürtler arasında büyük kargaşa yaratılacak yollardan birisi de Kürtlerin sünnî ve şiî olanları arasına nifak sokmaktır. Çünkü Kızılbaşlar hiçbir zaman Osmanlı'yı desteklemezler. Bunun çok iyi kullanılması gerekir. İşgal zamanı Kızılbaşlardan çok istifade edilebileceği[87] muhakkaktır. Özellikle hayvanlar için yem temininde yardımcı olabileceklerdir.
- Kürtlerin ekonomik durumlarının düzeltilmesi için önlemler almalıdır[88].

Yukarıda özetlenmeye çalışılan Avyarov'un raporu, Çarlık Rusyası'ndan Sovyet Rusyası'na uzanan süreçte, Rusların Kürt politikalarının oluşmasında en önemli plan ve program olmuştur[89]. Bu çalışmalar sonucunda 1904 Sason, Muş, Van İsyanları, 1907 Dersim İsyanları.. gibi huzursuzlukları hazırlayan şartlar bu gibi çalışmalardan kaynaklanmıştır.[90] Rus ajanlarının Kürtler arasında yaptıkları çalışmalarında âdetâ Kürtleri elde etme el kitabı gibi bir işlev görmüştür. Bu çalışmalar sonucunda elde ettikleri Kürt reislerden Simko, Abdürrezak, Ağa Petros gibi şahıslar[91] Rus politikalarının Vilâyât-ı Şarkiyye'de ve diğer Kürt bölgelerinde hayat bulmasında çok etkin olmuşlardır. Meselâ

"1914'ün Haziran ayının sonlarında Yusuf Kâmil Bey, İstanbul'daki Rus Elçisi Yakuşev ile bir görüşme yaptı. Yusuf Kâmil Bey, bütün Doğu Anadolu'nun Rus-

85 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran* ..., s.150.
86 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran* ..., s.151.
87 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran* ..., s.152.
88 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran* ..., s.169.
89 Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ...", s.546.
90 Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ...", s.546-547.
91 Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ...", s.547. "İran'da görülen ayaklanmaların en önemli olanı Şikak Aşireti lideri İsmail Ağa tarafından (Simko) başlatılmış olanıdır. Simko'nun hareketi I. Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda İran Azerbaycan'ında çeşitli güçlerin (Rusya, İran, Fransa, İngiltere) çatıştığı bir döneme rastlar". Sekban, *Kürt Meselesi*..., s.139. "Maceracı Simko İsmail ise bir Kürdistan kurma teşebbüsü sırasında kâh Türk hükûmetinin himâyesine sığınarak İran'a, kâh Rusya'ya geçerek orada Türkiye'ye karşı hareket ve faaliyetlere bulunmuştur. Nihayet 1927'de Türkiye'ye sığınarak Hakkari'nin Bacurge Nahiyesi'ne yerleştirilmiştir." Nazmi Sevgen, *Doğu'da Kürt Meselesi*, İstanbul, 1970, s.17.

ya hakimiyetine girmesini açık olarak ifade etmekteydi. Yusuf Kamil Bey, Rus elçisine İstanbul'da irtibat kurabileceği bazı Kürt ileri gelenlerinin adreslerini verdi"[92].

Bunlar Birinci Dünya Savaşı sürecinde devamlı surette Osmanlı Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı önemli iç hadiseler meydana getirmiş, Rusların başarı elde etmelerine katkı sağlamışlardı.

a) Vilâyât-ı Şarkiyye'de Rusların Kürtleri Elde Etme Çabaları, Bazı Kürt Gruplarının Ruslarla İşbirliği Yapması ve Hükûmetin Aldığı Bazı Tedbirler

Vilayât-ı Şarkiyye'de Osmanlı egemenliğine son verme emelleri malûm olan devletlerin politikaları, 1908 Meşrutiyet hareketi sonrası bazı değişikliklere uğramıştı. Bu bölgede Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirme stratejileri, yaşanan politik gelişmeler üzerine değişmiş, bu kez de bir Kürt devleti kurma projelerini diplomatik ve siyasî arenaya koymuşlardı. Bu proje üzerinde Kürtler ve Ermenilerin uzlaşması ilk etapta sağlanamamış, ancak 1914'de Rusya'nın Paris Sefiri Sazanof'un Ermeni temsilcileri Dr. Zavrief ve Nubar Paşa ile görüşmeleri sonucunda, Rusya, Fransa ve İngiltere himâyesinde bir Ermenistan ve Ermenistan'a bağlı muhtar bir Kürt devletçiğine ikna edildiler.[93]

Vilâyât-ı Şarkiyye'de gelinen bu noktada Rusların bölgeyle ilgilenmeleri ve buralarda nüfuzlarını kuvvetlendirmek için başlattıkları çalışmalar birinci derecede önem arzeder. Rusların daha önceleri Ermenilerle bu amaçlarını gerçekleştirme çabalarının boşa çıkabileceği endişesi üzerine, Kürtlerin de iyi birer politik malzeme olabileceği düşüncesi, Rusları gerçek anlamda Kürtler üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bu ilgi daha XIX. yüzyılda başlamış, Rusya'nın bir ajanı olan Avyarov'un raporlarıyla da iyice netlik kazanmıştı[94]. Bu önerilerden hareketle, istenilenler birer birer uygulamaya konulmaktaydı. Zaman zaman Rusların Osmanlı Devleti nezdinde yaptığı destek girişimlerini de değerlendiren hükûmet[95] buna rağmen Rusların düşünce ve stratejilerine vakıf olduğundan, Vilâyât-ı Şarkiyye idarecilerinin görüşlerine sık sık baş vurmak-

92 Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ...", s. 548.
93 İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler*; Ankara, 1983, s.65.
94 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran* ..., s.147 vd.
95 *B.O.A, DH-ŞFR*, 42/228.

www.seyfocenter.com

taydı. Bu bağlamda değerlendirilebilecek olan Erzurum Vilâyeti' nin 6 Mayıs 1914 tarihli raporu dikkat çekicidir. Bu raporda şu tespitlere yer verilmiştir:

> "Kafkasya Vâli-i Umûmîsi tarafından gönderilen Türkçe ve Kürtçeye âşina bazı Rus memurlarının Eleşkird Karakilisesi'ne civar Mecingerd mıntıkası karşısında Rus mevkiine, Kakanlı vs. aşâiri-mensubîninden icrâ-yı ticâret ve tesviye-i husûsât vesilesiyle Rusya tarafından geçmekte olanlarla temas, ihtilat ve müşâverede bulundukları gibi aşâir-i mezkûre efrâdından olup Ruslar tarafından casusluk hıdmetinde istihdam edilmekte olan bazı Ekrâd ile Sarıkamış'daki Ruslardan birtakım fesadcıların birer vesileyle mezkûr kazalardaki aşâir için ise sevk ve izam kılındıkları ve Bedirhanî Abdürrezzak'ın Hoy Konsoloshanesi'nde ikamet ile Kafkasya Vali-i Umûmîsini mütemâdiyen ziyaret etmekde olduğu misüllü şu yakınlarda yine Vali-i mumâileyhle görüşmek üzere Tiflis'e azimet etmiş ve bu aralık merkumun Hoy civarındaki hudutlarımızda çapulculuk ve fesadcılık itmek, bizim tarafa silah kaçırmak üzere Rusya Hükûmeti tarafından Van ve Bitlis Vilâyetlerinden firar itmiş Ekrâd ile mahallî Kürtlerinden Jandarma Hudud-ı İraniye Süvarisi ve orman bekçisi olarak sûret-i mahsusa ve Rusya'da teşkil idilmiş olan çetenin sergerdelik hidmetini deruhte itmiş olduğu Kars Şehbenderliği'nin istihbara matuf 13 Nisan 330/ 26 Nisan 1914 tarihli işar-ı temdidinden anlaşılmış..."[96]

Rus Hükûmeti savaş arefesinde Kürtleri yanlarına alabilmek için her yolu denemekteydi[97]. Bir taraftan Vilâyât-ı Şarkiyye'de büyük Ermeni katliamı olacağı yollu, propaganda içerikli haberler yaymakta, bir taraftan da Kürt aşiretlerini kendileriyle birlik olarak bölgede karışıklık çıkarmaları için yönlendirme çabası içine girmişlerdi[98]. Özellikle nüfuzlu aşiret reislerini elde etmek için maddî imkânlarını seferber eden Rusya'nın bu çalışmalarına karşı, hükûmet de yine yetkililerin dikkatlerini çekmekteydi. Meselâ Hayderanlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa ile Takurî Aşiret Reisi Hüseyin Bey'in Rusya Konsolosuyla muhaberede bulundukları, bundan dolayı aşiretlerin Rusların eline düşmesinin ileride büyük tehlikeler doğurabileceği husûsunun bilinmesi istenmiştir[99]. Ayrıca Rusların, İran üzerinden Vilâyât-ı Şarkiyye'ye gönder-

96 *B.O.A, DH-ŞFR*, 40/174.

97 Kurubaş, *Başlangıcından 1960'a Değin Kürt Sorununun ...*, s.31.

98 Rişvanoğlu, *Doğu Aşiretleri...*, s.216. "Çarlık politikası adına hareket eden elebaşıların Türk ve adaleminden korkmadan ellerini kollarını sallayarak dolaşabildikleri, Tiflis ve Urmiye Gölü arasındaki bölgede bir Rus müdahalesinin hazırlıkları için devamlı gidiş gelişler olmaktadır".

99 *B.O.A, DH-ŞR*, 40/151. "İran'a firar iderek Hoy'daki Rus Konsolosu ile müteheyyiç müzakerât'a bulunduğu, Hoy ve Selmas Şehbenderliğinden bildirilen Hayderanlı Aşireti'nden

dikleri casuslarla azınlıkları elde edebileceklerini ve bunları silahlandırabileceğini; hudud birlikleri ve jandarmanın bu hususta hazır bulunmasının isabetli olacağı bir başka uyarısıydı.[100]

Kürtler arasında milliyetçilik duygularının yaygınlaşmasıyla Ruslar bunu bir fırsat olarak telakki etmiş, en büyük kışkırtıcı ve destekçileri olmuşlardı. Ayrıca hükûmetin icraatlarından memnun kalmayan aşiretler de Rusların bu çağrılarına uzak durmadılar. Meselâ, Bedirhanî Abdürrezzak'ın 1909'da Petersburg'a bağımsız Kürt devleti projesi için gittiği net olarak bilinmektedir[101]. Rusların bu çerçevede Kürtlere yaklaşmalarını kendi çıkarları adına düşündürücü bulan İngiliz ve Alman çevreler de bu politik arayışlardan nasiplenmek adına her fırsatı değerlendirmekteydiler. Meselâ, Almanlar Rusların yaklaşımlarına karşı kendi propagandalarını yapmaktaydılar ki Silvan, Cizre, Bismil'e kadar adamlarını göndererek Bedirhanîlerle temas kurmuş, toprak satın alma yolları denemiş, böylece, Rusların işgal ve kontrol sûretiyle nüfuz alanları oluşturmasını engelleme çabaları içinde olmuşlardır[102].

Rusların, Türk ve İranlı yöneticilere karşı ayaklandırarak, asayişsizlik yaratma, kışkırtma, para ve vaatlerle sıkça kullandıkları Şikak Aşireti Reisi Simko Ağa'nın Vilâyât-ı Şarkiyye'de eşkıya faaliyetleri o kadar ileri boyutlar kazanmıştır ki[103] Van Vali Vekili Nazım Bey çaresizliğini Dahiliye Nezareti'ne şöyle izah etmekteydi:

> "Hükûmete karşı çıkışan bütün haşerat taraf canlanmaya başladı. Hal bendenizi cidden düşündürüyor. Babıâli şuna kani olsun ki, Van'da kumandanlıkla valilik birleşmezse burada idare kabil olmayacaktır. Babıâli, Van için kumandanlıkla valiliği birleştirmek fikrinde bulunacak ise vatan ve millet namına istir-

Mehmed Efendi mahdumu Hasan Bey'le yine firaren Şakî Said nezdine giden Takurî Aşireti Reisi Hüseyin Efendi'nin... oralarca ne dereceye kadar ehemmiyet ve nüfuzları olduğunun iş'arı." *B.O.A, DH-ŞFR*, 42/82. "Barzan şeyhinin efrenci Ağustos 19'da Hoy'da Rus Konsolosu kumandanı ile görüşerek Dilban'a gittiği, Rusların şeyh ve şakî Simko tavassutuyla hudud üzerinde aşâir arasında tahkikat ile temin-i maksada çalıştıkları Hariciye Nezareti'nden bildirilmiştir. Hudud civarındaki aşâir hakkında icab eden tedâbirin istikmali ile Rus teşebbüsatı derecesiyle aşâirin vaziyeti hakkında istihsal olunacak malûmatın işarı...", *B.O.A, DH-ŞFR*, 44/127.

100 *B.O.A, DH-EUM- E.M.N*, 37/23, Varak No: 1.

101 Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.233.

102 "Kazâ-yı mezkûr ağalarından Hacı Reşid Ağa'nın arazisini almaktan ibaret olduğunu ve bu arazinin mübayaasında hükûmetçe bir mümanaat gösterilip..." *B.O.A, DH-SYS*, 23/15, Varak No: 4.

103 Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.232.

www.seyfocenter.com

ha n ederim... Bulunmayacaksa bu hale kat'i bir nihayet verilerek memlekette be ideniz de şu keşmekeşten muhafaza buyurulsun. Tekrar arzederim ki hal ihmal olunacak gibi değildir, gerek Simko, gerek Said bu vilâyette de azim vukuat ihdas edeceklerdir. Çünkü işin içinde Rus entrikası muhakkaktır"[104].

Bu çerçevede Rus hükûmeti, Revan ve Kars Eyaletleri dahilinde yaşayan Kürt aşiretlerini o günlerde milis askerî rütbeleriyle taltif ederek, bu gruplar vasıtasıyla Revan'da bulunan miralay rütbeli Ali Eşref Şemseddinof ve akrabaları, Erzurum, Van ve Bitlis'de Hafif Süvari Alayları'nı teşkil eden Osmanlı Kürt aşiretlerini Rusya'ya göçmeleri için çok büyük vaadlerle kandırabilmişlerdi. Ayrıca Rus casuslarını kullanmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin birliğini bozarak alayları teşkil eden Kürtler arasında fesad da çıkarmışlardı.

Çarlık Rusya'nın Kürtleri elde etmek için denemediği metod kalmamıştır. En dikkat çekici metodlarından birisi, Birinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada, 1915-1918 yıllarında, akademi mensubu ajanları vasıtasıyla Kürtleri, Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya çalışmasıydı. Vilâyât-ı Şarkiyye'nin kendilerince işgal edilen yerlerine; yani Sarıkamış'tan Erzurum-Erzincan'a, Aras boyu ve Nahçıvan'daki Şah Tahtı'ndan Bakü-Bayezıd-Karaköse'ye kadar döşenen Dekovil yolunu Van'ın Erciş Kazası'na ulaştırmak suretiyle, bütün bu bölgelere Rus mujiklerini iskân etmeye çalıştığı bilinmektedir[105]. Çünkü Ruslar buraları kalmak üzere işgal ettiklerinden, aynı zamanda nüfus oranlarını yükseltmeyi ve Rus yerleşim yerleri oluşturmayı öngörmüş görünmektedirler. Ayrıca Rusya, Kafkasya'da ve Vilâyât-i Şarkiyye'de Müslüman ahalinin elinde bulundurdukları silahların toplattırılmasına ve diğer azınlıklar arasında da Osmanlı Devleti aleyhine kara propagandasına devam etmiştir[106].

104 "Said'in dağa kaldırıldığını vilâyette de haber vermiş olan kaza kaymakamı vekili Yüzbaşı Rıfat Efendi'yi mercii tecâvüz etti bahanesiyle hapsetmek üzeredir..." Görüleceği üzere hükûmetin başarısızlığından, askerî ve idarî erkânın da birbiriyle çekişmesi bu başarısızlıklara davet ve çıkarmıştır. *B.O.A, DH-SYS*, 7/2-1, Varak No: 3. "Hudud tarafı aşâiri yekdiğerinin akrabasıdır. Bunlara emniyet caiz değildir: Mesela meşhur Simko, Saray ve Meblan Aşireti Reisi Osman Ağa'nın kayınbiraderinden techiz edilecek kurâ ahalisinin behemahal fırsat buldukça İran'a tecavüz edecekleri gibi, bu halin Ruslar ile mezâhim-i siyasîyeye sebebiyet vereceği muhakak olduktan başka..."*B.O.A, DH-E.U.M- E.M.N*, 37/16, Varak No: 2.

105 "1917 Komünist İhtilali'ne kadar Petersburg İlimler Akademisi'nin ileri gelenlerinden Wladimir Minorsky, Güney Azerbaycan'ın şimdiki Rizaiye denilen Urmiye şehrinde, aynı amaçları gerçekleştirmek için konsolos olarak tayin olmuştur". Mahmut Rişvanoğlu, *Saklanan Gerçek Kurmançlar ve Zazaların Kimliği*, c.II, Ankara, 1994.s.653.

106 *İ.T.E.*, Kt.89, G.6, B. 6; *B.O.A, DH-MUİ, 73-1/31, Varak No:1/1; B.O.A, DH-MUİ, 73-1/31, Varak No:3; B.O.A, DH-MUİ, 73-1/31, Varak No:4*

Rusya'nın çalışmalarının olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir. Bütün bunların sonucunda Kürtler arasında bazı örgütlenmeler de meydana gelmiştir.

"Rusya'nın desteğiyle genel bir isyan hareketine girişmeyi düşünen Kürt grupları ve çeşitli isyan komiteleri bu organizasyonu sağlamak maksadıyla İrşâd Cemiyeti'nin kurulmasını sağladılar... Tamamen Rus yanlısı bir çizgi izleyen İrşâd'ın kuruluşunu sağlayan Abdürrezzak Bedirhan'dı"[107].

Ancak cemiyetin faaliyetlerinden zamanında haberdar olan Osmanlı Hükûmeti, bu faaliyetlere son vermiştir. Bununla beraber meydana gelen gelişmeler bu bağlamda bir alt yapı oluşturduğu için, İrşâd dağılmasına rağmen değişik yöntemlerle faaliyetlerini sürdürmüş, bir müddet sonra yine Abdürrezzak yönetiminde Cihandanî Cemiyeti kurulmuştur. Rus destekli bu cemiyetin de Kürtler arasında okullar açmak, gazeteler, dergiler çıkarmak, yeni Kürt alfabesi oluşturmak, Rusya'ya öğrenciler göndermek amaçları arasındaydı[108].

Vilâyât-ı Şarkiyye'deki bütün bu olup bitenlerden haberdar olan Osmanlı Devleti acaba ne gibi tedbirler almayı düşünmekteydi? Alınan tedbirlerin Rusların yaptıklarına bir karşılık mahiyetinde olduğu söylenebilir. Rusların Kürtler lehine yaptıkları fedakârlıkları neticesiz bırakmak ümidiyle Ermenilerin ve Kürtlerin gurur ve izzet-i nefislerini okşamak, aşiret reislerini para ve unvanlarla taltif etmek, Ruslarla uzun zaman işbirliği içinde olduğu bilinen Seyyid Taha ve Abdülkadir gibi büyük aşiretlerin reislerini kazanmak için özel aflar çıkarmak suretiyle hükûmete sadakatlerini artıracak şekilde[109] onları Ruslardan koparmak yoluna gidilmiştir.

Kürt milliyetçiliği yapmaktan veya diğer sebeplerden değişik zamanlarda yurt dışına kaçmış veya hapishanelerden kaçıp Vilâyât-ı Şarkiyye'ye geçerek buralarda çeteler kurmak suretiyle ihtilal çıkarma gayreti içinde olabilecek

107 Suat Akgül, "Rusya'nın Yürüttüğü Doğu Anadolu Politikası İçinde İrşâd ve Cihandanî Cemiyetlerinin Rolü", *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Ankara, 1995, s.27.

108 Akgül, "Rusya'nın Yürüttüğü Doğu Anadolu Politikası ...", s.30.

109 *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No: 113; *B.O.A, DH-SYS*, 23/1, Varak No : 111/1. "27 Teşrin-i evvel 328 tarihli ve 2822 numrolu tezkire-i aciziyeye zeyldir. Seyyid Taha, afv-ı aliye mazhariyetlerinin tehirinden ve nevâhi-i şarkiyyenin vaziyet-i hazırası kendüsüne menfaat ve masuniyet temin eylemiş olmasından nâşi bu tarafa sarkıntılık etmek ...", *B.O.A, İrade M.M*, (1331-M.16), Hususi 2, Genel 2451, Varak No: 25.

www.seyfocenter.com

şa usların isimlerini ilgililere bildirerek dikkatli olunması ve bunların derhal tu uklanması husûsunda dikkatler çekilmiştir[110].

Osmanlı Hükûmeti'nin, Rusya'nın işgal ettiği yerlerde yaptıklarını engellemek üzere sürekli olarak parasal desteğini de esirgemediği görülmektedir. Meselâ 10 Ağustos 330/1914 tarihinde Başkumandanlıktan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda şu ilginç bilgiler vardır,

> "Rus kıtaatının harekâtına ve ahval-i vekayi-i mahalliyeye dair malûmat tedâriki ve İran cihetindeki bazı aşâirin hükûmet-i Osmaniye'ye celb ve imâlesi içün sarf edilmek üzere Van Vilâyeti tahsisat-ı mestûresinden vs. bir tertibden şimdilik 100 liranın acilen Rusya Şehbenderine irsal ve isali hakkında lâzım gelenlere emr-i mukteziyyenin itası ...vs"[111].

Ayrıca Kürt aşiretlerinden güvenilirliklerini ispatlamış olanları kazanmak için, Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevlendirilmek üzere gönüllü birliklere efrâd kaydedilmiş ve onların Osmanlı Devleti yanında savaşa girmeleri sağlanabilmişti[112].

Şu halde İttihat ve Terakkî Hükûmeti'nin Kürtlere yönelik çalışmalarının özü onları Osmanlı Devleti saflarına alabilmek ve kendi meselesine sahip çıkmalarını sağlamaktan ibarettir denebilir. Bu çalışmaların çoğunun amacına ulaştığı söylenebilir. Kürtlerin çoğunun Osmanlı'nın yanında savaşa girmesi sağlandığı gibi, daha önce Rusların safında olan Kürt grupları da bu çağrılara olumlu cevaplar vermiştir. Meselâ, *Tanin Gazetesi*'nde yer alan bir haberde şunlar yazılmaktaydı:

> "Şimdiye kadar Ruslarla beraber bulunan rüesa-yı aşâir-i Ekrâd'dan Ömer Han ahiren kalbinde sönmeyen nûr-ı iman sâikasıyla Ruslardan ayrılarak 250 süvari ile hükûmete dehâlet itmiş ve askerimize iltihak ile Ruslara karşı harekete başlamıştır."[113]

Daha böyle birçok katılımın olması, savaşa katılma[114] kararı alan Osman-

110 "Salih Süreyya bin Rıfat, Bekir Sıddık bin Hasan, Ahmed Dedevi bin Mehmed Nuri, Nuri bin Fehmi, Lütfi ve Avrupa'da bulunan eşhas-ı malûme...", *B.O.A, DH-ŞFR,*, 41/218.

111 *B.O.A, DH-KMS*, 2-2/5, Varak No: 90.

112 Bu konuda çalışmamızın muhtelif yerlerinde okuyucuya bilgi sunulmuştur.

113 "Ömer Han'ın Maiyetiyle Birlikte Ordumuza İltihakı", *Tanin*, 21 Kânun-i Evvel 330/ 3 Ocak 1915, No:2173.

114 "Merkezî askerlere iltihak itmek üzere hareket iden Beritanlı Aşireti efrâdından bazılarının önüne çıkarak taarruz..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 44/238.

lı Hükûmetine ve Müslüman halka büyük maneviyat katmış, askerin moralini artırmıştır. Netice itibariyle Rusların kalıcı olmak üzere yaptığı çalışmalara karşılık, Osmanlı Hükûmeti de Kürtleri kazanmakla karşılık vermiş ve önemli bir başarı elde etmiştir.

b) Bedirhanî Abdürrezzak'ın Ruslarla İşbirliği Yapması ve Hükûmetin Tavrı

Rusların, Vilâyât-ı Şarkiyye'yi ele geçirme planları çerçevesinde fiiliyata koyduğu en önemli çalışma, birtakım Kürt gruplarını elde ederek bunlar vasıtasıyla bölgede kalıcı olma denemesiydi. Kürt milliyetçiliği duygusunun yükselişe geçmesi Rusların beklediği fırsatı sunmuştu. Ruslar bu fırsatları son derece akıllıca kullanmasını bilmiştir. Jwaideh'in de ifade ettiği gibi

> "Kürt milliyetçiliği bazı Kürt liderinin Rusya yanlısı faaliyetlerini örtmek için uygun bir zemin sundu. Önceki dönemlerde ihânetle eş tutulan benzer faaliyetler, bu dönemde Kürtlerin gözünde belirli bir kahramanlık ve kutsallık tanınmaya başladı."[115]

Rusya, bu gibi fırsatlar yanında, İran bölgesini işgal etmekle, burada elde ettikleri bazı Kürt grupları vasıtasıyla Vilâyât-ı Şarkiyye'yi Osmanlı Devleti'nden daha rahat bir şekilde koparabilecekleri düşüncesine kapılmıştı. Bu gruplar sözde milliyetçilik düşüncesiyle hareket ettiklerini zannetmekte, gerçekte ise Rusya'nın emellerine hizmet etmekteydiler.

İşte bu sürecin gerçekleşmesi noktasında kayıtsız şartsız Rus politikalarının savunuculuğunu üstlenen ve bir Rus ajanı olarak çalışanların başında, Bedirhanî Abdürrezzak gelmektedir[116]. Özellikle onun, Kürtler arasında büyük nüfuzu olan Bedirhanîlerden olması önemini artırmaktaydı.

115 Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.233.

116 Abdürrezzak Bedirhan, Necip Paşa'nın oğlu ve Bedirhan'ın torunudur. 1864 doğumlu olan Abdürrezzak Fransızca eğitim almış, sonra Hariciye'de tercümanlık yapmış, daha sonra Türkiye'nin Petersburg Konsolosluğu'nda iki yıl boyunca üçüncü sekreter olarak çalıştıktan sonra bu kez Tahran Konsolosluğu'nda ikinci sekreter olarak görev verilmiş, bu göreve gitmek üzereyken Samsun'dan İstanbul'a geri çağrılmış, ancak emre uymayarak Tiflis'e gitmişti. Bu aşamada en büyük gayem olarak Erivan'a yerleşerek Kürdistan'a yakın durmak ve yaşamak idi diyen Abdürrezzak, Tiflis'e geldiğinde buradaki komutanlar Rusya, İran ve Türkiye'de yaşayamayacağını söylemişler, ardından da Batum'a gönderilmiş, ancak Sultan Hamid'in adamları burada da onu rahat bırakmamış, İstanbul'a geri getirtmek için ailesini devreye koymuş, neticede İstanbul'a geri dönmesi sağlanmıştı. Burada da kendisine Hariciye'de bir iş vermişler-

www.seyfocenter.com

Abdürrezzak'ın siyasî gelişmelere göre Ruslara yakın durması, aralarında yakın temaslar oluşturmuştu. Oysaki, bu yakınlaşmalar, Van'da İngiliz Konsolosluğu'nun raporlarına da yansıdığı gibi *"Doğu Anadolu'da özerk bir Kürdistan kurmak için"*[117] yapılan çalışmalardan istifade etmek, o günkü Rus politikalarına hizmet etmek anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği tarzında propaganda maksatlı çalışmalar da yapan Rusya, hükûmetlerin başarısız politikalarının estirdiği durumdan yararlanma zamanının geldiğine inanıyordu. Bu politikalar açısından Abdürrezzak, Rusya'nın istediği donanımda biriydi. Özellikle de hükûmetin, Ermeni Islahatı projesiyle Ermenilere özerklik vereceği, Kürtlerin de bundan olumsuz mânâda etkileneceği tezini işlemekteydi. Bundan dolayı Kürtlerin de özerklik için bütün güçleriyle Osmanlı'ya karşı Rusya'nın yanında yer alması gerektiği tarzında çalışmalarını Abdürrezzak gibi ajanların yardımıyla işlemekte ve Kürtleri sürekli bir şekilde kışkırtmaktaydı.[118] Bitlis'teki Rus Konsolosu Shurkov, Diyarbakır ve çevresinde Kürtlerin bu havayı yakalandığı, Abdürrezzak'ın nüfûzunun da iyi kullanılarak Rusya'nın bu fırsatı iyi değerlendirmesi gerektiği husûsunda raporlar vermekteydi.[119]

Abdürrezzak, Meşrutiyetin özgürlükçü havasını da kullanarak ticarî faaliyetlerde bulunma bahanesiyle İstanbul'dan ayrılıp Tiflis'e geçmiş, orada Rus

i. Bu sırada İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden sorumlu tutulmuş ve bütün Bedirhan ailesiyle birlikte Tripol'e sürgün edilmiştir. 26 ay burada hapis yattıktan sonra I. Meşrutiyet'in ilanıyla genel aftan yararlanarak tekrar İstanbul'a dönmüştü. Abdürrezzak bundan sonra vardığı noktayı hatıralarında şöyle ifade etmiştir: "İnancıma göre, bizim için Kürt Mîrleri ve çocuklarına Türkiye gerçek vatan olamaz. Bizi öldürmek için, içerde tutuklu tutulmamız için ya da mal-mülkümüzü talan etmek üzere görevliler gönderildi. Büyük Voltaire'in belirttiği üzere benim özgür yaşayabildiğim yer benim ülkemdir... İstiyorum ki kendim ve çocuklarım için Rusya'yı vatanım gibi algılayarak Erivan'da olayım ve ticaretle meşgul olayım. İnanıyorum ki İstanbul'daki Rusya Konolosluğu benim öz yaşamım hakkında bilgi sahibidir. Bu nedenle büyük Rus İmparatorluğu'nun bana yardımcı olacağından ümitliyim..." Abdürrezzak Bedirhan, *Otobiyografya...*, s.14-19. Nazmi Sevgen, Abdürrezzak Bedirhan'ın Padişah'la arasının açılmasına sebep olan İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili olarak çıkarılan tutuklama kararıyla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir:

"Ali Şamil Paşa Şehremini bulunan Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayına karışmıştır. Şişli'de oturan Bedirhan oğullarından Mabeyn mütercimlerinden Abdürrezzak Bey'in evinin önündeki sokağın tamiri meselesinden Rıdvan Paşa ile aralarında çıkan, birçok Kürt hamalın da kalması neticesinde büyük ve tehlikeli mahiyet alan hâdisenin devamı olarak telakkisi icap eden Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayı, Bedirhan Paşa ailesinin felaket ve perişanlığa maruz kalmasına sebep olmuştur..." Bu hadise hakkında daha çok bilgi için bakınız. Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (18 Mart 1969), s.62-73.

117 Sonyel, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s.399.

118 Sonyel, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s.403-404.

119 Somakian, *Empires in Conflict...*, s.55.

yetkililerin yönlendirmesiyle Makü'ye gitmişti. Amaç Osmanlı sınırına yakın Kürt aşiretleriyle temasa geçmekti. Daha sonra Hoy'a ve Kotûr'a gitmiş, orada Şikak Aşireti'nden Simko İsmail ile temas kurmuş, sonra Van'a giderek Rus Konsolosu S.P. Alferyev ile birlikte sözde Kürt Sorunu ve diğer planlarının hayata nasıl geçirilebileceğini ve ondan nasıl yararlanabileceği husûsunda fikir teâtisinde bulunmuştu. Buralarda yaptığı çalışmalar İttihat ve Terakkî klüplerinin dikkatini çekmiş ve tutuklanması yönünde yapılan çalışmalardan kaçarak kurtulmuştu. Buradan Urmiye'ye gelmiş, aynı şekilde Ruslarla temas ederek Kürt aşiret reisleriyle toplantılar tertip etmişti[120].

Bölgede bu çalışmalardan haberdar olan hükûmet, Rusların Kürtleri kışkırtmaya devam ettiğini, Simko ve Abdürrezzak'ın Tiflis'te Rus yetkililerden hediyeler, nişanlar ve paralar aldıklarını biliyordu. Bunun için bazı tedbirler alınması amacıyla Meclis-i Vükelâ'da görüşmeler dahi yapmışlardı. Bu görüşmelerden birinde şöyle bir karar alınmıştı:

> "Suret-i işarâta nazaran mumaileyh Abdürrezzak Bey'in o havâlide mütemâdiyen geşt-ü güzar eylemesi ve sevâbık ahvâli kendisinin bir sûi maksad takib eylediğini göstermekte olub, bir vilâyet merkezine celbiyle kendüsüne havâli-i mezkûreye geşt-i güzardan ferogat itmesi husûsunun sûret-i katiyyede tebliği ve ihtarı..."[121]

Yapılan istihbarat çalışmalarında da Abdürrezzak'ın Bayezid'e kadar geldiği, burada Zilan Aşireti'nden Eyüp Paşa'nın kardeşleriyle temas kurduğu ve bu çalışmalarının aşiretler üzerinde herhangi bir tesir bırakamadığı, ancak Kafkasya Umûmî Valisi'nden büyük destek gördüğü[122] hususlarında ayrıntılı bilgiler alan Hükûmet, ziyaret edilen aşiretlerin bu propagandaların tesirinde kalmaması için aralarındaki arazi meselelerinin halli çalışmalarını başlatmış[123], özellikle de Rusların çalışmaları husûsunda halkı aydınlatmak için İrşâd Heyetleri oluşturularak gerekli olan yerlere gönderilmesi işine büyük bir önem vermiştir[124].

120 "...İttihat ve Terakkî Komitesi benim öldürülmem için Tiflis'e fedâiler göndermiş olduklarını Tiflis Komutanlığı bana iletmiş oldu...", Abdürrezak Bedirhan, *Otobiyografya...*, s.21-31.

121 "...Seyahati esnasındaki harekât-ı vâkiasını tahkikiyle ledel icabın hakkında tahkikat-ı lâzime-yi kanuniyenin icrası...", *B.O.A, M.V*, 152/78.

122 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 10.

123 "Rüesâ-yı aşâir hakkinda icra edilen tensikatın faide-i müddet ve maksadı ıslahane muvaffak bir surette vuku bulduğu cihetle..." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 1/2; *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 2.

124 "Bunların masârıf-ı zaruriyesi için ne miktar para lâzım ise işarı ve en ziyâde maruz-ı tes-

www.seyfocenter.com

Kürt gruplarının Trablusgarp Savaşı devam ettiği bir sırada Ruslarla işbirliği yapma çabalarının diğer gayrimüslim gruplara da cesaret vereceği endişesini taşıyan Hükûmet[125], özellikle Kürtler ve Ermeniler arasındaki kin ve husûmetin[126] Hıristiyanların mallarını yağma ile katliamları tahrik edebileceği endişesiyle, yaşanacak asayişsizliğin Rusya için bir zafer, Osmanlı Devleti için de bir felâket olacağı gerçeğinden hareketle, var olan problemlerin oluşturulacak komisyonlar[127] vasıtasıyla bir an evvel hallinin ülkenin geleceği adına çok büyük önem arzettiğini, bir taraftan bu komisyonlar bir taraftan da nasıha heyetleriyle kısa sürede bu işlerin yoluna girmesini sağlamayı hedeflemişti. Ayrıca Abdürrezzak'ın da bu işler başarıldığı takdirde Kürtler arasındaki misyonunun zarar görebileceği hesap edilmişti[128].

1911'den itibaren Rusya desteğinde Vilâyât-ı Şarkiyye'de başlatılan propaganda çalışmaları ülkedeki savaş kaosundan yararlanmayı amaç edinmişti. Özellikle Bitlis'te bildiriler dağıtılmakta, gösteriler yapılmaktaydı.

> "Rus Dışişleri görevlisi Orfelyev bu olaylara dikkat çekerek, bölgede bir karışıklığın çıkabileceğini belirtiyordu. Rusya dağınık görünen bu hareketleri organize etmek ve daha etkili hale getirebilmek için Rus ajanı Abdürrezzak'ı bu hareketleri birleştirmekle görevlendirdi"[129].

Bu maksatla 1912 yılında Erzurum'da Kürt aşiret reisleriyle bir toplantı tertip edilmiş, ancak ortak bir karar alınamamıştı. Buna rağmen bölgede yaşayan Yezidîlerin[130] Rusların yanında Osmanlı'ya karşı savaşabileceği husûsunda gelişmeler yaşanmıştı.

Rusların bu girişimleri istenilen sonuçları vermeye başlamıştı. Kürt gruplarının bazıları Rusya'dan alacakları destekle ayaklanabileceklerinin işaretlerini vermekteydi. Bedirhanîlerden Hasan ve Hüseyin Beyler bağımsız bir Kürt devletçiği için kolları sıvayanlardandı[131]. Yine bu kışkırtmalar sonucunda Rusya'nın güdümünde ayaklanma fikri taşıyan Kürtlerin organizasyonunu sağlamak için İrşâd Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleşti. Cemiyetin Kurucu Başkanı Abdürrezzak Bedirhan idi[132]. Cemiyet, zaman kaybetmeden komiteler kurmak suretiyle çalışmalarına başlamıştı. İrşâd'ın elemanlarından Hayreddin Berazî kurduğu komitenin faaliyetleri hakkında Rus konsolosuna:

> "Komiteye yeterli maddî desteğin sağlanması halinde 15 gün içinde bir isyan hareketini organize edebilecekleri vaadinde bulunmaktan kaçınmamıştır"[133].

Cemiyet, 1913 yılında da Siirt'te bir toplantı düzenlemiştir. Ruslarla ilişkilerin daha da iyileştirilmesi için Abdüsselam Barzanî'yi Tiflis'e göndermiş ve isyan için lâzım gelen silah ve para yardımıyla gerekli Rus desteğini alarak bölgesine geri dönmüştü[134].

Böyle bir çok komitenin ortaya çıkması karşısında Osmanlı Devleti de işin ciddî boyutlara varacağını düşünerek birtakım tedbirler almış, böylece İrşâd Cemiyeti kendini feshetmek zorunda kalmıştı[135].

İrşâd Cemiyeti'nin feshedilmesinden sonra Abdürrezzak bu sefer de *Cihandanî* adıyla yeni bir cemiyet kurdu. Kurucuları yine *İrşâd*'ın kurucularıydı. Cemiyetin amaçlarına ulaşması yine Rusların yardımlarına bağlıydı. Cemiyetin kuruluş amaçları arasında Kürt bölgelerinde okullar açmak, gazete, dergi çıkarmak, Kürt alfabesi oluşturmak, aynı zamanda da Kürt-Rus kültür bağı kurmak da vardı[136].

Akgül'e göre bu çalışmalar, "Rusya'nın himâyesine girmek için alt yapının oluşmasını sağlamaya" yönelikti[137]. Vilâyât-ı Şarkiyye ve İran'ın Osmanlı Devleti sınırlarına yakın bölgelerinde meydana gelen bu hareketlere karşı Osmanlı Hükûmeti, etkili tedbirler alamıyordu. Çünkü bu hareketlere karşı

---

vilâyetinde olan Zilan Aşireti'yle meskûn ve Rusya ile hemhudud olmasından dolayı nezâket ve ehemmiyet-i mevkiiyesi..." *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 1/1.

125 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 3.

126 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 4.

127 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 5.

128 *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No: 11.

129 Suat Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası, (1918'e Kadar)*, (Y.D.T.), Ankara, 1995, s.72.

130 "Binaların çoğunun Rusça konuştuğu, evlerine Rus Çarı'nın resimlerini astıklarını, Ruslarla beraber Türklere karşı savaşmak istediklerini ve Rus Çarı'nın emrinde olduklarını yazmaktaydı." Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası ...*, s.73.

131 Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası...*, s.75.

132 Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası....*, s.76; Cemiyetin kurucuları arasında, "Sıbki Aziz Bey, Zirki Akid Efendi, Bekir Efendi, Eleşkirdi Osman Efendi ve Bitlis'li Molla Selim Efendi bulunuyordu." Akgül, "Rusya'nın Yürüttüğü...", s.27 .

133 Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, 2.bs., İstanbul, 1994, s.371.

134 Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası...*, s.371; Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası....*, s.78; Akgül, "Rusya'nın Yürüttüğü...", s.29.

135 Akgül, "Rusya'nın Yürüttüğü...", s.29. Hükûmetin aldığı tedbirlerin başında kanun takibatı gelmekteydi. Hükûmet bu çerçevede şöyle bir karar almıştır: "Van havalisinde geçen seneki vukuat-ı cinâiyede zîmedhal olmalarından naşî firar iderek haklarında takibat-ı kanuniye icrası hale ve havalice mahal-i emn-ü sükûn hadisat ika' edebilmelerine mahal kalmamak ve hukuk-ı şahsiye bâkî olmak üzere..." *B.O.A, İrade M.M., (1331-M.16)*, Hususi 2, Genel 2451.

136 Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu...*, s.81; Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası...*, s.370; Veli Fatih Güven, *Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995), (Y.D.T.)*, Ankara, 1999, s.63.

137 Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu...*, s.82.

www.seyfocenter.com

askeri güç kullanmak savaş arifesinde Rusların tepkisini çekebilecekti. Hükûmet, Balkan Savaşları'nın sıkıntılarıyla uğraşmaktayken bir de Doğu'da Kürtlerle uğraşmayı o günkü konjönktüre uygun görmüyordu. Bu yüzden daha çok Kürt gruplarını birbirlerine karşı kullanarak dengelemek politikasını tercih etmekteydi.[138]

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, bu mânâda ülkede yaşanan sıkıntıların, iç politikada olduğu kadar dış politikada da ülkeyi ve devleti küçük ve güçsüz gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı bir anlamda Vilâyât-ı Şarkiyye'de sosyal barışı tesis edebilmek maksadıyla hükûmet, bazı adımlar atmaktan geri durmamıştır. Bunlardan birisi bu işlere karışmış olanların bir af yoluyla yeniden kazanılmasıydı. Gerçi bölgeden gelen bazı raporlarda bunların affedilmeleri kamu vicdanında çok büyük yaralar açabileceği nokta-i nazarından uyarılarda bulunulmuşsa da[139] yine de Abdürrezzak'ın ve üç adamının af edildiği görülmektedir. Bu karar, Van Vilâyeti'ne gönderilmiş, oradan da Rumiye Şehbenderliği'ne tebliğ edilmiştir. Gelen cevapta şunlar ifade edilmiştir:

"Merkum, Rusların taht-ı tarassudunda bulunduğundan kemal-i müşkilatla tebliğ-i lazime icra olunduğu ve kendisinin avdet husûsunda tereddüd eylemekte ise bizzat Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi Hazretlerinden teminat verilmesini talep etmekte olduğu ve maru'z-zikr hizmetkârlarından Osman'ın birkaç sene mukaddem memalik-i şâhâneye gittiği vekil mumâileyhten bâtahrirat bildirilmiş olmakla..."[140]

Bu gelişmeler o anda Hoy'da bulunan Abdürrezzak'a bildirilmiş, o da bu teklifi Ruslarla müzakere ettikten sonra cevab vereceğini bildirmiş[141], ancak Osmanlı Hükûmeti'nin verdiği her türlü teminata rağmen çağrıya Rusların

138 Sonakian, *Empires in Conflict...*, s.56.

139 "Bu adamın (Abdürrezzak) afv-ı aliye mazhariyete ve vatana avdeti esbâbına tevessül ikdam ve icrarından olsa gerektir. Hükümetin acz ve zaafına daha ziyade delâlet eden dahil erbab-ı şekavetin affi hususu şimdiye kadar vazi mikyasta câri olduğu halde merkumun şu lûtuftan istifade ettirilmemesi ve kendisi gibi Rusya Hükûmeti elinde cidden tehlikeli bir âletin ibkası telbir-i mülk nokta-i nazarından elbette ulyâ-yı umûm nezdinde cây-ı kabul göremez...", *B.O.A, DH-SYS*, 90/1-6, Varak No :17.

140 "...İstanbul'a gelmek üzere tarafınızdan teminat-ı lâzime itası hususunun nezârete cevaben işar buyurulması..." *B.O.A, DH-KMS*, 8/20, Varak No : 3

141 "Abdürrezzak, Hoy sahası tarafındadır. Mumaileyh ile görüşmek ve vatan haini Şeyyit Taha ile Rusların harekât-ı mefsedetkârânesini anlamak için üç gün evvel Hoy'a adam gönderdim..." *B.O.A, DH-KMS*, 8/20, Varak No: 4.

olur vermemesi üzerine olumlu bir cevap vermemiş, düşmanca faaliyetlerine devam etmiştir[142].

Bu af meselesini Abdürrezzak hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

"O dönemde Van Vilâyeti'nde Kürtler arasında 18 silahlı grup oluşmuştu. Osmanlı Devleti bu nedenle çekiniyor ve benim sınıra yakın olmam nedeniyle Tahran ve Petrograt'a haberler yollayarak şikâyette bulunuyordu. Van Valisi, Sultan'ın isteğiyle bana bir mektup yolladı ve beni Türkiye'ye dâvet etti. Bana dair bu isteklerini yerine getiremeyince Tahsin ve Cevdet Beyler, Hakkâri Valisi'nin talimatıyla beni yardımcılarımla birlikte imha edilmem için görevlendirildi"[143].

Osmanlı Devleti'nin bütün iyi niyet çağrısına rağmen Abdürrezzak, Ruslarla birlikte çalışmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Rusya, Kürtlere daha çok ihtiyaç duymaya başlamıştı. Çünkü eğer Vilâyât-ı Şarkiyye savaş alanı olursa ki, kuvvetle muhtemeldir, Kürtlerden destek almak mecburiyetindeydi. Rusya bütün ihtimalleri değerlendirirken Kürtlerin yeniden derlenip toparlanması için Hoy'da Kürt aşiret reislerinin katıldığı büyük bir kongre toplama kararı aldı. Bu konuda Osmanlı istihbarat elemanlarının edindiği bilgi şudur:

"Abdürrezzak'a Ruslar tarafından "Umûm Aşâir-i İraniyât" reisi olarak kendüsüne senevi 16 bin ruble tahsis idilmiş, Abdürrezzak'ın riyaseti altında Hoy'da rüesâ-yı Ekrâd'dan mürekkeb olarak akd edilen kongrede umûmî bir Kürdistan İhtilâli'nin ihzarı Bitlis vak'a-i malûmesine medhaldar olduklarından idam edilenlerin intikamlarının alınması... O havâlide zînüfuzlarının idam edildiklerinden bahisle Avrupa kabinelerine müracaat edilmesi husûsatı tekerrür itmişdir. Ruslar, orman ve köy bekçisi hudûd-ı İraniye süvarileri nâmı altında İran aşâirini teblih itmekdedirler. Abdürrezzak ve Simko vasıtasıyla hemen ekseriyeti celb edilmişlerdir..."[144]

Toplanan Kürt kongresinde alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü aleyhinde çok önemli mesajları kapsamaktadır. Kongre Hoy'da

142 *B.O.A, DH-KMS*, 8/20, Varak No :1/1; *B.O.A, DH-KMS*, 8/20, Varak No: 6.

143 Burada olaylar doğru ancak Hakkâri Valisi'nin talimatıyla Tahsin ve Cevdet Beylerin tetikçi gibi anlatılması yanlıştır. Çünkü Hakkâri'de vilâyet yok, buraların en yetkilisi ise Tahsin Bey'dir. Tam tersi bir durum söz konusudur. Abdürrezzak Bedirhan, *Otobiyografya...*, s.34-35; Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım, Bulgaristan, Romanya, Sibirya Esareti, Türkistan, Azerbaycan, Kafkasya Türkleri, Doğu Anadolu ve Kars*, Ankara, 1998, s.43-44.

144 *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 4.

www.seyfocenter.com

Rus Konsolosu Çirkov'un başkanlığında toplanmıştır. Burada alınan kararları Van Valisi Tahsin Bey'in, Bâbıâli'ye sunduğu rapordan, önemine binaen aynen aşağıya alıyoruz:

"1- Bitlis vak'ası Kürd'de fikr-i ihtilalî gösterdiğinden, şeyhlerin idamı Kürd efkârında intikam uyandırdığından, bu vak'adan umûmî bir hareket icrasına tevessül edilmesi,
2- Bu maksad için Ruslardan tedârik idilmiş 500 mükerrer ateşli eslihanın Said Simko, Cihangir Hacı Kuluhan nam rüesâ-yı eşkiyaya bittevzi' inde'licab birleşmek üzere müteaddid çeteler teşkili ve dahile sevki,
3- Hükûmet-i seniyyeye taraftar görünen rüesânın itlâfı,
4- Bitlis, vak'asının esbâb-ı tekevvünü şeyhlerin idamını ve ıslahatın kabul ve suret-i eşkalini mübeyyin matbu' resimler neşri vesaid vasıtasıyla daire-i hükûmete tamimi,
5- Hudud bölüklerinin ve bilhassa müfreze karakollarının basılarak eslihanın gasbı ve askerin kuvve-i maneviyesinin de kesriyle Kürdlükde cereyan uyandırılması ve tedricen dahile doğru tavsi-i daire-i şekavet edilmesi.
6- Ermenilere, Nasturilere katiyyen ilişilmemesi, hükûmetin doğrudan hedef ittihazı"[145].

Bu gelişmeler üzerine Van Valisi Tahsin Bey, zaman kaybetmeden mülkî yetkisini kullanarak bazı tedbirler almıştır. Kürt eşkiyasının takibi için jandarma ve hükûmete sâdık aşiretlerden istifade olunması, muzır neşriyatın yasaklanması, yeni hudud karakolları yapılarak techiz edilmesi, kaymakam ve nahiye müdürlerinin emri altındaki jandarmaların hazır hale getirilmesinin temini yoluna gitmişti[146]. Ayrıca Enver Paşa da kendi yetkisi çerçevesinde yapılması gerekenleri ilgililere bildirmiştir[147].

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla yeni boyut kazanan bu gelişmeleri bertaraf etmek ve Abdürrezzak'ın Osmanlı'ya iltica veya teslim olması yönünde de çalışmaların sürdüğünü görmekteyiz. Dahiliye Nezareti'nden

145 "Hoy'da Rusya Konsolosu Çirkov riyaseti altında Şakî Simko Said Bey, Arusanlı Hasan Ağa, Seyyid Taha'nın Vekili Mecid'den mürekkebdi..." *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 4.
146 *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 14.
147 "İlutî ve sâdık bulunan aşâire silah tevzi itasıyla indeliktiza bu suretle elde bir kuvve-i zaide bulundurulması..." *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 3. "Barzan cihetine avdet itmekde olan iki taburun Hakkâri mıntıkasına ve bir batarya topun Hakkâri merkezine ikası ve jandarmaya devrolunan hudud taburları mevcudlarının daha uzaklarda bulunan Nizamiye taburlarından kura ile efrad tefrik..." *B.O.A, DH-EUM-EMN*, 74/21, Varak No: 2.

Van Vilâyeti'ne çekilen şifre telgraf bu arayışı ifade etmektedir. Bu şifrede şunlar yazılmıştır:

"İran ve Kafkasya'da Rus âmâline hidmet iden Abdürrezzak'ın şu sırada Rusların elinden alınması muvafık görülerek, dehâleti halinde ümidinin feykinde mazhar-ı hüsn-ü kabul olacağı ve inde'licab hükûmetçe de kendisinden istifade edileceği..."[148]

Ancak hükûmetin bütün diplomatik yolları kullanmasına rağmen Abdürrezzak'ı ele geçirememiş olduğunu görmekteyiz. Bu çabaların ötesine Rusya, yakalamış olduğu fırsatları değerlendirmekten vazgeçmemiş, özellikle Kürtlerin halet-i ruhiyyesine yönelik okşayıcı çalışmalarına devam etmiştir. Meselâ, Rusya kendi taraftarı aşiret reislerine haç işaretli gümüş tabakalar hediye ettiği gibi Abdürrezzak'a da daha bir ileri giderek "*Sultan'ül Aşâir*" unvanı vermiş, bundan dolayı bütün aşiretlerin kendisine biat etmesi gerektiği[149] husûsunda çalışmalara devam etmiş ve Kürtlerin bir kısmı üzerinde tesirli olmuştur.

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz: Rusya'nın Kürtler üzerinde oynamak istediği oyunlarının başarıya ulaşması noktasındaki tutum ve çalışmaları için Abdürrezzak gibiler her zaman olacaktır. Kendisi köklü bir aileden geldiği için de Rusların her zaman kullanmak isteyeceği bir isimdi. Buna rağmen bütün Bedirhanîlerin Ruslara hizmet etmiş gibi algılanması da yanlış bir yaklaşım olur. Çünkü ailenin büyük kısmı Osmanlı Devleti'ne yakın olmuş ve hükûmetin yanında yer almıştır. Bedirhanîlerin büyük kısmı Rusların maksadını iyi idrak etmiştir. Bu meselede de Abdürrezzak'ın Rusların yanında yer almasını kabullenmemişlerdir. Hele son zamanlarda yapılan çalışmalarından haberdar olan aile üyeleri sessiz kalmamıştır. Meselâ: Hoy'da Rus bayrağını dikmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Aileden bazıları son

148 *B.O.A, DH-ŞFR*, 43/245. Zaman zaman bazı istihbarat bilgileri de Osmanlı Hükûmeti'ni heyecanlandırmıştır. Meselâ Abdürrezzak'ın öldürüldüğü yolunda haberler bu minvaldendir. "Abdürrezak'ın Tebriz'den hareketini müteakib katledildiği Rusya'dan alınan malumata atfen Haçboğan'dan Osmanlı azasına çekilen 19 Temmuz 330 tarihli telgrafnamede bildiriliyor. *B.O.A, DH-ŞFR*, 43/58. "Abdürrezzak'ın Azerbaycan'da bulunduğu Tiflis Başşehbenderliğinin işarına atfen Petrograd Sefareti'nin iş'ar eylediği ve merkumun temin-i dehalet ve ilticası ile Dersaadet'e avdeti esbabının istikmali Hoy,Tebriz ve Rumiye Şehbenderliğine..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 45/81.
149 *B.O.A, DH-ŞFR*, 45/215. "Abdürrezzak'ın Hoy'da bulunduğu ve merkumunun temin-i dehalet ve ilticası esbanının istikmali lüzumunun Hoy Şehbenderliği'ne tavsiye olunduğu..." *B.O.A, DH-ŞFR*, 46/5.

www.seyfocenter.com

yapılan protesto etmiş, sonra gazetelere ilan vererek Abdürrezzak'ı ailenin yüz karası olarak ilan etmiştir ki son derece dikkat çekici bir tavır olmuştur[150].

Abdürrezzak'ın bu yolda verdiği mücadele son derece ibretlik bir örnektir. Gelinen son durumu anlatması bakımından Abdürrezzak, hatıralarında şu ilginç ve anlamlı bilgiyi vermektedir:

> "Beni, Rus devletinden silah, erzak ve mermi vermeleri için ricada bulundum. Son ümid olarak General Nikolayev'e gittim. Botan Kürtleri arasında dağıtayım diye Haydaranlıların elinden aldıkları silahları vermelerini istedim.... Bir süre sonra General Nikolayev bana; artık karar aldık, senin Rus güçlerinin içinde işin kalmadı. Özgürsün, istediğin yere gidebilirsin...."[151]

150 Osmanlı Hükûmeti'nin bütün olumlu çağrılarına rağmen Abdürrezzak daha da ileri giderek *Makü* tarafında Türk hududuna yakın yerlerde tedhiş hareketlerine devam etmiş ve buralarda köylere Rus bayrağı dikme cesaretinde dahi bulunabilmiştir. Bu gelişmeler üzerine en büyük tepki yine hükûmet taraftarı olan Kürt aşiretleri vermiştir. Gazetelere yansıdığına göre bir çok protesto telgrafları çekilmiştir. Bunlardan birisi de *Tanin*'de yayınlanmıştır. Bu telgrafta şunlar ifade edilmiştir:
"Efendim, ceride-i muhteremelerinin 4 Teşrin-i Sani 330 tarihli nüshasının tebligat-ı resmî kısmında Bedirhanî Abdürrezzak Bey'in bu kere de Ruslara muavenet maksadıyla 300 kadar avenesiyle Makü tarafında hududumuzu tecavüz ederek bir köye Rus bayrağı regz itmek şenaatine cüret ettiğini kemal-i tefehhüm ve teessüfle gördük. Ecdadımızın Yavuz Sultan Selim'i İran Seferi ile Kanun-i Sultan Süleyman'ın Viyana Muhasarası'nda din ve vatan uğrunda sönmek eden hıdmetleri şevâhid-i tarihîye ile müsbit olup ve biz Bedirhanzâdeler 93 Rus Seferi'nde Kürdistan, Adana ve Dersaadet'den cem ve tertip eylediğimiz 30.000 asâkir-i malûme ile muhtelif mevkî-i harbiyyeye giderek vazife-i dinîyye ve vataniyemizi ifa etmiş olduğumuz gibi, Balkan Harbi'nde oğullarımızla yeğenlerimizin eli silah tutanları aynı vazifeye şitap etmiş, vallahülhamd ve hiss ile elyevm mütehassis bulunmuş iken melûnet-i mezkûreyi irtikâb iden Abdürrezzak Bey'in efrâd-ı ailemiz meyanında bulunması halen ve atiyen mucib-i âr ve şîn olacağı hareket-i sâbıkasından dahi anlaşılmış olması üzerine, kendine mukaddeme telin edenek Bedirhan Ailesi içinde red ve tart eylediğimiz cihetle cümleye malum olmak üzere işbu varakanın aynen ceride-i muhteremelerine dercini rica ile Abdürrezzak Bey'in bu yolda tekrar eden harekât-ı melânetkârânesinin bilcümle Kürtler nazarında dahi öteden beri nefret ve lânetle görülmekte bulunduğunu bütün mevcudiyetimizle ilaveten beyan eyleriz. Abdurahmar Murat Remzi, Emin Ali, Mehmet Ali, Hasan Hüsnü", *Tanin*, 9 Teşrin-i Sani 1330/ 22 Kasım 1914, No: 2126

151 Abdürrezak Bedirhan, *Otobiyografya....*, s.74. "İki hafta sonra 3 Ağustos 1915 tarihinde Tiflis'e geldim. Geldiğimde yeniden duydum ki Rus askerlerinin terkettiği toprakları, tekrar dönüp ele almış..."

c) Çelik Hadisesi*

27 Şubat 1913 tarihinde Diyarbekir Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta:

> "Cizre'ye giden mahud Çelikli Derviş'in gaybûbetinden bilistifade biraderi Mustafa, merkumun kasrını zabt eylemesi üzerine Derviş tarafından vuku'bulan müracaatda kasrın tahliyesi, esbabının istikmali ve aksi halde aşiretiyle beraber biraderini kasrdan tard ideceği izbar olunarak hükûmet-i mahalliyece tedâbir-i muktezîyenin icrasına tevessül ve teşebbüs olunmuş idiyse de merkum Derviş, hükûmetçe icra edilecek teşebbüsat ve takibat neticesini beklemeksizin başına topladığı haşerâtla hodbehod öteye beriye tecavüz ve ika, cinâyete de tasaddi eylediği ve bu halin gün be gün tevsi' ve efrâda sirâyet ideceği..."[152]

denilerek, Vilâyât-ı Şarkiyye'de çok sık görülen basit ve adî bir hadisenin meydana geldiği ve bundan dolayı Dahiliye Nezareti'nin bilgilendirilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Ancak Diyarbakır Vilâyeti'nin başlattığı soruşturmanın ilk bulgularında bu hadisenin bir tertip olduğu izlenimi vardır. Gerburen müdürü ve Midyat kaymakamının destek ve ihmalinin söz konusu olduğu ve özellikle hükûmeti Bedirhanî meselesiyle oyalayarak daha önce adamlarıyla tutuklanmış olan Derviş'in firar ettirildiği, bu görevlilerin burada kalmaları durumunda da benzer hadiselerin sıkça yaşanacağı husûsunda Dahiliye Nezareti'nin dikkatleri çekilmişti. Ayrıca Diyarbakır valisi, yetkisini kullanarak bu görevlilere işten el çektirmiş, yerlerine vekâleten görevliler tayin etmiş olmasına rağmen "namuslu" bir kaymakamın tayininin de çabucak yapılması istenmişti[153].

* *Çelik*, son Osmanlı idarî teşkilatlanmasına göre Diyarbakır Vilâyeti'nin Mardin Sancağı'na bağlı Midyat Kazası'nın bir köyüdür. Bu yapı zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğramıştır. 1983 yılında da Mardin Vilâyeti Dargeçit Kazası'na bağlı Çelikköy olarak idarî değişikliğe uğramış ve ismi değiştirilmiştir. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2001, s.38.

152 "Jandarma binbaşısı mevcud kuvvetle beraber Derviş'in kendisine mahsus olan Halilan Karyesi'ne varması üzerine vuku bulan şiddetli müsademe neticesinde jandarmada bir nefer şehid, iki nefer hakikiyece mecruh düşerek..." *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 4; *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No: 26. Bu hadisenin meydana geldiği günlerde Mardin'de ve civarında vergi toplanması için yapılacak çalışmaların sekteye uğrayabileceği endişesiyle tahsildarların yanında jandarma bulundurulması istenmiş, ancak Çelik Hadisesi'nin yaşandığı bu günlerde ayrıca tahsildarlara da jandarmanın verilmemesinin uygun olacağı bildirilmiştir...*B.O.A, DH-SYS*, 118-8, Varak No: 14/1.

153 *B.O.A, DH-SYS*, 118/8, Varak No:19/1 . "Müdür Celal Efendi azledildi. Kaymakam Cemil Efendi'nin işten el çektirilerek vekâleten Mardin Nüfus Memuru Hicabî Efendi tayin edilmiş..." *B.O.A, DH-SYS*, 118/18, Varak No: 9.